Aanteekeningen, gehouden op eene reize door Turkeyen, Natoliën, de Krim en Rusland in de jaren 1784-89

Pieter van Woensel

bron

Pieter van Woensel, *Aanteekeningen, gehouden op eene reize door Turkeyen, Natoliën, de Krim en Rusland in de jaren 1784-89*, (twee delen). Constantinopolen [Amsterdam], 1789 en 1793

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/woen003aant01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

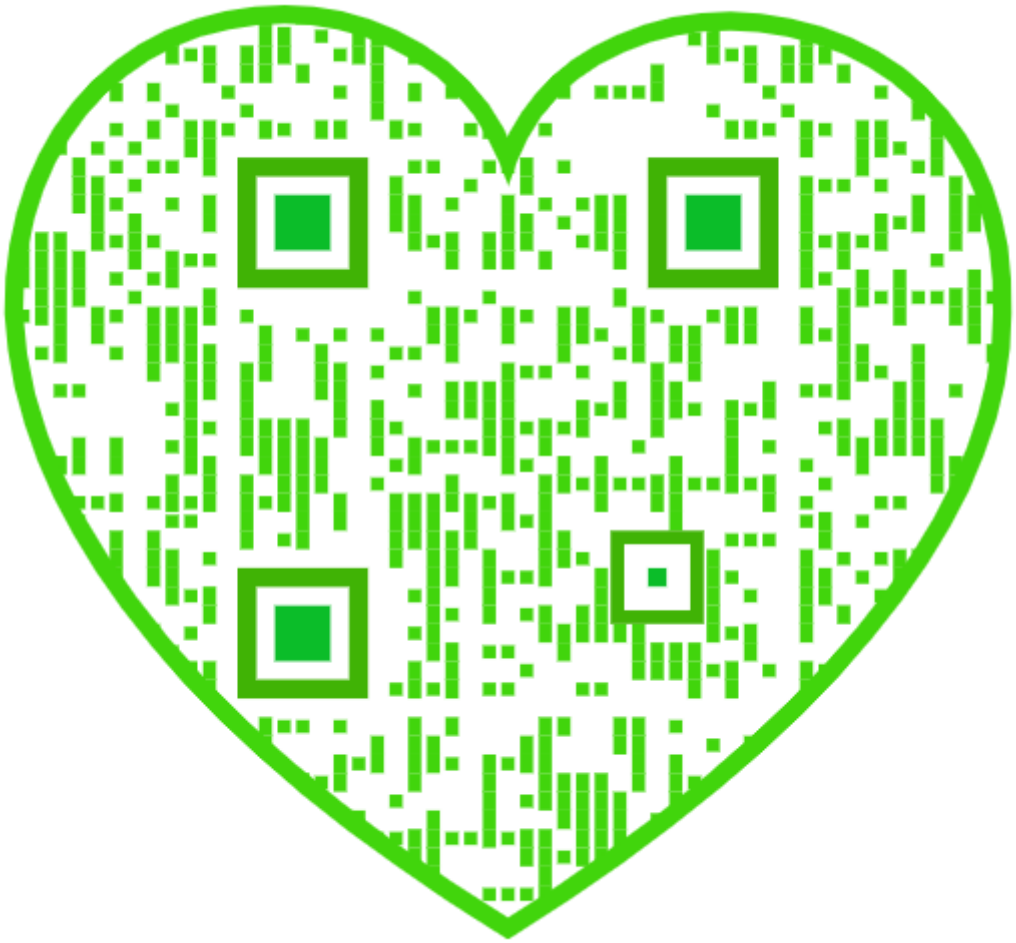

[Voorwerk]

‘Quam ego in aliorum sententiis ae scriptis dijudicandis, mihi sumsi libertatem, eandem sibi in me sumant, omnes oro atque obtestor, in quorum manus ista venient. Non illi me promptius monebunt errantem, quam ego monentes sequar. Et jam nunc adeo, si quid hic pietati, si quid bonis moribus, si quid sacris litteris, si quid ecclesiae Christianae consensui, si quid ulli veritati dissentaneum a me dictum est; id nec dictum esto.’(*)

G R O T I U S .

(*) Zie *Voorr.* blz. XIX.

P. Wagenaar Jr. ad viv. del. 1790. F. Sansom Sculp

Ik heb geleerd dat niets beter is dan zich te verblyden en goed te doen.
Predik.3.V.12.

Wenn jemand eine Reise thut,
Zo kan 'er was verzählen;
Drum nahm ich meinen stock und hut,
Und thät das Reisen wählen.

Zuerst ging's an den Nordpol hin;
Da war es kalt, bey Ehre!
Da dacht'ich denn in meinem sinn,
Dass es hier besser wäre.

In Grönland freuten sie sich sehr,
Mich ihres Orts su sehen,
Und setzten mir den Thrankrug her;
Ich liess ihn aber stehen.

Von hier ging ich nach Mexiko; stroh;
Ist weiter als nach Bremen,
Da, dacht' ich, liegt das Gold wie
Du sollst'n sack voll nehmen.

Allein, allein, allein, allein,
Wie kann ein Mensch sich trügen!
Ichfand da nichtsalssand undstein,
Und liess den Sack da liegen.

Draufkauft' ich etwas kalte kost,
Und Kieler sprott und kuchen,
Und setzte mich auf extrapost,
Land Asia zu besuchen.

Nach Java und nach Otaheit,
Und Afrika nicht minder;
Und sah bey der gelegenheit
Viel Städt' und Menschenkinder;

Und fand es uberal wie hier,
Fand uberall 'n Sparren,
Die menschen gerade so wie wir,
Und eben solche Narren.

WANDSBECKER BOTHE. V. Theil, p. 165.

Fragmenten eener verongelukte→ Voorreeden.

→ *Ik had voor ettelijke maanden de koorts. Eenen slapeloozen nacht gevoel ik mij een levendige schrijfader, staa op, en schrijf eene voorreeden, die van klink was. 'k Begeef mij niet weder te bed, zonder dit* kleinood, *men kan 't begrijpen, zorgvuldig weg te sluiten. Na weinige dagen herstel' ik, haast' mij 't zelve weder op te schommelen; maar helaas*! *te vergeefsch. In weêrwil van een eindeloos zoeken, vind' ik 'er alleen deeze snippers van, verre 't slechtste overschot*. *

* boekmakend boekleezend . - .

- - - 't Bleef dan afgesprooken, dat dit boekske in de waereld zou komem kijken. -

Twee wegen, zegt PLINIUS[2] *staan hem open, die zich zoekt te* illustreeren, *- zaaken te doen, waardig beschreeven te worden, - zaaken te schrijven, waardig geleezen te worden. Daar ik nu in mijn drie- en- veertig jaarig leeven, geene stoffe tot een heldendicht, zelf niet in éénen zang, aan de markt gebragt heb, en oogschijnelijk, leefde ik ook noch drie maal drie- en- veertig jaaren, 't niet doen zal, zo bleef mij niets over, dan* ..... Quamquam o!

Illustreeren! *mogt ik maar geene reeden hebben te vraagen, wien zal dit slag van schrijven behaagen? Den geleerden zal 't zijn te oppervlakkig - den ongeleerden te diepzinnig -*

(2) 'Quibus Deorum munere datum est, aut facere scribenda, aut scribere legenda.' *Lib. IV. epist.* 16.

- den ernstigen te vrolijk, te schraal in leeringe - den vrolijken te droomig - den fijnen[3] *te vrij*[4]*, te los - voorstanders eener gezette denk- en schrijf-trant te vol vlaagen, te vol ontijdige zij-stappen - van smaak te plomp, te geesteloos - jabroêrs en* jazusters *te scherp, te vol tegenspraak. -*

Zeker had ik, bemoedigd door 't voorbeeld van den Heer Abt T..... (die zonder de al-

(3) *De fijnen staan tot de echte godvruchtigen als de zelfkant tot 't laken, dien zij evenaaren in prullerij, grofheid, ruuwheid. Zotheid of huichelaarij kenmerken hen, zwakheid hem, die 'er zich aan stoort.*

(4) *Mijne vrijheid kan geen redelijk schepzel belgen, bedenkenden, dat dit boek 't licht ziet in een gewest, 't geen een* Porto Franco *is van allerlei menschelijke opiniën, welke alle, wel niet gelijkelijk aangezien, 'er gelijkelijk geduld worden, die ik, als haar historie-schrijver, dus vrijelijk* historice *mag invoeren en debiteeren.*

lergeringste kennisse der Turksche, enz. spraak, zo als hij zelve mij te Constantinopolen zeide, een werk over de litteratuur deezer natie onlangs gemeen maakte) de beste geleegenheid, de ingewanden der Oostersche geleerdheid om te wroeten, Arabische, Persische, Turksche geleerden bij risten uit 't graf te haalen; of ook eenen schat van nieuwe waarneemingen (wie kon *mij tegenspreeken?) over de* physica, historia naturalis, chymia *uittestallen; dan mij de harsens niet kruimrijk genoeg voelende, om 'er tevens iets waars en iets belangrijks over te zeggen, afkeerig van herhaalingen, ongeneegen, om mij met eens anders vêeren dik te maaken, liet ik dit daar; en schreef ... schreef ... de lezer mag zelve zeggen wat. 't Ding bestaat mij te naa*[(5)].

(5) 'Etenim si alienae quoque laudes parum aequis auribus accipi solent; quam difficile est obtinere, ne molesta videatur oratio de se aut suis disserentis!' PLINIUS, *lib. I. epist.* 8.

't Staat aan hem uitspraak te doen, of ik van de moeijelijke taak eens reisbeschrijvers gekomen ben, zonder kleêrscheuren, d.i. zonder te vervallen, noch in 't beuzelachtige, noch in 't wonderbaare, duidelijker gezegd, 't leugenachtige. In 't zonderlinge, 't paradoxe*? 't Mag zo zijn*.

In de daad, mijne heeren en dames! (ik schrijf niet dan voor luiden van fatzoen) de personagie eens reis-beschrijvers goed te speelen, is gaauwer gezegd, dan gedaan. Verhaalt hij als een eerlijk, vroom burger gemeene dingen, b.v. dat men door schommelen van de melk boter krijgt*, of maakt hij als een geleerd boedelhouder der natuur, treedende in de uitgevaaren spooren eens* LINNAEUS*, op nieuws den inventaris van haar nalatenschap, te weinig belangrijk, te weinig nieuw zal hij doen geeuwen: zo als de hoogd. heeren A.B.C. - Z. dit ondervonden hebben. - Slaat hij over tot 't buitengewoone, 't wonderbaare, b.v. dat de*

boeren te Varna aan den Donau, noch bij overleevering gewaagen van de fraaije zangstem van OVIDIUS, *die, voor ruim zeventien hondert jaaren, derwaarts heen droop, met meer lust tot schreijen, dan tot zingen: te vergeefsch boodt hij áán zijne verhaalen ook met zijn eigen bloed te onderteekenen; hoe hij meer kromme sprongen maakt, om des lezers vertrouwen te winnen, hoe deeze ergdenkender wordt. - Veröorlooft hij zich 't geen hem voorkwam te berispen, welhaast scheldt men zijn werk voor een schimp-schrift. - Loftuitingen worden verdacht gehouden van vergrootinge, van vleijerije, en maaken onder mijne landsluî zelden fortuin. Zo moet 't een gansche gaauwert zijn, die door alle deeze klippen heen komt*.

'k Wil niemand bedriegen, noem mijn werk opzetlijk niet eene Reis-beschrijvinge*, maar*

Aanteekeningen*, enz.*[6]. *'t Zou voorwaar eene groote onbeschaamdheid geweest zijn, 't eene reize te noemen, daar ik, bij 't einde van dit deel, den lezer zo goed als noch niet van den stoel doe opstaan. Dit moet hem geweldig spijten, zo hij een liefhebber is van posten, postillons, wegen, weêr, wind, herbergen, en dergelijk tuig van belangrijke zaaken meer*.

Bijaldien 't noodlot 't zo wil, dat dit kind een broêrtje krijgt (waarvoor ik vader niet instaa) alias, *zo 'er ooit een nader deel 't leevenslicht aanschouwt, en mijn lezer mij op mijne pelgrimagie in Asiën, enz. gelieft gezelschap te houden, zullen wij ons denkelijk wat meer beweegen*.

(6) *Hem, die in 't geheel niet weet wat* reizen *is, dient tot naricht, dat deeze* Aanteekeningen, *zo als ik ze uitgeev', niet op de reize zelve alzoo gemaakt, integendeel na de zelve uitgewerkt, beschaafd en opgetooid zijn*.

Zeker is 't, dat ik, bij geene mogelijkheid, den lezer overal zal behaagen: maar, bij de groote verscheidenheid van waar in deeze uitdragerij, zou 't toch ook wel vreemd zijn, vondt hij 'er in 't geheel niets in van zijne gaading[7].

Zeker is 't, dat een welleevend man een gastmaal niet laakt, al recht men ook eenige schotels aan, tegen zijn zin bereid[8].

(7) 'Adnixi eerte sumus, ut, quamlibet diversa genera lectorum, per plures dicendi species teneremus. Ac sicut veremur, ne quibusdam pars aliqua secundum suam cujusque naturam non probetur: ita videmur posse confidere, ut universitatem omnibus varietas commendet. PLINIUS. *lib. II. epist. 5.*

(8) 'Nam et in ratione conviviorum, quamvis a plerisque cibis singuli temperemus, totam tamen coenam omnes laudare solemus: nec ea, quae stomachus noster recusat, adimunt gratiam iis, a quibus capiuntur.' Ib. *ibid.*

Zeker is 't, dat de verscheidenheid van smaaken, belustheedentjes*, vize-vazerijen zo* legioenig is, *dat die zijn kost alle menschen naar den mond zoekt te kooken, stapelzot zal zijn, voor dat hij half klaar is*[(9)].

Zeker is 't, dat 't publiek, 't geen wel vijf voeten aan een schaap, en voor een grein metaal wel een schip-pond vermaak en leeringe eischt, en ook bestendig naar den mond gepraat wil zijn, zijne schrijvers voor 't minste onverschillig behandelt, bij 't leezen van een werk, zo weinig denkende aan den auteur, als aan den schoenmaker, bij 't aanschieten van een paar gemaklijke sloffen. Toon mij een lezer, gedachtig op, erkentlijk voor de moeite, die hij zich gaf, om hem te behaagen! gedachtig, hoe meenigmaal, in slaapelooze nachten, hij zich

(9) - - convivae prope dissentire videntur,
Poscentes vario multum diversa palato.
Quid dem? quid non dem? renuis tu, quod jubet alter.
H O R A T I U S . *lib. II. epist.* 2, *v.* 61.

met zijn onderwerp 't hoofd gebroken, zich zelven de verneederende belijdenisse van de stugheid, de logheid zijns verstands, der dorheid zijns geests heeft moeten doen! hoe dikwerf, in den kouden winter, hij 't bed verlaaten, in donker morrelende na de kaars gezogt, die klappertandende ontstoken heeft, ten einde een ingevallen gedagten schielijk op 't papier te bergen! Neen, van dit alles droomt 't publiek niet. 't Schijnt te gelooven, dat 't even ligt[10] *is, iets bevalligs neêr te schrijven, als zich den neus te snuiten, of rijpe appelen van de boomen te schudden. Dan dat deeze weeten, hoe de denkbeelden, voor wier baaringe noch geen vroedkunde is uitgevonden*[11]*, en die zo min na* commando *luisteren, als 't niezen, even als een fraai meisje,*

(10) '*Some folks there are who write with* ease *exceeding*. -
Such easy *writing is not* easy *reading*.'
Dr. YOUNG.

(11) *De* Ars Inveniendi.

niet dan na eene lange vrijagie, zich laaten lokken. Om nu van de blaauwtjes niet te gewaagen!

Zommige onderwerpen zijn eer aan- dan omgeroerd. Dit moet hen belgen, die ze liefst tot op 't gebeente afgeknaagd, en alles, tot op een schraapzel van een nagel, hun opengelegd zagen. CICERO *schijnt opzetlijk vermijd te hebben, iemand de wijsheid met lepels den hals in te gieten, zeggende ergens:* 'zij, die altoos 't preciese geheim van de mis willen weeten, toonen meer nieuwsgierigheids dan hun dienstig is.' *Zonder de genie, 't verstand, de kunde, 't gezag deezes Roomschen Burgemeesters te hebben, volge ik wel eens hierin zijn Ed. Groot Achtbaaren; misschien ook wel, wijl ik 'er niet meer van wist*.

Bij de verscheidenheid der uit elkander leggende onderwerpen deezer Aanteekeningen, kan de lezer, met zijne gewoone schranderheid, niet missen vreemde hulp op te merken. Ik zal den fraaijen schrijver van de Historie der Bezittingen der Europeaanen *enz. misschien verleid door 't zwak zijner natie, die wenscht voor* universeel *door te gaan, niet navolgen (hoe gaerne ik anders mij naar dit uitmuntend model fatzoeneere) daarin, dat hij verzwijgt de naamen van hen, die hem de bouwstoffen tot zijn belangrijk boek aandroegen: ofschoon ook een kind kan bemerken, dat hij veele helpers hadt. Het is met vermaak en erkentenisse, dat ik bericht, dat 't grootste gedeelte van 't geen betreft 't militaire weezen der Turken, mij is verschaft geworden, door den Heer Ridder* VAN KINSBERGEN*, die in dienst der keizerin van Rusland; (toen hij de eerste was, die de vlag van*

CATHARINA *de II deedt eerbiedigen op de Zwarte-Zee, toen hij, door 't schrander beleid zijner operatiën, zijne toenmaalige Souvereine den alleraangeleegensten dienst deedt) het Muzulmansche krijgsweezen te water en te land, uit kundige oogen leerde kennen, en dus best bevoegd was, echte en nieuwe berichten aan de hand te geeven.*

Ook heeft de Heer TOR *, die, door zijn lang verblijf in Turkijen, geleegenheid hadt 't zelve zo wel te leeren kennen, mij verscheide bijzonderheeden medegedeeld, die ik mij ten nut maak'. Van al de rest, staande enkel ter mijner verantwoordinge, verklaar' ik mij den echten vader; eene verklaaring, die men niet altoos met even onbezwaard geweeten doen kan.*

De schrijver van den Wandsbecker Bothen*, heeft den vriend* Hayn *anders de* Dood, *voor-*

aan zijn boek, als een huisgod, een beschermengel gesteld. Dit, meer zonderling dan aartig, mishaagt mij, omdat die snaak een groote slaapmuts is, die op zijn best genoomen een boek beschermt, als de auteur die bescherminge niet meer behoeft: en noch hoe?

(Bij zijn leevendig lijf zich moedwillig zulken patroon aan den hals te binden! 'k wil 'er niet meê opgescheept zijn! Helaas! helaas! 'k zal noch eens tegen mijn zin 't maar al te lang zijn! Dan 'quatenus nobis denegatur diu vivere, relinquamus aliquid, quo nos vixisse testemur.'[12].

Ik ben gelukkiger dan de Hr. M. CLAUDIUS*, en heb meer werkzaame vrienden; verhoogmoedig mij 'er onder te noemen, luiden van geboorte, stand, aanzien, gezag, en, wat meer*

(12) PLINIUS lib. III. ep. 7. 'Hoe sit negotium tuum, hoc otium; hic labor, haec quies: in his vigilia, in his etiam somnus reponatur? *Effinge aliquid et excude, quod sit perpetuo tuum.*' IDEM. *lib. I. ep.* 3.

dan dit alles is, groote perzoonelijke verdiensten, luiden, die de faam na de oogen ziet, en die haar beveelen, wien zij zal uitbazuinen. Ik erken de aangeleegenheid gepreezen te worden door gepreezenen. Te vergeefsch schonk de natuur iemand de grootste voorrechten, tenzij ze hem tevens een voorspraak schonk, die ze omroept[13]*. Vraagt men nu, waarom met dit alles, ik niemand deezer schuts-heeren aan de voordeur zet, zo antwoord ik dit alleen:* mijn kind is te stout, om 't iemand op de armen te geeven.

Bijaldien de critique, *als de coloquinten, hoe dik ook geïncrusteerd in 't zoet der fluweeligste bewoordingen, altoos een bitteren nasmaak*

(13) 'Neque enim cuiquam tam clarum statim ingenium est, ut possit emergere, nisi illi materia, occasio, fautor etiam commendatorque contingat.' PLINIUS lib. VI ep. 24.

laat, hoe wrang moet men mij dan niet aanzien! 't Spijt mij, getroost nogtans, niemand 't licht te hebben willen betimmeren. 'Dan dezelve vrijheid, die ik in 't beoordeelen der gevoelens van anderen genomen heb, verzoek ik ook, dat zij, in wier handen dit goedje *komen zal, met mij neemen. Niet schielijker zullen zij mij van dwaalinge overtuigen, dan ik mij naar hunne vermaaninge zal schikken. Voor 't overige, zo hier iets strijdigs met de godsvrucht, met goede zeden, de H.S., de algemeen aangenoomen gevoelens der* Joodsche*, Kristen, of* Mahomedaansche synagoge*, kerke of* moskee*, iets strijdigs met eenige waarheid, of* welvoeglijkheid *van mij gezegd is, men houde 't als niet gezegd.'*[14].

Eindelijk vindt de lezer iets naar zijn smaak, dat hij 't nutte - 't geen hem stoot, dat hij 'er een dikken, boozen streep door haale - waaraan hij twijfelt, hij zette 't tusschen twee

(14) GROTIUS *de Jure Belli* etc. in proleg.

( ) of ??: maar was zijn voorneemen, bij eene vermeende kennisse van den auteur, hem perzoonlijk 'er over te onderhouden, met hem te komen in eenige discussie, elucidatie, explicatie, contestatie, altercatie, *hij spaare vrij die moeite; 't is iets, waarna hem de muts niet staat. 't Mag zon- 't mag maane-schijn, goed of slecht weêr zijn, hij is niet van zins daarin zich in te laaten.*

Zegt 't voort.

P.S. Deeze voorreeden is wel een octaaf *te hoog gezet voor 't werk. Misschien 't effect van de koortze?*

Eerste bundel.

Het reizen. Deszelfs voor- en nadeelen.

Ik mag, dunkt mij, met een scheutje bevoegdheid hiervan spreeken. Iedereen heeft den mond vol van deszelfs lof. 'Er kan, meent men, niet te veel goeds van gezegd worden. Ik twijfel 'er aan.

De ondervinding, ik beken 't, is de leiband waaraan wij leeren loopen, en de reizen zijn de beste school, om dien leiband te gebruiken. Maar, of bij slot van reekening de woeligste reiziger een hair gelukkiger is, dan hij, die

nimmer uit 's moeders keuken was, is bij mij noch onuitgemaakt.

Quid brevi fortes jaculamur aevo
Multa? quid terras alio calentes
Sole mutamus? partriae quis exul
Se quoque sugit?
Scandit aeratas vitiosa naves
Cura. -
HORAT. Carmin. Lib. II. od XVI.

- - - *navibus atque*
Quadrigis petimus bene vivere: quod petis, hîc est.
Id. Ep. XI.

De reizen zijn 't geschiktste middel ter vorminge van 't verstand; ze verrijken, of beter ze kunnen 't verrijken met eene waereld van nieuwe kundigheden.

In 't reizen treffen de voorwerpen onze zinnen regelrecht; wij beademen dezelven onmiddelijk; zij doen 't merg van de ziel aan, hegten zich 'er aan vast, en amalgameeren zich met haar weezen.

Eene reize te doen of eene reize te leezen,

verschilt als de vertooninge van een treurspel bijtewoonen, of 'er 't aanplak-billet van te zien.

Zij zijn de steevigste borstel tegen den nationaalen, dien lelijken hoogmoed, de kwaal der gansche menschelijke natuur. Zij ontsluiten den geest uit den kerker van vooroordeelen, van kleine, onedele, burgerlijke, schoolsche, landstad- familie- enz. - eigene meeningen, die onze denk- vermogens des te naauwer knellen, naarmaate de kring, waarin wij geleefd hebben, enger is.

De grootste dienst, welken zij ons bewijzen, is dat zij ons 't beste bekwaam maaken tot den omgang met menschen. Zij geeven een *tact* van waereldkennis, verstooken van de welke de onnozele honderdmaal voor 't gelag blijft zitten, en in een maalstroom gebragt wordt door de argelistigen.

En waarom onder stoelen of banken gestooken, dat zij ons de gansche waereld als ons vaderland, onzen aardkloot als onze algemeene wooning doen beschouwen? ons onverschillig

maaken omtrent dingen, waarop de goede gemeente, geleid door eenigen wier studie en bestaan 't is, ze te blinden, een hoogen prijs stelt?

Keeren wij 't blaadje eens om. Die lang de waereld doorkruist heeft, is voor de rest van zijn leeven misnoegd, bedorven, ongelukkig. Doe met hem alles wat gij wilt, onmogelijk is 't een zekeren waazem van droefgeestigheid, die hem als de schaduw vervolgt, van zijn humeur afteveegen. Tracht hem zo gelukkig als immer mogelijk te maaken; zijne genietingen zullen altoos onvolkomen zijn; omdat de ervaaring hem bestendig herinnert wat 'er aan feelt.

Wat steekt daar achter? De goedaartige natuur, schoon zij haare gunstelingen heeft, behandelt niemand der bewooners onzer aarde, als eene stiefmoeder. Haare gunsten, die zeer verscheiden zijn, deelt zij met eene vrij gelijke hand uit. Niemand schenkt zij alle tevens. Alle landen hebben hunne voorrechten. Daar 't 's zomers alleen warm is, daar is 't 's winters

bitter koud enz. De onderscheidene luchtstreeken hebben hunne onderscheidene voortbrengzels, eene rijke bron van allerlei geneugten, daar de reiziger gemeenzaam mede bekend wordt, die 't onmogelijk is aan één oort op een te stapelen, en wier gemis hem voor 't minst geemelijk maakt.

Door 't reizen verkrijgt men eene zekere ongerustheid, eene woelachtigheid, eene ontevreedenheid met de plaatze daar men is. Ik ken luiden, die 'er ellendige martelaars van zijn. Te vergeefsch preêkt men hun:

> ‘*Que rien n'est plus périlleux*,
> *Que de changer le bien pour le mieux*’.

Het eenigste middel tegen die kwaal, is juist 't geen ze vermeerdert, 't reizen zelve.

Het is van een reiziger, dat men eigenaartig zeggen mag, dat 't leeven niet meer dan een pelgrimage, eene bestendige vreemdelingschap is. Hoor eens wat SENECA 'er van zegt. ‘Die hun leeven met reizen doorbrengen,

hebben veele herbergen en geene vrienden[1].

Gelijk eene plant, die bestendig uit een grond, waarin zij pas even wortelen begon te schieten, gescheurd en verplant wordt, onvermijdelijk kwijnt en verdort[2] even noodzakelijk is 't, dat de vriendschap eens passagiers niet meer is dan eene uiterlijke beleefdheid, eene oppervlakkige kennismaaking, veeltijds van beide zijden uitgestorven met 't neemen van afscheid enz. enz. enz.

Ten besluite; er blijft ons niet veel overig dan de keus 't leeven weg te slaapen in de doodsheid eens eentoonigen leevens, of door de wakkerhoudende afwisselinge van zorg en genoegen, van gemis en genot (afwisselinge

(1) *In peregrinatione vitam agentibus hoc evenit, ut multa hospitia habeant, nullas amicitias*.
EPIST. II.

(2) *Non coalescit planta, quae saepius transfertur*.
Id. ibid.

die 't meest ten kosten van een woelig omwandelen op de markt der waereld te koop is) ons van ons bestaan geduurig te herinneren.

Aanleiding tot deeze reize. Iets over de Franschen.

Maar ik vergeet mij zelven. 't Is geen predikatie, maar een verzameling van reis-aanteekeningen, die de lezer recht heeft te verwachten. 't Was dan aan deeze zoort van woeligheid te wijten, dat ik mij in den herfst van 1784 na Constantinopolen opmaakte, waar ik ('t geen 't mooiste van de zaak is) kennis noch maag, en ook niet recht met mij zelf uitgemaakt had, wat te doen.

Men reist derwaards langs twee wegen, *Weenen, Belgrado* enz. of van *Marseille* over zee. Een van de drie dingen, waarover MARCUS AURELIUS berouw hadt, was ('k zou de twee anderen wel zeggen; maar de vriendschap der vrouwen is mij te veel waerd) den weg te water genomen te hebben, wanneer 'er

een te land was. Hadt hij de eene en andere cours in mijn geval kunnen vergelijken, misschien zou hij wel van sentiment veranderd hebben. Zeker is 't dat voor hem, die de zee verdraagen kan, de laatste de voorkeus verdient. De andere is veel bezwaarlijker, afmattender, onderheevig aan ongevallen. Voor 't overige zou 't mij in 't minst niet verwonderen, dat een *Duitscher* stijf en strak staande hield, dat de weg door zijn vaderland duizendmaal vermaaklijker is dan die door *Vrankrijk*. Ik voor mij ben nedrig van gevoelen, dat 't laatste den reizenden meer genoegen en gemak verschaft, dan eenig ander land in, en ik geloof, buiten *Europa*.

't Is niet, dat de *Franschen* dat aangenaam vrolijk, beleefd volk meer zijn, 't geen 't in de zestiende en zeventiende eeuw was. Hun karakter is onkenbaar geworden. Die de menschen uit de boeken, die malkander copiëeren, en niet uit de praktijk en omgang beöordeelen, zullen 't niet gelooven. Hun zingen is geen bewijs van vrolijkheid; hun

lagchen komt niet uit den grond des harte; hunne beleefdheid spruit min uit menschlijkheid, uit een zucht om u te dienen, dan uit een drift om een vertooning te maaken van hunne gemanierdheid, en daardoor hunne verwaandheid te koesteren. Zedert de waterdrinkerij in hunne zamenleeving is ingevoerd, heeft een koude, gemanierde, hoogmoedige, verontwaerdigingsvolle achterhoudendheid de plaats ingenomen der vrolijkheid, der oprechtheid en der goedhartigheid. De heftigheid en de onstuimigheid van hunnen aart maaken, dat zij moeijelijk te regeeren zijn. Wanneer ik in den winter van 1785. de buiten-rheede van Toulon omwandelde, en met zeker Heer (den R.v.K.) over de gesteldheid van zaaken in dat koningrijk sprak, deeden deeze in 't oogloopende hoedanigheden der Fransche natie, gevoegd bij hunne verminderde koningsliefde, die zij voortijds tot afgoderij dreeven, ons eene voor de deur staande omwentelinge in 't zelve voorspellen.

Iets meer van een zoo bekend land te zeggen, was voorzeker mostert na den maaltijd.

Constantinopolen.

De Heer JOSEPH PITTON DE TOURNEFORT bekwam, in 't jaar 1700, van LODEWIJK XIV. de commissie een reize door *Griekenland* en *Asiën* te doen; ten einde van aldaar de Natuurlijke Historie met nieuwe waarneemingen te verrijken. Hij besteedt zijn eersten brief met 't verhaal zijner reize door *Vrankrijk*. - Ik voor mij, dien niemand in commissie gesteld heeft, die vreezen zou mijne lezers te verveelen, door 't verhaal van bekende of niet genoeg belangrijke zaaken, die zelden behaagen, tenzij met een nieuwe en extra gepeeperde sauze opgedischt, en hun dus een kwaad denkbeeld van mijn schrift te geeven, stap in ééns uit mijn vaderland (en terwijl ik noch op de brug staa, verzoek ik in 't overstappen een *parentheses*, grooter als ooit zedert de schepping der *parentheses* in eenig werk gefigureerd heeft, ten zij men zommige werken

geheel als een *parenthesis* moet beschouwen, te mogen maaken; en daarin den geëerden lezer vriendelijk te berichten: - dat ik de reize van *Marseille* over *Smyrna*, de scheepsgelegenheden, om regelrecht na de *Turksche* residentie te steevenen zeldzaamer voorkomende, en ook *Smyrna* overbezienswaardig zijnde, genomen heb, met een Hollandschen hoeker. Dit vaartuig, 't welk in de havens der Middellandsche zee als een pronk-juweel onzer nationaale netheid gepraald hadt, en uit hoofde van den oorlog in *Vrankrijk* verkogt werdt, hadt eene onkenbaar maakende gedaanteverwisseling ondergaan. De *Hollandsche* en *Provençaalsche* zeelieden contrasteeren 't meest in puntigheid. 't Verguldzel, waarmeede 't lijstwerk in de kajuit wel eer pronkte, was noch nieuw genoeg, om door een laag smeer en morsigheid heen te steeken. De deuren zonder sloten of krukken door middel van een touwtje en spijker toegehouden, de vengsters of zonder glas, of met gebroken ruiten, 't dek voortijds zilver-

wit, nu morsig en zwart, 't vermilioen en berlijns blaauw schilderwerk, 't geen onze stuurluî overal aanbrengen, nu half afgesleeten, of bedekt met een korst van drek, troffen te sterk mijn oog, gewoon aan den geest van orde en netheid mijner vaderlanders, om van dit vreemd contrast geen melding te maaken enz. Verder vind ik in mijn kladboekje noch aangeteekend: - dat wij op de hoogte van *Panteleria* een hoos zagen, die ons digt voorbij gierde, een zeer onappetijtelijk gezicht: - dat een zwaare storm ons beliep, waarin wij de voorsteng verlooren, welk voorbeeld door de groote mast gewis gevolgd was, indien spoedig aangebragte nood- hoofdtouwen hem niet uit die gedagten gebragt hadden: - dat in dit onweêr, vergezeld met dikke duisternisse, alle de kompassen draaiden als gekken, 't effect der electriciteit op de magneet, NB. zo de lezer die kleinigheden noemt, de gerechtige hemel geeve hem op zijne eerste zee - reize eene dubbele *dosis* deezer kleinigheden! - dat wij eindelijk gedwongen waren ons &c. te

bergen aan 't kleine eiland *St. Pierre*, meer bekend door den Tonijn - vangst, in 't Fransch *la Madrague*, welke visch aldaar op een vasten tijd in talrijke schoolen komt aanzwemmen, dan 't zo worden zal door deeze mijne meldingmaakinge, ofschoon ik 'er ook noch bijvoege, dat alles aldaar in 't begin van Januarij de lente voorstelde: - dat wij, na aldaar ruim een week uitgeblaazen, en in 't geheel eene reize van 28 dagen gehad te hebben, eindelijk te *Smyrna* landden: - dat een delicaat reiziger beter doet zich van brieven van addres voor die plaatze te voorzien, dan 't op de welgestoffeerdheid der herbergen te laaten aankomen: dat die een paar brieven en de vereischte hoedanigheden medebrengt, 'er zich uitsteekend veel vergenoegen kan belooven, daar de *Smyrniotten* een vreemdeling zeer hupsch en gastvrij ontvangen; iets dat ik niet kan neêrschrijven, zonder mij dankbaar te herinneren aan de huizen der heeren graaf D E H O C H E P I E D , den consul onzer natie, die be-

nevens mevrouw de consules in *Turkijen* een groot aanzien genieten, FREMEAUX en VAN LENNEP, van welken laatsten 't fraai, tal - vreede- en orden-rijke huisgezin eenen sentimenteelen reiziger een aandoenlijk tooneel levert, en bij welke, als ook bij veele *Fransche* kooplieden ik een waereld van beleefdheden ontving, hen hier nevens om verschooning vraagende, door mijne nalaatigheid in 't schrijven, hen herinnerd te hebben aan 't spreekwoord, *geen grooter bergen* enz. - dat na een verblijf van ruim een maand in *Smyrna*, ik mij inscheepte aan boord van de *Nostra Madona della Gratie*, een *Raguseesche* vlag, wiens kapitein en matroozen, 't was in de vasten, 't talent hebben van bidden, beschuit en olijven te leeven, zo dat de onze 'er geen handwater bij hebben in frugaliteit: - dat wij, na eenige dagen voor *Gallipoli* geleegen te hebben, eindelijk den 12^{den} dag te *Constantinopolen* aankwamen, op welke reize ik reeds terstond geleegenheid had de wijsheid van MA-

HOMED te bewonderen in 't verbieden van den wijn, welken ik waarnam dat de Muzulmans regelrecht 3/4 dol maakt: zo dat de kapitein mij schielijk verzogt hun niet meer toe te drinken. *Tantum!*) in de hoofdstad van 't Turksche keizerrijk over, die benevens haare inwooners de voornaamste prikkel van mijne nieuwsgierigheid is geweest, en waaraan ik mij ook hoofdzaakelijk hegte: zo dat men zich vergissen zou, indien men hier verwachtte een aantal van kleinigheden (*kleinigheden*, zeg ik voor den *lezer*, die *voor zijn geld,* of, zo hij 't boek ter leen heeft, zelfs *gratis*, of stichtinge, of vermaak; of, is hij wat lastig, beide te vorderen 't recht meent te hebben; zonder voor een penning deel te neemen in een waereld van verdrietelijkheden, onafscheidelijk van 't reizen) en waarmeede de reis-beschrijvers nogtans, omdat zij hun van veel belang waren, gewoon zijn hunne boeken op te vullen.

De Turksche hoofdstad, voortijds *Byzantium*, heeft den Keizer CONSTANTIJN, in

de IV. eeuw, tot grondstichter gehad. Zedert dit tijdstip, bovenal zederd MAHOMED II. dezelve den 29 Meij 1453, veroverde, is haar aanwas zo aanmerkelijk geworden, dat 't geen oudstijds de stad, nu alleen 't paleis of serrail des Groot-Sultans uitmaakte. Haare bevolking is nu ook meer dan tienmaal zo groot, dan zij was ten tijde van CONSTANTINUS PALAEOLOGUS, wanneer zij niet boven de 60,000 zielen liep.

[zie illustratie]

Men komt 'er niet van hier (Amsterdam) langs den weg dien ik nam, dan nadat men 850 mijlen heeft afgelegd. Maar al waren 't ook tienmaal zo veel mijlen, heeft men 't geluk, 's morgens met 't opkomen der zonne, op een sraaijen dag weêr (want de voorwerpen zijn een groot gedeelte hunner schoonheid verschuldigd aan 't licht, waarmede zij bescheenen worden) het gordijn te zien opgaan, en op ééns deeze hoofdstad te overzien, de heerlijkheid van dit gezicht, wiens weêrgaê in de geheele waereld niet bestaat, en aan wiens pracht

men zich bijna niet verzaadigt, zal u uwe moeite tien dubbeld betaalen. Meermaalen bevond ik mij in gezelschap van reizigers, die geheel *Europa* bezogt hadden, die *Napels, Lisbon, Bourdeaux* en *St. Petersburg*, vier steden, waarvan de legging onuitspreekelijk gelukkig, overheerlijk schoon is, kenden, alle stemden zij éénvoudig toe, dat *Constantinopolen* ze verre overtrof.

Zo majestueusch de legging deezer Hoofdstad is, even zo belangrijk is ook *Turkijen*, zo door zijne natuurlijke legging, door zijne bewooners, als door de meenigvuldige en groote gebeurtenissen, waarvan het 't tooneel is geweest. Hierom is 't ook altoos, en bijzonder in deeze laatste tijden 't veld geweest, waarin de woelige nieuwsgierigheid van veele reizigers zich oefende. En met dit al zijn de berichten, die men ons hierover heeft toegediend, verre van juist te zijn, en meenigmaal vlak aan den anderen kant van de waarheid.

Om aan dit gebrek te voldoen, was 't noo-

dig, dat 'er gevonden wierdt een man, gebooren in *Turkijen*, van de jeugd af bekend met en doorkneed in de taal van 't land, opgevoed midden onder de Muzulmans, ervaaren in alle hunne wetten, zeden en gebruiken, gebooren met een genoeg vast gestel, om door de hitte van 't land niet ontzenuwd te worden, en door die ontzenuwinge niet te vallen in de lustloosheid, eigen aan zijne bewooners, begaafd met een uitgestrekte werkzaamheid van geest, om de bronnen van verlichting op te delven, met een onbezweeken geduld om zo veele jaaren zijns leevens opteöfferen aan den arbeid, die met alle de hulpmiddelen 'er noch vereischt wordt, om een volleedige beschrijvinge van *Turkijen*, enz. te leeveren. Deeze man is gevonden in den Heer MURADGEA D'OHSSON, een Armeniër van geboorte, of, om beter te spreeken, van natie, voortijds *Zweedschen* Tolk in *Constantinopolen*, nu zedert ettelijken tijd in *Parys* woonachtig, alwaar hij 't eerste deel van zijn werk, handelende over 't godsdiensti-

ge, onlangs heeft uitgegeeven; een werk, waar aan hij meer dan twintig jaaren gearbeid heeft: alle welke bijzonderheden mij door den Heer HEIDENSTAM, Minister des Konings van *Zweeden*, een man van uitsteekend groote kunde, begaafd met duizend goede hoedaanigheeden, die perzoonlijk met den aucteur, en met zijn werk en met zijn onderwerp bekend, en dus een bevoegd rechter 'er over is, zijn medegedeeld(3).

Zijn jongste voorganger was de Heer Baron DE TOTT, wiens gedenkschriften, ofschoon vol van bijzonderheeden betreffende de Turken, ons meer verslag geeven van des Schrijvers leeven en bedrijf onder dezelven, dan van dezelven. Te veel een Franschman, te veel

(3) Wanneer dit werk compleet zal zijn, zal de edidie, in *fol.* ƒ600-:-: in 8vo. bij de ƒ100-:-: kosten. Ik ben niet rijk genoeg, kan ook niet uitreekenen, wanneer ik 't genoeg worden zal, om zo diep in de bos te blaazen. En 't ook niet ter leen hebbende kunnen bekomen, is 't mij niet mogelijk geweest, 't raad te pleegen.

van een galachtige complexie, te vol van reflexiën bij de hairen 'er bij gesleepd, van kwalijk aangebragte declamatiën over 't Turksch despotismus, van zamenspraaken naar zijn welbehaagen gefatsoeneerd (door al 't welk te zamen, enz. zijn Ed. Geb. 't bij mij een weinig verkorven heeft) verraadt hij terstond een verklaarde partijdigheid tegen dit volk: van hier zijn ijver, om alles kwaad te vinden, af te keuren, of te verkleinen, wat bij 't zelve zich aan zijne opmerking voordeedt. Door deeze te zichtbaare vooringenomenheid verstooken van vertrouwen bij de nadenkenden, heeft hij minder ingang gevonden; men heeft zich de vrijheid genoomen veel van 't kwaad 't geen hij tegen de weêrlooze Muzulmans van zich afgeeft, op de apocryphe lijst te zetten, bijzonder zedert zijn Landsman, de meer kundige Heer P E Y S S O N E L , (een man van een ongelooflijke gematigdheid als men de grieven van den laatsten tegen den eersten in aanmerking neemt) begonnen heeft men zo veel waarheid,

als gezag en bescheidenheid hen te verdeedigen.[4]

(4) De *Memoires* van den Heer B. D. T. kwamen in *Marseille* juist in 't licht, toen ik 'er in 1784. als met 't eene been in de stijgbeugel stond, om mij na *Turkijen* optemaaken. Men kan zich voorstellen, dat ik mij haastte ze te doorleezen. Met hoe veel genoegen zag ik niet, dat hij mij een doorn uit den voet haalde, de moeijelijkheid der Turksche taal, tegen welken ik berg ik altoos pijnelijk opzag; voordat ik wist dat 't mogelijk was, in zo weinig tijds, zo aanmerkelijke vorderingen 'er in te maaken - om 'er een conversatie in te houden - om zich te bedienen van een *Hodgea* of meester, die niets dan Turksch verstaat - om te leeren leezen, eene taal, geschreeven zonder klinkers (NB. iets, dat onmogelijk is, voor dat men dezelve in haar geheele rijkheid in 't hoofd heeft, om door deeze kennis de achtergelaatene vokaalen aan te vullen.) Ik wist wel, dat de een veel spoediger dan de anderen een spraak leert. Maar, hemel, kon ik denken, dat 't onderscheid zo groot was? Wat mij betreft, noch geen veertien dagen was ik in Constantipolen geweest, of ik maakte mij een soort van *Liber Memorialis* van de noodwendigste zelfstandige naamwoorden, leerde die als een ijverig schoolier (*volenti non fit injuria*) van buiten, maakte mij ten nutte de lessen van den jongen heer TESTA, een tolk van 't Nederlandsch Gezandschap *in potentia*. In weêrwil van anderhalf jaar martelens en strompelens in deezen loopweg, verre van wat men noemt een conversatie in een taal te houden, hebbe ik 't niet verder kunnen brengen, dan dat ik mij op den weg met 't vraagen om 't noodige, wist te behelpen. - Maar zo de natuur mij in 't leeren van vremde taalen niet zo gelukkig bedeelde, als den Heer B. DE T. dank ik haar, dat zij mij ook weinig ligtgelovigheids genoeg gegeeven heeft, om mij knollen voor citroenen in de hand te laaten stoppen. Zie de Gedenkschriften, I Deel, bladz. 54 enz.

Maar keeren wij tot Constantinopolen te rug. Daar de lezer misschien ons zou kunnen verdenken van tot een ander uiterste over te slaan als de laatstgemelde schrijver, verkiezen wij liever ons te bedienen van 't zo meesterlijk als onpartijdig pençeel des Heere GIBBON, om de fraaiheid zijner legginge voor zijne verbeeldinge te brengen.[5]

(5) *The history of the Decline and Fall of the Roman Empire, by* E. GIBBON. *Vol.* II. *p.* 3.

‘Zo wij een algemeen opslag van 't oog laaten gaan over *Byzantium*, in de uitgestrektheid, welke het verkreeg met den prachtigen naam van Constantinopolen, zo mag men de gedaante van de keizerlijke stad voorstellen onder die van een ongelijken driehoek. De stompe hoek, die naar 't oosten en naar de oevers van Asiën uitloopt, ontmoet en drijft te rug de golven van den *Bosphorus Thracicus*. De noordzijde van de stad heeft toe eindpaalen de haven; de zuidzijde wordt bespoeld door de *Propontis* of de zee van *Marmora*. De basis van den driehoek is tegenovergesteld naar 't westen. Doch de verwonderingswaardige gedaante en verdeeling van 't omliggend land en water kan, zonder eene naauwere verklaaring, niet wel begreepen worden.

't Stroomend kanaal, waar door de wateren van de Zwarte zee, met een snellen en onophoudelijken stroom(6) vloeijen naar de Middel-

(6) Ik heb luiden in Constantinopolen hooren verhaalen, dat bij aanhoudende Zuiden winden 't wel eens gebeurd is, dat 't water de Zwarte Zee instroomt.

landsche zee, bekwam den naam van *Bosphorus*, een naam niet min befaamd in de historiën, dan in de vertelzels der oudheid. Een meenigte van tempels en gelofte - altaaren, in overdaad verspreid over zijne steile en beboschte banken, getuigden van de onbedreevenheid, den schrik en het bijgeloof der Grieksche zeeluî. - De Cyaneïsche klippen maaken den ingang en 't einde van den *Bosphorus*; deeze dreeven voortijds, zo als de dichters zeggen, op de oppervlakte der golven, en waren door de Goden bestemd, om den ingang van den Euxinus te beschermen tegen 't oog der ongewijde nieuwsgierigheid.(6*) Van de Cyaneïsche

(6*) Op een dier klippen, aan den kant van Europa, staat een kolom, bekend onder den naam van P O M P E J U S ; schoon de geleerden 't niet eens zijn, omtrent haar oorsprong en bestemming. Ik heb geleezen, naar mij voorstaat, bij onzen eerlijken C. DE BRUIN, die haar denkelijk met 't oog heeft gemeeten, dat zij eene aanzienelijke hoogte heeft. Ik heb de *étourderie* gehad deeze klip te bestijgen, in weêrwil der moeijelijkheid. Die zich op zijne vier handen en voeten niet best verlaaten kan, doet voorzichtigtst thuis te blijven; anders loopt hij grooten kans den hals, armen, beenen enz. te breeken. Eindelijk 'er opgekomen, vond ik een afgebrooken kolom ruim vier voet hoog, en omtrent drie voet in diameter (denkelijk heeft dezelve gediend of tot een baak of tot een voetsteen voor een lantaarn) beschreeven, voor eeuwen, met een legioen van allerlei *Grieksche* naamen, zodat (alles bezet zijnde) 't mij niet mogelijk was 'er ook iets op te krabbelen; *'t geen mij considerabel speet*. Maar na gezegd te hebben, dat de sop de kool niet waard is, zou 't mij veel meer spijten, zo iemand mijner navolgers zich hierdoor niet willende laaten te rug houden, een partij gebrooken beenen in betaaling zijner nieuwsgierigheid liet.

klippen tot de punt van de haven van *Byzantium*, strekt zich de *Bosphorus* uit ter lengte van zestien (Engelsche) mijlen; zijne gewoonelijke breedte kan op anderhalf mijl bereekend worden. Op 't fondament van twee befaamde tempels van SERAPIS en JUPITER UZIUS

zijn gebouwd aan de oevers van Europa en Asiën de *nieuwe* Kasteelen. De *oude*, een werk van de Grieksche Keizers, bestrijken 't naauwste gedeelte van 't kanaal, aan een oord, waar de tegenovergestelde oevers tot op den afstand van vijf honderd schreden naar malkander toeloopen. Deeze fortressen werden hersteld en verbeeterd door MAHOMED II, toen hij zwanger ging met de belegering van Constantinopolen: doch de Turksche veroveraar was zeer waarschijnelijk onkundig(7) dat ongeveer twee duizend jaaren voor zijne regeering DA-

(7) Deeze onkunde is niet zo waarschijnelijk, indien wat men verhaalt echt is, namelijk, dat in een dier kasteelen een leunstoel in de klip is uitgehouwen, waarin DARIUS zijn leger 't Kanaal zag overtrekken. Honderd maalen ben ik deeze kasteelen voorbij gevaaren, en meenigmaal in verzoeking geweest, om de historie dier leun-stoel na te vraagen, en altoos kwam 'er deeze of geene hinderpaal voor de boeg. De *Constantinopolers* hebben weinig weetgierigheid en veel lusteloosheid. Deeze ziekte is aansteekend.

RIUS dezelve legging verkoozen hadt, om de twee landen door een vlot-brug aan een te hegten. Op een kleinen afstand van de oude kasteelen, ontdekken wij de kleine stad *Chrysopolis*[8] of *Scutari*, die wij bijna als de Asiatische voorstad van Constantinopolen kunnen aanmerken. De *Bosphorus* zich verwijderende in de *Propontis*, loopt tusschen *Byzantium* en *Chalcedonie*. De laatste deezer steden was gebouwd door de Grieken, eenige weinige jaaren voor de eerste; en de blindheid haarer stichters, die de overtreffende voordeelen van de tegen overgestelde kust over 't hoofd zagen, is gebrandmerkt geworden met een naam van verachting, 't geen een spreekwoord geworden is.(*)

(8) Niet zo *klein;* men geeft haar 50,000 inwoners. Een zoete voorstad!

(*) *Namque arctissimo inter Europam Asiamque divortio Byzantium in extremâ Europâ posuere Graeci, quibus Pythium Apollinem consulentibus, ubi conderent urbem, redditum oraculum est, quaererent sedem coecorum terris adversam. Eâ ambage Chalcedonii monstrabantur, quod priores illuc advecti, praevisâ locorum utilitate, pejora legissent.*
TACIT. Annal. XII. 82.

De haven van *Constatinopolen*, die men als een arm van den *Bosphorus* kan aanmerken, kreeg oudstijds den naam van de *goude hoorn*. - De bijnaam *goude* drukte de rijkdommen uit, die ieder wind van de verafgelegenste landen in de veilige en ruime haven aanvoerde. De *Lycus* gesprooten uit twee kleine zamengevloeide stroomen, stort in de haven een bestendigen toevoer van versch water, welk dient, om den bodem te reinigen(9) en schoolen

(9) De Heer Baron DE TOTT zegt van 't inloopen van den *Bosphorus* in de haven van Constantinopolen: ‘aan deeze werking der Natuur heeft de haven van C.... het voordeel te danken, dat zij zich van alle drek en vuilnis ontlast, die men 'er dagelijks in werpt.’ Dit loopt tegen alle waterloopkundige wetten aan. 't Water, welk uit de Zwarte Zee wordt aangebragt, is belaaden met zand en aard-deelen, door de snelheid van den stroom meêgesleept. Deeze snelheid moet bijna tot niets gebragt worden, zodra 't water aan 't einde van de haven gekomen, door 't uit de Zwarte Zee achter aankomend niet meer voortgestooten wordt. Gevolglijk moet 't zich met een veel verminderden vaart in de *Propontis* ontlasten; gevolglijk zoude het zijn zand en slibber moeten laaten vallen: om dezelve reeden waarom de kribben voor dijken en stranden land doen aanwinnen. Zie Gedenkschriften I. Deel. bladz. 50.

visch, naarmaate zij verhuizen, hier een bekwaame wijkplaatze te geeven. En daar men hier geen ebbe of vloed bespeurt, zoo laat de diepte van de haven toe, dat men de schepen zonder behulp van ligters aan de kaaijen lost; en men heeft opgemerkt, dat op zommige plaatzen de grootste schepen[10] met hunne voorsteeven op de wal kunnen leggen, terwijl de ach-

(10) Men ziet aan 't arsenaal schepen van 70 stukken met den voorsteven op de wal leggen, daar hun achtersteven op vlot water legt. De schepen moeten hier geweldig door lijden. De Engelschen, gis ik, zouden verkiezen ze geheel op vlot water te brengen.

tersteeven in 't water drijft. Van den mond af van den *Lycus* tot aan dien der haven, reekent men de lengte van deezen arm van den *Bosphorus* zeven mijlen lang. Deszelfs ingang is omtrent vijf honderd (Engelsche) ellen breed. Bij geleegenheid zou men dezelve kunnen afsluiten met een sterke ketting ter dekkinge tegen een vijandelijken aanval.' Wie zou daar door worden tegengehouden? Een turfschip!

Volgens denzelven aucteur (GIBBON) beslaat het oude *Byzantium*, of het tegenwoordig paleis van den Grooten Heer, honderd en vijftig *acres*, omstreek de zeventig morgen; de stad *Constantinopolen*, zonder de voorsteden, twee duizend *acres*. Voegt men hier nu bij *Galata, Tophana* en *Pera*, maakt dit een geheel uit, niet onwaardig een Keizerlijke residentie, dat echter in grootte voor *Londen* en *Parijs* moet wijken.[11]

(11) Volgens de reekening van *Fransche* Ingenieurs, die onlangs zich de opzettelijke moeite gaven de oppervlakte van *Constantinopolen* te meeten, bevonden zij dezelve van 4462 98/121 *arpens*, van 1344 4/9 *toises, Fransche* maat, waarvan de acht *arpens grosso modo* vijf morgen *Rhijnlandsch* uitmaaken. Volgens welke reekening 't eigenlijk Constantinopolen ruim 2700 morgen inhoudende (S.E.), een negende grooter is als *Parijs*.
Voegt men nu hierbij de aanzienelijke voorsteden *Galata, Tophana, Pera*, aan de andere zijde van de haven geleegen, en in de vorige somme niet begreepen, voorsteden wier inhoud niet wel te bereekenen is, om dat zij door geene eindpaalen beperkt, zo ver, om zo te spreeken, als men wil, verlengd kan worden, daar de huizen van *Pera* langs den *Bosphorus* van 't eene dorp tot 't andere aan elkaér stooten, en die te zamen genomen schier de helft van den inhoud van Constantinopolen bedraagen. Kan men de vrijheid erlangen ook *Scutari*; schoon aan de overzijde in *Asiën* geleegen, en door een arm van 500 roeden van 't Serrail verwijderd, als eene voorstad van de *Turksche* residentie te beschouwen(*), eene voorstad, die op zich zelve eene stad van tusschen de tweede en derde klasse is, bekomt men een grooter denkbeeld van Constantinopolen, 't geen naar deeze reekening(†) wel voor de grootste stad van *Europa* gehouden mag worden.

(*) En waarom niet? De houden wel voor een deel van . En niemand betwist 't hun.Volgens welke zij circa 4000 morgen inhoudt, en dus vier maalen zo groot is als . Een zoet plaatsje!

VOLTAIRE de waanwijsheid van eenige philosoophen ergens bespottende, wanneer zij

van de geheimen der natuur, en 't weezen der dingen spreeken met 't zelve vertrouwen, als of zij 'er de maakers van waren, vergelijkt hen bij de reizigers, die met evenveel *pertinentie* van 't Serrail spreeken, als of zij het zelve gebouwd hadden: daar zij ondertusschen, naar zijn zeggen, 'er niet meer dan de buitenste muuren van konden zien.

[zie illustratie]

Maar VOLTAIRE zaliger, indien hij meende dat 't innerlijke van dit paleis niet gekend kon worden

(en deeze meening wordt des te waarschijnlijker, omdat de on-musulmans van Turkijen spreekende, door 't woord Serrail doorgaans 't *Harem* of vrouwen-vertrek verstaan) was niet achter 't geheim van de mis. Zeker is 't wel, dat dit paleis voor een ieder, bovenal voor een vreemdeling, tenzij hij een Arts is, ontoeganglijk is. Nogtans heeft men, zo als ik in 't zekere onderricht ben, 'er een zeer naauwkeurige beschrijvinge van, die wij aan een Engelschman verschuldigd zijn. Deeze, vergis ik mij niet, was in 1736 in *Constantinopolen*, toen 't hof van den Sultan te *Adrianopolen* resideerde. 't Serrail toen leêg staande, maakte hij zich dit toeval ten nutte, om 't naauwkeurig op te neemen en te beschrijven. Hij gaf 'er kort daarna een boekje over in 't licht, 't geen mij tot hiertoe niet is kunnen bezorgd worden. Ook heeft zekere Heer C O M I D A S den platten grond van 't Serrail in plaat uitgegeeven; maar dezelve is zo afschuwelijk slecht gesneeden, zo omslachtig groot, en word zo duur

verkogt? dat ik mij niet daar meê heb willen belasten. -

Ik heb opgemerkt, dat zo meenigmaal 't te doen is de bevolkinge van een groote stad of land te bereekenen, men van 't getal der menschen spreekt, als of zij vliegen waren. De Parijzenaars, de Londenaars enz. wedijveren zich de volkrijkheid hunner hoofdsteden met honderd duizenden boven 't waare getal te vergrooten. Ik heb geen belang om die van *Constatinopolen* te vervalschen. Zo veel men daarna gissen kan, staat zijne bevolking tusschen de zes en zeven honderd duizend zielen. Zij schijnt eer af- dan toe te neemen.

Men verhaalt van een Engelschman, die te scheep te *Constantinopolen* aangekomen, voor de haven deeze groote en eenige stad een wijl bleef bewonderen, en vertrok zonder voet aan wal gezet te hebben. Dergelijke vertelzels verkorten een winter-avond. Lees alle de schrijvers, die over dit onderwerp handelen, alle weiden zij uit over de uitwendige schoonheid dee-

zer residentie, en daarna gaat 't op haare inwendige lelijkheid los. 't Is juist om dat de eerste zo uitsteekende is, dat het inwendige 'er bij afvalt. Maar wanneer men de eerste kon vergeeten, is *Constantinopolen* verre van mishaaglijk te zijn voor iemand, die dulden kan, dat alle straaten niet snoer-recht, en alle de huizen niet onder één geevel, of op ééne hoogte en één model gebouwd zijn.

Maar is 't de heuvelachtigheid van den bodem, welke aan deeze hoofdstad zo çierlijk aanzien geeft, (want zij maakt dat men dit amphitheater als met een opslag van 't oog overzien kan) dezelve heuvelachtigheid maakt 'er 't leeven een weinig onbekwaam. 't Is afmattend, vertraagend, ongemaklijk bestendig te klimmen en te daalen. Maar aan wat oord heeft men zuivere genietingen, niet verbitterd door eenige ongeleegenheid!

Men kan den Heer B. DE TOTT niet tegenspreeken, dat niet veele straaten in *Constantinopolen* zeer eng zijn. Als men echter hier

van ophaalt, behoorde men te denken, dat dit gebrek dat van alle oude steden is. *Parijs* zelve is op verre na niet vrij hiervan. In de *ancienne cité* en 't *quartier de Nôtre Dame* zijn de straaten niet veel ruimer; en STERNE heeft juist niet ongeestig aangeteekend, dat de Parijzenaars niet slecht gedaan zouden hebben ze een *strootje breeder* te maaken.

Wat de Heer Baron te bedillen vindt, dat men veele huizen bouwt met balcons, die aan ieder zijde der straaten meer na buiten en boven elkander uitsteeken, waar door in een weinig enge straaten de geevels van boven digt bij een komen, is juist een voordeel, waar door de huizen en straaten des zomers, wanneer de hitte hier noch al vrij aanmerkelijk is (ofschoon men alsdan ook de goede Muzulmans met twee pelzen over elkander ziet - 'k had haast gezegd loopen, dat doen zij, 't zij uit deftigheid, 't zij uit luîheid, nooit; 't moet zijn *slenteren*) waar door de huizen eene aangenaame koelheid behouden.

De klagten van denzelven schrijver over de morsigheid der straaten hooren niet enkel hier thuis, maar zijn ook van honderd andere steden, en al wederom van *Parijs* billijk, alwaar bij 't droogste weêr, in weêrwil van alle de zorgen der Policy, men ze bestendig met een aart van smeerige slibber bedekt vindt, waar van de gladheid een onbedachten of onbedreeven voetganger dikwerf de aarde deedt meeten. In *Constantinopolen* zijn ze bij ordinair weêr droog en rein: want zo als één bontekraai geen winter maakt, zo maakt één doode hond, die hier of daar in een afgeleegen hoek te rotten legt, ze niet morsig. 't Is alleen aan de voorgemelde heuvelachtigheid van den grond te wijten, dat bij stort-regens 't water in de laagten oploopt, en eenige oogenblikken blijft staan. Dezelve of misschien noch grootere ongeleegenheid belemmert u in *Parijs*. Wanneer 't 'er hard reegent, maakt het in 't midden der straaten toegevloeid water als een sloot. Men legt 'er van afstand tot afstand planken over, waar

men voor een *liard* over balanceert, in gevaar van zich ton de ooren nat te maaken.

Aan den kant der huizen legt 'er door geheel *Constantinopolen, Smirna*, en alle eenigzints aanzienelijke steden in *Asiën* 't *kalderim*, 't voetpad of *trottoir* (lagen bij ons de kleine steenen wat hooger dan de groote, ze zouden 't zelve effect hebben) een half voet hooger dan 't overige van de straat, beide met keisteenen gepaveid. De engte van dit voetpad, schuinsch gelegd, om water en slijk beter te doen afloopen, maakt het uitwijken wel eens ongemaklijk en heeft dikwijls Muzulmans en Kristenen doen krakeelen: daar de eerste meest vorderen dat men hun uit den weg gaat.

Al dit klaagen over de Turksche onreinheid verschoonde ik ligt een Hollander of een Engelschman; maar zij kleedt een Franschman extra slecht. Liever wil ik dat de lezer 'er aan twijfele, als hem te doen walgen door een zo echt als onappetijtelijk schilderij, dat ik, of

met meer waarheid, dat de Franschen van zich zelven maaken.

In *Vrankrijk* vindt men bezwaarlijk eene stad van eenig aanzien, die niet haare openbaare wandelplaats heeft[12]. De Turken, voor welke 't bijna eene schande is zich te beweegen zonder de hoogste noodzakelijkheid, hebben daar niet om gedagt. 't Wondert mij dat de Heer Baron daar niet over klaagt.

't Beste deel der inwooners van de Turksche hoofdstad brengt acht maanden van 't jaar, de Turken in *Asiën*, de andere in tegenoverleggende dorpen van den *Bosphorus, Therapia, Bujuckdere*, en ook landwaarts in *Belgrado* enz. door. Maar de winter levert alhier zo veele fraaije dagen, dat men meenigmaal lust heeft een luchtje te scheppen, en zich de leden los te maaken. Nimmer zou 't u invallen wat den

(12) In *Rennes*, de hoofdstad van *Bretagne*, is 'er een over 't *hôtel* van de beroemde Heeren LA CHALOTAIS, *la motte-à-Madame* genaamd. Hoe de Franschen gemanierd zijn!

Constantinopolers ter wandelplaatze strekt. De kerkhoven! Zij zijn met geen ringmuur omvangen, of gelijk elders meestäl een tooneel van akeligheid[13]. Doorgaans plant men bij ieder graf een cypres[14] en schoon dezelve

(13) Men kent onder de domme, onbeschaafde, barbaarsche, onkristelijke Turken niet 't misbruik, dat bij verscheiden zogenaamde verlichte natiën plaats heeft, om, de Mosqueën tot begraafplaats maakende, de leevenden met de dooden als te verwarren, en den dampkring, dien duizenden inademen, door stinkende uitwaazemingen te bederven. 't Is als 't ware, als of men de doodgravers in de hand wilde werken, door 't vermeerderen der sterflijkheid! Want zedert men de dooden zo wel als de leevenden onder contributie heeft weeten te stellen, ten profijte van een klein getal, is dit misbruik, gebooren uit 't bijgeloof en de vermeende waardij eener *quasi* heilige aarde der tempels, onuitwortelbaar geworden, daar 't een gering getal officianten bevorderlijk is, van welke, uit deeze contributie een vet bestaan trekkende, men zeggen kan door den Dood tot erfgenaam te zijn aangesteld.

(14) Toen de Heer Graaf DE FERRIÈRES-SAUVEBOEUF ze voor Moerbei-boomen aanzag, hadt hij zeker den bril niet op. Zie zijne *Memoires Historiques* &c. Tom. I. bladz. 11.

gelijk de taxis- en populierboom iets treurigs heeft, 't geheel echter laat niet na buitengemeen behaaglijk te zijn. Op den ganschen aardbodem is 'er geen plek gronds zo prachtig, zo rijk, zo interessant, waar zich 't gezicht ook heen keert, werwaarts zich de gedagten ook uitstrekken, als de kerkhoven buiten *Pera*.

Even buiten deeze voorstad digt bij *Ortakui*, een dorp aan den *Bosphorus*, legt een heuvel, waarvan 't gezicht de omliggende kerkhoven bestrijkt, bezaaid op een fraaijen dag met wandelaars in allerlei costumen gekleed. Slaat men 't oog een weinig ter zijde, ziet men de aangenaame valei van *Dolma-Bachsjé*; keert men 't gezicht zuidwaarts, zo ontdekt men de *Propontis* tot aan de zee van *Marmora*; aan 't einde van den horizont, den berg *Olympus* in

Bithyniën; op den voorgrond den hoek van 't Serrail, de steden *Scutari*, en *Chalcedoniën*, nu *Calde-roa*, de Prince- eilanden, den ingang van de golf *Insmid* (*Nicomediën*) Wendt men zich om, het kanaal van de Zwarte zee, en aan haare oevers in *Europa* en *Asia*, een rei der verrukkelijkste dorpen.

Kan men een tooneel uitdenken rijker in groote gebeurtenissen, in stof tot nadenken! In de *Propontis* (tusschen de kaap *Coroboa* en 't riviertje *Satalderé*) ontlast zich de *Granicus*, waar ALEXANDER DARIUS versloeg, een slag, die 't Persisch rijk tot den val bereidde, en den eersten steen lag aan 't groot gebouw des Macedonischen Konings. Digt bij *Scutari* de lijkbus of de assche HANNIBALS, die 't lot van *Rome* een ogenblik in de hand hadt. Den hoek van 't Serrail (*Byzantium*) daar CONSTANTYN DE GROOTE eene nieuwe stad aanlag, waaraan zommige den val des Roomschen rijks wijten. De *Hippodromus*, nu *Atmeidan*, waar BELISARIUS, op bevel van

JUSTINIAAN, gedraagen door vier slaaven in een met ijvoor ingelegden triumph-stoel, een onreekenbaare meenigte geld, zijn aandeel aan den buit, onder 't volk strooide. 't Vlek *Sughut*, de geboorte-plaats in 1256, van OTHMAN, OSMAN, of OTTOMAN, den grondlegger des Turkschen rijks. *Brusa*, in wiens buurt bij de 800,000 strijdbaare mannen onder TAMERLAN in 1401, den fieren Sultan BAJAZET en zijn heir, uit 550,000 man bestaande, bevechten en verslaan. Driehonderd en veertig duizend menschen! blijven als slachtoffers van de heerschzucht en woeligheid van eenige weinigen en hunne eigene dwaasheid (want dwaas zijn ze, zo niet slecht, die zich als werktuigen der vorsten laaten gebruiken, om hun evenmensch te ontrusten) op 't slagveld leggen; schoon dood, spreekende getuigen der wanorde in de zedelijke waereld op onze aarde![15]

(15) Zie den brief van den Heer BOURLAT DE MONTREDON in de *Voyage Littéraire de la Grèce*, par M. GUYS. Tom. I. p. 317.

Maar keeren wij stadwaards weder. De legging der Turksche residentie, behalven haare gadelooze schoonheid, is daarenboven allergelukkigst; bestendig gevoed door twee zo melk rijke borsten als de Zwarte en Witte zeeën (zeker groot Heer pleeg ze alzo te noemen) waaruit altoos, welke wind 'er ook waaije, een ruime toevoer herwaards aangebragt wordt, geleegen in de buurt van 42°, kan niet missen over te vloeijen van alles, 't welk 't leeven kan aangenaam maaken. En dit is 't geval met *Constantinopolen*, waar brood, vleesch, visch, wijn, olie, groenten, vruchten, alle landsprodukten tot eenen zeer laagen prijs te bekomen zijn, in weêrwil der meerdere duurte, die de laatste Russische oorlog 'er in gebragt heeft.

Een ander nader voordeel is de uitneemende

gezondheid van haar klimaat. Haare legging tusschen twee Zeeën maakt 'er echter 't weder min bestendig: waaruit meenigmaal verkoudheid, en uit deeze of verwaarloosd of kwalijk behandeld gevaarlijke borstziektens en teering gebooren worden. De Heer GOBIS, de artz van de Groot-Sultans MUSTAPHA, ABDUL HAMED en SELIM, en die meer dan vijf en twintig jaaren de geneeskunde aldaar met wel verdienden lof geoefend hebbende, als de HOVIUS of DEIMAN van Constantinopolen kan worden aangemerkt, verhaalde mij, dat wel een derde haarer inwooners teeringachtig was. Dit is vlak strijdig met 't geen de geleerde en bevallige GUYS 'er van zegt(16): maar *cuivis in arte suâ perito credendum*.

(16) '*Je parle ici d'après l'expérience, il est certain que le bain chaud leur fait éviter la plûpart des maladies qui nous attaquent dans un âge avancé, & que les maux de poitrine sont très rares chez eux* (*les Turcs*)'. Voyage Littéraire. Tom. I. p. 226.

't Schijnt vreemd een stad voor gezond uitteventen, welke men zints eeuwen gewoon is, en met recht, als een kweekerij der pest aantemerken. Zo vreemd, zo buitenspoorig, zo wonderspreukig mijn zeggen den nadenkenden ook mag schijnen, de gezondheid der lucht-gesteldheid van deeze groote stad is ontwijfelbaar. De aldaar bijna bestendig heerschende pest ontzenuwt zo weinig 't ter neêrgestelde, als de in onze gewesten bestendig heerschende pokken, de mazelen, de kinkhoest ziekten, welke men onderstelt een zaad-stoffe te hebben derzelver ongezondheid bewijzen. 't Zal niet ongepast zijn alhier op te merken, dat de lucht, die langen tijd gehouden is, en bij veelen noch gehouden wordt voor 't voervocht, *vehiculum*, van de pest, dat is 't smet van den een na den ander, van 't eene huis na 't ander, van 't eene land na 't andere overtevoeren, hier zo weinig part of deel aan heeft, als eenige andere hoofdstof. Stelt men vooraf vast als een zetregel, dat deeze ziekte uit de enkele uitoefe-

ninge der natuurlijke werkingen des ligchaams nimmer gebooren wordt[17]; herinnert men zich, hoe men door middel van *lazareths* en *cordons*, die alle geemenschap tusschen een aangestoken en gezond land afsnijden, dit kwaad kan afweeren, in weêrwil der winden, die uit 't eerste na 't laatste waaijen, zal men 't valsche dier meeninge schielijk inzien. Zo men daarenboven onderricht, hoe in de Levant de Franken, dat is de vreemdelingen aldaar woonachtig, die men alle onder dien naam begrijpt, gezond blijven leeven, in de vernielendste pesttijden, leevende in denzelven dampkring als de Muzulmans, van alle kanten omringd van deeze ziekte, woonende als in een buurt van lij-

(17) Deeze troostelijke waarheid vindt men breedvoerig en ontegenzeglijk beweezen in zekere Verhandeling over de Pest, in 't jaar 1788, te *St. Petersburg* uitgegeeven, tegen het gestelde van den vermaarden Hoogleeraar DE HAEN, namelijk: '*Sponte eandem* (*pestem*) *nasci posse*.' *Ratio Medendi, Vol. IV. p.* 133.

ken: zo lang zij de stiptste en onafgebrookenste omzichtigheid gebruiken, om alle gemeenschap met alle zaaken en perzoonen van buiten te onderscheppen; die alles aangenomen zijnde, zo zal 'er geen schaduw van twijfel omtrent mijn gezegde overblijven.

Ik heb ergens geleezen, hoe in aanvang dier pest, welke, in 1721, zo veele duizenden der inwooners van Marseille wegmaaide, zeker horlogiemaaker, na zijn huisgezin van alles voor zes maanden voorzien te hebben, de deur en vengsters van zijn huis toemetzelde, met zo goed een gevolg, dat hij en alle de zijne volmaakt gezond bleeven, daar hij, bij zijn eersten uittocht zijn geheele buurt uitgestorven, en 'er alle de huizen van leêg vondt.

Hieruit blijkt, dat de groote TH. SYDENHAM zich vergist heeft ('t zij met allen eerbied voor de nagedagtenisse van deezen beroemden waarneemer gezegd) wanneer hij 't waagt te stellen: '*ut ad tristissimae aegritudinis propa-*

gationem jam non amplius fomite vel personali consortio opus sit, verum quemcunque hominem, vel summâ curâ a peste correptis semotum, ipse aër cum spiritu intro subiens, per se ac suo Marte inficere valeat, modo ille corpus habeat humoribus ad afflatum recipiendum paratis refertum' V. Opuscula Universa. Capit. II.

Hier had ik bijna de wreedaartigheid gehad, dit bundeltje hier meê toetevouwen, en er een spelletje bij te steeken. Maar! dagt ik bij mij zelven, is 't welvoeglijk mijne lezers zo aftescheepen, en naa zo veel groots van *Constantinopolen* beloofd te hebben, 'er zo luttel ter zaake van te zeggen, en hen te behandelen, als men 't iemand doen zou, wien, te vooren hongerig gemaakt, men een wel-aangeregte tafel in een spiegel vertoonde, of wien men den waasem van lekkere *ragoûts* en gebraad door 't sleutelgat van de keuken-deur liet ruiken? Neen dat kan niet door den beugel. Eer ik dan deeze hoofdstad der hoofdsteden verlaat,

wil ik als mijns lezers *Ciceroni* met hem 'er noch wel eens eene wandeling door doen. Vindt hij mijne narichten wat schraal, dat hij ook gedenke, dat 't hem geen steekpenning kost.

't Eerste, welk men 'er van ziet, als men uit de zee van *Marmora* komt, is 't kasteel der zeven torens, 't geen de *Bastille* (tyrannieker gedagtenisse) der Constantinopolitaners is. Schoon zeer uitgestrekt, schijnt dit proveniershuis vol te zijn. De Heer Graaf FERRIERES DE SAUVE-BOEUF verhaalt (*Tom.* I *p.* 17.) dat een meenigte derzelven, bij toeval van brand, 'er in omkwam. Dat deeze kerker, schoon groot, vol moet zijn, laat zich daaruit opmaaken, dat den Heer BULGAKOW, Envoyé van haar Rus-Keizerlijke Majesteit, niet meer dan twee vertrekken voor zijn Ed. en zijn gevolg, zo als mij in 't zekere bericht is, waren toegekend.

Uit den bouwtrant van dit gebouw gis ik,

dat dit een stuk werks der vorige bezitters deezer hoofdstad is.

Voor een half dozijn eeuwen mogt dit kasteel een aanval van deezen kant, dat is van dien der witte Zee, kunnen afweeren; maar thans zoude men het kunnen neemen, in plaatze van kogels, met gebraade appelen.

Dit kasteel voorbij gevaaren zijnde, komt men aan 't Serrail des Sultans. Reizigers, die niet dit, maar wel paleizen van koningen en vorsten gezien hebben, zullen zich in de verbeelding schilderen een uitgestrekt, grootsch gebouw, 't geen men tusschen lange vleugels, over groote voorplaatzen nadert, waardoor men op groote tuinen uitkomt, enz. Niets van dit alles. 't Serrail is eene onregelmaatige verzameling van eene voor mij tallelooze meenigte van groote, middelmaatige en kleine gebouwen (over wier schikkinge men raaden zou dat een blinde architekt 't opzicht gehad hadt) van baden, die men daar aan kent, dat zij een koepel met glazen van boven hebben,

om 't licht 'er te doen invallen, van *kiosks*, meest aan den waterkant staande, en die ik 't natuurlijkst bij de koepels onzer lusthoven vergelijk, behalven dat zij van een luchtiger bouwtrant zijn, alle gebouwen bedekt met lood, iets dat des Sultans paleizen of keizerlijke gebouwen kenmerkt, pronkende met vergulde halve maanen, gebouwd in een oosterschen stijl, die zich beter laat schilderen met 't pençeel dan met de pen, omringd en dik doorzaaid van hooge cypressen, ten einde deeze waereld voor ongewijde oogen onzichtbaar te maaken. Des Sultans en zijner hovelingen achterkouzigheid duldt geene bespiedinge. Daar zij weeten dat 'er teleskoopen en kijkers in de waereld zijn, gedogen zij niet, dat zelfs de vreemde gezanten hunne huizen in *Pera*, geleegen op den kruin van een heuvel, boven eene zekere hoogte optrekken.

Volgens E. HABESCI bedraagt 't getal van deszelfs bewooners 9,100. 't Is vreemd, zo 't gemeene zeggen waar is, dat, in weêrwil

van de Muzulmansche slofheid, of nimmer of zeer zelden 'er de pest in grasfeert.

Hoe verward nogtans de architektuur des Serrails ook zijn mag, dit gebouw laat niet na *imposant* te zijn zonder weêrgaê, zodra men zich uit de verbeelding geboend heeft, dat dit niet eene stad, maar de wooning alleen eens Souvereins en zijns hofstaats is.

Lezer! uw *Ciceroni* heeft eene zeer partikuliere reden, waarom hij u, op alle uwe vraagen omtrent 't huizelijke leeven in 't zelve, niet antwoordt.

Uit 't Serrail gaande door de groote poort, ontmoet men eene fraaije, schoon onregelmaatige plaatze, verçierd door een schoone fontein, van welke plaatze een der zijden gemaakt wordt door de heerlijke kerk van St. S O P H I A , onder de regeering van J U S T I N I A A N , door twee *Grieksche* architekten A N T H E M I U S en I S I D O R U S gebouwd, een werk, waarin schoon oud, zij langer zullen bestaan, dan in dit mijn boekje, wiens lot misschien zijn

zal maar korte oogenblikken te leeven.

Ik wil wel gelooven, dat de haat der Turken tegen alles wat naar beelden lijkt, 'er 't mozaïk van verdorven heeft. Voor 't overige moet men zich verwonderen over 't frisch en onbeschadigd aanzien van een zo oud gebouw, een der grootsten, zo als bekend is, op den aardbodem. Rondom deeze kerk vindt men fonteinen om zich te wasschen (een der Mahomedaansche godsdienstige voorschriften) voor dat men zich tot 't gebed begeeft. Ik heb *Effendi's* gekend, luiden, die men anders voor een zoort van *esprits forts* zou versleeren hebben, die in dit stuk zo scrupuleus waren, dat zij in omstandigheden, waarin 't van den wil niet afhangt het ligchaam in een staat van reinheid te houden, zekere *emunctoriae* met een prop katoen stopten, voor dat zij naar de moskee gingen.

Bij deeze moskeeën staan 1. 2. 4. of 6 hooge, spitze torens, *minarets*, wier bouw voorbeeldeloos stout is, derzelver hoogte tot de breedte in aanmerking genomen zijnde. Om deeze *mi-*

narets zijn 1. 2. 3. omgangen, van welke zo veel als kosters de rechtgeloovigen tot 't gebed oproepen: want DON QUICHOT heeft met waarheid opgemerkt, dat de Turken geene klokken nahouden.

't Is in dit kwartier der stad, 't geen 't aanzienelijkste is, dat de groote heeren hunne wooningen, *konaks*, hebben, voorzien alle met groote plaatzen. In 't midden deezer huizen is doorgaans eene zeer groote zaal, in de vier hoeken van welke eene een weinig hooger zoldering staat, waarop rondom *sopha's*. In deeze zaalen zijn meest kolommen van eene magere proportie, berlijnsch-blaauwachtig gemarmerd. Zommige vengsters zien 'er van uit op tuinen, met kleine fonteintjes, waarvan de paden met in bonte figuuren ingelegde keisteentjes, en het lat- en stokwerk met veel verguldzel pronken. Of de Zaandammers bij de Turken, of de Turken bij de Zaandammers den aanleg der tuinen geleerd hebben,

laat ik daar: maar hij gelijkt als twee droppelen waters, behalven dat in dezelve meer en fraaijer boomen staan, onder anderen de bij ons zeldzaame plataan, voor welke alle der *Turken* hoogachting waereldkundig is: in zo verre dat men 't een vreemd Gezant, die bovendien bij de *Porte* in groot aanzien was, zeer euvel heeft opgenomen eenigen daarvan in 't bosch van *Belgrado* te hebben omgehouwen.

De zonrijkheid des klimaats maakt de schaduw noodwendig. Wie zou raaden, dat 't mogelijk was, dit op 't *Despotismus* thuis te brengen! Zeker was de edele D E - T O T T hier alleen in staat toe. ‘Alle de boomen van een stuk lands blijven bewaard, op welke wijze zij ook geplant zijn; men schikt gemeenlijk (*bij 't arsenaal ziet men den kruin van een boom boven uit 't dak van een gebouw*) 't ontwerp der gebouwen naar dezelve, *en zulks buiten twijfel, om dat, schoon in een heet klimaat de scha-*

duw van zwaare boomen noodzakelijk is, men echter onder eene despotieke regeering die gebruiken moet, die men vind, alzo men geen tijd heeft om anderen te zien groeijen'. I. Deel. bladz. 108. Even als of de langzaamheid van derzelver groei niet overal maakt, dat hij die ze plant, 'er zelden 't lommer van geniet!

Mijn boekje ('k vertrouw 't gewillig) mag min belangrijk zijn: maar ik zou mij echter schamen, 't met zo kinderachtige *tirades* te hebben opgevuld.

Verder komt men aan de *Bezestan*, 't kwartier der winkels, geheel van steen gebouwd, als eene kleine stad, waar, in één woord, alles, behalven geld, te koop is; waar koopluiden van allerlei natien van 't op- tot 't ondergaan der zonne ('s nachts loopt men 'er geen gevaar voor; want als dan is ze gesloten) u bij den neus zoeken te krijgen.

In deeze wijk zijn ook de koffijhuizen der

Theriaki of Opiumslokkers[18]. Dr. KARADGEA, wiens broeder ik als ex-patriarch, in een hoogen ouderdom, gekend heb maakt 'er in deeze woorden den lof van. ‘'t Opium is een waar *aurum potabile*. 't Is een voortreflijk middel tegen de ziekten der ziel, die 't alle verdrijft. 't Geneest van de liefde (*'t tegendeel is waar; wanneer men 't in een kleine gifte van* 1/2 *grein gebruikt; als dan verwarmt, verjeugdigt, versterkt 't*

(18) *Opium-slokkers*. Ik gebruik deeze uitdrukking met opzet, gewettigd door de spoorelooze hoeveelheid (men ziet 'er die meer dan 1/4 loods op eens naar binnen slaan) en 't misbruik. Deszelfs uitwerkzel heeft veel overeenkomst met dat der sterke dranken. De dommelachtigheid der *Theriaki* overtreft echter die der dronkaarts, welke laatste 's morgens meer ziek van ligchaam dan van geest zijn: 3/4 leevenloos sleepen de eerste zich vroeg naar hunne koffijhuizen, daar de knegts ieder klant zijne gekende dosis toedient, waarvan de trapswijze oplossing hem na een half uur tijds doet ontwaaken, weder tot een mensch, tot een vrolijken bol maakt. enz.

ons gestel) ons afkeerig maakende tegen de voorwerpen, die ze ons inboezemen; 't stort ons in eene zoete mijmering; deszelfs dampen vervliegen ongevoelig, en op die kwijning volgt eene vrolijkheid, die ons in de aangenaamste stelling van de waereld brengt. Men lagcht, men zingt, men is vervoerd, men gevoelt zich geheel anders, men praat, men heeft verstand, geestige invallen. Maar als men de gift verdubbelt, ijlt en raaskalt men'[19].

De *Hippodromus* of *Atmeidan* is eene te beruchte plaatze, om ze niet over te loopen. Dezelve is een *hairtje* grooter dan de *place de victoire*, of *de Vendôme* te *Parys*, en mij dunkt ook al vrij regulier, een langwerpig vierkant uitmaakende. De huizen aan de eene zijde, 't is waar, schitteren niet door hunnen fraaijen regelmaatigen bouwtrant, maar de moskee van SULTAN

(19) Zie *Lettres de* Mr. GUYS Tom. II. p. 265.

ACHMED (zo heet, dunkt mij, dezelve; of misschien de *Solimania*) die in fraaiheid of grootte voor die van St. SOPHIA geen hair wijkt, en die 'er eene geheele zijde in de lengte (oordeel van de grootte deezer plaatze) van uitmaakt, geeft aan deeze plaatze een ongewoon aanzien, dat noch belangrijker wordt door twee zeer hooge obelisken, bekrabbeld met voor mij onverstaanbaare figuuren, en een aart van metaalen kolom, in 't midden, gevormd door twee in een geslingerde slangen.

Deeze plaats diende oudtijds, zo als men met een oortje *Grieks* verstaan kan, tot een wedloopbaan der paerden. Thans gebruiken de *Turken* dezelve zomwijlen tot een baan om zich te oefenen in 't werpen van de *dsgerid*, een stok, wat korter, maar even dik als een beezem-stok, welken zij met een ongelooflijke kragt en behendigheid, te paerd, 'k weet niet hoe veel over de honderd schreden vérwerpen. 't Is bij deeze natie eene zonderlinge eer hierin uittemunten. Van hem, die 'er de eerste in is, wordt de

naam, heeft men mij anders wel onderricht, in steen gehouwen; een eer, die deeze held met 't geeven van festijnen, die wel in *Turkyen* min kostbaar dan bij ons, 't echter worden door de talrijkheid der gasten, betaalen moet.

Men vindt in dit kwartier, misschien echter min dan in de andere wijken, verscheide uitgebrande buurten. Wie zal den Heer Graaf FERRIERES DE SAUVE-BOEUF tegenspreeken en zeggen, dat dit een çieraad is! In deeze hoofdstad beveelt de voorzichtigheid, om der aardbeevingen wille, zo als reeds gemeld is, de huizen en van hout en ligt te timmeren. De droogte van 't heete zomer-klimaat, de afgeleegenheid van 't water in eene stad, verstooken van gragten, zouden, onder deeze omstandigheeden, den brand bij alle en ook de verlichtste natiën meenigvuldig maaken.

Misschien zou de brand geringer verwoestingen aanrichten, indien men de houten buitenwanden der huizen met een mengzel van

leem en kalk[20] bestreek, de daken met lijen belegde; alsdan zouden vuur en vlam 'er minder vat op hebben. Ook zouden ze langer duuren.

De vermindering in de scheepvaart op de zwarte zee, van waar 't timmer hout meest wordt aangevoerd, de zedert den laatsten *Russischen* oorlog vermeerderde duurte der levensmiddelen, de daaruit volgende verhooging der arbeidsloonen, minder welvaart, min rijkdom onder de menschen, maaken, dat deeze uitgebrande buurten nu traager dan voorheen vol gebouwd worden.

Uit deeze wijk komt men in die der *Grieken*, het *Fanal*, van welke natie de hooge adel[21] hier zijn zetel heeft. Hier hadt de be-

(20) 't Zelve wêerstaat lang de vlam, gelijk mij de ervaaring geleerd heeft in 't *Katharina-Slawsche gouvernement*.

(21) De echtgenoot des Heere KROUTA, Dragoman van 't *Engelsche* gezandschap beweert de laatste afstammeling te zijn van CONSTANTINUS PALAEOLOGUS.

roemde CANTIMIR, die de historie van 't Ottomansche rijk beschreven heeft, zijn paleizen. Ook woonen hier de *Hospodars*, of prinzen uit de *Wallachyen* en *Moldaviën* te rug gekeerd.

Hoe hoog deeze vrienden ook onder elkaâr de borst mogen opsteken, ongelooflijk is de fierheid, waarmede een klein *Turksch* burgertje deeze klanten, prins of geen, bejeegent. 't Gansche leeven der *Grieken* 't is waar bevreedigt hen met, en maakt hen gewoon aan deeze vernedering. Ik heb meer dan eens den Dragoman der *Porte*, een post van groot vertrouwen en aanzien, waaruit hij tot die van *Hospodar* bevorderd wordt, den zoom des kleeds eens Muzulmans knielend zien kussen.

Een enigzins ordentlijk gekleed Muzulman komt nimmer in een vertrek, of het gansche gezelschap, *Jooden, Armeniers, Grieken*,

evenveel welk, rijst fluks op. De *Turken* zijn hierin zo verwend, dat zij dit vorderen als een recht. *Sans façon*, zonder acht te slaan op den heer des huizes, of den voornaamsten des gezelschaps, gaat hij op de beste plaatze zitten; hij drijft zelfs de *insolentie* meenigmaal zo ver, dat hij, schoon ook een halfblanks heer, gezeeten den heer des huizes, in zijn eigen huis (luister wel toe; 't is der pijne waard) zegt, *otour*, gaa zitten[22] en let wel, dat hij u dit verkoopt voor een bewijs van beleefdheid.

Aan den anderen kant zal een gering Muzulman voor een perzoon van distinctie nimmer opstaan, tenzij hij zijn geloofsgenoot was. Hunne religie, zeggen zij, verbiedt 't hen. Op dien voet is hunne religie zeer *gemaklijk*. Hoe dikwerf heb ik mij niet raazend van ergernis gemaakt te zien de *Janitzaaren*, die den vrem-

(22) Ik heb hun, bij dergelijke geleegenheid, meenigmaal de kool gestooft, hun 't eerst te *otouren*.

de gezanten in *Pera* ten wacht dienen,[23] en waarvoor zij 8, 9, 10 piasters 's maands 't stuk betaalen, aan de poorten hunner *hôtels*, onbeweeglijk op den stoel, zonder de pijp uit den mond te neemen, blijven zitten, wanneer de gezant uitgaat[24]. Begrijp hierbij, dat dit niet uit onkunde, uit lompheid geschiedt. De *Turken* zijn vol van welleevendheid, *êgards* en ceremoniën onder elkander; weeten zeer wel wat hun zelven, dus wat een ander toekomt.

(23) Anders mag een Turk geen *on-Turk* dienstbaar zijn. Zo een kristen 't waagt 'er een in dienst te hebben, moet hij zich veel gehaspels voorstellen. Ik spreek niet van hooren zeggen.

(24) Hoe minachtings-vol deeze knapschinkels ook zijn mogen, hunne fierheid moet nogtans voor hunne geldgierigheid wijken, om welke laatste te voldoen de *Janitzaaren* van elk gezandschap ieder, welke ook de afgeleegenste betrekking 'er toe heeft, weeten op te delven, om hem, bij geleegenheid van hunne of onze feestdagen, een drinkgeld (*Bachsjies*) aftebeedelen.

(En nu tot u lezer, die, zo ik vertrouw, niet enkel leest, maar ook gevoelt en nadenkt. Verdienen de kristen-mogendheeden, wier onderlinge kwaade trouw, intrigues, wantrouwen, wier commercieele afgunst de een de ander verdringt, en ter wederzijdsche bespiedinge een Staat gezanten opdringt, welke deeze zogenaamde attentie met geen gelijke munt betaalt, verdienen zij, vraag ik u, deeze en honderderlei andere verneederingen niet door deeze eeltachtigheid op 't stuk van eer, door haar verdoofd gevoel van eige waardigheid?)

Zoude 't zonder deeze opvoeding, begrijpelijk zijn, dat de afgaande *Hospodars* van de twee boven genoemde provintiën, waar in zij zich een aanzienelijk fortuin kunnen bij een schraapen (bovenäl zo zij den ijdelen waan konden vaarwel zeggen, om den hofstaat des Sultans te *Bucharest* en te *Jassy* in 't klein te willen naäapen) niet liever dat fortuin stilletjes na *Weenen* of *Venetiën* verbrugden, om daar zelf als luiden van aanzien te leeven, dan zich in

Constantinopolen aan den smaad hunner oude veroveraars bloot te stellen.

Maar met zo onweêrstanbaar geweld beheerscht den mensch de dwang der hebbelijkheid!

De wijk der *Jooden*, waarin men nu komt, is niet zo groot als de twee voorgaanden. Ik kan niet zeggen dat dezelve onreiner is dan de voorgaande. Die der *Grieken* heeft mij 't minst toegescheenen in zindelijkheid uittesteeken. De nijverheid, onafscheidelijk van den imborst deezer arme verdrukte *Jooden*, schoon hier min dan elders, moet hier de meeste rijkdommen doen zoeken, vermeerderd door de behandeling en 't omzetten der kapitaalen, die de Muzulmans aan deeze handen liefst toebetrouwen.

Beide deeze laatstgenoemde wijken, schoon even vol van vermogende menschen, als de eerste, verminderen in 't uiterlijk aanzien van welvaarendheid. De *Turken* gedoogen geene ketters, zelfs met hun eigen geld te pronken. Veele rijke *Armenische* koopluiden hebben aanzie-

nelijke lusthuizen aan den *Europischen* kant des *Bosphorus*. Maar zij zouden 't niet durven waagen ze eenig uiterlijk lofwerk te geeven, of ze anders als donker bruin, bijna zwart, te doen schilderen. De Franken echter, de vremden, de buitenlandsche gezanten neemen zich de vrijheid, in spijt der Muzulmans, 'er zich niet aan te stooren; eene vrijheid waarin hen de *Baratarissen* niet durven volgen.

Een der grootste çieraaden deezer prachtige en in haare zoort eenige hoofdstad, is haare haven, eene der grootsten, der schoonsten, der diepsten, der veiligsten van den aardbodem, waarin de Noorde en Zuide winden eene onafgebrokene afwisselinge van komende en gaande schepen veroorzaaken. Zij is bijna twee uuren uitgestrekt in de diepte; in haare gemiddelde breedte vaart men dezelve in ongeveer een half kwartier over.

HORATIUS spreekt van een *mare tabulatum navibus*, van een zee, bevloerd door de schepen. Dit kan op geene andere haven met

even veel recht, als die van *Constantinopolen*, de *Theems* zelve niet uitgezonderd, worden toegepast. Van den opgang der zonne tot haaren ondergang, wimmelt 't hier van schepen, *saïken, piadés, caïken*, waarvan de beide laatsten vier- en twee riemige vaartuigen zijn. De voorbeeldelooze behendigheid der roeijers, de ongelooflijke snelheid der vaartuigen zijn alleen in staat om ongelukken te voorkomen, die de ligtheid en rankheid boven en behalven de belemmering van 't gedrang, noodwendig zouden maaken: want alle deeze roei-vaartuigen zijn van dun noteboome hout, wel zeer netjes gemaakt, de spijker-koppen met rood lak toegestopt, door snij- en verguld lofwerk verçierd, maar ook zo rank, dat zij bij de minste hobbeling omslaan, zo zwak, dat de minste kneuzing ze indrukt.

Daar deeze haven geen kaai heeft, is de aanleg, op waggelende planken, bij 't groot gedrang niet altoos zonder gevaar: boven al wan-

neer de Zuide-winden 't water sterk doen kabbelen.

Het over 't eigenlijk *Constantinopolen* leggende gedeelte der stad, wordt in drie voorsteeden afgedeeld *Tophana, Galata* en *Pera*.

In de eerste vindt men de geschutgieterij des Sultans, van waar deeze wijk ook haaren naam voert. Naar mijne sobere kunde in dit vak zoude ik zeggen, dat hunne stukken, die alle van metaal zijn, te lang en te zwaar zijn. Daar zij toch meestäl hair laten, en hun geschut zo dikwerf den vijand een prooi wordt, zoude ik hun durven raaden zich liever van ijzer kanon te bedienen. In den voor-laatsten oorlog met de *Russen* ontnamen deeze hun 'er eene groote hoeveelheid van, 't geen zij versmolten, om 'er geld van te slaan, waar mede zij toen reeds niet overlaaden waren: bij welke scheiding der metaalen de Hr. *** 't mededoogen hadt zich zelven niet te vergeeten.

In *Tophana* ontmoet men een der grootste

publieke baden. Was 't niet dat ik wilde wedden, dat men ze reeds bij een half dozijn auteuren beschreeven vindt, ik zoude grooten lust hebben 'er in 't breede over uitteweiden: dit zal ik nu in 't voorbij gaan alleen aanteekenen, dat 't onmogelijk is twee natiën op aarde uittedenken, die sterker in dit stuk contrasteeren dan de *Turken* en de *Russen*. Bij de eerste heerscht de hoogste zedigheid en decentie; bij hen baden beide de sexen nimmer terzelver tijd. Men staat den baadenden met zo veel vaardigheid een blauw gestreept stuk linnen om den middel, dat ook de allerzedigste oogen 'er niet door beleedigd kunnen worden. Een wellustig gemak heerscht in de zaalen, waarin men voor en na 't baaden rust, waarin men zich door aangenaame verfrisschingen kan verkwikken.

In de *Russische* dampbaden, verwarmd of liever gloeijend heet gemaakt door den waazem van water, die bestendig vliegt uit een sterk gehitten ooven, dien men geduurig besprengt,

staat een stellagie van planken, in de form van een amphitheater rijzende, om de hitte, 't sterkste boven aan den zolder, te mogen temperen, door zich laager te zetten. Hier loopt vader, moeder, broeder, zuster, jongeling, maagd, bekenden en onbekenden, zieken, gezonden, in één woord de menschen van allerlei slag, zo als zij naar de kerk gaan, *in puris naturalibus* door elkander: welk een gezicht! &c. &c. &c.[25]

Om uit deeze wijk in *Galata* te komen, voer ik mijn lezer voorbij 't tolhuis der *Franken*,

(25) De Keizerin van *Rusland*, de *glorierijke* CATHARINA II, die, zo als een ieder weet, haare onderdaanen als een voorbeeld van reinheid van zeden voorgaat, geërgerd over iets zo vatbaar voor *aanstoot*, heeft bevolen, door eene afschuttinge, beiderlei geslacht in de baden uit elkander te houden. Maar zo als 't in de waereld gaat, *naturam expellas furcâ* &c. deeze schutting is veeläl zo laag en zo doorluchtig, dat dezelve eer dient, om de nieuwsgierigheid uit den slaap te wekken, dan haar paalen te zetten.

om geleegenheid te hebben hem te doen opmerken, de voorbeeldelooze toegeevendheid en vertrouwen waarmede de *Turksche* tollenaars de koopluî behandelen; deugden waarover de onmuzulmansche ontrouw hun dikwerf geleegenheid geeft zich te beklaagen; zo dat 't kwaad, 't geen in 't N.T. van de tollenaars gezegd wordt, onmogelijk hier thuis kan hooren. Zeker is 't dat de *Turksche* baden niet meer kunnen contrasteeren met die der *Russen*, dan hun tolhuis met 't *Custom-house* te *Londen*. Dan als financier gesprooken, zou ik geneigd zijn te gelooven, dat zij deeze hunne rekkelijkheid, wat te ver gerekt, in slofheid en verwaarloozinge doen ontaarten. - De in en uitgaande rechten, door de vremde natiën betaald, beloopen, dunkt mij, drie ten honderd, daar de inlander 'er vijf betaalen moet. Doch hier over misschien in 't vervolg iets positievers.

't Is aan den weinigen trek der *Turken* tot visch, eene bij hen als onbekende spijze, aan 't weinig overleg der *Grieken* te wijten, dat de

visch-markt, waaraan wij nu komen, schoon noch wel voorzien van visch, het niet meer is: want 't water is hier rondom zeer rijk in lekkere en bij ons onbekende visschen, waarvan ik nu hier den inventaris niet invoege, omdat ik bij ongeluk niet één éénig *Ichtyologisch* schrijver bij de hand heb.

Nu met vallen en opstaan klauteren wij eindelijk in de wijk van *Galata*, alwaar de lezer aanstonds bemerken kan, zonder den bril of 't *lorgnet* uit den zak te haalen, 't onderscheid in bouw der huizen, waarvan 'er veele hier van steen zijn, de meenigte der kloosters, den wal die deeze voorstad omringt, de poorten, welke ze afsluiten; alle teekenen van onderscheidene werkmeesters.

Dit kwartier strekt den *Fransche* kooplieden, eene natie, die wel de helft van den *Levantschen* handel drijven, welke *Provence* voornaamelijk, en *Languedoc* voor een gedeelte doet bestaan, meest ter wooninge, uit welker huishoudinge men met vertrouwen mag opmaaken, dat de

koophandel hier niet sterk verrijkt zelfs niet den handelaar, die voor eige reekening negocieert.

Galata is noch befaamd door zekere huizen, waar de liefhebbers eeten, drinken, danzen kunnen. Men vindt 'er ook jonge heertjes, die netjes gekleed zijn, wier hairen in lange tressen hun langs den rug hangen, in den stijl der vrouwelijke kleeding. Wanneer 't met de affaires slap gaat, zitten of loopen zij voor de deur, niet enkel om een luchtje te scheppen. In deeze huizen, die men bij de *musico's* kan vergelijken, vertreeden zij de plaatze der ligte jofferschap. *de gustibus* NUNC! *est disputandum*. Maar dat deeze huizen door 't dagelijksch krakeel en vegterijen den *Waiwode* ten vette melk koe strekken (zo als de Hr. Graaf F. DE SAUVE-BOEUF beweert, *Tom.* I. *p.* 12.) is mij niet gebleeken, schoon ik ze dagelijks ben voorbij gegaan.

Rust noch een weinig, Lezer, want zo gij mij naar *Pera* vergezellen wilt, zult gij bestendig moeten steigen tot aan 't klooster der *Der-*

vies, voor dat gij op den gelijken bodem deezer voorstad komt. Dit klooster kan ik niet voorbij gaan, zonder aan de religieuze dolle kuuren deezer kloosterlingen (die men, naar mij voorstaat in den Tegenwoordigen Staat van alle Volkeren in plaat afgebeeld vindt) te denken, en uit te roepen:

Lieve Heer, wat hebt gij al vreemde dienaars!

Nu zijn wij onder ons: want hier woonen de vremde gezanten, de kooplieden, de *Franken*, die, alle onder elkander eene kleine sociëteit uitmaakende, de een den ander van haver tot gort kennen, en welke fociëteit 'er dus de ongeleegenheid van heeft, achterklap en kwaadspreekendheid.

Zo ik 't woord *kiosk* wel verstaa, is 't een luchtige koepel, afgescheiden van 't overige van 't gebouw, en op zich zelven staande. Dus weet ik niet, hoe 't den Heer Graaf F. DE SAUVEBOEUF in de harsens gekomen is te zeggen (zie *Tom.* I. bladz. 9.) dat de huizen van

Pera alle *kiosks* hebben. De huizen van deeze wijk staan alle zo digt op elkander gedrongen (die der gezanten uitgezonderd) dat men moeite heeft 'er zich niet in te verwarren; de deuren raaken zo digt aan elkaâr, dat een eenigzins *non-chalant* reiziger bijna noodig zou hebben, uitgaande de zijne met een krijt te merken. Ook staan de *corps-de-logis* (indien deeze uitdrukking, geoorloofd is voor huizen die geene vleugels hebben) alle voor aan de straat. Hoe kan men dus hier van *kiosks* spreeken! De zaak is, dat zij meest alle overdekte, en boven elkander vooruitspringende uitstekken hebben, waarin *sopha 's* gepraktizeerd zijn, waarvan de *Grieksche* en *Franksche* dames, half bezig, half leedig, de passanten beloeren.

Mylady C R A V E N is niet wel onderricht[26]

(26) '*Les rues de Pera & de Constantinople sont si étroites, qu'on n'y peut aller en voiture. A chaque étage les fenêtres s'avancent sur la rue, beaucoup plus que celles de l'étage inférieur, desorte que ceux qui habitent le haut des maisons, peuvent facilement se donner la main, d'une maison à l'autre, à travers la rue.' Zie Voyages &c. p.* 175.

wanneer zij beweert, dat men noch hier, noch in *Constantinopolen* rijtuigen vindt. Alle vremde ministers, en ook verscheide kooplieden houden hier koets of rijtuig: daar de straat van *Pera*, noch een weinig verder als 't hôtel des *Zweedsche* gezants, 't geen 't verste naar onderen staat, derzelver gebruik toelaat. Ook ontmoet men in de stad van *Constantinopolen* honderd rijtuigen, die sterk gelijken naar onze ordinaire post-wagens, behalven dat 't onderstel laager staat, en dat zij meer verguld snijwerk hebben. In deeze rijden de *Turksche* Dames, achter jalouziën gezeeten, uit; schoon de heuvelachtigheid van den bodem den voerman meenigmaal dwingt af te stappen, om vóór de paarden bij den toom af te leiden.

In deeze straat hebben alle de vremde ge-

zanten[27] alle hunne *hôtels*, die van *Engeland* en *Venetiën* alleen uitgezonderd. De *Turken* geeven deeze *hôtels* den naam van *serrail*,'t geen de *Italiaanen* door *palazzo* vertaalen, welke uitdrukking in den gemeenen omgang de huizen der ministers behouden, hoe onoogzienlijk ook dit verblijf zijn moge, zo als dit 't geval wel eens pleegt zijn, bijzonder met de wooningen op 't land.

(27) Veele der gezanten, wier oorspronkelijke bestemming geweest is hunne landsluî en derzelver handel te beschennen, oefenen een aart van elders ongekende souvereiniteit over dezelve uit. Alle of verre de meeste zijn zij geneegen hunne bescherminge met een aart van schoolmeesterschap te paaren. De Fransche Ambassadeur depecheert zijne landsluî met een willekeurig *de par le roi*, en dwingt hen met 't eerst zeilreê leggend schip te verkassen. Die van *Venetiën* heeft over zijne landgenooten 't recht van leeven en dood. Maar zo die, bij voorbeeld van *Engeland* of van *Holland*, (wie wordt niet zomtijds bekroopen door lust tot heerschen!) hen hierin wilden navolgen, zouden hunne natiën, die niet gaarne onder de plak staan, hun in 't aangezicht uitlagchen.

Naa 't *Fransche hôtel* behoeft dat onzer natie voor geen ander in grootte of aanzien te wijken. 't Is noch maar weinig jaaren geleeden, dat 't nieuw uit den grond is opgetimmerd. Het bestaat in een groot houten gebouw, drie verdiepingen hoog. De dubbele trap, die tot de fraaije *étage* leidt, is breed en aanzienelijk; en de zaalen en kamers in dezelve zijn van een goede ordonnantie. Voor 't overige is 't zelve voorzien van eene meenigte vertrekken, waarin des noods niet één, maar drie Ambassadeurs zich zouden kunnen behelpen; bijzonder zo zij 't zo wel weeten te doen, als die, welke 't thans occupeert, de Baron VAN DEDEM.

In 't midden deezer straat zal u aan de*

* Bij mijne komst in deeze hoofdstad vond ik 'er den Hollandschen *Chargé d'Affaires*, Heer KROL, wiens gulle en vriendschapsvolle behandeling ik alhier dankbaar erkenne. Deeze behandeling verdient des te meer erkentenisse, naarmaate een reiziger, hoe vet ook anders zijn beurs gespekt mag zijn, zich hier in eene bijzondere verleegenheid kan vinden, door gebrek aan herbergen, die men zeggen kan, voor een ordentlijk mensch hier zo goed als niet te zijn; eene ongeleegenheid, welke een nieuw-aangekomen, wel eens een nacht, en niet uit gebrek aan geld, in 't voorportaal van eene kerk heeft doen doorbrengen. 't Is waar deeze ongeleegenheid lokt de gastvrijheid der gezanten van meest alle natiën uit, om hunne landsgenooten, die zich vleijen hier bijzonder onder hunne bescherminge te staan, eene elders ongewoone, en ook min noodzaakelijke, beleefdheid te toonen. Maar 't is ook waar, dat dit niet zo begreepen wordt door alle gezanten, onder welke men ook zo wel ezels vindt, als onder de sleepers, kruijers en turfdragers.
Dan om tot den Heer KROL weder te keeren, ik kan niet van mij verkrijgen hier niet te melden, hoe 't gansche *Corps Diplomatique*, na deszelfs vertrek, den mond vol hadt van deszelfs lof, over 't gedrag door zijn Ed. gehouden, geduurende den tijd, welken hij alhier met de zaaken der Republiek belast was. Zeker is 't, dat in geval zijn opvolger noch eenigen tijd was uitgebleeven, hij grooten kans geloopen zou hebben voor onze natie de vrije vaart op de *Zwarte Zee* te bedingen, eene zeer kittelige zaak, waaraan men reeds onderscheiden maal vruchteloos getornd hadt. Ten minste zo was 't algemeen zeggen in *Pera*.

rechterhand een groot gebouw in 't oog loopen; 't zelve is 't *hôtel* der pages, *isoglans*.

De Heer F. DE SAUVEBOEUF verhaalt, dat de Groote Heer 't zelve eens 's jaars bezoekt, met zijn' ganschen hofstaat, en twee verkiest uit de jonge luiden, welke de meeste vorderingen in hunne oefeningen gemaakt hebben, die hij met zich naar 't Serrail neemt. Hij voegt 'er bij dat niemand zo wel als de Sultan zich kent in die geene, welke de geschiktste zijn, en die de voorkeuze verdienen. Zie *Tom.* I. *p.* 9. Deeze bijzonderheden waren mij onbekend, ofschoon ik bijna een jaar tegen over dit gebouw gewoond heb.

Daar ik nu (behalven 't hospitaal, waarin de

Franken, die de pest hebben, door geestelijken behandeld worden) u in deeze straat niets dan huizen aan beide kanten kan doen opmerken, en gij, Lezer! dit *misschien* ook wel in andere straaten zult hebben opgemerkt, zo neem ik hier mede van mijn post van uwen *Ciceroni* mijn demissie. En 't mogt bij geval zijn, dat gij noch eenige misnoegdheid tegen hem voedde, zo neemt hij de vrijheid, om u de maat vol te meeten, u op de belangelooste wijze, eene echte afbeeldinge van *Constantinopolen* aan te bieden. Dezelve is afgeteekend naar een schilderij van den *Hollandschen* schilder VAN DER STEEN,[27] die eenige jaaren alhier doorgebragt, en dit gezicht uit 't *Zweedsche hôtel* ge-

(27) Deeze Heer VAN DER STEEN was een vreemde passagier. Na eenige jaaren alhier zich geneerd te hebben met 't pençeel, verwisselde hij 't zelmet den degen; verhuisde met eenige *Engelschen* over land naar de O.I.; nam den naam van Mr. STONE aan, en stierf in *Bengalen* als Artillerij-luitenant in dienst der Engelsche O.I. Compagnie.

nomen heeft? 't zelve is door mijn vriend den Ed. Heer TOR, die onzen Staat in onderscheiden commissiën met eer heeft gediend, aan de kamer van den Levantschen Handel te Amsterdam geschonken. -

Enfin, ik beken 't, dit kapittel is niet groot genoeg voor eene zo groote stad als *Constantinopolen:* maar 't is groot genoeg voor mijn boek, waarin ik noch eene geheele rommelzoô van zaaken te pakken heb.

t.o. 84

Gericht van Constantinopolen, genomen uit het Zweedsche Hôtel te Pera

Tweede bundel.

Constantinopolen *Zede- en Staatkundig beschouwd*.

> *Men either from habit and the prejudices of education, or from presumption and opinion, are apt to think their own government the best; to censure others, point out their defects, and frequently, without sufficient knowledge to judge, will venture to revile and abuse them*.
> *The governement of the Turkish Empire has been injuriously misrepresented by censures of this kind*.
> J. PORTER.

Wat is 't profijtelijk de dingen uit eige oogen te zien! *uit eige oogen te zien!* want

hoe veele kijken door een bril, zonder 'er een op den neus te hebben, zonder 't te weeten! En was die bril maar in 's hemels naam dikwerf niet zo kleurend of zo valsch gesleepen! Lees de berichten over *Turkijen*, lees de bitterlijke Jeremias-klagten van den godzaligen B J Ö R N S T Ä H L , door zijne *Oostersche Brieven* verspreid, men zou schrikken 'er een voet in te zetten, dien te zetten in een land, gehouden voor den zetel van woestheid, wanorde, barbaarschheid, willekeurig gezag en slavernij; maar komt men 'er aan wal, men bemerkt wel haast - dat de menschen hier zo min als elders elkaêr opeeten - dat ieder gerust in huis leeft - dat men 's morgens opstaat zonder van huisbraak, moord, diefstal, afzetterij of brandstichting, des nachts gepleegd, te hooren.

Waardoor heeft dit land dan al dat schelden verdiend?

Vergelijkt men de hoofdsteden der twee, zo niet beschaafdste, zeker de verlichtste (niet ge-

sprooken van de lantaarns of *reverbères*) hoofdsteden van *Europa* met die der Muzulmans, men zal moeten bekennen, dat de *policy*, of 't stedelijk bewind, tot onderhoud van orde en veiligheid der beide eersten, bij die der Turken geen handwater heeft, onder welke men, zonder zorge voor *high-way-men* of *voleurs de grand chemin*, des nachts zo veilig als des daags in en rondom de hoofdstad kan omgaan.(1) Op een kleinen afstand van elkander ontmoet men door de gansche stad en voorsteden, overal *kortegaards* (*corps-de-garde*) voor welke een lantaarn 's

(1) Hier ter plaatze de Turken wegens hunne *policy* prijzende, is 't mij een uitsteekend genoegen tot mijn vaderland, en in 't zelve tot 't volkrijk Amsterdam terug gebragt te worden, waar de misdaaden (*delicta*) schaarscher zijn dan in eenige andere stad, even bevolkt, en daar dus de massa der nationaale deugd grooter is. Dan, zo deeze de burgers van euveldaaden afhoudt, is 't ook de voorbeeldelooze waakzaamheid en orde der *policy*, welk een zo talrijk schuim van allerlei natiën beteugelt.

nachts brandt, van waar de wachters op 't eerste onraad toeschieten, en ook eenige door de straaten patrouïlleeren.

Zo de Constantinopelsche *policy* niet zeer wel opgewonden was, zou 't 'er ligter dan elders zijn, ongeregeldheden te pleegen, daar de straaten doorgaans eng, donker en door geene andere dan de bovengemelde lantaarns en dus slecht verlicht zijn. De onderscheiden wijken van de stad, door poorten 's nachts afgeslooten, belemmeren de communicatiën en nodigen alsdan de inwoners veelal ieder tot zijnent te blijven; zo dat de straaten hier in den nacht zeer stil zijn.

Men mag met waarheid, volstrekt zonder de geringste vergrooting, zeggen, dat in één éénige wijk van 't kristelijk *Londen*, in een éénigen nacht, meenigmaal meer of grooter euveldaaden gepleegd worden, dan in een geheel jaar in de geheele stad en voorsteden van 't Mahomedaansch *Constantinopolen*.

Achttien maanden heb ik 'er geleefd, ik mag

zeggen in de stad (want zeer veele der bewooners van *Galata, Tophana en Pera* komen 'er of nooit of zeer zelden) en allen dien tijd hoorde ik niet eens van steelen, huisbraak, moord of afzetterij spreken.

Eén éénige maal zag ik, in *Galata*, den knecht uit eene Grieksche kroeg, beschuldigd een *Galeongi* of Turkschen matroos, in dronkenschap te hebben omgebragt, ophangen: *ophangen*, zeg ik, niet zonder genadeslag raderen, om gezet te worden op een rad, *tot dat het der Goddelijke barmhertigheid behaagen zal hem* (den delinquent) *uit zijn lijden te verlossen*, zo als de woorden van 't vonnis in 't beschaafd, verlicht, menschelijk, kristelijk *Vrankryk* voor dergelijk feit zouden geluid hebben.

Brand, 'k beken 't, is 'er meenigvuldig. Dit is niet de schuld van verwaarloozinge; 't is die van 't plaatzelijke der stad. De huizen zijn 'er van hout, door vakwerk in een gebonden: maar de aardbevingen maaken deeze voor-

zorge noodwendig. De zomer-hitte doet ze droogen; dit is de schuld van 't klimaat. De natuur gaf *Constantinopolen* wel eene haven: dan deeze bewatert alleen zijn zelfkant en doorsnijdt 't niet. Gragten heeft men 'er niet kunnen inbrengen, wegens de ongelijkheid van den grond, die ook bij brand den aanvoer van 't water moeijelijk maakt. Deeze ongeleegenheden moet men niet ten laste van de *Turken* leggen, die alles gedaan hebben wat men van een verlicht, waakzaam en werkzaam volk, tegen dit kwaad verwachten kon.

Voor ieder der gemelde *Kortegaards* staat een brandstpuit met haar toebehooren. Bij 't paleis van den Aga der Janitzaaren staat een hooge wachttooren, waarvan 't gezicht de gansche stad bestrijkt. Hier is bestendig een wacht op de been, die bij 't eerste teken van ongemak in de weer is. Van alle zijden vloeit hulp tot blussen. Edoch, ik herhaal 't, *Constantinopolen* is geen Hollandsche gragtrijke stad.

De Groot-Vizir is gehouden, nacht of niet,

een der eersten bij den brand te zijn. Wordt hij door den Sultan voorkomen, dan vervalt hij in een aanmerkelijke geldboete. Wat kan men meer eischen!

Zeker zou 't mogelijk zijn door een vuurmachine in 't hoogste der stad een' aan haare grootte geëvenreedigden waterbak te praktizeeren, waaruit door onder elkander communiceerende buizen, in alle de straaten gelegd, gelijk de bloedvaten in 't dierlijk ligchaam, men overal een spoedigen overvloed van water zou kunnen aanvoeren.(2)

Maar de *Turken* lijken na de *Hollanders* hierin, dat ook de nuttigste nieuwigheden moeite hebben onder hen fortuin te maaken.(3) -

(2) Men ziet 't zelve, naar mijn best geheugen, in *Londen*.

(3) Waarom zou 't onmogelijk zijn (van zwaarigheden spreek ik niet: wat groote onderneeming ontmoet 'er geene? hielden deeze den landman op, wij hadden geen brood te eeten) *Amsterdam* door dergelijke machine van versch water te voorzien (daar dit te *Parijs* door een sociëteit van *Entrepreneurs* gedaan wordt) en den armen *gratis* ten minste den dorst te lesschen? Zal men zeggen, ik herhaal het, dat 't *onmogelijk* is. Dit vergaf ik een onbereisden Hollander, die een vreemdeling in de waereld is. Maar hij, die weet welke moeite zommige natiën zich gegeeven hebben, om zich van deeze behoefte van 't leeven te voorzien, zal dit niet staande houden. - De *Amsterdammers* mogen roemen op hun raadhuis; 't zelve 't achtste wonder der waereld noemen; de *Londenaars* mogen van hun *St. Pauls* kerk, de *Romeinen* van die van *St. Pieter* ophaalen, de *Constantinopolitaners* hebben even veel recht op hunne waterleidingen te *Burgas* grootsch te zijn, die alle reizigers bewonderen, en als een der zwaarste stukken werks van 's menschen handen beschouwen. De *Turken*, 't is waar zijn van eenigen deezer waterleidingen niet de werkmeesters geweest; en kenners(*) vermoeden, dat eenige daarvan ten tijde der *Grieksche* Keizers gebouwd zijn. Maar 't is ook even zeker (want ik spreek van zaaken die ik zelven beademd heb) dat een, zo niet twee, derzelven gewis noch geen 50 jaaren oud, en dus een Muzulmansch stuk werks zijn: een bewijs boven alle tegenspraak, dat deeze natie niet zo veel, als kwaade tongen wel zouden willen doen gelooven, Gods water over Gods akker laat loopen. Deeze waterleidingen zijn geleegen te *Burgas*, ongeveer drie mijlen van de hoofdstad. Ik heb dezelven bezogt en 'er vijf in getal, de eene wat grooter dan de anderen, digt bij elkaâr geteld. Ook zijn zij alle wel in zo goeden staat, dat 't zich met beide handen laat grijpen, dat zij 'er de hunne aan houden.

De Heer BOURLAT DE MONTREDON(*) geeft van de oudste derzelven de volgende beschrijving. De oude waterleiding van *Burgas*, van onderen breeder dan van boven, doorloopt, ter lengte van ongeveer 420 voeten(†) eene vallei, verfraaid door eene aangenaame beemte, door welke eene beek loopt; zij dient om twee heuvels ter rechter en ter slinker zijde te vereenigen, ter hoogte van de waterleidinge zelve, die 107 voeten is. Deeze waterleiding heeft twee verdiepingen(*) in ieder van de welken vier groote boogen (*arcades*) zijn, die de een boven de andere staan. Ieder boog wordt gescheiden door een muurwerk, tegen welk van buiten kalven aangebragt zijn, die pyramideswijze in een scherpe punt uitloopen. In 't midden van dit muurwerk zijn wederom andere boogen, waarvan 't denkbeeld in den Bouwmeester, die hier 't opzicht over gehad heeft, eene meer dan gemeene bekwaamheid in de bouwkunde aan den dag legt. Want behalven dat geen gebouw hoe genaamd, oud of modern, hem 'er 't voorbeeld van gegeeven hadt, heeft hij door dit eenvoudig middel de onkosten veel weeten te verminderen, en zijner waterleidinge eene luchtigheid gegeeven, die zonder aan de vastheid van zijn werk te schaaden, 't zelve een fraai aanzien bijzet. Eene andere opmerkenswaardige bijzonderheid, en welke zonder weêrgaê is, bestaat hier in, dat men de waterleidinge, in de eerste en tweede verdiepinge te paerd kan doorgaan, want het muurwerk is in zijne dikte open, waar door men de waterleidinge van 't eene einde tot 't andere doorloopen kan.

Boven op deeze waterleiding wordt 't water overdekt van den eenen heuvel naar den anderen gebragt. Kunstig bij een gevoegde en dakswijze gelegde platte steenen bedekken 't zelve. 't Is onmogelijk dit stuk werks genoeg te prijzen. 't Gansche toestel 'er van is verwonderlijk; bekleed met gehouwen steen: iets, 't geen aan dit gansche gevaarte eene pracht en netheid bijzet, die alle aanschouwers treft.'

Deeze waterleidingen voorzien 947 fonteinen van water.(*)

(*) Zie , Tom. II. p. 5.Zie , Tom. II. p. 5.Geene maat- of duim stok bij mij gehad hebbende, toen ik te was, kan ik de preciese lengte der grootste niet opgeeven: maar zo ik mijn oog betrouwen mag, is de grootste derzelve wel 300 roeden lang.'Er zijn te waterleidingen, welke drie rijen boogen of boven elkander hebben.Zie , p. 39.

De *Turken* zegt men, zijn woest, ongemanierd. Ei lieve waarin bestaat dit toch? zij

hebben eene andere kleder-dracht, waar zij zints eeuwen zich aanhouden. Steekt hierin

de woestheid of ongemaniertheid? Veele *Europeaanen*, luiden aan wie men oordeel
en

smaak toekent, houden deeze kleedinge voor die, den mensch 't natuurlijkst passende.

Zij eeten zonder mes of vork (wel met lepels, die van hout, ijvoor, hoorn, schildpad, nimmer van metaal zijn, 't geen tegen de wet strijdt: waarom? de Heer mag 't weeten) met de vingers. Ook hierin is niets onvoeglijks, daar zij, onmiddelijk voor dat zij aan 't eeten gaan, zich bestendig de handen wasschen. Stel u behalven dat niet voor, dat een Muzulman met de vijf vingers in de schotel wroet als een *Westfaalsche* kinkel. Zij eeten met veel gratie, alleen den voorsten vinger en duim gebruikende.

Zij eeten van den grond; voor eene natie, die geene stoelen kent, maar op de hurken zit, heeft dit niets aanstootelijks. Ook kan men niet zeggen, dat onder hen 't meest van den grond (waarop toch altoos hoe arm de luiden ook weezen mogen, een tapijt legt) gegeeten wordt. Doorgaans eeten zij, op hunne sopha of Divan gezeeten. Veeläl hebben zij eene kleine, zeshoekige, niet veel meer dan een voet middellijn hebbende, met ijvoor of paarlemoêr ingelegde tafel, die veel overeenkomst heeft met

een *hollandsche* thee-stoof. Deeze keeren zij met 't blad op den grond en leggen op de voeten, (van tusschen beide de welken zij een langen, katoenen of zijden gestreepten doek haalen, die rondom dezelve gelegd den gasten tot serviëtten dient) een geelkoper, blinkend schoon, rond blad van ongeveer drie voet middellijns, met een weinig verheeven rand. Rondom dit naakte blad ligt men het gesneeden brood, 't geen in *Turkijen* niet altoos van dezelve figuur, onder de *Constantinopoolsche Turken* de gedaante van een dikken pannekoek heeft, en 't zout enz.

Vervolgens zet men niet meer dan één gerecht tevens op; beginnende met 't gebraad, gaat men over tot veelerlei *ragouts* en *fricassés* op hunne niet onsmaakelijke manier toebereid. Groote komkommers met klein gekapt vleesch, rijst en specerijen gevuld; *dolma*, is hun lieflingskost. Nim-

mer zag ik visch op hunne tafels. *Pillaf* of gekookte rijst is 't laatst, wat zij voor 't *dessert*, bestaande uit in water en zuiker ingemaakte vruchten, nuttigen. Schoon de maaltijd ook uit dertig schotels bestaat, is dezelve in min dan een quartier-uurs geëindigd. Dertig seconden voor ieder schotel, 't is wat volle kort. Maar de *Turken* eeten als luiden, die geen honger hebben.

Niemand roert een gerecht aan, voor dat de voornaamste van de tafel, de vader des huisgezins, of wie hij zijn mag, door zijn vinger in den schotel (want men eet niet ieder van een tafelbord) te steeken, of door een woord 't sein tot de attaque gegeeven heeft.

Met de zon opstaande, doen zij wat wij 't middagmaal noemen, om negen uuren; 't avondmaal neemen zij kort na zes uuren. Ik beken gaerne, dat hunne maaltijden min behaaglijk, bovenal min vermaaklijk, wie

zou van een muizen-maaltijd houden! dan de onze zijn; maar daarom zijn ze niet boersch of ongemanierd. Dat men zich herrinnere '*non eadem omnibus esse honesta atque turpia*.' C. NEPOS.

Niet lang na mijn aankomst in *Constantinopolen* bekroop mij de lust den Groot-Heer 's vrijdags naar de Moskée te zien gaan. Deeze plegtigheid is, 't kan zijn, vijftig maal beschreeven. Maar 't is niet van deeze staatzie waarvan ik wil spreeken. Ik weet niet, dat iemand voor mij heeft aangetekend 't middel, dat de wachthebbende officieren der rijen Janitzaaren, waar door de Sultan gaat, gebruiken, om de door nieuwsgierigheid aangedreeven en aandringende schaare, die de rijen te veel tot elkander persende, den doortocht hinderlijk zouden zijn, te rug te keeren. Dit middel trof mij zeer en gaf mij meer genoegen dan al het overige; naarmaate 't mij altoos geërgerd hadt, bij zoort-

gelijke geleegenheden, zelfs in zogenaamde vrije staaten, de dienaars der justitie, de goede en onschuldige gemeente stokslagen uitdeelen, of elders de zoldaaten de burgers de kolf van 't geweer op de borst drukken. 't *Turksch* middel bestaat in een houten steel ter lengte van anderhalf voet, waaraan een leêr vast is, ruim een voet lang en in veele dunne reepen gesneeden, 't geen 'er als een weij-kwast van maakt. Hier mede tikken zij zagtjes op de dikke tulbanden der vreedzaame, der gezeglijke Muzulmans, even als of zij 'er de vliegen van wilden jaagen, zonder hun 't minste leed aan te doen. Dit doet hen te rug deinzen. Ik twijfel of, beter gezegd, ik geloof niet, dat zo een zwak huismiddeltje 't gemeen van eenige hoofdstad der kristenheid in teugel zou houden.

Eenigen mag mijn *riempje* een armzaalige kleinigheid toeschijnen: 't zij zo. Ik voor

mij ben op die kleinigheid blijven staan, omdat ze aantoont, met welke achting de regeering, (NB. in een vermeend despotiek land) 't *Turksch* gemeen behandelt; omdat ze aantoont, dat 't in *Turkijen* noch eenige waardij heeft mensch te zijn, en dat zijn gepeupel (schoon ik bijna zou durven staande houden, dat 'er in dat land geen gepeupel is, daar 't eigenlijk bestaat uit die klasse van menschen, die eerst verachtlijk in hun eige oogen, 't daarna in die van anderen geworden zijn: en zulke lieden heeft men niet onder de *Turken*, die tot de gemeenste door een houding vol van waardigheid toonen dat zij zich zelven voelen, iets dat met laagheid onbestaanbaar is) dat dit gepeupel, of beter, dat de laagste klasse der *Turken* verre is van woest te zijn.

De stand waarin ik mij in *Constantinopolen* bevond, boodt mij meenigvuldige geleegenheid aan met veelerlei Muzulmans,

meest van den eersten rang, door een vertrouwden en bijna broederlijken omgang, in 't binnenste hunnes huizelijken leevens, en ook in hun openbaar bedrijf te leeren kennen. Onder deeze bevondt zich de braave ATTA-BEY, een *Turksch Effendi*[15], van wien en van wiens familie ik talrijke bewijzen van vriendschap en bescherminge genooten heb. De post van *Chiaux-Bachi* of Request-meester, dien hij vier maanden bekleedde, maakte hem tot richter over kleine zaaken. Tweemaal 's weeks bezogt ik hem, en daar ik behaagen schepte en in

(15) *Effendi* is geen naam, maar een tijtel dien men aan 't geen men bij ons luiden van fatzoen noemt, en die groote huizen (*Konaks*), bewoonen, geeft. De Turken zetten dien achter den naam, zo als ook 't woord *Bey*, 't geen van meer distinctie, door de zoons van *Pacha's* of Generaals geëigend wordt, en bijna zo veel als prins beteekent. De *Hospodaaren* van *Moldaviën* en *Wallachijen* heeten zo.

zijn omgang en in 't huishouden der *Turken*, strekte ik mijne bezoeken zo lang als mooglijk uit.

De *Turken*, die de meeste zaaken met minder omslag dan wij doen, verrichten hunne kleine ampten, in hun ordinair woonvertrek, in hunne gewoone kleeding en houding, onder 't gewoon smooken van hun pijp, onder 't bezoek hunner vrienden. Zo deedt ten minste de mijne ATTA-BEY, dien ik veele uuren sungeeren zag. Zo had ik dan de geleegenheid, van nader bij dan hooren zeggen, mij te onderrichten omtrent den aandacht, bedaard heid, geduld, bescheidenheid en onpartijdigheid, waarmede de rechter de partijen aanhoorde - met hoe veel vrijpostigheid in woorden, toon en gebaarden, alle deeze luiden, veeltijds van den laagsten stand, *Turken, Grieken, Jooden*, enz. hunne be-

langen voordroegen in eigen perzoon[16] een voordragt, dat gevolglijk niet missen kon meenigmaal verward en verveelend te zijn.

Dit alles, 't geen letterlijk waar en onvergroot is, ruikt niet naar woestheid, barbaaarschheid of staafachtigheid. En misschien mogt men, onder zogenaamde beschaafde, gemanierde en hoogverlichte natiën, rechtbanken vinden, waar 't niet altoos noch zo zagt, noch zo vrij toegaat.

Maar is 't wel te verwonderen, dat 't publiek in een mist van vooroordeelen, omtrent de *Turken*, omwandelt? Verre 't meerdergetal van boeken[17] over dit

(16) Ik herinner mij niet in *Turkijen* immer van advocaaten te hebben hooren spreeken.

(17) Van deeze harde sententie dunkt mij, moet de Heer J. PORTER[*] uitgeslooten worden. Zijn boekje is geschreeven met een conscientie niet bekneepen door godsdienstige meeningen, met een geest vrij van vooroordeelen, met een hart zuiver van den voor allen, bijzonder voor Engelschen, moeijelijk afteschuddenen nationaalen hoogmoed.

(*) De auteur van de . London 1768.

volk, in plaats van ze te wederspreeken, beuzelen eeuwig van slavernij, veelwijverij, gesneedenen, eigendunklijk gezag. Was ik een *Engelschman* (deeze houden veel van wedden) wedde ik tien tegen één, dat de lezer de *Turken* voor een hoop slaaven houdt.

Die met eenige aandacht de meergemelde Gedenkschriften van den Heer B. DE TOTT geleezen heeft, moet zeker, in dien auteur, voor 't minste een weinig partijdigheid tegen *Turkijen* hebben waargenomen. Spreekt zo iemand 'er ten voordeele van, 't bekomt een dubbel gezag. 'De *Grieken, Armeniërs*, de *Jooden* zelfs[18] zijn niet meer

(18) De *Jooden* zelfs. Recht gesprooken als een Kristen! Bij de Turken zijn alle onrechtzinnige, kettersche gezindheden, een gelijk voorwerp van afschuwen, de *Persiaansche* misschien uitgezonderd. Even als onder de Kristenen de Katholijken en Hervormden elkander meer bitter zullen haaten, dan een van beide de Turken. De kristenen, gewoon de Jooden onder den last hunner verachtinge overal te overstelpen, moeten, 't doet mij plaisir, hier de verneedering opeeten, met hen over ééne kam geschooren te worden. Geen van beiden mogen tegen een rechtgelovigen getuigen[*]. Alle, die met de bewooners van C. omgang gehad hebben, zullen (ten zij ze de vooroordeelen, welke men hun met de pap ingaf, noch niet uitgespoogen hebben) uit één mond bekennen, dat na de Turken de Jooden 'er de eerlijkste zijn niet meer zijn: een spreekend bewijs, dat zo zij elders 't niet zijn, dit 't gewrocht is der tijrannieke onderdrukkingen, der onrechtvaerdigheden, dat hun de meeste middelen van bestaan afsnijdt, en der smaad waar zij bestendig onder zuchten, en welk hen op 't laatst dwingt zelfs te gelooven dat zij verachtlijk zijn, en dus de achting voor zich zelven, de voormuur tegen slechtigheden, slecht. Zo de Jooden min deugdzaam zijn, is 't de schuld der Kristenen. Wat volk is geduldiger, arbeidzaamer, vindingrijker, om aan de kost te komen, dan deeze mededogenswaerdige martelaars der verwachtinge op eenen Messias, tegen wiens komst, in weêrwil van alle de propheeten, de waakzaamheid der policij en 't voorbeeld van 't voorleedene, een ondoordringbaare borstweering is en blijven zal.
(En GIJ, onuitputbaare bron van mededoogen! gun deeze al te lange slachtöffers 'er een druppel uit; trek hen uit hunne doolinge, en, zo 't wezen kan, maak ze eens zo gelukkig, als zij 't thans weinig zijn.

(*) . , . In de Turksche rechtbanken legt een Bijbel, waarop de zweeren.

dan de *Turken* onderheevig aan eene *na-*

tuurlijke slavernij[19]. De onafhanglijke

(19) Ik weet niet wat de Hr. DE TOTT door *natuurlijke slavernij* verstaat. De menschen, in den staat der natuur, alle vrij gebooren wordende, kan de slavernij niet dan *onnatuurlijk*, 't werk van 't baas- en beest- speelen der sterkeren over de zwakken zijn.

heerschappij van den Sultan kan zich van geen eene jonge dochter met geweld meester maaken[20] welke eene drift zij ook aan haaren *Souverein* mogt inboezemen; en alhoewel 't *Grieksche* bloed noch dezelve schoonheden[21] aan-

(20) In *Muscoviën* gaat 't geheel anders toe. Aldaar, principaal in *Lijfland*, koopt men wel eens eene aartige, jonge, lieve deern voor eene meir-schuime tabaks-pijp, waarvan men aldaar veel werks maakt. 't Is bekend, dat de adel in 't *Russische* Rijk ('t *Archangelsche* gouvernement uitgenomen) de boeren verkoopt, zoals de boeren de ganzen.

(21) De grootste boezemvriend, dien ik heb, en die duizende *Griekinnen* gezien, en ook al ettelijke beademd heeft, verzekert mij eene zuivere, gezonde, bloozende, *Hollandsche* deern de voorkeuze te geeven boven een ordinaire *Grieksche* schoonheid, die, schoon fraai van oogen, edel van trekken, echter doorgaans verlept van verwe, en niet even aanzienlijk van leest is. Zo verschillen de gevoelens over 't schoone!
De Hemel vergeeve hem zulke eene oudheidtergende ketterij!

biedt, die aan *Praxiteles* ten model gediend hebben, echter hebben de *Turksche* jaarboeken geen voorbeeld van dergelijke woestheid opgeleverd.’ In de Inleid. bladz. XXXV.

Waar de inboorlingen heeren zijn over hun perzoon, daaden en goederen, aldaar heerscht geene slavernij. Dit is 't geval met de inboorlingen.

Met de *inboorlingen*, zeg ik, niet met de *inwooners* van *Turkijen*. De eerste zijn of de Muzulmans, gebooren onderdaanen des Turkschen Keizers, de Raja's, dat is, onderdaanen, die niet van de waare, orthodoxe kerke of Moskée zijn, en 't *Gharads* of 't hoofdgeld betaalen: hoedaanig zijn zonder

onderscheid de *Grieken*, de *Armeniërs*, de *Jooden*. De *Baratarissen*[22] alleen zijn hier

(22) De *Baratarissen* zijn luiden, die onder de bijzondere bescherminge van eenig gezandschap staan. Toen deeze laatsten en de consulaaten in Turkijen zich vestigden, ontbrak het den Ministers aan tolken; zij waren verplicht bij dien geenen der Raja's hulpe te zoeken, die de Turksche en eene van onze taalen sprak. Deeze werdt daardoor aan 't gezandschap gehegt. Dit voordeel deedt derzelver getal toeneemen, des te meer daar de Ministers uitsteekend groote voorrechten genieten. De Porte bepaalde eindelijk derzelver getal. Ophoudende van als tolk te fungeeren, bekwamen zij den naam van *Barataris*. De Fransche Ambassadeur, de best bedeelde, heeft 'er veertig. De Ministers verkoopen bij vacatuur dergelijken *baraat* of brief van protectie, voor 2, 3, 4 en meer duizend piasters. De *Baratarissen* hebben onder anderen vrijheid, om gelijk de Muzulmans en Franken, geele leere zokken en pantoffels te draagen. Dit is eene distinctie, waar alle Raja's naar haaken. Deeze *Baraaten* maaken een der revenuën van de gezandschappen uit. Van verscheiden kan men dit, 't eene jaar door het andere gereekend, op 10,000 piasters 's jaars begrooten.
Men zegt, dat zedert de regeering van SELIM, en dus na mijn vertrek, hier in eenige verandering gekomen is.
Schoon nu de Groot-Vizir en Reis-Effendi, bij 't overdraagen van een *Baraat* 500 piasters onder elkander deelen, is 't onnauwkeurig 't geen de graaf FERRIERES DE SAUVE-BOEUF 'er van zegt '*Ce* (*les Barataires*) *sont des Arméniens, des Grecs, & même des Juifs, qui, après avoir payé une certaine somme à la Porte Ottomane, ne sont plus soumis à ses officiers de justice.*' &*c. tom. II. p.* 151.

van uitgezonderd. Veelen deezer menschen zijn gelukkig genoeg, om niet eens te weeten, dat 'er landen zijn, waar men de menschen onder elkander verkoopt.

Zeker is 't intusschen, dat 'er slaaven en slaavinnen in *Turkijen* gevonden worden. Hunne krijgsgevangenen behandelen zij gaerne als zodaanig. Voor 't overige worden

de Zwarten, meen ik, uit *Ethiopiën*, en de koers uit van *Arabiën*, de blanken, die meest vrouwelijke zijn, uit *Georgiën*, en *Circassiën* aangebragt. Wat den verkoopers nu 't recht geeft deeze waar als hun eigendom aan de markt te brengen, kan men, zonder naar *Turkijen* te reizen, onze slaaven handelaars, die de kust van *Guinee* bevaaren, afvraagen.

Op deeze en hunne afstammelingen alleen (waarvan 't getal ook niet zo ruim is, als men buiten 's lands gelooft) en niet op de landzaaten, zijn alle die fraaije *declamatiën* tegen de Oostersche, of ten minste Constantinopelsche slavernij toepasselijk.(23)

De *Turken*, die de slaaven als hunne geloofsgenooten beschouwen, dulden niet,

(23) Volgens de Turksche wetten heeft de heer ‘’t recht van leeven en dood over zijn' slaaf, maar de burgerlijke wet laat 't hem niet toe.’ Dit zegt de Heer G U Y S ,(*) maar voor mij is dit zuivere wartaal. Hij laat 'er op volgen: ‘Men heeft nogtans, in Turkijen een Engelschman zijn slaaf in zijn eigen huis zien ophangen: met veel moeite en gelds redde hij zich uit deeze zaak, omdat men in Turkijen zich van moord vrijkoopt, en met geld betaalt 't bloed, dat men vergooten heeft’. Dit alles is of onnauwkeu ig of onwaar, of zijn informeele voorvallen, die geen regel maaken.

(*) ‘Suivant la loi Turque, le Maître a droit de vie et de mort sur son esclave: mais la loi civile ne le lui permet pas’. . tom. I. p. 457.

dat de Kristenen of Jooden, ik zeg niet ze koopen, maar niet eens de markt, waar omtrent zij te koop staan, betreeden. 't Is op een afstand en ter sluip, dat wij in 't voorbijgaan 'er een oog op werpen durven: en wij hebben geen grooter haast als 't zelve van deeze ongelukkige aftewenden, en onze treden 'er van te verwijderen, zodra onze nieuwsgierigheid van eenig Mu-

zulmans, alle meer of min achterkouzig, opgemerkt wordt. Ik herhaal 't niemand dan den rechtgeloovigen *Turken*, is 't geoorloofd slaaven te koopen.

Niemand, Kristen of Jood, Raja of Frank heeft vrijheid die elders gekogt in *Constantinopolen* in te voeren. De Heer Baron DE BRENTANO, mijn bijzondere goede vriend[24] kwam aldaar, in 1785, uit *Amerika* aan. Hij hadt uit de West-Indiën een Neger medegebragt, die voorzeker met de *Turken* niets gemeen hadt. Ik weet zeer wel, dat 't alleen 't uitwerkzel eener bijzondere bescherminge was, dat men hem denzelven liet behouden.

De *Turken*, die wij nedrig voor *Barbaaren* houden, gaan voorwaar met hunne slaaven zeer *barbaarsch* om: want de wet, die

(24) Thans den Heer DE HEIDENSTAM, Envoijé des konings van Zweeden, geadjungeerd.

een *Turk* vrijheid geeft een slaaf te koopen, geeft den slaaf, zodra hij van zijn meester mishandeld wordt, of met hem t'onvreede is, de vrijheid naar de markt te rug te keeren, en 't recht te vorderen, dat men hem aan een ander meester verkoope.

Laagheid, vrees en diefachtigheid kenmerken een volk van slaaven, en voorwaar! deeze zijn niet de hoofdtrekken van 't *Turksche* nationaal karakter. Ik weet zeer wel wie deeze schoen past: maar men moet niet alles zeggen wat men weet.

Wanneer ik nu om de andere bladzijde in de boeken over *Turkijen*, van slaaven en slaavernij leez', zo haal ik den adem om te voelen of ik noch leev', wrijv' mij de oogen om te beproeven of ik ook slaap' of droom', en weet eindelijk niet, wat mouwen 'er aan te zetten: ten zij men liever 't woord slaaf, omdat 't wat oosterscher

klinkt, dan bedienden heeft willen beezigen.

Wat nu aangaat de veelwijverij, een ander *gravamen* tegen dit volk, men zoude voor eerst in omvraag kunnen brengen, of deeze een bewijs is van woestheid en barbaarsheid, en zo ja, als dan zouden veele, die nu voor verlicht en gemanierd doorgaan, *compagnons* van de *Turken* worden: zodra men meer aan 't weezen dan aan den schijn, aan de substantie dan aan de form gehegt, zich zou willen belijden, dat in *Europa* onder de zogenaamde luiden van fatzoen, veelen aan dit euvel hinken.

Maar ten anderen de eigenlijke veelwijverij is op verre na niet zo algemeen in *Turkijen*, als 'er wel ophef van gemaakt wordt. De *Turksche* vrouwen, die ook meer dan één honger hebben, zijn niet van een zo lammerachtigen, kouden, of *jaloersloozen* aart, om als sloofjes te dulden,

dat haar echtgenoot van 't voorrecht, dat de wet hem toekent, om vier vrouwen en een geheele zôo bijwijven te hebben, ter haarer contemplatie gebruik maake. Beproeft hij 't, zeer schielijk wordt zijne woning die van gekibbel, krakeel, oorlog en dadelijkheden. Ook heeft de *Turksche* wet de vrouwen niet vergeeten, nauwkeurig acht geevende op de billijke eischen der sexe, die de man omtrent eenige, door drukke bezigheden met meer begunstigden, zou kunnen vergeeten. Zij verplicht hem ieder van haar ten minste ééns in de week te herinneren, dat zij noch geene weduwe is.

Ik heb mij in de geleegenheid bevonden, 't inwendige van veelerlei huizen van alle standen, en ook 't inwendige der *harems* of vrouwen vertrekken - iets, waar ieder reiziger niet aan mag ruiken - te bezichtigen. Ik herinner mij alleen twee heerschappen ontmoet te hebben, waarvan

de een twee, de andere drie vrouwen in 't zelve *harem* hadt. Deeze dames, zo veel ik van haar gebaarden door haar sluijer, en door de weinige woorden, die ik verstond, kon opmaaken, helden vrij wat tot uitspattingen en iets meer (misschien maakte mijne voor haar belachlijke kleeding en spraak haar Ed. zo los) ook hadt mijn vriend alle zijn *Turksche* deftigheid noodig, om ze een hairbreed binnen de boorden der betamelijkheid te houden. Een paar maal liet hij zich 't woord *doumus* (varken) ontvallen. Vast gaat 't door, dat hij die een half douzein van deeze juffrouwen zo onder de plak weet te houden, dat ze in een vreedzaame te zamenwooninge haar dagen slijten, een in alle stukken extra knap man zijn moet, en wel zo knap, als 'er maar zeer enkele gevonden worden.[25]

(25) ''t Is zeer opmerkenswaardig (zegt H A B E S C I) dat 't houden van bijzitten in de vrouwen geen jalouzij verwekt, als in kristen landen'. Welk eene diepe menschen-kennis! Deeze schrijver heeft een werk uitgegeeven, onder den tijtel van *The present State of the Ottoman Empire &c.* Londen, 1784. Bij mijn komst in Constantinopolen vond ik 'er 't zelve. Ik doorlas het vlijtig. De Heer Internuntius Baron H E R B E R T , een man vol kundigheden omtrent Turkijen en die zijnen post aan zijne groote verdiensten alleen schuldig is, waarschuwde mij, dat het een mengelmoes van waarheid, onnauwkeurigheid en dwaaling was. Echter zijn de *Nieuwste Berichten van het Turksche Rijk*, enz. 's Gravenhage 1789, de eerste afdeeling uitgenomen, alleen eene verhaspelde vertaaling van dit Engelsch Werk, waarvan de Nederduitsche uitgeever geen mentie maakt; iets dat de Heeren Vaderlandsche Letteroefenaars als in eene verleegenheid en verwarring schijnt gebragt te hebben, waaruit ik hun Ed. hiermede trekke.

Wat is hier 't gevolg van? Wil de man zijne voorrechten genieten, en te gelijker tijd in vreede leeven, zo blijft hem niets an-

ders over, dan zo veele huishoudens optezetten, als hij vrouwen behoeft. Nu kan ieder tasten en grijpen, dat maar zeer weinigen een beurs hebben, voor zo duure huurpaarden: zonder te spreeken van 't gevaar van huislijk verdriet, dat hem voor de deur staat door de ontdekking van deeze *bijna ontrouwheid*, iets, dat in 't groot *Constantinopolen* zelfs zeer mogelijk is; want de *Turksche* vrouwen, (en hierin gelijken zij alle andere vrouwen) hebben op dit stuk argus-oogen en dulden geen scherts.

Derhalven zijn alle die verheeven *declamatiën* over de Oostersche veelwijverij al wederom niet veel meer dan een kramerij van uitgekipte en schoon klinkende woorden, verschoonlijk in hen, die de een den ander uitschrijven, maar onbegrijpelijk in hem, die de zaaken met eige oogen gezien heeft, of heeft kunnen zien.

Een ander overöud vooroordeel heerscht

'er onder 't onmuzulmansch publiek omtrent de *Harems*, die men als gevangenissen aanziet, voor niemand toeganglijk dan voor den echtgenoot. Men is in de vaste verbeeldinge, dat in *Turkijen* de getrouwde vrouwen in eene eeuwige gevangenisse opgeslooten leeven.

Zie hier de waarachtige toedragt van de zaak. 't Zijn niet dan groote heeren, die *Harems* hebben. Deeze heeren woonen in groote huizen. Van deeze huizen neemen de vrouwenvertrekken een groot gedeelte, veeltijds de helft in, 't welk haare kinderen en dienstmaagden toegeëigend is. Zo zeker als 't nu is dat de man, zo dikwerf als hij 'et uit komt, den sleutel 'er van in de zak steekt, even zo zeker is 't, dat deeze *Harems* ook een andere deur hebben, die met de openbaare straat gemeenschap heeft, waardoor zij uit- en ingaan, zich van 't nodige voorzien, bezoek ontvangen enz.

Schatrijke luiden alleen hebben in hun *Harem* een huishouden apart; voor verre de meeste is 'er in de scheidinge tusschen 't vrouwen- en mannen-vertrek een draaijende bak, gelijk als men die bij de vondelhuizen vindt, waardoor de vrouwen, als 't schaftijd is, de gerechten ontvangen, zonder dat de knegts met de dienstmaagden gemeenschap hebben, of elkander zien kunnen.

Honderdmaal vroeg men mij, of zij schoon zijn. - Om hier op te antwoorden, diende men wel voor eerst te weeten, van welke religie, in 't stuk van 't schoone, de vraager is: want de oordeelen van 't publiek verschillen hieromtrent niet minder dan omtrent het godsdienstige; en geen potje is zo scheef of men vindt 'er noch wel een dekzel op.

Ten anderen, is 't andwoord op die vraag moeijelijk: want men ziet ze nimmer

als bedekt met een dubbele, digte, neteldoeksche sluijer. Haar leest echter schoon gebaakerd in een ruime lakensche overrok, (*verechek*) blijft noch zichtbaar genoeg, om niet behaaglijk te zijn aan onmuzulmansche oogen. Haar gang is sleeplenderig, log, haare voeten binnenwaarts gekeerd, doen haare beweegingen gelijken naar die der gansen, wier passen zeker niet de bevallig. ste zijn. Hoe een *Turksche* dame corpulenter is, hoe zij voor die heeren een appetijtelijker brokje wordt; al woog zij ook 250 ℔, schoon aan de.... Van de honderd zal men 'er niet eene vinden, die blaauwe oogen heeft: en dit mag men gerust zeggen, daar zij 't neteldoek niet zo digt om 't gezicht slaan, dat de oogen niet vrij en dus zichtbaar blijven. Zij hebben mij eer kwijnende dan leevendig, niet onverstandig, maar opmerkzaam en fraai toegescheenen. 't Is bekend, dat 't een artikel van 't *Turksche* toilette

is, tusschen de oogen en de oogleden een zeker poeijer *surmé*, zonder reuk of smaak, 't geen 'er uitziet als fijn gestampt *antimonium crudum* te wrijven, 't geen de oogleden een zwarten rand geeft. Dit middel, 't geen ook door de dames van *Pera* wel eens gebeezigd wordt, en 't geen men voorgeeft 't schoone der oogen uitneemend te doen afsteeken, heeft, zegt men, de kragt om ze zeer koel te houden. Zo moeten haar Ed. van eene warme complexie zijn. Men houdt 't onder deeze sexe voor eene bijzondere schoonheid, de winkbraauwen zwaar, en over den neus tot elkander gegroeid te hebben. Ik heb te *Karaspazaar* in de *Krim*, dames gezien die (zij hadden veel inschikkelijkheid en wilden zich den sluijer wel laaten afneemen) met een zoort van zwart schoen-smeer, zich de twee winkbraauwen als aan elkander verbonden hadden.

De haatelijke sluijer, die niet gedoogt, dat ons oog in 't beschouwen deezer schoonen zich verlustige en baade, en die honderdmaal voor *St. Felten* gewenscht wordt, (want maar enkele menschen hebben de pennetrante gaave van den schrijver van een jongst uitgekomen werk over *Turkijen*, om namelijk door een dubbel, digt neteldoek de wezenstrekken te kunnen onderscheiden[26] wordt de meisjes ordinair niet veel vroeger als haar achtste jaar aangelegd, voor welken

(26) '*Le curieux apperçoit à la derobée*(*) *deux beaux yeux noirs, qui s'échappent entre deux mousselines si legeres qu' elles* ne voilent qu' en apparence le reste du visage'. V. F. DE SAUVE-BOEUF. *tom. I. p.* 5.

(*) Onder de Turken is 't een bewijs van minächting, van onbeschoftheid, van slechte opvoeding, eene vrouw in de oogen te zien. Een ordentlijk Muzulman zal de oogen nederslaan, zelfs, wanneer hij tegen eene kristen vrouw spreekt.

tijd zij met 't aangezicht bloot langs de straat gaan. Is 't nu geoorloofd van de figuuren der ligchaamen te oordeelen door de strekkinge der schaduwen, de *Silhouettes* zijn 'er getuigen van, noch veel billijker mag men naar de figuur deezer kunne uit die der meisjes gissen, wier gelaat vroeger dan bij de noordelijker natiën geformeerd is. Op dien voet moet haar profil, de neus bovenal, zeer schoon zijn, en iets edels hebben. Doorgaans hebben zij zeer veel en mooi *hoofd*-hair. Haar een weinig tedere en slappe huid mist meest eene aangenaame *incarnatie*, 't uitwerkzel haarer levens-wijze en baden. Haare mond moet veel bevalligheids hebben. Haare tanden zijn bij haar zo weinig een voorwerp van oplettendheid als bij de Hollanders, bij welke, ik spreek van 't gros mijner edele natie, 't geene disqualiteit is ze in eene confuuse slagorde, zwart, morsig en ¾ rot te hebben. Schoon

nu de warme baden, door 't verslappen der vezelen, de schoonheid schielijk doen verwelken, hebben zij, aan den anderen kant, 't voordeel de zindelijkheid in die opzichten, waarin de vrouwen dezelve meer dan wij behoeven, te onderhouden: iets, dat ik weet wel bij welke natie ongelooflijk in den wind geslagen wordt; waardoor zij voorzeker niet wint in appetijtelijkheid.

Ik had bijna vergeeten te melden, dat de gemeene *vrouw* zich de nagels van de hand, (of ook van den voet, weet ik niet) rood[27] verwt. Wanneer ik ten besluite 'er bijvoeg', dat men onder de laagere

(27) De Heer BUFFON hadt zich de moeite kunnen sparen een pasfage uit Belon. p. 136 aan te haalen, waarin hij zegt, dat de Turkinnen zich de handen, voeten en hairen ook geel verwen. Of dit eens de mode was, laat ik daar. Zeker is 't dat dit gebruik 'er thans onbekend is. Z. tom. II. p. 220.

klasse 'er vindt, die in helleveegerij voor onze juffrouwen van 't fransche pad niet onderdoen, zo *refero relata*; en die schaapjes niet onschuldig willende betichten, staa ik voor die waarheid niet in.

Die mij nu bovengemelde vraage (bladz. 122.) omtrent de figuur der *Turksche* vrouwen deeden, waren, 't spreekt van zelfs, waarom 'er doekjes om gewonden? mannen. Misschien zouden mijne lezeressen, schoon denieuwsgierigheid anders *geene* eigenschap van 't schoone geslacht is, wenschen te weeten, hoe de mans 'er hier uit zien. Om dan voor te komen (men moet beleefd zijn) eene vraag, die mij mogelijk niet gedaan durft te worden, gelieven haar Ed. te weeten, dat hunne schoonheid buiten kijf is. Dezelve hangt in 't algemeen voor beide sexen af, volgens 't oordeel der schranderste natuurkenners, van drie dingen, de luchtstreek, de voedzels en de levenswijze.

't Naaste aan de poolen en evennachtlijn ontmoet men de leelijkste menschelijke figuuren. Onder de schoonste schepzels in onze zoort, die tusschen de 40° en 50° N. en Z B. stallen, zijn die geene onder een zelve volk 't behaaglijkst, welke de beste spijzen nuttigen; en de behoeftiger stand, de arme bewooners der dorpen zijn *caeteris paribus* min welgemaakt dan de meer gegoede burgers in de steden.

De levenswijs geeft onze figuuren eene aparte sneê. Waarom bejegent men anders onder onze landsluî nergens meer kromme, verdraaide, scheeve, kleine, mismaakte, gebogchelde misgewassen, dan onder de *Haarlemmers* en *Leijdenaars*? nergens anders om, dan omdat zij hanteeringen en fabrieken drijven, schadelijk aan den wasdom des ligchaams. Waarom vindt men onder de *West-phaalsche* grasmaaijers altoos hoekige, bonkerige, mishaaglijke klompen, nimmer luiden

van een bevallig postuur? omdat de zwaare arbeid hen mismaakt.

Uit deeze reeden kan men afleiden, dat de *Turken* een schoon volk moeten zijn[28]. Zij zijn doorgaans groot, zeer zelden buikerig of misbakken, meest sterk gespierd.

(28) 't Is verveelend dingen, die men zelve ondervonden heeft, te moeten staaven met 't gezag van schrijvers, die 'er nooit aan gerooken hebben; maar 't is noch harder, dat dit gezag een tweede vertrouwen aan 't zeggen eens ooggetuigen geeft. '*Tout ce qu'on peut dire, c'est qu'en général les Turcs sont des hommes robustes et assez bien faits; il est même rare de trouver parmi eux des bossus & des boiteux. Les femmes sont aussi ordinairement belles, bien faites & sans défauts; elles sont fort blanches, parcequ'elles sortent peu, & que quand elles sortent, elles sont toujours voilées*'. BUFFON, *tom. II. p.* 219.
- *'Tous ces peuples* (van verscheide natiën spreekende, waaronder de Turken) *sont aussi les plus beaux et les mieux faits de toute la terre'. Id. tom. I. p.* 274.

Hunne weezens-trekken zijn aanzienelijk, hunne houding edel en mannelijk; hunne beweegingen zeer langzaam en staatig. De gemanierdheid, in hunnen stijl, is onder dit volk zo natuurlijk, zo erflijk als onder de *Franschen*. Men heeft gezien Groot-Viziers, getrokken uit de laagere klasse des volks, zich aanstonds eene houding geeven, aan den eersten dienaar des rijks passende, met zo groote natuurlijke bevalligheid, met eene zo eige houding, dat men gezwooren zou hebben, dat zij ten minste zoons van pacha's waren van drie paardenstaarten.

Volgt men hunne levensmanier, alles loopt te zamen om u te doen gelooven dat zij de verwijfdste, de weekste luiden van den aardbodem zijn. Hunne perzoneele dapperheid echter is waereldkundig; en ik ben ooggetuige geweest, hoe *Capigi. Bachi's* (kamerheeren van den Sultan, luiden van aanzien) de brandendste, de afmattendste

zomer-hitte uithielden, met de minste vermoeijinge.

Keeren wij tot de vrouwen te rug. Men ziet ze bij duizende de straaten bewandelen; oneindig zeldzaam één alleen, nooit, nooit, nooit mans en vrouwen, ouders en kinders, broeders en zusters, vrienden en vriendinnen te zamen, maar altoos bij schoolen: 't geen toch bewijst, dat zij in eene zekere gezelligheid of bekendschap te zamen leeven.

Haare sluijer en haare overkleeding, die voor de vrouwen van alle standen gelijk is, bestaande in eene donker-groene, lakensche, tot aan de voeten hangende overrok, (*verechek*) en die ze alle aan de anderen gelijk, en alzo de een van de ander onkenbaar maakt, de voorrechten van 't *Harem*, die 't zelve bij geleegenheid zelfs voor den echtgenoot sluiten, de wet, die haar verplicht, na twee of drie zekere om-

standigheeden naar 't bad te gaan, laaten haar de wieken veel vrijer dan die der vrouwen van andere natiën.

In een vertrouwden omgang (NB. ik verstaa hier door een vertrouwden omgang zo ver als die mij veroorloofde, *absque periculo praepu*... in een gemeenzaam gekout te treeden) vroeg ik haar wel eens, of 't afgescheiden leeven des *Harems* haar niet verveelde: zij waren zo verre van zich ongelukkig aan te merken, dat zij mijne vraag bijna niet vatten.

't *Harem* leidt ons als van zelfs op tot de vraag: welk der twee gebruiken verdient den voorrang, dat der Turken, welke de mannen en vrouwen van elkander afzondert, of dat van andere volkeren bij welke de beide sexen onder elkander vermengd leeven.

Deeze vraag heeft meer dan een oogpunt. 't Zou mij leed zijn een oogenblik

te twijfelen aan den voordeeligen invloed, dien de omgang met vrouwen op 't zedelijke der mans heeft, voor zo verre die omgang hen gemanierd, zagt, beleefd, gedienstig, inschikkelijk, mededoogend, menschelijk maakt, beminnelijke hoedanigheden, die wij alle aan 't overheerschend voorbeeld der vrouwelijke lieftaaligheid verschuldigd zijn. Zo woestheid een der ingrediënten van 't *Turksche* nationaal karakter uitmaakt, moest men 't alleen wijten daaraan, dat zij van den menschelijk-maakenden omgang der vrouwen verstooken zijn.

Maar of dit vermengde leeven tusschen beide de sexen even voordeelig is voor de goede zeden en nationaale deugd..... ik wensch dat geen één getrouwd man 'er aan moge twijfelen.

De afgezonderde levens-manier der *Turksche* vrouwen, haare kleeding, die de schoonheid van haare gestalte, de sluijer, welke

die van haare gelaatstrekken (enkel de oogen uitgezonderd) verbergt, moet, zou men zeggen, den lust onzer sexe doen insluimeren, en dus de vrouwelijke kuischheid aan geen aanval van onze zijde, noch aan 't gevaar van struikelen van haar kant blootstellen: want *ignoti nulla cupido*.

En zo van *syllogismus* tot *syllogismus* voort argumenteerende, zou een liefhebber van reekenen wel kunnen uitcijferen; dat de massa der *Turksche* nationaale deugd (voor 't minste in dit opzicht) grooter is dan die van andere volkeren.

Pleegt men raad met de boeken over *Turkijen;* 't een zal u zeggen, dat een verborgen minnenhandel met een *Turksche* vrouw te drijven, zo gemaklijk is, als den hemel te beklimmen![29] Hoort men an-

(29) *I cannot help observing, how the world has been imposed upon and amused with romantic stories of the artful and subtle amorous intrigues, carried on with Turkish ladies. It is as easy to scalade the heaven, as to come at them.* J. PORTER. *Ibid. vol. II* 89. Maar 't geen zijne Excellentie 'er op laat volgen, dat de vrouwen niet op de straat komen, is zo waarachtig abusief, als 't nu zeker woensdag middag den 10 Maart 1790 is.

deren[30] men zou zeggen, dat de *galanterie* 'er zo algemeen is als te *Parijs*. Volgens den Hr. PEYSSONNEL, een auteur voor wien ik anders de muts afneem, is 't karakter van 't geen wij *gens à bonne fortune* heeten, dat is te zeggen, luiden, die geen liefde-handel met eene vrouw onderneemen zonder succes, onder de *Turken*, (zij noemen ze in hun eige taal *Zempara Tchelebi*) niet zeldzaam.

Voor mijn deel, ik ben bereid voor no-

(30) ELIAS HABESCI, een auteur, die, zo als de lezer reeds zal hebben opgemerkt op voeten en vamen na, bij mij niet in 't beste blaadje staat.

taris en getuigen een declaratie te passeeren, en ze des gerequireerd met solem neelen eede te bevestigen, geduurende mijn verblijf in de *Turksche* hoofdstad, niet één eenige intrigue met een *Turksche* dame gehad te hebben.

Hoe nu de *Turksche* coustumen, de beide sexen afzonderende, te paaren met de vrijagiën, hoe de neiging van een jongman tot een ongekend voorwerp bepaald kan worden, ik weet 'er geen mouwen aan te zetten. Onder de *Turkinnen* vindt men 'er, die 'er een beroep van maaken de huwelijken te koppelen, iets, dat geschiedt door elkander over en weêr een beschrijving van den perzoon, aart, vermogen, enz. te maaken. Misschien doen de familien, die tot een zekeren graad *namahrem* zijn, dat is die de vrije *entrée* in de *Harems* hebben, ook 't haare tot de gemaklijkmaakinge der huwelijken.

Bij geluk hebben de Muzulmans de wijsheid gehad in eene zaak, welke gaaf bestaat in een burgerlijk verdrag van twee perzoonen, om met elkander te leeven, kinderen voortteteelen, ze op te voeden, enz. den godsdienst, die zo min als eene bemoeiallige geestelijkheid, 'er niets mede te stellen heeft, 'er in te mengen. Zij zijn niet dwaas genoeg geweest om schepzelen, te onbestendig om heden te bestemmen wat zij morgen zullen willen, voor eeuwig aan elkander te smeeden.

De *Turken* trouwen op meer dan ééne manier: 't *Kapin* is een verdrag tusschen twee perzoonen, om, op zekere voorwaarden, een bepaalden tijd te zamen te hokken.

Daar nu 't voornaamste voordeel der reizen is, ons bekend te maaken met de nuttige instellingen der onderscheiden bewooners der aarde, ten einde de reiziger

thuis gekomen daarmede zijn vaderland verrijke, zoude ik aan mijn plicht meenen te kort te doen, zo ik mijne landslui eene zo voortreflijke instellinge niet op 't ernstigste aanprees; ook zal ik mijne moeite, noch reiskosten voor verlooren schatten, indien mijne aanbeveeling dit heerlijk gebruik hier in de mode mogt brengen!

Naast aan 't vrouwen-vertrek staan de gesneedenen. 't Is ook hier mede als met de rest.

Mylord CHESTERFIELD geloofde van alle publieke historietjes niet meer dan de helft. Volgens die reekening zou hij zich omtrent de *Turken* bijster misreekend hebben. Al wederom van een vlieg een oliefant!

Zonder 't paleis van den Groot-Heer 'er van uit, en gij zult oneindig weinig *Harems* van partikulieren vinden, door Eunuken bewaard. Nimmer hoorde ik in *Con-*

stantinopolen spreeken van de gesneedenen van een particulier. Zo ze 'er zijn, waaraan ik twijfel, iets dat ik bovendien bijna wedden zou, dat is verboden, is 't een zeker enkel geval.

't Kan zijn, dat men in de gouvernementen noch eenige aantreft, die de dames van eenig pacha bewaaren.

Gaerne stem ik toe, dat dit een zeer barbaarsch gebruik is. Maar wat is 't meer ons zoort te verminken, om lieflijk te zingen, of om op 't best mooije vrouwen te bewaaren, die toch, zo niet door haare deugd of gestel, 't secuurst door gesneedenen bewaard worden.

Ik geloof niet (ik zeg *ik geloof*: want wie behalven een zeker schrijver, met wien ik daarover noch een appeltje te schillen heb, kan met zekerheid van de geheimen van 't serrail spreeken!) dat zelfs de zwarte

Eunuken, de *Kislar-Aga*[31] denklijk niet uitgezonderd, in 't binnenste van des keizers vrouwen-vertrekken worden toegelaaten, veel weiniger dezelven, in haar gewoon huishouden en leeven zonder sluijer, zien mogen.

De Heer GOBIS, mijn vriend, de gewoone geneesheer van den Sultan (want de *Hekim-Bachi* of Muzulmansche archiater heeft 'er, om zo te zeggen, alleen den tijtel van) heeft mij de omstandigheeden verhaald, die zijne visites in 't *Harem* des Turkschen keizers vergezellen. Om daartoe te komen, gaat hij eerst door eenige kamers, tusschen een rei witte gesneedenen,

(31) 't Hoofd der zwarte gesneedenen. Ook deeze, heeft men mij anders geene knollen voor citroenen verkogt, heeft zijn *Harem*. Arme vrouwen! Even zo goed als een doove, die een fraai orchester onderhoudt, of de zo goed als blinde Hr. G., met zijne collectie teekeningen.

daarna in eenige andere, waarin een rei zwarte dito, de wacht heeft. Door deeze wordt hij geleid tot een deur, die voor hem alleen doorganglijk is, en aan welke hij ontvangen wordt door een *Turksche* dame, die men als hof-maarschalkin moet aanmerken. Deeze, is 't nodig te zeggen gesluijerd? een zwaaren stok in de hand hebbende, waarmede zij, op ieder stap door de groote zaalen, een donderend geluid maakt, ten einde alle de vrouwen te verwittigen zich uit de kinken te houden, begeleidt hem tot aan 't zieken-bed(32). Hier vindt hij de zieken meest-al gezeeten, niet gesluijerd zo als de vrouwen 't anders zijn met twee neteldoekze doeken, maar met een *chaal*, die haar geheel bedekt van 't hoofd tot aan de teenen. In dit postuur steekt

(32) In Turkijen maakt men, met eene kleine verandering, van de sopha een bed.

zij de hand, zo verre als 't even noodig is om de pols te laaten voelen, van onder haar *chaal*. Dit pols-voelen, en eenige weinige vraagen, moesten langen tijd den artz alleen ten baak strekken, in de behandelinge der vrouwelijke ziekten.

Sultan ABDUL-HAMED, de laatst-overleedene Keizer, is de eerste geweest, die zijne vrouwen vrijheid gaf haaren geneesmeester te toonen de tong, de *tong alleen*, niet 't gansche aangezicht, 't geen voor een *Turksche* vrouw een dood zonde zou zijn aan iemand, behalven aan haar eigen man, naaste bloedverwanten en *namahrens* te doen zien.

Geduurende deeze geheele ceremonie staat de hofmaarschalkin met haaren stok nevens den Dr. dien zij uitbrengt zo als hij gekomen was, zonder dat hij daar een oogenblik langer vertoeft dan noodig is.

Hier uit mag men, dunkt mij, opmaa-

ken, dat de vrouwen des keizers zich 't aangezicht niet ontblooten, in tegenwoordigheid van zelfs de zwarte gesneedenen.

In spijt van alle deeze bergen van zwaarigheeden, van de digtheid van 't scherm, dat rondom 't huizelijk leeven van 't serrail staat, vindt men luiden, die van deszelfs geheimen spreeken zo pertinent (of veel liever *impertinent*) als of 't hun vaders huis was. Luister eens toe en hoor toch hoe de reeds meergemelde HABESCI, de man dien ik beoogde, 'er van spreekt. ‘Zodra de Groot-Heer uitgezogt heeft de maagd, die hij tot deelgenoot van zijn bed bestemd heeft, zo volgen haar alle de anderen naar 't bad, haar wasschende, haar met welriekende wateren besproeijende, en op 't prachtigste aankleedende: dan brengen zij haar zingende en danzende van blijdschap, (NB. *van*

blijdschap! als of 'er geene jaloezij in de waereld was) naar 't slaap-vertrek des Sultans, die bij dergelijke geleegenheeden meest al te bed is. Naauwlijks is de nieuw verkooren *favoriet* in de kamer gekomen, ingeleid door den *grooten gesneedenen*,[33] die als dan de wacht heeft, of zij knielt neder, en wanneer de Sultan haar roept, kruipt zij bij hem van aan 't voeten-einde te bed; zo hij haar de bijzondere genade niet bewijst haar te zeggen 'er van de zijde in te stappen: na een zekeren tijd, op een sein, gegeeven door den Sultan, komt de gouvernante van de maagden, met al haar stoet, in 't vertrek' enz.[34]

(33) Wat mag dat wel zijn?

(34) *The Present State of the Ottoman Empire* p. 168. '*As soon as the Grand-Signor has chosen the girl, that he has destined to be the partner of his bed, all the others follow her to the bath, washing and perfuming her, and dressing her superbly, conduct her singing, dancing and rejoicing to the bed-chamber of the Grand-Signor, who is generally on such occasion already in bed. Scarcely has the new elected favourite entered the chamber, introduced bij the Grand Eunuch who is upon guard, than she kneels down, and when the Sultan calls her, she creeps into bed to him at the foot of the bed, if the Sultan does not order her by a special grace to approach it by the side: after a certain time, upon a signal, given by the Sultan, the governess of the girls, with all her suite, enter the apartment. &c.*
In 't geheel een vreemd boek! hier zijn de *aspers*, bladz. 9. en de piasters, die men op 4 Engelsche schellingen waardeert (reeds lang gelden ze zo niet meer dan ƒ1-2-8) een ingebeelde munt; bladz. 16, neemt O T H M A N eerste Turksche Keizer, voor 1325 Constantinopolen: daar 't toch, eerst den 29 Meij van 1453 door M A H O M E D (den II. veroverd is. Zijn Nederduitsche vertaaler heeft even gemeld verhaal op bladz. 119. De Heer H A B E S C I moet al een vreemd slag van een man geweest zijn of zijn. In den laatsten Amerikaanschen oorlog pas even 3 dagen uit den Archipel in Londen aangekomen, vervoegt hij zich reeds terstond bij Lord N O R T H , om hem dien oorlog af te raaden! etc. etc. ibid. 256.

'Er feilt noch aan, dat hij 'er maar bijvoegt, hoe meenigmaal - - - - - .. helst.

Een is 'er die, zedert lang 't recht *heeft* of beter, *neemt* ons brood voor vleesch, water voor wijn, en paarde..... voor vijgen in de hand te stoppen; maar wanneer een ander zich zo verre vergeet, om ons een omstandig relaas te geeven van geheimen, die hij onmogelijk weeten kan, zo wil ik hem juist niet tot de straffe verwijzen, die SANCHE over alle valsche historieschrijvers uitspreekt, namelijk om hem in de olie te doen kooken, ('k mogt mij zelfs eens branden: wie is onfeilbaar!) maar 't

voorzichtigste is dergelijke historietjes op de apocryphe of liever leugenachtige lijst te zetten. - -

Tot dus verre heb ik den mond bijna niet open gedaan, dan om 't een of ander paradox van de *Turken* en *Turkijen* voort te brengen. Of ik geslaagd ben en den lezer in mijne meening heb overgehaald, mag hij zelve voelen. Vooroordeelen, die zo diepe wortelen geschooten hebben, op eens tot de laatste steel uit te rooijen, valt pijnelijk.

'Er blijft mij thans noch een zwaarer taak over, die namelijk om hem te overtuigen, dat de *Turksche* regeeringsform niet despotiek is.

Het karakter eens despoots is, mijns bedunkens, in de uitoefening zijner magt aan geene grondwetten gebonden te zijn, en zijn willekeur voor den eenigen richtsnoer zijner daaden te houden.

‘Bij de krooning[35] van ieder Mo-

(35) Ibid. blad. 276. Bij de *krooning*! 't Is niet beleefd, iemands woorden te herhaalen; maar de Sultan draagt geen kroon en wordt niet gekroond. Hij draagt voor op zijn tulband een diamante *aigrette*. Wanneer hij ingehuldigd wordt, omgordt men hem 't zwaard van OTHMAN, 't geen in of bij de moskée van *Joub*, alwaar deeze plegtigheid geschiedt, bewaard wordt.
Om den lezer te overtuigen, dat ik niet in 't wilde scherm, met den Heer HABESCI tegen te spreeken, zal ik hier de plechtigheeden, welke de inhuldiging des Sultans vergezellen, laaten volgen.
Dezelve geschiedt, gelijk gezegd is, in de Moskée van *Joub*, op die plaatze, alwaar de graf-tombe of *Turbé* staat van HALID, zoon van ZEYID, Sangiakdar of Vaandrager van den Propheet MAHOMED, bijgenaamd EBOU EYUBI EUSARI. Wanneer de Groot-heer zich derwaards begeeft, is hij alleen vergezeld van den *Cheyhul-Islam* Effendi, of Mufti, en den *Nakibul Eehraf* of 't hoofd der Emirs, d.i. bloedverwanten van den propheet. Deeze beide sluiten de deur. Dan stelt de *Nakibul Eehraf* zich ter rechter zijde des Sultans, en steekt hem aan den anderen kant de zabel op zij', deeze woorden spreekende: *yuru nurret senindur*, u zij de overwinning. Daarna heft de Mufti zijne gebeden hemelwaarts, zo voor 't welzijn des Sultans, als voor de ziel van den *sangiakdar* HALID. In deeze oogenblikken staan de Kislar-aga en de Seliktar aga achter de deur; al de overige stoet blijft op een afstand.
Vervolgens laat men den Keizer geheel alleen, die zijn *namaz*(*) doet, gevolgd van eenige bijzondere gebeden voor den gez gden HALID. Zo als hij hier uit komt, vindt hij de *cademi cherif*(†) voor den welken hij ten tweede maal zijn *namaz* verricht.
Wanneer de Sultan de Eski Oudular, d.i. de oude Kasernen der Janitzaaren voorbij gaat, zo nadert hem de odda-bachi of Luitenant-Kollonel van 't regiment N. 61. deeze biedt hem een drink-schaal met sorbet, en na hier uit eenige druppels geproefd te hebben, geeft hij dien odda-bachi vier handen vol sequinen of Turksche ducaaten.(§).

(*) is 't gewoon gebed, 't geen de Muzulmans verrichten; zich, onderscheiden maalen en op zekere tempo's, 't hoofd op de aarde drukkende en weder opstaande.De rechtgeloovigen beweeren, dat op deezen steen zich oprechte, om zich in de gebeden tot den Almachtigen te keeren.Dit gebruik heeft deezen oorsprong. Zeker Sultan, gaande, om ingehuldigd te worden, voorbij deeze kasernen, hadt dorst en vroeg te drinken. Een der Kara-kouloukzi of keuken-jongens van N. 61. vloog toe, bragt hem water, en naar het lesschen zijner dorst, gaf hij hem ettelijke stukken gelds. Zedert is dit gebruik altoos opgevolgd. De Groot-heer behoort ook tot 't corps der Janitzaaren, en trekt in die hoedanigheid 1000 aspers 's daags, die hij zich laat uittellen.

narch (zegt H A B E S C I , spreekende van

den Turkschen Keizer) zweert hij dat hij de verdeediger zal zijn van den Mahomedaanschen godsdienst, van deszelfs

instellingen, gebruiken, plechtigheeden, en alle de wetten van Mahomed.'

''t Gebruik der Ottomannen is den nieuw verkooren Sultan een zabel aan te gorden. Omringd van de Janitzaaren, tot welker getal hij behoort, daar zijn naam staat aan 't hoofd van de eerste hunner benden, zweert hij hun hunne privilegiën te zullen bewaaren, en belooft aan alle de orden van den staat met rechtvaardigheid te zullen regeeren.' De Graaf FERRIERES DE SAUVE-BOEUF. tom. 1. p. 28.

Nu is 't bekend dat de Koran zo wel de Bijbel als 't *Corpus Juris* of Wetboek der *Turken* is. Moet hij dit bezweeren, zo is zijn gezag bepaald, zo is hij geen despoot. HABESCI zegt daarna, dat de Sultan zelve de eerste uitlegger van dit wetboek zijnde, zijn magt zo groot is als zijn wil. En ei lieve! zo hij al de eerste uit-

legger is, de eenigste is hij zeker niet, en 'er zijn 'er, die ook wat te zeggen hebben: daarenboven dit al eens aangenomen zijnde, in hoe veele andere landen vindt de Monarch geene wegen, om de bezwooren wetten te verijdelen, dien men daarom noch niet voor despotiek houdt?

Maar 't is niet van andere landen, dat ik nu spreeken wil. Of en in hoe verre deeze verklaaring den Sultan toekome, zal men terstond kunnen opmaaken, wanneer men weete, dat in Turkijen gevonden wordt een ligchaam van menschen *Uhlemas*, lieden van de wet, aan wier hoofd de *Mufti*, aan welken de uitlegging van den *Turkschen* Bijbel is aanbetrouwd.

De opmerkzaame lezer heeft reeds kunnen waarneemen, dat ik een liefhebber ben van *parentheses*; ik mag ze zelfs wel een weinig corpulent. Nogtans zoude ik hier ter plaatze mijn lust niet hebben beliefd,

was 't niet dat die ik gaa openen, hier juist, en 't kon onmogelijk juister, te passe komt. Daarom heb ik geen hair op 't hoofd, dat 'er aan denkt om 'er eene verschooning voor te zoeken.

'Maar naauwlijks hebben de Janitzaaren MAHOMED op den throon gezet, of deeze vorst ziet in hen vijanden, die hem dreigen. Hij offert ze aan zijne veiligheid op. Hij voert 't ontwerp van hervorminge uit, 't geen MAHOMED IV hadt ondernomen op raad van den Groot-Vizier KUPERLI; 't welk tot 't verderf des Sultans toebragt. 't Janitzaaren-corps wordt gedegradeert[36]; 't verliest zijne gansche

(36) Dit corps was voortijds in 't grootste aanzien verdeeld in odda's of compagnien. 't Was eenen aart van krijgstucht onderworpen; 't verhoogmoedigde zich aan zijn hoofd den Groot-Heer te hebben, dien men bij zijne geboorte 'er in opneemt. Sultan MAHMOUD, na 't bloed van meer dan twintig duizend Janitzaaren vergooten te hebben, voerde in dit corps een abuis in, 't geen 't zelve voor altoos in die verneedering moet houden, waarin hij 't gebragt heeft. Deeze Prins gaf den Janitzaaren vrijheid 't beroep der wapenen te mogen paaren met eenige hanteeringen. 't Gevolg hiervan is geweest, dat alle de werklieden van Constantinopolen en der groote steden Janitzaaren geworden zijn, en dat de weezenlijke soldaaten van dien naam zeer bezwaarlijk te verzamelen zijn.

sterkte; 't militaire bewind neemt een einde; en de magt gaat over in de handen der *Uhlema's*, of luiden van de wet. Het is in dit corps waarin 't willekeurig gezag gevestigd is. Men zou kunnen zeggen, dat zo de godsdienst van MAHOMED de Ottomansche mogendheid gestigt heeft, 't deeze godsdienst is, die ze omverwerpt.

Dit vordert eene verklaaaring; laaten wij die van hooger opneemen.

De Kaliphen vereenigden, op 't voorbeeld van MAHOMED, den scepter en 't wierook-

vat. Is 'er eene magt, meer geëerbiedigd, beter gevestigd dan die wier grondsteen de godsdienst alleen is? De Kaliphen scheenen hun gezag van God zelven te ontleenen. Men heeft moeite om te begrijpen waarom de eerste Ottomannen(36) die de Kaliphen afzetten, den Opper-Priester van den Prins scheidden(37), 't was niet uit onkun-

(36) Deeze prinsen waren, overeenkomstig de Turksche jaarboeken, te weinig geletterd, om 't opperpriesterschap te oefenen. Deeze reeden is mijns oordeels niet voldoende. Ik zie niet dat de Turksche Mijter veel geleerdheid vordert, en de Sultans moesten ze genoeg bezitten, terwijl zij gevangen in den leertijd der regeering zijn, om texten van den Koran aan te haalen en te verklaaren. In 't getal der Vorsten die den Ottomanschen throon besteegen, heeft men geletterden gevonden, en die eene manier van welspreekendheid bezaten.

(37) Ieder Mahometaansch vorst hadt een Opperpriester, onder den naam van Mufti, en eene geestlijkheid onder den naam van *Uhlema*.

de van den invloed des Godsdiensts op de soldaaten en op de geestdrijverij. Alle acten, die van den throon komen, draagen 'er 't zegel van. Zij moeten de goedkeuring van den Mufti hebben[38]. Voortijds was 't alleen uit staatkunde en *pro forma*. Thans is deeze afhanglijkheid weezenlijk. Toen de Ottomansche Vorsten eerbied en schrik inboezemden, zo lang 't zwaard der willekeurige magt in de hand des Soevereins was, altoos gereed om te slaan, waren de Mufti's de blinde en gehoorzaame werktuigen van alle de bevelen des Sultans. Men ziet niet dat de *Uhlema's* 't hoofd boven gestooken hebben, tot aan de regeering van MAHOMED IV. Toen lieten zij 't vaandel van MA-

(38) Men noemt deeze uitwijzingen *Fetva's*. Met zijne hand zet hij aan den voet van 't request 't geen men hem in schrift presenteert, *olour* of *olmaas, 't is mogelijk*, of *'t is onmogelijk*.

H O M E D [39] uitbrengen, waarvan zij de bewaarder zijn, met oogmerk om een oproer te

(39) In tijd van oorlog, wanneer de Groot-Vizier aan 't hoofd des legers uit Constantinopolen vertrekt, op 't oogenblik als de Mufti 't vaandel van M A H O M E D overleevert, en zijnen bijstand inroept, de vervloekinge over alle de ongeloovigen uitspreekende, alsdan ontsteekt de geestdrijverij alle de gemoederen. Mannen, vrouwen, kinderen worden woedend. Zij brengen alle de kistenen, die hun op dat oogenblik voorkomen, om. 'Er vallen ijzelijke toneelen voor. De Emirs speelen 'er de voornaamste rol in. (Deeze zijn afstammelingen van M A H O M E D , welke men onderkent aan 't groene neteldoek, welk den tulband omringt. De nakomelingschap van den Propheet is talleloos, omdat de dogters der Emirs deezen tijtel op haare kinderen overbrengen. Men vindt ze in allerlei standen. Behalven deeze plechtigheid, die verschrikkelijke gevolgen heeft is de uitrogt des Groot-Viziers opmerkelijk door den stoet der handwerkers, als bakkers, schrijnwerkers slotemakers, enz die voor 't leger uitgaan. Dit gebruik herinnert ons aan de instelling van een militaire mogendheid en doet ze herleeven.

dempen; zij bragten veel toe tot de onthrooning van dien Vorst. AMURAT IV, misnoegd over den tegenstand, dien hem de Mufti boodt, deedt hem in een vijzel stampen. Deeze Vorst, te gelyk een tijran en een sophist, was de uitvinder dier afschuwelijke straffe; om dat de Koran verbiedt 't bloed der luiden van de wet te vergieten.

Dit corps heeft behendig zijn voordeel weeten te doen met de verdeeldheeden des keizerrijks, met zijn buitenlandsch verlies, de zwakheid en nietigheid zijner Soevereinen, in één woord met 't lafhartig en noodlottig voorbeeld, 't geen de Sultan ACHMED III aan zijne opvolgers gegeeven heeft, met de eerste optehouden van aan 't hoofd zijner troepen te marcheeren, om een massa van overheerschend geweld, 't

geen zich dagelijks versterkt, te formeeren.

Zo men gadeslaat de staatsgesteldheid des Keizerrijks, zal men misschien verwonderd zijn, dat de *Uhlema* niet vroeger verkreegen heeft de overmacht, die zij geniet. De Koran is tevens de Bijbel en 't Wet-boek der Turken. De eerste plaatzen in de Divan worden bezeeten door de luiden van de wet(40). De leden van de *Uhlema* zijn

(40) De Mufti en de Cadi-el-askers (de rechters over 't leger) zitten in de divan. De Mufti volgt den Groot-Heer naar de armee. 'Er zijn twee Cadiel-askers, een van Europa en een van Asia. Zij volgen, gelijk de Mufti, den Sultan in 't camp. Zo de oorlog in Europa gevoerd wordt, is 't eerste, die marcheert; voert men dien in Asia, zo is 't de ander De hoofd-officier van Constantinopolen, dien men *Istambol Effendi* noemt, is een van de luiden van de wet. Twee zaaken beteugelen hun gezag, de verkiezing en 't afzetten des Muftis, die van den wil des Sultans afhangen. Alle, die na 't Opper priesterschap staan, houden 't onder de *Uhlema's* natuurlijk met den Keizer'.

de eenige buiten 't bereik der verbeurtverklaaringen. De Sultan kan dezelven alleen straffen met bannissement; hun leeven en goed is buiten zijn bereik; zij laaten hunne kinderen hunne rijkdommen na, gevoegd bij 't aanzien, dat gehegt is aan eene onafgebrookene opvolginge in de eerste posten van 't rijk. Die corps alleen zweemt 't meest naar den in Turkijen ongekenden adel. De *Uhlema* is den Soeverein zo geducht geworden, dat zij hem in zijne eige residentie opgeslooten en gevangen houdt. Sultan MUSTAPHA III, wilde te vergeefsch in den laatsten oorlog zich aan 't hoofd zijner troepen stellen; hij vondt de *Uhlema* altoos in den weg en kon 'er zich niet van ontdoen.' GUYS, tom. 3 p. 43.

Om dit corps onafhanglijk te maaken, zijn aan 't zelve groote voorrechten toegekend; de hoogste straf, die de Sultan deszelfs leden kan aandoen, is ze in ballingschap te zenden. Hun leeven en hunne goederen zijn buiten zijn bereik. Hun getal beloopt, zo als mij een der *Uhlema's* zelve zeide, op ruim tachtig. Om in 't zelve te worden opgenomen, moet men verscheide jaaren de lessen der *Turksche* Hoogleeraars (*Muderis*) op hunne hooge schoolen (van 't een en ander hierna breeder) bijgewoond en proeven van bekwaamheid in de *Turksche* en *Arabische* taalen, als ook in de kennis van den Koran gegeeven hebben.

Uit dit kweekschool komen daarna de *Cadi's* of rechters, de *Moullahs* of opperrechters, de twee *Cadi-al-eskers*, hoogste rechters, van Europa en Asia, de *Stambol-Effendi* of hoofd-officier van Constanti-

nopolen, de *Mufti*, die zo veel als Opperpriester en Rijks-kancelier is.

Daar nu den Muzulmans de Koran even zo heilig is, als den Kristenen 't N.T., daar 't zelve gelijkelijk het godsdienstig en burgerlijk wet-boek van dit volk is, daar 'er een corps van luiden van de wet is, met den *Mufti* aan 't hoofd, aan 't welk de uitlegging van dit boek toekomt, zo is 't zonneklaar, dat de *Turksche* regeeringsform niet despotisch, maar theocratisch is.

'Deeze theocratische regeering is een groote hinderpaal voor de willekeurige regeering des Soevereins, en belet hem inbreuk te maaken op de wetten en rechten der natie. Zij beteugelt en overweldigt voor een groot gedeelte de grillen en woestheid van den vorst, onderworpen aan de Muzulmansche wetgeeving, waaraan hij zich bij plechtigen eede verbindt, wanneer men hem 't zwaard aan-

gordt, eene plechtigheid, die op t zelve uitkomt als de krooning der koningen in Europa. Hier aan moet men dank wijten, dat, zo de orde en 't bestier van den Sultan niet overeenstemmen met de theocratische wet, zo dezelve, door 't despotismus, 't nationaal systema, en de rechten van den godsdienst verbrijzelen, de *Mufti* zich daartegen wederzet bij remonstrantie; en na drie aanmaaningen, gedaan in naame des volks en der wet, verklaart men hem een ongeloovigen, en onbekwaam tot de regeering. Van dat oogenblik is hij van de Keizerlijke waardigheid vervallen; men zet hem plechtig af, men neemt hem gevangen en zomtijds brengt men hem ter dood(41).

(41) 'Wij zetten hier letterlijk over (zegt de Fransche Vertaaler) het Italiaansch oorspronkelijke; maar wij veroordeelen openbaar deeze spoorelоosheid der volkeren, en dien geest van opstand, welke hen 't juk van 't gezag des Soevereins doet afschudden'. Hier was ik op 't tipje, om mij tegen *Monsieur* COURNAND moeijelijk te maaken; en ik zou 't zeker gedaan hebben, had ik mij niet herinnert de gezegden van H. GROTIUS *de Jure Belli & Pacis* libr. I. cap. III. n. VIII, waarvan 't opschrift is: *Refellitur sententia, quae statuit summam potestatem semper esse penes populum*; *et solvuntur argumenta*: en n. IX. *Refellitur sententia, quae statuit semper mutuam subjectionem regis et populi:* uit de lectuur van dit gansche hoofdstuk is 't mij met verwondering en weêrzin gebleeken, dat deeze groote man, wien ik meer verëerd heb, dan ik 't op dit oogenblik doe, (doch wiens erkende verdiensten echter boven mijn lof zijn, wiens werk jaaren noch pronken zal in de boekerijen; wanneer dit boekje misschien, hier of daar op een onaanzienlijk stalletje, in reegen en wind, voor een dubbeltje onder een hoop theologische vodden te koop zal leggen) doorgaans de voorstander is eener blinde gehoorzaamheid van de onderdaanen jegens den Soeverein, wien hij geneegen schijnt te zijn eene goddelijke commissie te geeven(*). Mijns bedunkens, aan welk ik nogtans den lezer niet raaden zou 100 [illegible] gezags te hegten, is 'er geen andere regeerings-form rechtvaardig, dan die, welke steunt op een verdrag tusschen 't volk en hem of hen, die 't regeeren; een verdrag waarbij 't volk zeker zich 't recht voorbehouden heeft, bijaldien hij of zij tegen 't hoofd-oogmerk van dit verdrag, de gelukkigmaakinge des volks, handelt of handelen, en dus 't zelve 't eerst verbreeken, ook van zijn kant 't als verbrooken aantemerken. Voor 't overige geeve ik deezen beroemden man zeer gewillig toe 't gevaar, welk 'er in steekt 't volk dit voorrecht in handen te stellen, principaal wanneer 't lang aan eene blinde gehoorzaamheid gewend is geworden. 't Geen wij beleefd hebben, beleeven, en zullen beleeven, getuigt 'er van. Iedereen zal 't zelve ('t volk) raaden met zeer veel omzigtigheids, en niet dan in den uitersten nood 'er gebruik van te maaken te meer daar de burger-oorlogen meenigmaal op een staat van zaaken uitloopen slimmer dan die was, waarom men ze begon: even als in de oorlogen tusschen enkele perzoonen en de daaruitspruitende tweegevechten, de beleedigde partij, gedwongen door eene zo ongerijmde als tijrannieke opinie, een *point-d'-honneur*, tot 't vorderen eener zogenaamde satisfastie, in plaats van dezelve wegtedraagen, een schop, trap, klap, kink, houw, steek of schot bekomt; zo meenigmaal die beleedigde partij te doen heeft met een kneevel van meer brutaliteit, sterkte en behendigheid. - De waereld, niet de natuurlijke, is een groote *tist gaaren* gelijk; pluist men de draaden aan de eene zijde uit elkaêr, 't is meest ten koste eener grooter verwarringe aan een andere zijde; wil men ze met geweld ontwarren, zo breekt men 'er de helft van. - Voor 't overige zijn de politieke ligchaamen de dierlijke gelijk, waarin men voortleeft met oude *corrupties*, om welke in den grond te geneezen men den geheelen staat in den grond zoude arbeiden. C. TACITUS heeft 't zelve reeds geraaden: *Quomodo sterilitatem aut nimios imbres, & coetera naturae mala, ita luxum vel avaritiam dominantium tolerate. Vitia erunt donec homines sed neque haec continua, et meliorum interventu pensantur*.
Ik zal deezen uitstap, of liever deezen uitval besluiten met deeze aanmerkinge, die de schrijf manier van H. GROTIUS mij heeft afgeperst:
Tot 't bijleggen der duistere geschil-stukken van 't natuurlijk Recht, der Zede- of Staat-kunde te willen inroepen de Godgeleerdheid, ten einde uit die diepe en troebele bron een beslissend licht op te winden is, precies zo veel, als zich beide de oogen digt toe te knijpen, om beter te zien.

(*) Daarom niet, omdat zo eene vrouw b.v. haare vrijheid kan verkoopen, zij niet verkoopen kan die der vrucht, die zij bij zich draagt: ten zij de menschen reedenlooze beesten zijn, gelijk aan 't hoornvee. 4. (daarom toch niet ?); . , zeg Chap. XX, en zo hij regt heeft, worden de vorsten zo beminlijk als de scherprechter.

Dit voorbeeld leveren ons de Ottomansche historiën op in OSMAN II, MUSTAPHA, IBRAHIM en MAHOMED Sultans.'[42].

(42) *De la Litterature des Turcs, par l'Abbé* TODERINI. 3. vol. Paris, 1789.

‘Wanneer eindelijk de onderdrukking te

zwaar wordt, vinden zij ligt een hoofd;

de luiden van de wet en 't leger vereenigen zich met 't volk in hun gemeen

belang, en zetten den onderdrukker af; maar plaatzen altoos op den throon den wettigen opvolger.

‘En die enkel ontwijfelbaar gebruik, om den *wettigen opvolger* te neemen,

toont dat zij de bekragtiging van de wet zoeken.'[43].

Een ander bewijs van 't aanzien en gezag van de *Mufti* en *Uhlema's* en dus van 't *non-despotismus* des Sultans, is dat deeze geen vreede of oorlog maaken kan, zonder de eersten te raadpleegen, en van hen hierover eene wettige uitwijzinge *Fetva* af te vraagen.[44]

(43) PORTER ibid.

(44) *Le corps de l'Uhlema ou des Ecclésiastiques, a un tres-grand crédit dans l'esprit du peuple, qui s'imagine que tout ce qui en vient, a reçu son approbation préalable du Fetva. Si donc vous les voyez se joindre aux gens de guerre, et se déclarer avec eux contre quelque entreprise, soyez sûr qu'elle ne passera jamais.* CANTIMIR *tom. III. p.* 490. - *Le Mufti est choisi parmi les Cadilesquers, par la faveur du Sultan, et encore plus par celle du Vizir*; *et lorsque ces deux Grands Officiers sont unis, ils peuvent, comme je le dirai ci-après, faire la loi au G. Seigneur lui-même.* MARSIGLI *p.* 19.

‘Maar dat de Sultan zelve zich gebonden reekent aan de wet (zegt dezelve Heer J. PORTER, die vijftien jaaren als Engelsche Ambassadeur bij de Porte geresideert heeft,) blijkt uit deszelfs handelwijze; want bij 't maaken van een traktaat, bij 't aangaan van een oorlog, bij 't straffen van overtreedingen tegen hem zelven begaan, of door luiden van groot aanzien in zijn dienst, vervoegt hij zich tot de *Mufti*, om zijn *Fetva*, zijn goed dunken, zijne uitwijzinge tot bekragtiginge van de wet.

‘Nu is 't waar, dat zo wel als hij (de Sultan) den *Mufti* aanstelt, hij hem ook

afzetten en in ballingschap zenden kan, 't ergste dat hij te vreezen heeft. Even waar is 't, dat veele van hen (de *Mufti's*) zich in verscheide regeeringen tegen den wil des Sultans dadelijk weêrzet hebben: en dat hij nogtans niet onmiddelijk deezen weêrstand heeft durven wreeken'.

'Men leert den *Turken* van de vroegste jeugd af, dat zo de Soeverein zodaanig is door een goddelijk recht, 't zelve gevestigd is op den *Koran*; dat hij als zodaanig aangesteld is door dat goddelijk wetboek, waarin hij als een waar geloovige zich kundig gemaakt heeft, en 't welk hij wist, voor dat hij den throon besteeg, 't zijn bestendige plicht te zijn op te volgen: dat gevolglijk hij aan alle deeze wetten even zo sterk gebonden is, als zij 't zijn'.

MONTESQUIEU heeft zeer wel ingezien

't vermogen van den godsdienst, om den wil des Sultans paalen te zetten. ''Er is evenwel nog eene zaak met welke men zomtijds den wil van den Vorst kan tegengaan. Dat is de Godsdienst, - de wetten van den Godsdienst zijn een verhevener voorschrift, om dat zij, zo wel aan den Vorst, als aan zijne onderdaanen gegeeven zijn'[45].

't Is met allen eerbied voor den beroemden schrijver van de *Esprit des Loix*, dat ik mij hier gaa veroorlooven de volgende weinige aanmerkingen tegen dit werk, 't geen de bewondering der *Franschen* en de goedkeuring van andere natiën verkregen heeft: aanmerkingen door mijn tegenwoordig onderwerp, de despotieke regeeringsformen, aanleidelijk gemaakt. De liefde tot de

(45) De Geest der Wetten, Boek III. Hoofdstuk X. bladz. 94.

waarheid, een door den lezer zeker reeds opgemerkte afkeer regen 't bukken onder 't gezag van wien 't ook zijn mag, en niet eene walglijke bedilzucht hebben ze mij afgetroont. Voor 't overige heb ik daar in 't geheel niet mede beöogd een beroemd werk, zeer verre boven mijne critique, in de algemeene en billijk verkreegene achting te doen daalen, maar mijne confraters auteuren omzichtig te maaken, in 't waagen van algemeene stelregels.

'In *despotike* staaten in welke men, zo als ik gezegd heb, zig niet bepaalt tot het doen of laaten van 't een of ander, dan door de hoop op 't genot van de aangenaamheeden van het leeven, heeft de Vorst, die beloonen wil, niet anders dan geld om te geeven, I.D. bladz. 209.

Zo was 't den Heer M. onbekend, 1. wat in *Turkijen* de sabels, *kaftans* en eerepel-

zen zijn, die de Sultan ter belooninge van bijzondere diensten uitdeelt.

2. Dat 'er geen land in Europa is, waarin de eereteekens, *decoratien*, talrijker zijn dan in Rusland, zeker een *despotieken* staat. Men telt 'er twaalf diverse ridder-orden; en de ridders zijn 'er zo dik gezaaid, dat men ieder oogenblik 'er een op 't lijf loopt: zonder nu te spreeken van alle die raads-heers-tijtels, van titulair - raad af tot werkelijken geheimraad toe, die alle enkel eeretijtels zijn, waaraan *per se* geen geld verknogt is.

't Geen dezelve auteur, Boek III. H. IX. aanteekent over de noodzaaklijkheid der gestrengheid en 't bloedvergieten, wordt al wederom geloogenstraft door de ondervinding. Niemand kan de regeering van CATHARINA II. beschuldigen van gestrengheid. Daar de doodstraffen bij haar zijn afgeschaft, is dezelve veel zagter dan verre de meeste

anderen. Dus is 't noch geene uitgemaakte waarheid: ‘De gestrengheid in het straffen komt meer te pas in eene *despotieke* regeeringsform’. Id. B. VI. H. IX. Ook kan men de crimineele wetten der *Turken* van geene overgroote gestrengheid beschuldigen, zo min als die des Konings van *Pruissen*.

Zo de Godsdienst den wil des Sultans bindt, doet hij 't zeker niet dien der Keizerinne van Rusland, die zeer wel weet waar Abraham de mostaart haalt. Zij heeft in dit en 't weinige werk, 't geen zij van de geestelijkheid maakt, en haar gerustheid, getoont, met deezen stand zijne vaste goederen te ontneemen. Zie. B. III. H. X.

Volgens denzelven auteur, B. IV. H. III. hebben de *Turken*, als leevende onder een despotieke regeering, dus slaaven zijnde, niet ééne deugd. 't Is hard! Verre de meeste reizigers erkennen hen voor luiden van *probiteit*. Zeker bezitten zij ten minste

de deugd van zedigheid en van stilzwijgendheid; maar deeze zijn 'er geene voor alle natiën. Even weinig algemeen waar is B. V. H. XV. 't gezegde omtrent de land-dieverij, iets zeer zeldzaams in *Turkijen*.

'In *despotieke* staaten voeren de vrouwen de weelde niet in, maar zij zijn daar zelve een voorwerp van weelde. Zij worden daar ten uitersten slaafachtig behandelt.' B. VII. H. IX. In *Rusland* hebben de vrouwen de weelde sterk ingevoerd; zij zijn 'er, buiten de lijfeigenen, geene slavinnen; in hoe verre zij 't in *Turkijen* zijn, is gebleeken.

'Sterke vestingen zijn een eigenschap van monarchiën[46]. In despotieke staaten is men voor dezelven bevreesd: men durft dezelven daar aan niemand toe-

(46) Alzo niet der republieken? Ik meende, dat wij 'er ook noch eenigen voor de vraag hadden.

vertrouwen; om dat men te wel weet, dat daar niemand den vorst, en den staat bemint.' B. IX. H. V. Zo zijn dan Belgrado, Choczim, Bender, Oczakow geene sterke vestingen! enz. enz. enz.[47]

B. IV. H. III. Over de opvoeding in despotieke regeeringsformen houdt de heer DE MONTESQUIEU zich, als of hij onderzogt, of de *Turken* verlicht (*éclairés*) kunnen zijn. Zo hij zich herinnert hadt aan de gebeurtenissen, die in 't staatsweezen van zijn vaderland, even voor en in zijn

(47) M. GUYS, vervoert door 't gezag van MONTESQUIEU, en 't zwak zijner natie, om algemeene stellingen te waagen, herhaalt dezelve dwaalinge. *'Un Etat despotique ne peut avoir des forteresses. A qui oseroit-on en confier la garde?' tom. III. p.* 54. 't Is ellendig, hij hadt ze toch zelve gezien! De grenzen van Turkijen zijn daar, waar zij nodig zijn, door vestingen bewaard. 't Zelve is waar van *Rusland*.

tijd voorgevallen waren, indien hij 't daaruit opgemaakte *facit* van de magt der *Fransche* koningen, onverschillig 't zij wettig of niet, vergeleeken hadt met dat der Sultans, hij zou zich misschien min gehaast hebben, om de nationaale onkunde als een *adtributum essentiale* van dergelijke regeeringsformen aan te neemen; waarvan 't onmiddelijk gevolg weezen zou, dat de *Franschen* niet verlicht zijn: een affront, 't geen niemand deeze zeker verlichte en in duizend opzichten zeer verdienstelijke natie zal aandoen.

't Gezag des konings van *Pruissen* is voor 't minst zo willekeurig als dat des Sultans. Niemand zal echter ontkennen dat kunsten en weetenschappen in zijne staaten zo veel, zo niet meer (althans in de voorige regeering) bloeiden dan elders. Zo derzelver licht min algemeen over *Rusland* verspreid is, moet dit, mijns bedunkens, daar aan geweeten worden, dat dit rijk zedert PE-

TER I. meest door vrouwen geregeerd is. Derhalven is 't gezegde: '*à un maître absolu, qui ne connoît d'autre loi que sa volonté, il faut un sujet qui obéisse aveuglement. L'instruction ne peut être que funeste à un esclave. Elle n'éclaire que ses fers, et les fait peser sur son ame. L'ignorance est donc un vice nécessairement lié au Gouvernement despotique*,' niet veel meer dan een cierlijke declamatie van den heer DE GUYS. Ik ontken niet dat verstandige luiden den despoot hinderlijk zijn; ik geloof 't tegendeel, en houde 't daarvoor dat de tegenwoordige omwenteling in *Frankrijk* de oogst is van 't geen verscheide staatkundigen zints 50 jaaren gezaait hebben in hunne schriften over de rechten der menschen. Maar omdat 't helder licht der reden en gezond verstand den oogen des despoots haatelijk is, daarom volgt noch niet, dat het er niet schijne.

En zelf is dit mijn eige zeggen overdreeven en strookt niet precies met de waarheid. Want wie is zo onkundig dat hij nimmer heeft hooren spreeken van alle de moeite, die de *Russische* Keizers en Keizerinnen zich gegeeven hebben, om kunsten en weetenschappen in hun rijk te doen bloeijen, welke groote zommen de anders niet spilzieke PETER I. heeft aangewend, om een academie van geleerden (eene academie, die ik altoos in mijn geest bij eene menagerie van vreemde gedierten heb vergeleeken) in zijne hoofdstad op te richten; dat de regeerende keizerin CATHARINA ALEXIEWNA een zomme van 7,000 roebels, omtrent ƒ14,000 jaarlijks heeft vastgesteld, om daarvoor de beste werken in 't *Russisch* te doen overzetten: om nu van een geheelen zwerm van gestichten ter verbeteringe der opvoedinge en opklaaringe des volks niet te gewaagen. Wat zal men hier uit opmaaken? niets

anders dan dat de souvereinen menschen en dus *inconsequent* zijn. Nu weder tot de *Turken*.

Hunne jaarboeken bevestigen onze meening omtrent 't *non-despotismus*. De *Kislar-Agha*, of 't hoofd der zwarte gesneedenen, is iemand, die altoos veel vermogen heeft aan 't hof van den *Turkschen* Keizer. Niemand hadt 't in langen tijd meer dan BEKIR-AGHA, in de regeering van MAHMOUD, die ACHMED III, in 1730 afgezet, opvolgde. Zijn raazende drift was na diamanten en rijke kostbaarheeden. Om hier toe te komen, waren hem alle wegen onverschillig, veroorloofde hij zich de ergste gruwelen. Toen dezelve 't volk ondragelijk geworden waren, vervoegde zich de Mufti kloekmoedig tot den Sultan, lei hem 't onrechtvaardig gedrag van zijnen gunsteling voor oogen, vroeg recht, en verklaarde dat bij weigering van dien hij gevaar liep den troon te verliezen: 'er bijvoegende, dat zo de Sultan

hem BEKIR-AGHA niet wilde opgeeven, hij verzogt om ontslag van zijn post, ten einde liever als een partikulier getuige te zijn der schrikkelijkste gebeurtenis, den val van zijn vorst, dan als hoofd van de wet genoodzaakt te zijn 'er in te stemmen.

In weêrwil van al zijn tegenspartelen was MAHMOUD gedwongen den *Kislar-Agha* ter dood te veroordeelen. Men kan zich een denkbeeld maaken zijner knevelarijen, uit zijne in beslag genomen goederen, die ƒ44,000,000 bedroegen. ‘De Mufti en de Uhlema's, die de wet in handen hebben, zijn vermoogend, en hebben veel heerschappij over den geest des volks; zodat als zij zich vereenigen met 't leger, zij alle onderneemingen kunnen keeren. Men kan de Uhlema's in ballingschap zenden; maar hunne goederen kunnen niet verbeurt verklaart

worden, en noch veel min kan men hen doen sterven'[48].

'De wet van den Koran, zo wel als de constitutie van 't Ottomansche Keizerrijk, verbiedt 't ter dood brengen van een Moullach en noch veel meer van de Mufti. De grootste straf van 't ligchaam der *Uhlema's*, van de luiden van de wet, van een Cadi, strekt zich niet verder uit dan tot een bannissement.'[49]

In den voor laatsten oorlog wilde Sultan MUSTAPHA, een vorst van een sterk en niets min dan buigzaam karakter, zich in perzoon aan 't hoofd zijner legers zetten. Doch hoe ongaarne ook, was hij echter gedwongen 'er van aftezien, en voor de meenigvuldige representatiën der luiden van de wet te wijken.

(48) TODERINI tom. I. p. 37.
(49) CANTIMIR, *Histoire de l'Empire Ottoman, tom.* 4. *p.* 397.

Dat de Groot-Heer geen despotieke magt kan uitoefenen over zijne onderdaanen, blijkt noch uit de geheiligdheid hunner eigendommen. In 't jaar 1755, brandde de Porte, dat is de bewaarkamer van alle de rijks-archiven, tot den grond toe af. Ten einde in 't vervolg dergelijk ongeluk voortekoomen, bessoot men bij 't opbouwen, rondom 't zelve eene ledige plaatze te laaten. De eigenaars der huizen, die ten dien einde moesten afgebrooken worden, lieten 't zich gevallen ze te verkoopen. Een eenige vrouw bleef, naar de stijfhoofdigheid, oude vrouwen niet zeldzaam eigen, onverzettelijk en wilde haar huis niet afstaan; de Sultan, ofschoon hij 't haar tien dubbeld betaalen wilde, kon 'er haar niet toe dwingen[50].

De Sultan, aldus beperkt in zijn gezag door den *Koran*, dien hij bij de aanvaarding

(50) PORTER ibid.

zijner regeering bezweert, een scheen, schroef, die men hem des te naauwer aanzet, naarmaate de Muzulmans haare wetten, zo als gezegd is, voor goddelijk houden; nagegaan en bewaakt in zijn gedrag door de Mufti en Uhlema's, die dit met des te meer vrijheids kunnen doen, naarmaate de Sultan, zo als gebleeken is, hen weinig deeren kan, regeert zijne onderdaanen met 't gezag en in de form van een militair opperhoofd, van een *generalissimus*. De *Koran* kan als een artikel-brief worden aangezien, en 't *Turksche* rijk als een militair gouvernement. Even nu als 't opperhoofd van een leger over leeven en dood, rijkdom en armoede, eer en schande van een individu door zijn stem alleen beschikt, alzo doet ook de Sultan. Gelijk de *generalissimus*, hoe superlati*vissimus* ook zijn gezag zij, door de krijgsartikelen gebonden is, zo is

't ook de Sultan door den *Koran* en noch meer door zijne uitleggers.

Nu behoeft men maar eene kleine maat van waereldkennis, om te weeten hoe de meerderheid en invloed van den chef aanleiding geeft, dat hij zich zelven en de krijgswetten vergeete, en zich onrechtvaardigheeden en *passe-droits* veroorloove, welke de ondergestelde uit égards dulden.

Zo is de zaak al wederom met den Sultan gesteld. Maar zo haast zijne regeeering te zichtbaar en te lang een inbreuk maakt op de rechten der *Turksche* onderdaanen, door 't verkragten der bezwooren wetten, zodra hij den boêl te veel op hairen en snaaren stelt, zo wordt zijn proces schielijk opgemaakt, en neemt dit treurspel een einde.

Alhoewel nu al ook de *Turksche* Keizer, bijaldien hij een tijran is of tijrannieke ministers heeft, bijaldien hij de bezwoorene

grondwetten, in gevaar van zijn leeven met voeten treedende, deeze of geene zijner onderdaanen 'er 't ongelukkig slachtoffer van wordt, zijne bezittingen blijven des niettemin geheiligd.

Van waar dan, vraagt wel iemand, alle die confiscatiën van de nalatenschappen der pacha's. Met deeze en met de Groot- Vizirs is 't een bijzonder huishouden. Deeze weeten vooraf bij 't aanvaarden van den dienst des Sultans, dat bij hun overlijden hunne nalatenschap aan de keizerlijks schatkist ten deel valt(51). Maar de bezittingen van

(51) '*Those who are directly employed in his service, and those less immediately so*; *for example the officers under pashaws in distant provinces, know that they hold their offices on a kind of feudal tenure*: *they notwithstanding eagerly sollicit and contentedly accept them on that condition, submitting, or it may be said, covenanting and agreeing, that he should inherit at their death*'. PORTER, vol. 1. p. 85.

partikulieren, die met den dienst des Sultans niet te doen hebben, zijn heilig.

De goederen der Groot-Vizirs en Pacha's zelfs zijn buiten bereik der keizerlijke confiscatiën, of eenige beslagneeminge, bij form van geldboete, of uit welken hoofde en van wien 't ook zijn mag, zodra dezelven *vacuf* gemaakt zijn. 't Zelve bestaat hierin. Bij voorbeeld ik bezit (de lezer begrijpt wel, hoop ik, 't is eene onderstelling) ik bezit aan vaste goederen een kapitaal van hondert duizend ducaaten. Op deeze hijpotheek neem ik van eenig Mosquee of godsdienstig gesticht een klein kapitaal, waarvoor ik daaraan een zeer kleine rente betaal: op deeze voorwaarde, dat nadat mijne familie in den rechten lijn zal weezen uitgestorven, dit goed aan die Mosquee of dat gesticht vervalle.

Deeze bezitting wordt alsdan zo heilig,

dat geen Sultan of rechter daaraan immer heeft durven raaken.

De Heer PORTER merkt op dit artikel aan: ‘De *Jooden*, 't is waar, zijn van eenige mosquees uitgeslooten, wijl 't uit de kerkboeken bleek, dat in geen hondert jaaren aan dezelve één éénig erfdeel vervallen was: waaruit de *Turken* beslooten hebben, dat de rechte lijn der zoonen *Abrahams* onuitsterflijk was’.

Voor 't overige wordt van alle die zogenaamde meenigvuldige rechtspleegingen en confiscatien in 't kristenrijk veel meer geschreeuws gemaakt, dan 'er indedaad aan is. En wanneer zulks geschiedt, behoorde men, voordat men alle dergelijke vertelzeltjes voor contante munt aanneemt, eerst te onderzoeken wat 'er op den bodem van de zaak legt.

Twee dergelijke historiën zijn 'er geduu-

rend mijn verblijf in de *Turksche* hoofdstad voorgevallen, die veel geruchts gemaakt hebben, en waarvan ik een woord spreeken zal, in 't geval geweest zijnde daaromtrent eenige partikulariteiten te verneemen.

Kort na mijn aankomst in *Constantinopolen* valt de *Capudan Pacha* of Groot-Admiraal HASSAN PACHA aan een zwaare long-ontsteeking ziek. Zijne hooge jaaren, de heftigheid der toevallen, en 't verval der leevenskragten deeden een *Joodschen* artz van *Padua*, met naame TREVES, met veel waarschijnelijkheid, voorspellen dat de dood voor de open deur stondt.

Om zich bij den toen regeerenden Groot-Vizir HALIL PACHA aangenaam te maaken, haast hij zich hem deeze tijdinge te brengen. Deeze Groot-Vizir, wiens goede hoedanigheeden door een kanker van geldgierigheid verdonkert wierden, ijlde om

alle de paleizen en huizen, (de lezer moet weeten dat de Capudan-Pacha een schatrijk man is) niet alleen te doen bezetten met wachts, en ook zelfs te doen verzeegelen; maar, ziet! ten bewijze dat 'er geene kittelachtiger zaak is dan de geneeskundige prognosticatiën, wat gebeurt 'er? in plaatze van te sterven, zo als hij behoorde te doen, herstelt de oude admiraal.

Daar nu de Groot-Vizir zelve zijn creatuur was, en aan hem zijn geheel fortuin te danken hadt, was zijne wraak, zo niet billijk, verschoonelijk. HASSAN PACHA, die alvermogend het gansche *Turksche* rijk regeert met even zo veel geweld, onmogelijk meer ten nadeele, en denkelijk met min verneedering voor de grooten des lands, als nu de Prins POTEMKIN Rusland beheerscht, (de goede hemel weet hoe!) lei den Sultan alle de onrechtvaardigheeden en knevelarijen, waar de Groot-Vizir ge-

duurende achttien maanden zich aan hadt schuldig gemaakt, voor oogen; met dat gevolg dat hij afgezet, zijne goederen verbeurt verklaard, en daarna hem 't hoofd afgeslaagen werden. Dat nu deeze proceduure vrij is van eenige onrechtvaardigheid, blijkt uit zijne in 18 maanden zamengeschraapte schatten, die ik op 36,000,000 piasters heb hooren begrooten, eene somme daar ik niet voor instaa - blijkt uit een wissel van 200,000 roubels aan hem door den *Russischen* Minister gepasseerd, voor den formeelen afstand van de *Krim*: een staaltje van zijn hebzucht en landverraderije.

't Ander geval betreft den in *Constantinopolen* beruchten PETRAKI. Deeze was een *barataris* van den *Zweedschen* Minister, uit wiens mond zelven ik gehoord heb, dat hij zich in de onmogelijkheid bevondt, om hem te beschermen, zo hem eenige onaangenaamheid bejegende: iets, dat zich liet

voorspellen uit zijn slecht gedrag, en 't in den wind slaan van den welmeenendsten raad dien hij hem meer dan zes maanden voor zijn ongeluk hadt gegeeven. Deeze hadt zo niet 't eerste opzicht over, ten minste een voornaam deel in 't muntweezen, en alles wat daar aan vast is. Dit gaf hem geleegenheid zich schuldig te maaken aan 't verminderen der innerlijke waardije van de piaster en anderhalf-piaster stukken.

Zijne schatten hierdoor verworven, en veel wissel-affairen gaven hem grooten invloed in 't Serrail, en (waar is 't geld niet welkom en vermogend?) hadden 'er hem veel crediets doen krijgen. Zich zelven vergeetende, bemoeide hij zich met veele hof- en staatszaaken. Dit was 't geen hem, veel meer dan de munt-vervalsching 't leeven kostte.

't Ongeluk wilde dat de Capudan-Pacha, op dien tijd, een Dragoman hadt,

MAVRO-

JENI, een *Griek* van laagen afkomst, thans Hospodaar van de *Wallachijen*, dien de oude admiraal tot deezen post bevorderen wilde. De post van Hospodaar of Prins van de *Wallachijen* en die van *Moldaviën* is eene belooning, waarmede men zedert overlang de Dragomans of Tolken van de Porte gewoon is te beschenken. 't Vooruitzicht op een zo vet brokje maakt, dat zij 't gevaar van omkoopinge, waaraan zij altoos zijn blootgesteld, daar alle de staatsgeheimen hun door de handen gaan, daar zij de brug van communicatie zijn tusschen de *Turken* en vreemde gezanten, getrouw weêrstaan. Ook is men in de bestendige gewoonte alleen den oudsten en aanzienelijksten adel der Grieken 't Dragomanschap toe te betrouwen.

Dus kon de nieuwigheid, welke de Capudan-Pacha wilde invoeren, de eersten van deeze natie, alle uit den aart trots en

heerschzuchtig, niet dan ten hoogste mishaagen. Van deeze laat onze PETRAKI zich gebruiken, om door middel van eenige dames van 't Serrail den Groot-Heer een geschrift in de hand te doen komen, waarin MAVRO JENI direct, en de Capudan-Pacha indirect van veele grove euveldaaden beschuldigd wordt: ten einde 't door den admiraal gelegde plan te doen missen. Maar niet lang hadt de zwakheid des Keizers geweeken voor de instantiën van HASSAN PACHA, om hem zijn beschuldiger aan te toonen, of PETRAKI was verlooren. Op 't zelve oogenblik als de scherprechter hem, op een der plaatzen van 't Serrail, 't hoofd afsloeg, reedt MAVRO-JENI (vermoedelijk hadt men de oogenblikken zo afgeperkt, dat dit zich zo moest ontmoeten) van zijne inhuldiging als Hospodaar terug komende, 'er neven voorbij.

Deeze is de waare toedracht van de zaak.

Ik zoude 'er zo lang niet op hebben blijven staan, was 't niet dat Milady CRAVEN, uit wier pen men de verschte en dus ook de echtste berichten over *Turkijen* zou verwachten, 'er geheel anders van opdeunt. ‘Een dag waarop de Ministers raadsvergadering houden, vraagen zij onder verschillende voorwendzels, 't hoofd van PETRAKI; de Sultan brengt bijzondere en meer sterke reedenen bij, om hem te redden; maar de Capudan-Pacha en zijne vrienden durven zeggen, dat zij niet uit de raadzaal zullen gaan, voor dat ACHMED (*wat is dit nu wederom voor een poespas!* ACHMED *heeft tot in* 1730 *en* ABDUL-HAMED *in* 1786 *geregeerd*) de order geteekend heeft; en de noodlottige order wordt met de traanen in de oogen gëteekend; toen werdt iemand gelast te onderzoeken de papieren van een ongelukkigen, wiens doodvonnis

geteekend was, omdat hij zaaken met 't Ottomansche kabinet te verhandelen gehad hadt'[52].

Kort hierop laat deeze Dame volgen: 'hij (de Capudan-Pacha) is altoos gevolgd van een leeuw als of 't een hond was. Voor eenige dagen vergezelde hem de leeuw in de Divan (*NB. de vergadering van de voornaamste leden van staat*) maar de Ministers hadden zo een groote vrees, dat verscheiden 't vengster uitsprongen, en dat een van hen schier den hals brak door te schielijk de trappen af te klimmen. Men liet den

(52) *Voyage de Milady Craven à Constantinople par la Crimée en* 1786. *Traduit de l'Anglois*. Ik ben geneegen te gelooven, dat 'er verscheiden souten in de vertaaling - niet te vinden in 't oorspronkelijke - gesloopen zijn. Maar is 't wel genoeg, een blaauwen maandag in zo eene groote stad enz. geleeft te hebben, om 'er met bevoegdheid van te kunnen spreeken?

Groot-Admiraal met zijn leeuw dien dag alleen staatsvergadering houden'. ibid. p. 108.

Ik heb op een gedeelte mijner wandelingen door *Natoliën* een reis-kameraad gehad, een jongen Engelschman, die een zeer groot liefhebber was van alles naauwkeurig aan te teekenen. Deeze jonge heer hadt de gewoonte zich altoos te informeeren bij den barbier, omtrent de bijzonderheeden van de plaats, en de antwoorden op hondert vraagen over zaaken, waaraan die eerlijke luiden nimmer dagten, godvruchtig op te teekenen. Oordeel welk eene fijne collectie dit moet gemaakt hebben! Daar nu deeze edele dame geen barbier beezigt, kan 't niet anders zijn, of deeze of geene vrolijke bol heef haar Ed. Geb. deezen knap-uil aan den mouw gespeld(53).

(53) Om 't noch gekker te maaken, zou de Heer Graaf FERRIERES DE SAUVE-BOEUF 'er noch wel een tijger willen bijdoen. Z. tom. 1. p. 104.

Zeker heb ik den ouden admiraal meer gezien, dan haar Ed. Gebooren, maar nimmer gevolgd van een leeuw, ook zelfs dan niet, wanneer hij naar de Divan, niet zelfs wanneer hij naar 't Arsenaal ging. Hij hadt of heeft een jongen leeuw, die los bij hem in de kamer en om 't huis liep. Voorwaar eene vreemde en onvoorzichtige liefhebberij! Dan dit zal min ongerijmd of onvoorzichtig schijnen, wanneer men weet, dat zijn huis aan de overzijde van de stad, bij de Admiraliteit en Bagnio, op een uitsteekenden hoek naar *Galata* legt, alwaar zijne wooning, als een district apart maakt.

Ik heb getracht de *Turken* van woestheid, barbaarschheid en slavernij[54] vrij

(54) 't Geen ik ginds en elders van de slaaven gezegd heb, is letterlijk waar; maar mijn gezegde zou onvolkomen zijn, ten zij ik 'er 't volgende noch bijvoegde: Voor het jaar 1760, of om die streek, hadden luiden van allerlei gezindheid de macht om slaaven te koopen. Zedert is dit recht hun ontnomen, met verlof nogtans om die slaaven, welke zij bezaten, te behouden. Den Turken staat 't zedert die verandering alleen vrij ze te koopen. En deeze wet wordt meer stipt onderhouden, dan veele wetten misschien in andere landen, gemaakt, men zou zeggen, alleen *pro formâ*.

te pleiten; ik meen betoogd te hebben, dat hunne regeeringsform verre is van dat te zijn, 't geen men gelooft, despotiek namelijk, en dat de verbeurtverklaaringen, die zo als men buiten 's lands meent, dagelijks aantallen van *Turksche* en andere inwooners van dit rijk tot den bedelzak brengen, dat de vonnissen, die hen als om een haverklap ter dood verwijzen, in de daad, of veel zeldzaamer, of door herhaalde wanbedrijven der veroordeelden gerechtvaardigd zijn.

Mijne gezegdens, als komende uit den mond van iemand, die zekeren tijd in dit land, met en onder dit volk geleefd hebbende, in de geleegenheid geweest is, zich 'er mede bekend te maaken, die om geene reeden hoegenaamd van partijdigheid te verdenken is, mijne gezegdens, vertrouw ik, zullen bij den onpartijdigen lezer eenigen ingang vinden, hem een weinig tot nadenken brengen, en hem de nadeelige denkbeelden van dit land en volk ontneemen.

Ten besluit van deezen bundel mijner aanteekeningen, zal ik 'er een woord bijvoegen, om te toonen, waar die zo kwaade reuk van daan komt, in welken de *Turken* altoos geweest zijn. Behalven de minachting voor andere volkeren, welke ieder natie jegens eene andere natie uit de algemeene borst van den nationaalen hoogmoed zuigt - behalven 't afgrijzen, welk de naam van Muzulman en Muzul-Vrouw een Kristen inboe-

zemt - behalven de vreemdheid der *Turksche* zeden en gebruiken, die andere volkeren van de *Mahomedaanen* afkeeren, is deeze verwijdering noch aan een ander beginzel, de Dragomans, te wijten. Dit is zo goed als 't eenige kanaal waardoor wij met dit volk gemeenschap hebben. Alle of verrede meeste Dragomans zijn Raja's, dat is, on-Muzulmansche onderdaanen van den Sultan. Deeze, veeltijds een hoop onkundige, bijgeloovige, zielelooze schepzels, zuigen met de borst een heimelijken haat tegen de *Turken*, een haat des te vergiftiger, naarmaate zij dien moeten verbergen, en eene gedwongen vertooning van eerbied en onderdaanigheid maaken, die een Raja van den hoogsten rang beneeden den geringsten Muzulman stelt(55). Voor al dat lijden zoeken zij

(55) Zeker prediker, gebelgd over de fiere houding waarmeede veele Dragomans in *Pera* daarheen treeden, en kennende de snotterige figuur, die zij bij de Porte en Turken maaken, zei altoos bij 't aanbeveelen der Kristelijke needrigheid: *soyez humbles, comme un Dragoman à la Porte*.

zich te goed te doen, en 't hart op te haalen, zo dikwerf zich de geleegenheid opdoet, om iets haatelijks van de *Turken* naar 't Kristenland over te brieven, en ze zo leelijk als baarelijke duivels af te schilderen.

En hiermede eindige ik dit mijn pleidooi voor de zaak der *Turken*, en houde het voor gewonnen.

Cecini.

Derde bundel.

Staat der Geleerdheid in Turkijen.

Ik heb noch niet waargenomen, zegt ROUSSEAU ergens, naar gis in zijne *Confessions*, dat de groote weetenschap en geleerdheid de menschen zo uitneemend gelukkig maaken. Vermoedelijk sprak hij naar zijne eige bevinding. 't Is vreemd, dat een man, die waant de binnenste schuilplaatzen van zijn hart te doorsnuffelen en open te leggen, 't zelve zo weinig gekent heeft, dat hij de waare, de geheime be-

weegreedenen, die hem tot die *Confessions* aanspoorden, voorbij gezien heeft, de zucht namelijk om zonderling te zijn, de drijfveêr van de meeste zijner daaden. Aan deezen, aan zijnen menschen schuwen, aan zijnen wantrouwigen, met zich zelven te veel ingenomen inborst was 't misschien te wijten, en niet aan de weetenschappen, dat hij zijne dagen min gelukkig gesleeten heeft, dan zijne groote talenten hem waardig maakten. Wat hiervan zij, dit houde ik voor zeker, dat men ook zonder weetenschap niet ongelukkig kan zijn; en 't zoude mij niet verwonderen, dat het studeerend leeven niet was 't geen, waartoe ons de natuur bestemd heeft.

De *Turken*, die meestäl met leezen en studeeren zich niet veel de harssens breeken[56], schijnen van dit voorlaatste

(56) Daar 't toch waar is, dat niets bijna zo moeijelijk is, 't geen de menschelijke vlijt niet bereiken kan, daar de onkunde der Turken een paal is, die boven water staat, kan ik mij niet begrijpen, hoe 't den Heer TODERINI in 't hoofd gekomen is de Turken voor zo weetgierig te houden[*]. Ook is 't geen hij zegt van hunne geoefendheid in vreemde taalen overdreeven. Ik weet door zeer zeker ondervinding, dat een Turk, die eenige andere, behalven de Oostersche taal verstaat, een witte raaf is: ofschoon ik wel geloove dat dit talent en de geleerdheid hun door den *Koran* niet verbooden wordt, zo als men verspreid heeft.

(*) Ibid. tom. 1. p. 4.

zeggen een spreekend, een onwraakbaar voorbeeld.

Ik durve met des te meer vertrouwen deezen bundel mijner aantekeningen, over de *Turksche* litteratuur los maaken, naar maate ik met den lezer reeds voorzie, dat dezelve niet dik is.

Ψ*υχης* Ι*ατζειον* staat of stondt te *Zaandam*,

aan de straat, in groote vergulde letters, voor een boekvertrek. 'Er is indedaad een weêrgalooze overeenkomst tusschen een bibliotheek en een apotheek; in de eerste vindt men artzenijen voor de ziel, in de andere voor 't ligchaam. Beide hebben ze noch dit gemeen, *ut mole laborent suâ*. Wat de apotheeken aangaat, hiervan overtuigd, is men reeds meenigmaal aan 't snoeijen geweest, en een aantal van potjes zijn reeds ten vengster uitgevlogen.

Met de geestelijke medicijnen, met de boeken, blijft 't noch erg gesteld. In weêrwil der verslindende kommenijen zijn wij 'er noch zo ellendig mede overkropt, dat iemand, die zonder leidsman uit al dit kaf 't goede, 't nutte en 't waare wilde ziften, niet klaar zou raaken, al leefde hij METHUSALEMS leeven.

Iets dat wij, iets dat onze nakomelingschap niet ligt zullen beleeven, zou zijn,

dat een dozijn der grootste vernuften in ieder vak zich vereenigden, om de waarheden, die 'er toe behooren, in haaren natuurlijken ketting te zamen te stellen, 't waare voor te draagen als waar, en 't waarschijnelijke, 't twijfelachtige, 't valsche als zodaanig, met bijvoeginge der wijze, waarop de menschelijke schranderheid, of 't geval, dat is een zamenloop van omstandigheeden, die 't noch in onze magt is te doen daarzijn noch te voorzien, van de eene waarheid geleid is geworden tot de andere.

Zodra een dergelijke *Encyclopedie* eens vaerdig was, behoorde men niets zo *pressants* te hebben, dan onmiddelijk al ander geleerd gereedschap op een hoop te smijten, en zonder genâ of aanneeming van perzoon, 'er een *auto-da-fé* van te maaken.

Zo lang deeze justitie niet gehouden is, mag men altoos uitroepen: Gelukkige! drie-

werf gelukkige *Turken!* onder welke 't schrijven geen broodwinning geworden zijnde, de boeken niet vermeenigvuldigt zijn als 't ongedierte in uwe *Caravenserais!* twee duizend is alleen derzelver getal![57].

Ik zoude alhier van verre 't grootste getal den catalogus uit TODERINI kunnen plaatzen: maar zou 't wel zo amusant zijn als MATTHEUS I.

Schoon nu de *Turken* verre zijn van weetgierigheid, vindt men in *Constantinopolen* dertien openbaare boekerijen, die 't, even zo als te *Parijs* en *Londen*, een ieder vrij

(57) Twee duizend boeken! En in Duitschland alleen zijn, zegt men, 10,000 auteuren. MARSIGLI verhaalt (ibid. p. 39.) een catalogus te bezitten van 86,000 auteuren in 't Arabisch, 't Persisch en 't Turksch; waarvan hij een copij aan den paus CLEMENT XI. gegeeven heeft. Ik beken mijne onbevoegtheid *tantas componere lites*: maar is gis dat de laatste meer misgetast heeft dan de eerste.

staat te bezoeken, raad te pleegen, en 'er raad van mede (*excerpta*) naar huis te brengen. XIII publieke boekerijen in *Constantinopolen*, en een der grootste, der rijkste, zeker de handeldrijvendste stad van *Europa* heeft 'er zo goed als niet ééne!

Men telt 'er elf hooge schoolen, waarvan de oudste in 1453 opgericht is. Voor den brand van 1782 waren 'er 511 collegien en 1600 kleinere schoolen[(58)]. Dit groot getal zal minder verbaazen, indien men weet, dat de *Turken* nimmer eenig godsdienstig gesticht bouwen, waaraan zij niet een ander groot of klein voor 't onderwijs der jeugd hegten. Vraagt men mij nu naar de reeden, waarom met zoo veel hulpmiddelen, de *Turken* in de geleerde loopbaan zo veel posten achter-

(58) Van dit alles kan men nader onderricht bekomen bij den Heer TODERINI, ibid.

uit zijn[59] zal ik 'er op antwoorden: Voor eerst de spraak, die men niet verstaan kan, zonder ook de *Arabische* en *Persische* te verstaan, en die dus zo moeijelijk

(59) Te onrecht beschuldigt men MAHOMED in zijnen godsdienst de beoefening der weetenschappen verboden te hebben[*]: zo 'er al eenige texten in den *Koran* staan, die 't studeeren afraaden, zou men ook wel eenigen in het N.T. kunnen vinden, die ons voor de philosoophen en philosophie schijnen bang te maaken. Voor het overige blijven luiden, die 't *geloof* en luiden die 't *onderzoek* preêken, zelden goede vrienden.

(*) ‘ , , tom. I. p. 34.’ Maar 't geen 'er onmiddelijk op volgt, wederspreekt dit zeggen, en komt juist ter staavinge van mijn gevoelen: ‘.’

wordt[60] dat een ordinair schoolier, en van een ordinair leeven, als in 't voorportaal der weetenschap blijft steeken. Ten tweede de hitte van 't klimaat, die de *energie* van de ziel, de halstarrigheid van 't karakter, nodig om bergen van moeijelijkheeden te oversteigen, ontspannende, ons meer aangenaam doet sluimeren dan leeven. Ten derde misschien een opvolging van Sultans, die op militaire verdiensten een hooger prijs stelden, dan op geleerdheid. De opvoeding der Sultans[61] voor zij den

(60) Alle menschen zijn zo vlug niet in 't leeren van taalen als de Heer B. DE T...

(61) Alhier kan ik niet afzijn de nagedagtenis van den laatst overleeden Sultan ABDUL-HAMED de rechtvaerdigheid te laaten wedervaaren, dat hij de eerste geweest is, die zijn *Oomzegger*[*], den thans regeerenden SELIM, verre van hem, naar 't oud gebruik, in een bestendigen kerker op te sluiten, eene zo vrije opvoedinge gegeeven heeft, als eenig erfprins zou kunnen wenschen. Ik weet niet waarom de Heer Graaf FERRIERES DE SAUVE-BOEUF van 't tegendeel gewag maakt. (tom. I. p. 21.) Mogt dit ten gevolge hebben, dat 't Turksch Rijk, zo vol van ressources, van middelen van herstel, zich eindelijk eens in postuur zette, om de brutaliteiten van niemand te moeten vreezen!
Alle vrienden van recht en billijkheid, dus vijanden van geweld en onderdrukkinge, zullen, zonder aan godsdienstige begrippen te denken, mij dit helpen wenschen.

(*) Dit woord is meer in N. dan in Z. Holland bekend, en wordt gebruikt, om te onderscheiden de betrekking, welke 'er is tusschen Broeders- en Zusters- kinderen tot hun Vadersof Moeders Broeders of Zusters, en die betreeking, welke 'er is tusschen die kinderen onder elkander.

throon besteigen, berooft hen van smaak tot studie, doet hen leeven in de onkunde der waardij van eenen opgeklaarden geest, kon hen onmogelijk op den inval doen komen verdiensten op te zoeken, aan te kwee-

ken en te beloonen. Nu! laauwe mecenaten maaken koude studenten, enz.

Dit zij genoeg, wat aangaat 't uitwendige des tempels der *Turksche* geleerdheid. Laat ons 'er eens ingaan. De godgeleerdheid, altoos zo delicaat als kraak-porcelein, en die zich overal vooraandringt, houdt hier de rechtsgeleerdheid aan de hand: dat is, *gedebarbariseerd*, de *Koran* der Muzulmans is hun Bijbel en Wet-boek. - Iedere zaak, zegt men, heeft twee handvatzels; maar deeze heeft 'er wel zes. De meenigvuldigheid der gezichtpunten, waaruit deeze stoffe zich laat beschouwen, zou mij kunnen verbijsteren. Hoe belieft de lezer dat ik 'er over spreek, als een Jood, een Kristen, een Muzulman? Om geen jalouzij te verwekken, zal ik, als of ik uit de maan gevallen was, 'er eenige weinige reflectien over maaken, zonder te denken aan excom-

municatien of kerkenban. Voor 't overige zal 't weinig gezegde zijn *sans consequence*, als gevloeid uit de pen van iemand, die in 't geheel geen vaart loopt op zijne theologische kennissen, en die, schoon zijne opvoeding tot den geestelijken stand was aangelegd, min bekend is ('t is schade 't te zeggen!) met h. bladen, dan met de vermaakelijke van MIGUEL CERVANTES DE SAVEDRA.-

Toen MAHOMED begon te *propheteeren*, was de kristelijke godsdienst niets anders dan een vernieuwd, opgewarmd, verergerd heidendom, eene afgodendienst, een religie, alleen geschikt om haare priesters te mesten in luiheid en overvloed, verworven ten koste van 't zweet en armoede der door hen in domheid, slaafachtigheid en bijgeloof opgevoede gemeente. Zoude het onmogelijk zijn, dat MAHOMED een bijzondere bevoegtheid gehad heeft om ver-

re het volkrijkste deel van onzen aardbodem tegen dergelijke pestilentie te beveiligen?(62).

't Vordert niet meer dan een kinder-stap uit 't gereformeerd, (door *gereformeerd* verstaa ik, in mijne onnozelheid, al wat niet katholijk is) kristendom over te gaan tot 't Mahomedaanendom. Onwetenheid en heilige ijver geeven der renegaaterij een afschuwelijk aanzien. Zijn godsdienst af te zweeren, J.C. te verloochenen, welke gruwel! Bedaar godvruchtige, kristelijke, gemoedelijke lezer! Een renegaat zweert zijn godsdienst niet af. Hij behoudt zijn zelve kleed; hij keert 't niet eens om; hij trekt 'er alleen

(62) 'MAHOMED *qui eut l'addresse de s'ériger en prophète, et put, par son génie autant que par la terreur de ses armes, ramener des nations idolatres au culte d'un seul Dieu.*' *Z. Memoires &c. du Comte* FERRIERES DE SAUVE-BOEUF. tom. II. p. 115.

een overrok over, om 't te bewaaren. Het is 'er zo verre van daan, dat (luister wel toe!) een Jood bij MAHOMED niet welkom is, tenzij door J.C., in 't *Turksch* ISSA, ingeleid, dien zij meê houden voor een propheet van de beste editie, op één' na.

Wat de zedeleer aangaat; alle, vertrouw ik, staan daarin gelijk, dat zij deugd en menschen-liefde preêken. En zouden de Kristenen tot een toets-steen durven neemen van de meerdere voortreflijkheid der leer de voortreflijkheid der leerlingen? Ik vreeze, dit mogt een misselijk aanzien aan de zaak geeven.

Schoon de deugd zich zelve loone, hebben de staatkundigen de slimheid gehad 'er buitengewoone prijzen op te zetten. Welke verdient den voorrang, die kittelt 't instinct, eigen aan alles wat leeft, of die een

vermaak belooft, dat veelen streelt, ettelijken onverschillig, eenige weinigen pijnelijk is?

Maar wimmelt de *Koran*[63] niet van

(63) ‘De *Koran* is 't werk van een Nestoriaansch monnik, van den Israëliet Phineus en den Arabier Abdallah: dit is 't gevoelen der meest geachte Oostersche kristenschrijvers’: zeker luiden van even veel gezag en onpartijdigheid als de Jooden 't zouden zijn in 't beoordeelen van 't N.T. Abubeker is de geen geweest die den Koran bijeen verzameld heeft. Hij verdeelde denzelven in kapittels en vaerzen. Men telt zeven boofduitgaven van deezen Turkschen Bijbel, welken de uitleggers aanneemen. Van deeze zijn 'er twee te Medina, een te Mekka, een te Kouffa, een te Bassora en een in Syriën gemaakt. De andere uitgaaven hebben min gezags. Deeze zeven editiën verschillen onder elkander in 't getal der vaerzen; maar alle komen zij overeen in dat der woorden, bedragende 77, 839, en dat der letters, namelijk 324,015. S.E. De eigenlijke naam van Abubeker was Abdallah, d.i. dienaar des Heere. De andere beteekent vader der Maagd; daar zijne dochter Aischa 't eenigste ongehuwde meisje geweest is, waarmede MAHOMED zich in den echt begaf. De andere waren alle weduwen. Abubeker was de eerste Khalif, d.i. stedehouder, opvolger. MAHOMED heeft hem vereerd met den tijtel van *Seddik*, d.i. getrouwen en echten getuigen, een eernaam, dien de Muzulmans ook aan J.C., aan de H. Maagd en aan den aartsvader Joseph geeven. Zie over dit alles HERBELOT, *Bibliotheque Orientale*, pag. 18 en pag. 81. edit. in *fol*.

ongerijmdheeden? Ik zou denken ja. Zeker is 't bijzonder gelukkig, dat men die elders niet aantreft, al zogt men 'er ook met lantaarns na!

De Muzulmans hebben een onverwinlijke verachting voor de ongeloovigen! 't Woord *Dsjaur*, 't geen dit beteekent, is onder hen een schimpnaam. Of 't hun even weinig moeite kost als den kristenen de eeuwige verdoemenis over hunnen evenmensch uit te spreeken, is mij onbekend: maar dit weet ik

zeker, dat mijns vaders sterven niet by 't huilen van de honden is toegekomen.

De Muzulmans zijn de tolerantste menschen op den aardbodem, uit welk beginsel? Ik zou haast meenen, dat ze ons niet genoeg achten, om zich met ons op te houden.

Zij zijn naar de voorschriften van hun Bijbel gehouden de onrechtzinnigen te bekeeren. 't Is eene tastbaare ongegrondheid (schoon de Heer Baron DE TOTT ze niet getast heeft[64] die stelt dat ze de renegaaten zouden verafschuwen. Zo zij 't doen, is 't niet, omdat zij renegaaten zijn, maar omdat zij, voor zij 't wierden, meest alle schelmen, den scherprechter uit de hand geslipt, en 99/100sten 't uitvaagzel van 't menschdom zijn.

Voor ik van dit artikel afstappe, zal ik noch aanmerken, een verkeerd begrip van 't on-Muzulmansch publiek op 't stuk der

(64) Gedenkschriften, I. Deel, bladz. 23.

besnijdenisse. Verleid door 't geene bij de *Jooden* geschiedt, meent 't doorgaans, dat dit eene heilige plegtigheid, een aart van bondzegel is, dienend om de *Turken* in hun geloof intelijven. Dit alles is abusief. Men kan een waar geloovig Muzulman zijn, zonder deeze ceremonie ondergaan te hebben. Daar dezelve altoos met eenige onkosten (de priesters doen niet veel *gratis*) vergezeld gaat, treft men arme Muzulmans, die men van de kristenen niet zou kunnen onderscheiden. Des kundigen zeggen dat de *circumcisie* door MAHOMED meer aangeraaden, dan bevolen is. Dit wordt waarschijnelijk, als men nagaat, dat dezelve den *Turken* eerst, wanneer zij omstreeks de acht jaaren bereikt hebben, *geädministreerd* wordt. Was 't nu de leer des *Korans*, dat de man zijne zaligheid niet koopen kon, als ten koste van zijn *praeputium*, (een deel, waarmede 't de natuur behaagt meer dan

met eenig ander deel te speelen, ten minste in de oogen des waarneemzieken DRAKE, die beweert - zie de *Encyclopedie* op dit woord - dit geöbserveerd te hebben: ik wenschte wel eens te weeten bij welke occasien?) zou dezelve zeker zo spoedig als mogelijk verricht moeten worden, uit vreeze voor een onbesneeden afsterven.

Deeze ceremonie veroorzaakt of vergezelt een luiddruftig festijn, waarin de rijken wedijveren zich voor te doen. Wanneer een groot heer zijn zoon laat besnijden, zenden alle zijne bekenden hem geschenken, toch meest mondbehoeftens. 't Knaapje wordt in zijn zondagspak gestoken. 't Hoofd vercierd met bloemen en klater-goud, wordt hij, voorafgegaan van een bende muzikanten, vergezeld van een stoet van bekenden, door de straaten van de buurt omgevoerd. 't Gansche huis is in oproer en in ongewoone luidruchtige vrolijkheid.

Men eet, men drinkt, men laat een partij schriele *Jooden* eene morsige comedie speelen. Dan komt men ten principaale. De plechtigheid zelve wordt in 't publiek verricht, en toch met decentie. Men heeft hiertoe eene een weinig verheeven stellagie opgericht, boven voor 't welk een zijde voorhangzel gespijkerd is. Een barbier (en niet de priester, maar die 'er toch bij is; 't geen van zelfs spreekt) leidt 't knaapje achter 't zelve, verricht, onder 't geluid van muziek, in een snap zijn werk, en vertoont den toeschouwers de vrucht van zijn *exploit*. Bij dergelijke gelegenheid krijgen veele kinderen der min rijken een veeg uit de pan. En 't gebeurt wel eens, als de heer van zeer groot aanzien en vermogen is, dat op zo een tijd twee drie hondert jongskens besnot naar huis loopen. Of nu de knaap 't geen de barbier hem ontneemt, zich, als een aart van *talisman*, on-

der de kalot laat naaijen, zo als men gemeenlijk beweert, is iets 't geen ik te vies geweest ben om uit te pluizen. Maar te oordeelen uit 't bedrijf van eenige losse kwanten, zou ik wel haast gelooven, dat deeze praktijk onder 't gemeen al vrij gebruikelijk is. - Hier zou ik noch wel iets meer over hunne enz. plechtigheeden kunnen uitkraamen; dan daar ik, in mijne Aanteekeningen, ze vinde in 't pakje van *wisjewasjes*, is 't ooirbaarst 'er een spelletje bij te steeken. -

't Geen mij in den *Koran* bijzonder bevalt, is dat dit zo wel 't burgerlijk als godsdienstig huisboek der *Turken* is. Dit heeft een aanmerkelijk voordeel. De wetten, uit eene goddelijke bron gevloeid, verkrijgen hierdoor een bijzonderen klem. -

't Zedelijk gevoel, 't instinct, de conscientie, of zo gij 't noemen wilt, is een kompas, waarop men in de zedelijke wae-

reld meest veilig kan afzeilen: maar 't is ook waar, dat 'er duizend gevallen zijn, waarin 't geweeten ons in den steek laat, waarin de geschreeven wetten, omtrent 't zedelijk goed of kwaad ons alleen kunnen voorlichten Welk voorrecht hebben nu de *Turken* boven ons niet, daar hun de burgerlijke wetten, zo wel als de godsdienstige door hunne domine's in de moskees verklaard worden! zou 't dan zo desperaat zot zijn, dat men onze wetten, onder hoofdstukken, in een stelzel te zamen bragt, en dat men 's zondags ook eenige uuren besteedde, om ze der goede burgerije te

verklaaren? en zou dit van minder nut zijn, dan ze te onderwijzen in de *stratagemata* der *theologia polemica*, of in Hebreeuwsche en Grieksche etymologiën?(65)

(65) Deeze *digressive* reflexie troont mij wederom tot eene andere. Voor eenige jaaren werdt de zaak der gelukzaligheid of verdoemenis van SOCRATES bepleit. Zeker bedienaar des H. Woords, weinig *gefamiliariseerd* met tegenspraak, hadt zich bij die geleegenheid in 't vertrouwen van eenige zwakke en bijgeloovige Regenten of derzelver Egaâs zo ver weeten in te dringen, dat op derzelver gezag de vrijheid der drukperse op 't punt stondt van gekluisterd te worden, d.i. met an ere woorden, dat men ons verstand onder curateele wilde stellen. Nu vraag ik, zou die ijveraar niet beter gedaan hebben met de luiden van zijn eigen stand, wier wangedrag schreeuwt, aan den leiband te leggen? Hoe lang zullen deeze, vast alle dagen in de week, door hunne leeringen (*si Diis placet*) 't nationaal verstand vervalschen! waar is 't wel, dat de kerken reeds niet veel meer(*) dan door de laagere klasse der burgerijen bezogt worden; maar mag deeze ook geene gezonde predikaatsie voorgedischt worden! - Daar 't publiek onderwijs, 't geen 't beste deel der nationaale opvoeding kon zijn, door deugd en braafheid onder de menschen aan te kweeken, een artikel van de alleruiterste importantie is, behoorde men, dunkt mij onder verbetering, de vrienden geestelijken met 't menschelijke verstand niet langer naar hun welgevallen te laaten omspringen. Is 't mogelijk iets van meer belang uittedenken, dan hen te verbieden hunne predikaatsiën, die nu altoos *qualitate* en *quantitate* pecceeren, uittebazuinen, tenzij geloutert in de smeltkroes eener gezonde censuur? - De vaderlijke zorg onzer Regenten voor de gezondheid der goede ingezeetenen heeft in de meeste steden aangesteld Keurmeesters, die schadelijke eetwaaren van de markten, en bedorven artzenijen uit de apteeken weeren. Daar nu de predikaatsiën niets anders zijn, dan geestelijke spijzen, geestelijke artzenijen, verdienen zij niet even veel de inspectie der Overigheid? of is de menschelijke geest dezelve min waerdig dan 't ligchaam? en zal men met CICERO altoos moeten blijven vraagen: '*quidnam, Brute, putes esse caussae, cur, cum constemus ex animo & corpore, corporis curandi gratia detecta est ars, ejusque inventio Diis immortalibus adtributa, animi autem* et caetera'? VOLTI SUBITO.
Daar valt mij noch iets in gedagten. Doodzonde was 't 'er den lezer geen communicatie van te doen. *Ridendo dicere verum, quid vetat*? Welke ook de voortreflijkheid eener leerreeden zijn mag, dezelve maakt eenen geringen indruk, tenzij de leevendigmaakende kragt der uitspraak, de declamatie, de gebaarden haare lessen tot 't weekgemaakt hart der toehoorers toeganglijk maaken. Laat nu de natuurlijke begaafdheid eens K. reedenaars ook noch zo groot zijn, zij kan hem niet ontslaan van de moeite en tijd, om zijn opstel zich 't geheugen in te prenten.
De tijd, gevordert tot 't *memoriseeren*, gaat verlooren voor 't opstel, en 't geen de gemeente wint aan 't fatzoen, verliest zij aan de stoffagie. Zie hier een middel voor dit kwaad. De voorzanger heeft niet meer te doen, naa 't afzingen van den Psalm. Onze preedik-stoelen zijn altoos, hoe corpulent de leeraar ook zijn mag, ruim genoeg, om twee persoonen te bevatten. Zou 't nu niet praktikabel zijn, hem op een needrig bankje achter den Kristelijken reedenaar te plaatzen, en alzo verborgen voor de oogen der schaare, hem den predikant of pastoor zijn opstel te doen toefluisteren? Laat dit gebruik eens in de mode komen, dan zal men predikaatsies hooren, waerdig om in 't marmer gehouwen te worden! Deeze uitvinding, waarvan mij alleen de eer toekomt, (ofschoon eene zekere Dame, respectabel door haare geboorte, haar opgeklaard verstand, beminlijk door eene waereld van goede hoedaanigheeden, eene Dame, welke het mijne vaniteit niet weinig streelen zou, hier openlijk als mijne vriendelijke beschermster, indien ik durfde, te noemen, mij bericht heeft, dat zij reeds met veel succes in een paar landen gepractiseerd wordt) deeze uitvinding kan noch een ander nut hebben. Het meer en meer toeneemend gebrek aan K. leeraars is waereldkundig; en, gaat 't zoo voort, 't licht, dat zo veele eeuwen, zo helder! gebrand heeft, loopt gevaar van onder ons uit te gaan, tenzij 't gesnooten, of beter, meer olie in de lamp gegooten wordt. Zeker zou men door verhooging der jaarwedden dit gebrek 't gemaklijkst kunnen verhelpen: maar de bezwaarde 's Lands financiën, en de noodwendigheid aan de onontbeerlijke zoldaaten enz. gedoogen niet dit middelt e appliceeren.
Zou 't nu niet mogelijk zijn deeze *geestelijke Oorblaazers*, na een zekeren proeftijd tot Leeraars te slaan? Ik vertrouw, ja, indien zij zich bepaalden een gegeeven opstel te declameeren.

(*) De kerkelijke Heeren kermen bitter over 't gebrek aan . Zij zouden ons onze absenties wel voor eene doodzonde willen toereekenen. Weeten zij dan niet, of houden zij zich zoo, dat onze tijds-omstandigheeden geheel verschillen van die der H. Apostelen, wier aanbeveeling tot 't bijwoonen der kerkelijke en herderlijke vergaderingen, en van den openbaaren godsdienst, waar, wijs, vroom en heilig zijn, toen 't mondelijk onderwijs de eenige weg tot stichtinge was? maar dat zedert de uitvindinge der drukkonst een vroom huisvader, die jaarlijks een paar ducaaten ten aankoop van paerlen, van pronkstukken van leerredenen uitlegt, hiermede zich en zijn gezin meer nut, leeringe en stichtinge verzorgen kan, dan met 't naloopen van een heir ordinaire preêkers? Mij dunkt, dat 't noch zelfs geen ('t geen niet veel is) vordert, om te

Iets anders, 't geen de *Turken*, met ons vergeeleeken, vooruit hebben, is dat, zo

tasten dat 't geen oudtijds nuttig en noodig was, nu overtollig en misschien schadelijk weezen zou.

veel ik weet, zij noch advokaaten noch prokureurs hebben; of zo iemand ter ver-

deediging van zijn recht zich van eens anders voordracht bedient, hij hier niet toe

gedwongen is; meester zijnde 't zelve in persoon voortestaan: zodat een arm mensch,

die geen geld heeft om een prokureur te qualificeeren, geen gevaar loopt 't hemel-

tergendst ongelijk te moeten lijden, bij gebrek van een prokureur dien hij niet betaalen kan, verstooken van 't voorrecht om zichzelven te mogen bedienen.

Ik geloof niet, dat eenig redelijk schepzel op aarde kan ontkennen, dat 't de zo evengenoemde heeren zijn, die de processen tot in 't eindelooze uitrekken en vermeenigvuldigen. Men ziet dus reeds in, dat die bij de *Turken* veel zeldzaamer en korter van duur zijn. Bij hen is 't niet wel mogelijk beide de partijen tot den be-

delzak te brengen, daar zij ieder 't recht hebben, hun zaak aan de luiden van de wet (*Uhlema's*) voortedraagen, die spoedige uitspraak (*Fetva*) geeven: waarvan 't zo goed als onmogelijk is te appelleeren, als maakende met de *Mufti* aan 't hoofd 't opperste gerichtshof.

't Ontbreekt mij aan bevoegtheid, om over de kern der *Turksche* rechtsgeleerdheid te oordeelen; maar zo veel mij gebleeken is in mijne kleine ondervinding, uit informatiën genomen bij luiden van meer kunde, uit 't leezen van geäccrediteerde schrijvers, zoude ik geneegen zijn te gelooven, dat 't deel des *korans*, dat hun tot burgerlijk wetboek dient, niet meer gebrekkig is dan dat van andere natiën; dat de abuizen, niet talrijker bij hen dan elders, ontstaan uit de geldgierigheid der rechters, die ze bloot stelt aan omkooping, uit 't gebruik om alles door getuigen aftedoen,

die in meenigte gereed staan zich aan de meestbiedenden te verpanden. Zo de rechter een eerlijk man is, zijn de wetten haast goed genoeg: maar *quid vanae leges sine moribus proficiunt*?(66.)

De *Koran* als een burgerlijk wetboek te onderzoeken is, ik herhaal 't, mijne zaak niet, is niet de zaak van dit boekje, geschikt voor losse aanteekeningen. Zo de leezer 't preciese geheim van de mis wil weeten, recommandeer ik hem *adire fontes atque haurire*; of zo hij daar wat te slof toe is, kan hij misschien naar zijn lust te recht komen bij PORTER. Chap. IV. -

't Wondert mij dat niet iemand, wreeve-

(66.) '*It is not their* (*the Turks*) *laws, but the corrupt administration of them, the flagitious venality of their judges, and the number of false wintesses connived at, and whose tesimony is accepted, that is the opprobrium of the Turkish Empire.*' PORTER. Vol. I. Chap. VI. p. 84.

lig over alle de injuriën, der Geneeskundige Faculteit door J. J. ROUSSEAU aangedaan, 't op zich genomen heeft (misschien is 't buiten mijn weeten gedaan) den stroom zijner welspreekendheid door kragt van reedenen te stoppen, en hem, terwijl hij leefde, zo niet tot bloozen, tot zwijgen te brengen. 't Volgende alleen volstaat om alle die verheevene declamatiën te vergruizen.

't Lot der menschheid is over den ganzen aardbodem, door haare gevoeligheid, door de verganglijkheid haars werktuigs, door den invloed van alles, wat haar omringt, onderheevig te zijn aan lijden. De gevoeligheid doet ons dat lijden ontvlieden. Dit doet ons naar hulpe omzien. 't Meedelijden maakt ons tot gemaklijke raadgeevers. Nu geef ik den ijverigsten *Rousseauist* de vrijheid, 12 deelen *in fol*. te vullen met de gebreken, met de onzeekerheeden, de on-

volmaaktheeden enz. enz. enz. van de geneeskunde. Ik wil 'er zelfs geen woord tegen kikken, alles beämen, en nogtans wil ik hen dit alleen gevraagd hebben, wat 't reedelijkste is, wanneer men lijdt, zich om hulpe te vervoegen bij minnen, bakers, oude vrouwen, barbiers, kruidmengers, tanden-trekkers, kwakzalvers, en die eindelooze ceêl van medicinaale stroopers, wier raad van eenigen door menschlievendheid, der meesten door dorst naar winst ingegeeven, van geenen door kunde voorgelicht wordt - dan wel bij eene klasse van menschen wier opvoeding van de jeugd is opgeleid, om door de kennis der natuurlijke huishouding van 't menschelijk ligchaam, door 't nagaan, 't waarneemen, en, zo veel mogelijk, stipt onderkennen van de onderscheiden afwijkingen van die huishoudinge, door ervaaring bij 't zieken-bed, en kopbreeken in 't boek-vertrek zich een

voorraad van hulpe tegen die afwijkingen vergadert, en zich dus 't best bevoegd gemaakt heeft, om in de duistere paden der oefenende geneeskunde, met 't minste gevaar voor stooten of kneuzen, om te wandelen?

Onze voorvaderen hebben dit leevendig gevoelt, en dit aangeleegen en gevaarlijk handwerk aan niemand betrouwd, tenzij hij vooraf bewijzen van bekwaamheid gegeeven hadt(67).

In *Turkijen* alleen oordeelt men deeze voorzorg overboodig. Aan 't hoofd der *Turksche* geneeskunde staat de *Hekim-Bachi*, zo veel als de *Archiatrorum Comes*, 't opperbestier over alle medicinaale zaaken van

(67) Ik ben niet onkundig van de verleegenheid, waarin 't onmedicinaal publiek zich bevinden moet omtrent de keuze eens arts, door 't schandelijkste der trafieken, welke een partij hongerige en geweetenlooze professoren, op veele universiteiten, drijven in de *diplomata*. Maar de overigheid alleen kan en moet deeze geleerde sluikerije weeren.

't rijk voerende. Onder hem staan onmiddelijk de tien gewoone *archiatri* des Sultans, waarvan 'er altoos een in 't serrail moet blijven.

De *Hekim-Bachi* kan tot deeze waardigheid (die hij menigmaal verwisselt, zo hij in gunst is met die van *Stamboul-Effendi*, dat is Hoofd-officier van *Constantinopolen*, of *Mufti*) kan tot de eerstgemelde waardigheid niet stijgen, tenzij hij behoore tot 't corps van de *Uhlema's*; maar hij behoeft geen geneeskundige te zijn. Men beschouwt zijnen post bijna enkel als eene eere waardigheid, die hem bevoegt maakt de artzenijen voor den *Sultan* na te zien, en te zorgen, dat 'er niets inkome, verboden door den *Koran*. Ook hadden de twee laatstoverleedene *Sultans* MUSTAPHA en ABDUL-HAMED inzichts genoeg, om hunne gezondheid en die hunner familie hunnen *Hekim-Bachi* niet aantebetrouwen. 't Is de heer GOBIS

van *Ragusa*, welke door zijne kunde, de kennisse der *Turksche* spraak (zonder welke dit werk een heet hang-ijzer wordt) en de voortreflijkheid van zijn karakter zich deezeer eere waardig gemaakt heeft.

Hoe onervaaren nu ook de *Hekim-Bachi* in de Geneeskunde zijn mag, heeft geen *Turk* of *Raja* vrijheid ze te oefenen, mag niemand een Apteekers- of Chirurgijns-winkel opzetten, tenzij hij hem een verlofbrief gegeeven heeft: iets, dat voor geld nooit geweigerd wordt. Men telt 'er drie hondert *Hekims* of Doctoren, zo als de *Hekim-Bachi* in een bezoek, 't geen ik hem gaf, mij zelf verhaalde.

Van deeze drie hondert zijn verre de meeste ontbloot, volstrekt van eenige de minste studie. 't Zeer klein overschot, dat zich eenige bekwaamheid zoekt te verkrijgen, heeft zo goed als geene andere hulpmiddelen (daar zij geene andere dan hunne

en de Oostersche taalen verstaan) dan de *Arabische* en eenige weinige *Turksche* schrijvers.

Ofschoon 'er nu een tijd was, waarin hunne school (die der *Arabieren*) bloeide, de eenige school werwaarts (in *Toledo*) de geleerd-heidzoekenden vloeiden, om zich in de medicijnen te volmaaken, is 't echter bekend, dat de *Arabieren* zich bijna alleen opgehouden hebben met 't uitpluizen en verfijnen van de werken van GALENUS, wien (in weêrwil van alle zijne talenten, van zijne ervarenheid in de disputeerkonst, in de Aristotelische wijsbegeerte, in de natuurkunde der ouden, talenten die hem misschien op den doolweg bragten) wien, zeg ik, men niet kan vrijpleiten de leer van HIPPOCRATES 't eerst te hebben verbasterd, en opgevuld met zijne *quatuor qualitates radicales, elementa primigenia, humores primigeniti quatuor, quatuor gradus caloris &c.*

't Is toch bekend, dat de *Arabieren* de Ontleedkunde (verbooden door hun godsdienst te oefenen op 't menschelijk ligchaam) niet hebben aangeroerd, dat zij in de praktijk der geneeskunde zeer geringe vorderingen gemaakt hebben, een weinig gelukkiger geweest zijn in de Heel- en Kruidkunde; dat zij de Artzenijkunde aan de medicijnen nader verbonden hebben; dat men niet veel verliezen zou, al waren AVENZOAR, AVICENNA, AVERHOËS, MESÜE nimmer in de waereld geweest; dat RHASES over de kinderziekte alleen van 't hier voorgemeld *auto-da-fé* vooreerst verdient verschoont te blijven.

De Muzulmans hebben ook hunne eige werken; de *Tachit fit Thebb*, door HADGIBACHA, handelt van de Bespiegelende en Praktikaale Geneeskunde, van de spijzen, dranken en geneesmiddelen, van de oorzaaken en voorzegginge der ziektens, enz.

De inhoud der schriften van HAJRULLAH EFFENDI, MUSTAPHA EFFENDI, SEID MOHAMMED is mij zo min als derzelver waardij bekend: in welk zeggen ik den sneedigen lezer mijne zedigheid verzoek op te merken: eene deugd, die alle schrijvers niet overal eigen is.

Alle deeze hulpmiddelen tot opheldering des verstands zijn gering, en noch verre van onder iedereens bereik te zijn. De *Turksche* en *Arabische* boeken zijn allen, 'k beken 't, keurlijk netjes geschreeven, maar ook peper-duur. Eens bevond ik mij bij een *Effendi*, die mij een geschreeven Atlasje in gr. 8vo. toonde, drie vingers dik, waarin naar gis een paar dozein geteekende kaartjes, met de verklaaringen, een boek, dat volgens zijn zeggen, hem 500 piasters gekost hadt.

De *Engelschen* mogen zich beroemen[67],

(67) Als 't op beroemen aankomt, mogen wij 't noch meer doen dan de Engelschen. De Turken bezitten ook den *Atlas* van BLAAUW, in hunne spraak overgezet.

dat hun HIPPOCRATES in 't *Turksch* vertaald, in de bibliotheek van *Ragib-Pacha* te vinden is; wij mogen 't doen, dat de *Aphorismi* van den onzen, door den broeder van den laatsten *Internuntius* bij de Porte, den Heer HERBERT, op order van MUSTAPHA vertaald zijn. Maar stel ook dat 'er 10,000 exemplaaren van onder 't publiek verspreid waren, zijn SYDENHAM en BOERHAAVE schrijvers, die men zo met ongewasschen handen kan aanvatten, of bovenal de *Aphorismi*, zonder voorafgaande studie, voor een ieder verstaanbaar?

't Gevolg hiervan is, dat de nationaale geneeskunde der *Turken* een zuivere kwakzalverij is[68]. En ach, of de meeste

(68) Niemand zal mij van vooringenomenheid tegen de *Turken* beschuldigen; maar 't gezegde is onvergroot, letterlijk waar, niet in 't hondert heen gewaagd en met meer bevoegtheid gesproken, als 't de Heer TODERINI gedaan heeft[*].

(*) 212. Wat wind zou ze hun aangewaaid hebben?

vreemdelingen en Franken, die ze in *Turkijen* oefenen, ze zo oefenden, dat men zeggen durfde, dat ze geene kwakzalvers zijn[(69)]! Maar 't is 'er zo mede geleegen, dat verre 't meerder getal 'er van bestaat uit een schuim van *Sclavoniers, Itali-*

(69) Een deezer fraaije heeren, die in Padua de medicijnen geleerd hadt, schreef een volwassen mensch, in eene ontsteekingsziekte, een aderlaating voor van 60 druppels! Wat zijn 'er overal voorzichtige menschen! Ik ken 'er hier (in Amsterdam) een der oudsten en befaamdsten, voor wien 't *Kermes Minerale* een hoogstgevaarlijk middel is. Zo de man, wien ik beöog, dit leest, zal hij toch mijne bescheidenheid erkennen.

aanen, van luiden, die, volstrekt niet weetende hoe aan de kost te komen, ch voor *Hekim* opwerpen.

Derzelver praktijk kenmerkt zich door 't meenigvuldig gebruik van heete, zweetdrijvende, versterkende middelen, *cardiaca, alexipharmaca, aphrodisiaca*.

Derzelver gebruik zou elders meer schadelijk zijn, dan in een land, waar de heete ontsteekingsziektens (*morbi inflammatorii acuti*) allerzeldzaamst zijn, de pest alleen uitgezondert, welke bij bloedrijke gestellen, in haar eerste *stadium*, en voor zij in eene hoogst-kwaadaartige rotkoorts overgaat, zeer *inflammatorisch* pleegt te zijn.

De warmte van 't klimaat doet in 't algemeen de vochten meer tot de rottige ontbindinge, dan de *inflammatorische* scherpte overhellen, welke laatste ook door 't dagelijksch gebruik der warme baden bestendig uitgedreeven wordt. Bij deeze gelee-

genheid kan ik niet nalaaten, om de vaderlandsche heeren der faculteit aan derzelver kragt, meer gepreezen in jicht- en huidziektens, dan gekend in die, welke spruiten uit eene *diathesis inflammatoria* van 't bloed, te herinneren: iets, 't geen zij misschien kunnen nodig hebben, omdat de inrichting des huishoudelijken leevens, hier te lande, 't beezigen van warme baden moeijelijk maakende, hen met derzelver kragten min bekend gemaakt heeft. De vaste deelen des ligchaams, ontspannen door de hitte van 't water, 't geen als geneesmiddel gebruikt meer dan laauw en zo warm als draagelijk gebeezigd behoort te worden, geeven geleegenheid ter herstelling van den vrijen omloop des bloeds, en door die ontspanninge der vezelen, en door de meenigte van opgeslorpt en 't bloed verdunnend water, en door de verwijderinge der zweetgaten, waardoor een aanzienlijk deel der prikke-

lende deelen des bloeds zijnde uitgeworpen, de *irritatie* op de vezelen vermindert wordt, 't geen dus derzelver ontspanning bevordert. Om nu 't nut der warme baden in gemelde ziektens te begrijpen, is 't alleen nodig, dat men dezelve de kragt toekent, om den belemmerden omloop des bloeds, enz. vrij te maaken: want de ondervinding heeft ons in de aderlaatingen geleerd, dat de mensch, zonder eenig gevoel van ongesteldheid, deeze ontsteekings-scherpte, in een groote maat, bij zich kan draagen, zo lang 't bloed vrij omloopt. Maak hier uit op, wat in de *morbi inflammatorii* hij gewonnen heeft, die 't bloed vrij kan doen omloopen.

Zo, na een half uur baadens, in water tusschen warm en heet, de hardste pols niet week wordt, bekenne ik mijne dwaalinge.

Noch 't uit- noch 't inwendige der *Constantinopelsche* Apotheeken, waarvan een

groot heir voorhanden is, boezemen veel vertrouwen in. -

't Is bekend, dat de Muzulmans haare vrouwen liever tien duizendmaal zouden laaten sterven (niet uit jalouzij, maar uit godsdienstigheid) dan zich van een vroedmeester bedienen. -

De naam van philosooph wordt, God betere 't! heedendaags zo geprostitueerd, dat een fatzoenlijk mensch 't zich schaamt 'er voor door te gaan. De eerste kapstok de beste heeft, of geeft zich een in 't oogloopende gril, zegt zich een philosooph, en men gelooft hem. Zo 't mijne vrienden *Muzulmans* plaisiert, wil ik wel zeggen, dat ze ook philosoophen zijn. En voor zo verre de boven-natuur- en zedekunde een groot deel der wijsbegeerte uitmaakt, mogen zij 't misschien met even zo veel recht zijn als wij.

Hoe onverschillig dit volk anders omtrent

alles, de vrouwen en 't geld uitgenomen, zijn mag, 't deelt toch in der menschheid algemeen eige nieuwsgierigheid, omtrent de oorzaak van haar begin. Zijne traagheid belet het niet in dit scheemerlicht naar zijn en aller Oorsprong onrustig om te voelen, en reikhalzende de handen uittesteeken. Onder de voornaamen, onder de diepdenkendsten deezer natie, schijnt 't reeds voorlang in de mode gekomen te zijn, dit omvoelen als eene verlooren moeite aantemerken: 't zij uit hoofde van de fijnheid der materie, 't zij, zo als zij zich ongeveer uitdrukten, om den weinigen kans, die 'er is, een naald in een voêr hooi te vinden. In dit stuk schijnen de Muzulmansche Philosoophen naar de eerste mode te zijn, en 't precies eens te wezen met de in dit tijdperk heerschende denkwijze der voornaamsten, der luiden van den eersten rang, in twee à drie der grootste en toongeevendste

steden van *Europa*, onder welke SPINOZA meer rekruuten gemaakt heeft, dan 'er voortijds in eeuwen gevonden werden: iets, dat ik toeschrijve aan een afkeer, dien veele menschen hebben, om van één gevoelen met den grooten hoop, onder welken men zich door 't *Deïsmus* reeds niet meer onderscheidt, te zijn. Dus bedriegt zich de Eerw. Heer OCKERSE, als hij zegt: 'De vrijdenkerij, het *Deïsmus*, is even gelijk de *Vrais massonnerie*, (zou dit de *Vrijmetzelarij* zijn?) het kenmerk van welleevendheid.' Zijn Eerw. is ééne mode ten achteren in beide de stukken. Men berijdt thans een paardje, 't geen wat harder draaft.[70]

(70) Z. *Ontwerp tot eene algemeene Charakterkunde. bl.* 152: een werk misschien boven de kragten, bezijden de bevoegtheid des Eerw. Auteurs. Om 'er heels huids af te komen, is 't onontbeerlijk *multorum hominum mores [...]disse;* en *Wijk te Duurstede*! Om de waereld wel te waardeeren, is 't niet best een theologische bril op te hebben. Misschien zou een Toneel-speeler ons de karakters der menschen juister kunnen afbeelden dan een K. Leeraar.

Maar in de Natuurkunde zijn zij noch zo goed als vreemdelingen. Geen *Westphaalsche* grasmaaijer zou zich meer kunnen verwonderen over de proeven met de Electrizeer-machine, als verscheiden fatzoenelijke Muzulmans 't deeden. En is dit te verwonderen? Deeze weetenschap heeft thans bij hen dezelve weezenstrekken, die zij hadt ten tijde van ARISTOTELES, zo niet hun eenigen, hun voornaamsten leidsman zo in de *physica* als in de natuurlijke historie. DIOSCORIDES over de planten bezitten zij in 't Arabisch, zo als ook PLINIUS. Wij staan 'er niet voor in, dat *la philosophie de* NEWTON, *mise à la portée de*

tout le monde door VOLTAIRE ook in 't *Turksch* is overgezet. -

Hunne bekwaamheid in 't maaken van zonnewijzers is zo min een bewijs hunner vorderingen in de *mathesis*, als 't maaken van uurwerken bewijst de mechanische talenten onzer Horologiemaakers, of 't bemesten der gronden de scheikundige bekwaamheid eens landmans.

De Astrologie is bij deeze natie in een groot aanzien, en mijn vriend, de eerlijke Dr. V.N. zou 'er fortuin bij maaken. Gelijk men aan andere hoven voortijds hofnarren hadt, heeft men aan dat des Sultans een hof-astrologist. Ik voor mij bekenne geen scherp genoeg gesleepen bril te bezitten, om 't verband tusschen 't gesternte en 't geluk of ongeluk, in 't menschelijk leeven, te kunnen waarneemen. Dan, daar 't mij bekend is, hoe iemand, wiens diepdenkend oordeel, wiens uitgestrekte kunde, en wiens

rijke ervaarenheid, gevoegd bij duizend goede hoedaanigheeden, bij mij en alle, die de eer hebben tot hem te worden toegelaaten, in welverdiende hoogachtinge zijn, iemand boven dien, die door zijn aanraden, voor de helft, dit *inclassificabel* boekje op de conscientie heeft, hier eenige waardije aan schijnt te hegten, zo vordert een betaamelijk wantrouwen in mijn eige doorzicht, mijne gedagten op te schorten.

In geen minder achting is bij deeze natie de Alchijmie, gebooren uit luiheid, dat is, uit een zucht om met kleine moeite een groot fortuin te maaken. Verscheide *Effendi's* hebben mij, in mijne bezoeken, *largo* over deeze materie onderhouden(71).

Voeg hierbij de reeds meergemelde lusteloosheid, onverschilligheid, weinige weet-

(71) *L'Alchymie leur plaît infiniment.* MARSIGLI, p. 39.

gierigheid der *Turken*, duurte der geschreeven boeken, schaarsheid der gedrukten, en 't *facit* zal schielijk in 't oog loopen, in welken nevel van vooroordeelen omtrent de verschijnzelen der natuur zij moeten omzweeven, dat is te zeggen die geene, welke 'er zich 't hoofd met *physica* breeken, die wel verre onder de deftige menschen 't minste in getal zijn.

Misschien zijn de fraaije letteren en kunsten onder hen min vervallen. ''Er is in *Constantinopolen* een vermaarde Academie voor de Poëzij, alwaar men hun, die deeze kunst met succes oefenen, en bewijzen van hunne vorderingen 'er in gegeeven hebben, academische pluimpjes uitdeelt, die hun veel aanzien geeven.' TODERINI, ibid. 't Is jammer, anders konden wij 'er hun een snees van bijzetten, met de zinspreuken 'er bij, de een zinrij-

ker als de ander. Wij zouden 'er ons niet meê ontrijven.

Ook hebben zij hunne *Improvisatoren*. Een zeer twijfelachtig voordeel! Wie zou denken, dat een zo deftig volk tegelijk zo snaaksch was? Geen ander is gereeder in 't geeven van *aliassen*. Alle natiën moeten bij hen een veêr uit de staart laaten. Wij zijn bij hen bekend onder den *alias* van *kaasboeren*. Weinige komen 'er zo goedkoop af.

De Georgianen, *l..zen-knappers*.
De Grieken, *Rammen zonder hoorns*.
De Bulgaaren, *Dieven*.
De Russen, *Slechte Zielen*.
De Duitschers, *Fiere Godslasteraars*.
De Italiaanen, *Bedriegers*.
De Franschen, *Slimme Vossen*.
De Spanjaarden, *Leêglooopers*, enz. enz.
Z. CANTIMIR, Tom. III bl. 50. - - -
't Is beter, dat een Koning of een Sultan goed regeert, dan dat hij een goed

vaers maakt, en niet goed regeert. 't Is even zo moeijelijk, dat de tijd, der zanggodinnen toegewijd, niet verlooren gaat voor 't rijks-bestier, als 't zeldzaam is een FREDERIK, Koning, Veldheer, Staatsman, Wijsgeer, Dichter enz. enz. enz., in één persoon vereenigd te vinden. Maar de Zang-godinnen lijken naar 't ligte jufferschap, en debaucheeren in een onvoorzien oogenblik den kuischsten. Was ik met 't noch moeijelijker dan glorierijk werk der opvoedinge eens troon-opvolgers, als *Aristoteles*, belast, ik zou mijn *éleve* ernstig raaden dit vee de deur uit te houden. Ik ken eene familie, voor twintig jaaren in een zeer goed doen gezeeten, waarvan de eene helft totaal, en de andere helft half bedorven is, en dat alleen door de poëzij. ô Kanaille! hoe gaerne gaf ik niet een drie gulden, om u alle negen aan de kaak te zien staan!

Hadt Sultan ACHMED mijn raad gewee-

ten, en dien opgevolgd, denkelijk zou hij (in 1730), zijn met laurieren bekransd hoofd onthoofd niet verloren hebben. Maar als een vorst de helmstok van staat verwisselt voor de dichterlijke veder, loopen de varkens in 't koorn, en is de boelijn over de nok.

Misschien, zegt wel de lezer, barstte des Sultans dicht-ader door eene ontembaare *plethora*. Oordeel zelve.

Hij liet in Constantinopelen eene fraaie, marbre fontein bouwen, voor welke hij, in vergulde letters, dit opschrist in vaerzen van zijn eigen opstel, (want de *historia litteraria Turcica* maakt geene mentie van eenige *wasch-vrouw*. Misschien was de zijne discreeter als VOLTAIRE) liet houwen:

‘Deeze Fontein spreekt u van haar ouderdom,
‘In deeze vaersen van den Sultan ACHMED!

‘Open de kraan van deeze stille en zuivere bron.
‘En roep den naam des Heere in!
‘Drink van dit helder water, dat niet verdroogt,
‘En bid voor den Keizer ACHMED!

De thans regeerende Sultan SELIM schijnt ook een gons van den molen gekreegen te hebben, die hem tot de rijmelarije doet vervallen. 't Volgend *impromptu*, gemaakt op 't oogenblik zijner throon-besteiginge, wordt Z.K.M. *geädtribueert*, 'k zei bijna *geïmputeerd*; en schoon 'er al niets zondigs in zijn opstel was, laat 't zich toch aanzien, dat de roem der werken van *Sans-Souci* daardoor niet verdonkerd zal worden:

‘De groote God heeft beschikt, en deeze throon is de throon van Salomon.
Ontwaak uit den slaap, uit de werkeloosheid; want 't heel-al is in oproer.

Ik heb reeds alle mijne zaaken gesteld in handen van den Heere God.
't Is de groote Heer en God, welke mij dit rijk gegeeven heeft.
Geef uw hart der waereld niet over, u overlaatende aan de boosheid des Duivels.
Geef u aan God over; hij bedekt alles, en is de bewaarder van alles.
O gij, ingegeeven (*inspiré*)[72] wees niet onvoorzichtig, u op deeze waereld verlaatende.
Zij zal u niet bijblijven, daar 't rad der wisselvalligheeden altoos draait.'
Op eene plaatze, naast aan 't hôtel van Zweeden, in Pera, legt de beruchte Graaf BONNEVAL begraaven, met dit Turksch Grafschrift.

(72) Zo noemen de geleerde Muzulmans Sultan SELIM.

De Heer is bestendig.

‘De glorierijke, de voor de recht geloovigen groote God.

‘Geeve vreede aan den overleeden ACHMED!

‘PACHA, Generaal der Bombardiers.

‘In 't jaar van de Hegira 1160. -

De Heer TODERINI verhaalt ons, dat voor 1677, in welk jaar AMURATH IV. Bagdad innam, de *Turken* noch de weetenschap, (dat is te zeggen, noch theorie) noch praktijk van de Muziek hadden - dat deeze woeste veroveraar bevolen hebbende 30,000 *Persiaanen* omtebrengen, deeze ongelukkigen hun behoud schuldig waren aan SCHAH-CULI, die de treurige verwoestinge van *Bagdad* zo aandoenlijk zong, zich accompagneerende met de *Scheshadar*, eene zoort van harp, dat AMURATH tot meededoogen bewogen werdt, en dat

van dit tijdstip de Muziek onder de *Turken* heeft beginnen te bloeijen. ibid.

Onze muziek-sleutel bestaat uit heele of natuurlijke toonen, en halve toonen, mollen voor dien toon, voor wien de heele toonen staan, kruizen voor dien waarop zij volgen. De *Turken* hebben, volgens denzelven auteur, tusschen den natuurlijken en kruis of mol bestendig noch een toon, dus een quart-toon. Zo is hun gehoor fijner dan 't onze. Is 't nu waarschijnelijk, dat een volk, 't geen de natuur als tot de muziek geknipt hadt, dit talent zo lang ongeoefend en als begraven zou hebben laaten leggen, daar de vrolijkheid, 't zingen der vogels, en noch meer dat hunner buuren de *Grieken*, luidruftige zingers, tot de muziek uitlokten.

Zo als in al 't overige, alzo ook in de zang-kunst, schijnt 't schoone d.i. ons oordeel over 't schoone, van de opvoedinge af

te hangen. Zonder over dat der *Turksche* nationaal-muziek uitspraak te doen, neem ik de vrijheid te zeggen, dat hun, zo 't mij toeschijnt, eentoonig, sleepend, treurig muziek mij niet behaagt, en noch min hun desperaat geaffecteerd zingen door den neus (eigenlijk *niet* door den neus, maar men zegt zo) als of zij bitter van de ..kken geteisterd waren: iets, dat een gebrek nabootst, en dus geene schoonheid zijn kan. Voor 't overige heeft hun muziek een gedecideerd karakter. Om 'er den lezer een denkbeeld van te geeven, volgt aan 't einde van deezen bundel een *Turksch* muziekstukje, 't geen ik uit den Heer TODERINI niet zou hebben overgenomen, had ik 't in *Constantinopolen* niet hondertmaalen hooren speelen.

Hun gehoor moet voorwaar zeer goed zijn, want zij speelen nimmer (ten minste ik zag 't nimmer) naar de nooten, en laaten niet naa in de maat te blijven, schoon

hunne concerten instrument-rijk genoeg zijn, om zich te verwarren. Hun gewoon kamer-muziek bestaat uit een dozein zo snaar- als blaas-instrumenten. Mogelijk zijn zij daarom zo vast in de maat, omdat hunne accompagnementen, zo ze mij toescheenen, nergens anders in bestaan, dan in een *thema*, één of twee nu octaaven, nu quinten, dan tersen hooger of laager gezet. Zij schijnen zich meer op de harmonie dan op de melodie toeteleggen.

Wat zal ik van hunne Teeken- Schilder- Beeldhouw- of Plaatsnij-kunst zeggen? Best gezweegen: want wat wil 't zeggen, dat zommigen zo wat afgezette bloemen, tot cieraad van 't binnenste hunner vertrekken weeten te krabbelen, of dat andere *Turksche* letters in steen weeten te graveeren? De Mahomedaansche godsdienst, een vijand van beeldendienst en afgoderij, verbiedt 't maaken van menschelijke figuuren, en smoort dus de Teeken- en Schilder-kunst.

Waar is 't echter, dat men in 't Serrail de portraiten der Sultans vindt. Zie de Historie van den Prins CANTIMIR. Alle deeze portraiten zijn 't werk van *Persiaansche* en *Armenische* meesters. MENASI, een *Armeniaan*, was bij mijn tijd Hofschilder. De *Russische* Heer Envoyé BULGAKOW, verhaalde mij zijn manier van portraiteeren. Zonder de omtrekken van 't aangezicht en deszelfs voornaamste deelen te schetzen, te teekenen, schilderde hij direct met verwen, beginnende met den neus, en zo in 't rond werkende. 't Bijzonderste van allen was, dat zijne portraiten, in weerwil van 't onkunstige zijner manier, eene treffende gelijkenis hadden.

Ik herinner mij niet, ooit eenig sterveling van *Turksche* plaatsnijderij een woord te hebben hooren reppen. -

De Historie der Muzulmansche litteratuur en fraaije kunsten laat zich gevoeglyk be-

sluiten door die der boekdrukkunst, de fraaiste der kunsten, hadt zij, van 't schrijven 't eerst een broodwinning gemaakt hebbende, (en dit is de reeden, waarom de Ouden hondertmaal een diepe reverentie, als de Modernen pas ééns een *goeden dag* verdienen) misschien niet bijna zo veel goed als kwaad in de waereld gestift, en een heirleger van boeken rijp en groen onder de menschen gebragt. Langen tijd scheen zij den aandacht der *Turken* onwaardig. Hadden zij ze zelven moeten oprechten, 't laat zich aanzien, dat zij 'er nimmer om zouden hebben gedagt. Voor 1726 hadden zij 'er weinig denkbeeld van. SAID EFFENDI, die *Vrankrijk* tweemaalen bezogt, meer nieuwsgierig dan zijne landsluî, gaf zich de moeite alles weetenswaardig te zien en opteteekenen. Onder anderen trof hem tot verwondering de gemaklijke vermeenigvuldiging der boeken door middel

van de drukpers. In de *Turksche* hoofdstad te rug gekeerd, spaarde hij geen vlijt, om voor deeze nieuwe uitvinding genade te verwerven. Door zijne voorspraak was 't, dat een *Hongaarsch* edelman, die den mantel op den *Turkschen* schouder verhangen hadt, nu bekend onder den naam van IBRAHIM *Muteferrika* (een tijtel van distinctie aan 't hof des Sultans) door ACHMED III. aan 't hoofd der *Turksche* drukkerije gesteld werdt, en dat de regeering deeze nieuwe uitvinding zelfs door voorschotten begunstigde, betaalende de zetters en werklui uit de openbaare schatkist.

IBRAHIM, een man van diep inzicht, begreep (schoon, om dit te begrijpen, men juist zo diep inzicht niet nodig heeft) dat de woorden-boeken de sleutel zijn, die den toegang tot de weetenschappen openen. Twee jaaren na 't bekomen octrooi gaf hij in 't licht een *Turksch-Arabisch* en

Arabisch-Turksch woordenboek, in twee deelen in *fol*. In een tijdloop van zestien jaaren heeft zijne drukkerij de litteratuur van 't land met even zo veel werken verrijkt. Na zijn dood werdt dezelve wel, onder CAZI-IBRAHIM voortgezet, maar zij kwijnde, en stierf, onder de regeering van MUSTAPHA, door de bekommernissen en verliezen van den oorlog met de *Russen* geheel uit.

ABDUL-HAMED heeft wel, in 1784, een *Hatif-cherif*, of eigenhandig bevel, ter oprechtinge van eene nieuwe drukkerije afgevaerdigd; maar verre van dezelve door geldmiddelen te schraagen, heeft hij ze bezwaard met de belastinge van een asper, (120 aspers maaken een piaster of 22 1/2 ft.) per vel, ten voordeele van een godsdienstig gesticht. Ook kwijnde deeze affaire zodaanig, dat 'er, voor drie jaaren, noch maar

twee werken van door den druk gemeen gemaakt waren.

Eén éénige drukkerij voor een zo uitgestrekt rijk! Ja, en noch van honger uit te sterven. De reeden hiervan is handtastelijk. De *Turken* zijn de minst weetgierige, misschien de meest indolente menschen van de waereld. Zij zijn zeer gekleefd aan hunne oude gebruiken. Volgens deeze hadden zij alleen geschreeven boeken. Duizenden van Copieisten winnen hier 't brood meê, en zijn 'er onnavolgbaar behendig in. Kenners stellen een fraai geschreeven *Turksch* boek boven alles wat schoon van de pers eens ELZEVIERS, BARBOU, BASKERVILLE gekomen is. Alhoewel nu de *Turken* met ongelooflijk klein dagloon kunnen uitkomen, werken zij zo treuzelachtig[73], dat der-

(73) Zij schrijven met pennen van riet; hun inkt schijnt uit zwartzel en gomwater te bestaan; hun papier is dik, geelachtig, maar zeer glad. Wanneer zij schrijven, houden zij 't of op de knie, of op de hand, en treuzelen zo alle half uur eene letter.

t.o. 269
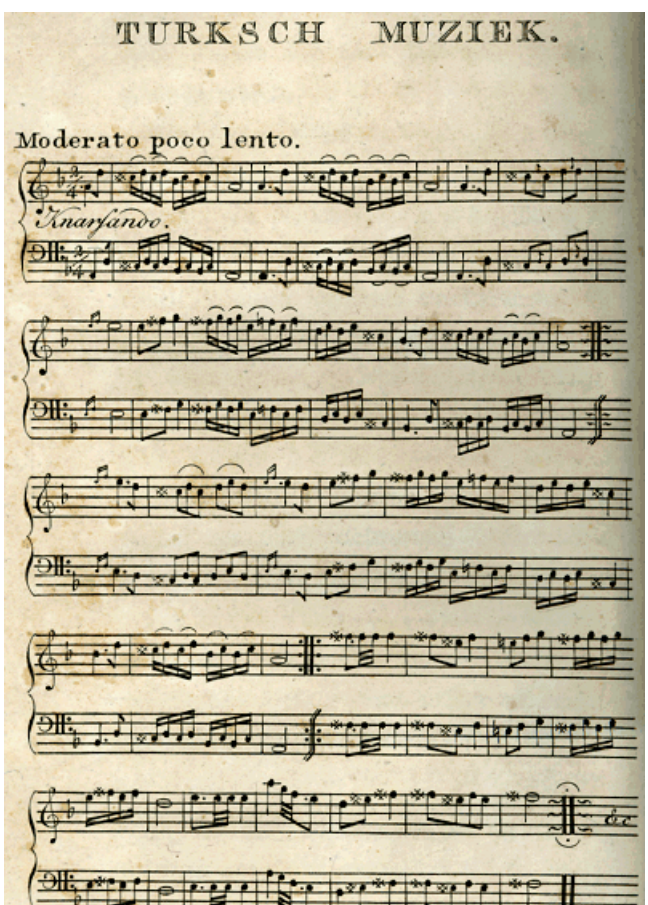
gelijk boek zeer duur uitkomt, en ligt van 100 tot 2,000 piasters kost.

Ook mogen noch de *Koran*, noch eenige godsdienstige boeken, hunne begunstigde lectuur, nu, noch in eeuwigheid gedrukt, maar moeten altoos afgeschreeven worden.

Vierde bundel.

't Militaire weezen der Turken te water en te land.

> '*Il y a, lui dirai- je, un autre moyen d'employer son temps & sa personne; c'est de se mettre au service, c'est-à-dire de se louer*[74] *à très-bon compte pour aller tuer des gens qui ne nous ont point fait de mal. Ce metier est en grande estime*[75] *parmi les hommes, & ils font un cas extraordinaire de ceux qui ne sont bons qu'à cela*.'
> J.J. ROUSSEAU, Emile, Tom. IV.

Niets vordert meer omzichtigheids dan 't

(74) Dit is letterlijk waar. Wat zou 't anders zijn dan Rusland te dienen, dan met zijn dienst bij Zweeden, Pruissen, Oostenrijk te koop loopen, dan zich te verhuuren aan den eersten, die geld geeft, ten einde luiden, die ons nimmer leed deeden, den hals te breeken? Lees 't leeven, bij voorbeeld, van den Veld-Maarschalk L..... (*in 't Algemeen Magazijn*. 1790) op wien dit letterlijk past? - De hoofden des volks, die veel belang hebben bij 't aanfokken van dit ras, noemen 't groot en glorierijk; en de goede gemeente *papegaait* dit na. Publiek! Publiek! hoe kristelijk zijt gij in uwe benaamingen! wel te doen (zo prijzen anders weldoen is) de geenen die u haaten! - 't Eenig gezichtpunt, waaruit dit zelfs-verhuuren een gunstiger aanzien verkrijgt, is, wanneer een militair in vreemden dienst gaat, ten einde zich voor dien zijns vaderlands, bekwaam te maaken. -

(75) Alle de standen der menschelijke Maatschappije hebben iets, ieder hun eige bespotlijks. De militaire is 'er niet van uitgeslooten. 't Hunne is altoos op alle anderen met verachting van hunne hoogte neêr te zien, en hun de minste aanspraak af te spreeken op grootheid van ziel, die, zo als de krijgers waanen, zich alleen toonen kan door zelfs-opoffering, door 't in den mond loopen der gevaaren in 't veld des oorlogs.
(Ongelukkig menschdom, 't geen zich niet kan verheffen dan op de puinhoopen der verwoestinge, dan op stapels van lijken, in 't welk een ongewoone, overvliegende voortreflijkheid onzet natuur (want onder de militairen zijn ook de helden dun gezaaid, en 't zijn op verre na alle geen koks, die lange messen draagen) alleen te koop is ten koste der traanen en des bloeds van duizenden!)
Maar bij geluk voor de eer onzes geslachts is dit een ongegronde waan. Veele beroepen, verheeven boven de werktuiglijke handwerken (als bij voorbeeld 't steen-zaagen) veele gevallen des menschelijken leevens geeven alle geleegenheid in grootheid van karakter uit te munten; en de schuitevoerder, die in gevaar van zijn leeven, ter redding zijns evenmensch, in 't water springt, is in 't oog des wijsgeers zo eerwaardig, als de heldhaftigste Hoofdman over hondie aan de spits zijner bende zijn leeven waagen durft. -
Daar toch 't aanzien, welk deeze stand in de maatschappij geniet (een aanzien 't geen hij tot adoratie verdient, dan, en dan zeker alleen, wanneer hij ter verdeediging van een t'onrecht aangevallen vaderland zijn gezondheid en leeven in de waagschaal stelt, in dit geval alleen, zeg ik, en hemelsvast niet, wanneer hij de helper wordt eens veroverzieken woelals, wien - zo als b.v. voor etlijke maanden 'er een in Weenen aan de teering is gestorven - de vreede der aarde eene ergernis in de oogen is) voor een groot gedeelte aan zijn gedistingueerde kleeding, aan zijne fraaije, en op allerlei wijzen geschakeerde, met goud, en zilver, en franje bele de uniformen moet dankwijten, is 't mij onbegrijplijk voorgekomen, dat de list van de staatkunde der menschelijke ijdelheid dit lokaas niet eer heeft aangeboden: daar derzelver uitvinding zich niet hooger dateert dan de regeering van LODEWIJK XIV, die naar mijn best geheugen, zijne legers 't eerst in monteering gestoken heeft.

vaststellen van algemeene regels. Meenig-

maal slaapt men gerust, en ziet! daar duikt

een onwelkome exceptie uit den hoek, en

't gansche gebouw stort in[76]. Dus stelt de Heer GUIBERT in zijn *Essai Général de Tactique*, een werk boven mijn lof, een werk, waarvan 't *discours préliminaire* mij een meesterstuk van den allereersten rang is toegescheenen, ‘dat de historie van ons Heel-al ons de Krijgskunst voorstelt als daalende bij de volkeren, naar maate andere kunsten 'er vorderingen bij maaken’[77]. Op dien voet zouden zij bui-

(76) Zo zegt de Heer Baron DE TOTT, dat nimmer 't lot van een welgevestigd rijk door een enkelen veldslag is beslist geworden. Was die van Pultawa ook beslissende voor Zweeden? Zou die van Fontenoy, indien voor de Franschen verlooren, ook beslissende geweest zijn? Gaf dezelve ook eene beslissende wending aan de zaaken deezer republiek? En is de groote FREDERIK niet meermaalen in 't geval geweest, dat 't verlies van eene bataille zijn lot beslist zou hebben?

(77) *Discours préliminaire*. p. LXXIII.

tengemeen moeten bloeijen in *Turkijen;* en 't omgekeerde van 't voorstel zou bewijzen, dat ze in de Staaten van *Pruissen* pas in de wieg zijn.

Even als in de werktuig-kunde 't rijzen of daalen van een schaal niet enkel afhangt van 't af- of toedoen van haar gewicht, maar ook van dat der tegenoverhangende schaal, even zo hangt de bloei of 't verval van een Staat niet enkel af van de wijsheid zijns staatkundig en militair bestiers alleen, maar ook van de zwaarte of sterkte zijner nabuuren. Dus kan een Rijk, zonder de minste inwendige verandering te ondergaan, in consideratie winnen of verliezen, in reeden der politieke gedaante verwisselingen van andere, principaal aangrenzende, rijken.

Van deeze waarheid is *Turkijen* een spreekend bewijs[78]. Zonder de dweeperij, gebooren

(78) Ook is 't deeze republiek. Wanneer men van eene der twee in evenwicht hangende schaalen, iets van 't gewicht afneemt, daalt deeze en rijst de ander; maar wanneer men 't geen men van de een afneemt, bij de andere voegt, wordt 't onderscheid veel grooter.
Dit is ons geval in 't politieke.

uit domheid, zonder de verdeeldheid, de nietigheid der *Grieksche* Keizers, zou dit land nimmer tot dien trap van aanzien zijn gesteegen. Zo ook deszelfs legers even zo goed waren als in de zestiende en zeventiende eeuw, laat 't zich toch niet aanzien, dat de *Turken* eene derdemaal *Weenen* zullen beleegeren. De kruisvaarten getuigen van de betrekkelijke zwakheid der *kristen* Vorsten, en van de sterkte der *Turken*. En nu is, binnen hondert jaaren, eene Mogendheid opgereezen, die alleen en lust en magt genoeg heeft, om dit gansche Keizerrijk opteslokken; die, onder

voorwendzel van de *Grieken* in hun oude bezittingen en vrijheid (God betert!) te herstellen, dit land zoekt te overheeren. *Rusland* alleen is zo zeker in staat dit ter uitvoer te brengen, als 't, misschien reeds zedert PETER I. 't voorwerp zijner begeerlijkheid geweest is. Waarom zou deeze Czaar anders 't zich zo aangeleegen hebben laaten zijn *Asof* te veroveren, zo 't niet geweest was zich daardoor een toegang naar *Constantinopolen* te openen?

Zo veel vermag sterkte, gepaard met beleid, boven sterkte alleen!

Vis consilî expers mole ruit sua. HORAT. Lib. III. od. IV.

Zodra de Vorsten eene manier van oorlogen invoerden, waarin 't meer op militaire discipline dan op personeele bravoure aankwam, moesten de Muzulmans achterleggen.

Betracht men nu, om dit in 't voorbij-

gaan optemerken, dat 't weezen der militaire discipline daarin bestaat, dat zij ons ons verstand en wil doet afzweeren, om onze beweegingen te regelen naar 't verstand en den wil der gebiedvoerders, eene metamorphose, die van een mensch eene machine maakt, die alleen door de vreeze daar gesteld, en dus onder slaaven best kan worden ingevoerd: betracht men dit, en herinnert men zich, hoe verre de *Turken* daarvan afzijn, zal men met beide handen kunnen tasten, dat zij, 't even ver van slavernij zijn.

Soldaaten en alle subalternen zijn voorwaar niet meer dan machinen. Hoe zij, gezondheid en een gehard gestel gelijk gesteld, dommer, dat is, min *raisonneurs* zijn, zich door de vrees (wie zou 't gelooven!) meer laaten regeeren, hoe zij beter zijn. Even als de affuiten machines zijn die de kanonnen draagen, zo zijn, in welgedisciplineerde

armeeën de soldaaten machines, die 't de musketten doen; met dit onderscheid, dat de kragt, die de eersten doet voortrollen, van voren is, de paerden die 't de soldaaten doet doen, van achteren, de stok. - Of nu weezens, begaafd met 't vermogen om 't waare en 't valsche, 't goede en 't booze uit elkander te ziften, dit vermogen afzweeren mogen, en zich als blinden en dooven laaten gebruiken, om hun evennaasten te verdelgen, is eene vraag, die niemand met jaa beantwoorden durft. En deeze stand is 't, waaraan de waereld, voor verre 't grootste gedeelte, haar ongeluk moet wijten. Hadden de Vorsten deeze luiden niet te gebieden, zouden zij niet zo veel kwaads kunnen stiften.

De tijds-omstandigheeden, die wij beleeven, de groote Alliantie van *Rusland* en *Oostenrijk*, die niets minder beoogt, dan zekere, oude, wurmsteekige ...., die reeds

veel te veel hooi op haar vork heeft, te zetten op den throon der *Griekſche* Keizers[79], den *Turken* bij provisie alle hunne bezittingen in *Europa* afteneemen, enz. omstandigheeden, die van een veruitgezienen invloed op de belangens van verscheide Mogendheeden van ons waereld-deel zijn, dit alles moedigt mij aan 't militaire weezen der *Turken* een weinig meer bijzonder te behandelen, te meer daar ik mij juist in de geleegenheid vinde over dit onderwerp eenig licht te verspreiden, en mijn lezer eenige partikulariteiten mede te deelen, die hij bij mogelijkheid niet kan weeten.

(79) Om den lezer te overtuigen, dat ik niet in den wind scherm, zou ik hier meer dan ééne bijzonderheid, die maar enkelen bekend zijn, kunnen aanvoeren: zo ik dezelven openbaar, zal 't eerst in 't volgend deel zijn, wanneer ik over de Krim zal handelen.

Om 't beste beentje vooruit te zetten, zal ik beginnen met hun Zee-weezen.

Te vergeefs gaven hun de *Russen*, die zelve 'er geen groote tovenaars in zijn, hun op den 7 Julij 1770, een dag, waarop zij hunne gansche zeemacht zagen vernielen, enkel en alleen door hunne onkunde, daardoor aan den dag gelegd, dat zij met een talrijke vloot de wijk neemen in eene baai, waarvan de ingang niet bedekt wordt door batterijen te land; te vergeefs, zeg ik, gaven hun de *Russen* deeze heilzaame les, dat men bovenal ter zee met dapperheid alleen aan laager wal raakt; zij schijnen 't noch niet ooirbaar gevonden te hebben, zich bekwaam te maaken.

De *Capudan-Pacha*, nu een grijzaart, van een beproefden moed, van een reputatie boven dien moed, langen tijd de Groot-Admiraal der *Turksche* Marine, een bestendig *factotum* onder de vorige regeering, is in hun zee-weezen de eenigste man, en

welke man! laat ik den lezer uit 't volgende opmaaken.

In den zomer van 't jaar 1787 legt hij met een gedeelte van zijn vloot in de golf of *Limam* van *Oczakow*. Deeze golf, die gemaakt wordt uit den verbreedden *Dnieper* en den *Bog*, die even boven die vesting 'er zich in ontlast, is oogschijnelijk zeer breed, maar in de daad is 't vaarwater voor groote schepen zeer eng, zo eng dat een groot schip 'er niet dan met moeite in wenden kan, en zeer moeijelijk te vinden. Daar hij nu 't vooruitzicht niet gehad hadt, om deezen tijd te nutten, en 't zelve te peilen, door merken of boeijen aftebaaken, en 'er een naauwkeurige kaart van te maaken[80] laat hij zich door *Grieksche* loot-

(80) Deeze voorzorg schijnt den Russen ook overbodig. Schoon de Dnieper van Cherson af, daar zij hunne admiraliteits-werf hebben, vol ondieptens en een lootsmans vaarwater is, hebben zij 't tot dus verre (1788) te druk gehad, om te denken aan 't afbaaken van die revier, 't onderrichten van lootsen. Zij laaten hunne schepen op Gods genâ maar afdrijven; en tot hier toe dient hun 't geluk.

zen verleiden met zijne groote schepen deeze engte 't volgende jaar in te zeilen. Maar niet lang was hij in deeze fuik, of hij merkte zijne fout, en zogt wederom in 't ruime zop te komen. Dan dit mislukte hem; vijf van zijne zwaare schepen raakten aan den grond, en werden op één na verbrand[81].

(81) Zo mijn lezer een Nederlander is, zal 't hem vermaak doen te hooren, dat 't succes der Russische wapenen voor een groot gedeelte 't werk van twee zijner landsluî geweest is. Wijlen de Heer C. REDELIJKHEID, Collonel der Russische Ingenieurs, bevondt zich in dien tijd te Kinburn, een klein fort, vlak tegen over Oczakow. Deeze arbeidzaame, bijna nimmer rustende man, hadt niet zo ras gemerkt de mogelijkheid,(*) om van de punt dier land-tong 't vaarwater te bestrijken, of hij rustte niet (alle nieuwigheeden ontmoeten bergen van tegenspraak) hij tamboerde 'er zo lang op, dat eindelijk de Generaal SOUWOROF hem vergunde op deeze punt een gemaskeerde batterij van zwaar geschut aan te leggen. De Turken hadden nu, met 't lumieren van den dag, niet zodra de zeilen los, of zich op 't onverwachtst uit dit zwaar geschut begroet voelende, vielen, om dit vuur te ontwijken, aan de andere zijde op de laager wal.
Hier zaten zij nu wel vast, maar hoe voor de Russen hier voordeel meê te doen? Voor hunne groote schepen, die 'er in 't gezicht van lagen, was 't, van wegens de bezwaarlijkheid des vaarwaters, niet te waagen 'er op af te komen, en voor de kleine een te heet hang-ijzer. Op dien tijd commandeerde mijn zeer bijzondere vriend, wijlen de Heer J.H.O. DE WINTER(*), die nu, zo wij vertrouwen, reeds lang *Hallelujah* zingt (zingen was ook in deeze waereld zijn bijzonder vermaak) een dubbele sloep, een vaartuig niet veel grooter dan een Texelsche loots-schuit, voerende op de plecht twee horizontaale mortieren (*licornes*) hondert ponders, acht metaale vier-ponders, toegetuicht als een kotter, leggende zestien riemen, en bemand met 50 koppen. Die mijn vriend gekend hebben, weeten dat hij voor geen klein geruchtje vervaard was. Met dit en eenige andere dergelijke zee-monsters werden vier Turksche linie-schepen en een zwaar fregat aangevallen. De Heer DE WINTER hadt 't geluk een der grootste schepen (wie zou 't gelooven?) te doen strijken. Zo als hij op zij' van 't schip leggende den Turkschen kapitein toeroept als krijgsgevangenen bij hem over te stappen, schieten de ongedisciplineerde Turken hem, uit de poorten met klein geweer, zijn bootsman en vijf van zijne luî aan zijne zij' neêr. Bij geluk hadt hij een dreg achter uit laaten vallen. Hierop in een oogenblik ingepalmd. Toen aan 't demolieeren (dit verstondt hij meesterlijk) aan 't schieten van brand kogels(*). Hij zelve niet, maar de Commandant van Kinburn, die dit bloedbad over de borstweering van 't fort aanzag, heeft mij verhaalt, hoe hij hem vier schepen heeft zien in den brand schieten, 't geen meer dan twee duizend Turken 't leeven kostte. Daags daarop hebbe ik de overblijfzels dier verschrikkelijke slachting gezien.

(*) 't Is met een uitsteekerd genoegen, dat ik den Heer , dien ik meer dan eens heb wedersproken, hier de rechtvaardigheid laat wedervaaren, dat hij deeze mogelijkheid 't eerst heeft ingezien: schoon de Heer , die meer praktijk dan lectuur, boven al in 't fransch, hadt, dit zeker niet geleezen heeft. Z. De . I. Deel, bladz. 353.Deeze Heer hadt zich door zijne personeele verdiensten een goede reputatie verworven in onze marine, die hij verwisselde voor de posten van Generaal-veldtuig-meester, Haven-meester en 't Couverneurschap van op St. Eustatius, welke posten, waarvan bij de revenuen met twee leêge handen kon wegsmijten, hij alhier te Amsterdam twee jaaren bekleedde. Tot aan de keel toe vol van vergenoegen met zijn vaderland, begaf hij zich in 1787, na eerst een stukje gegeeten te hebben, in Russischen dienst, in welken hij door de veelvermogende voorspraak van den Heer Ridder terstond als Lt. Kollonel aangenomen, voorwaar zich de geleegenheid niet liet ontslippen, om zich en zijner natie eer aan te doen. Papieren tusschen den en zijn Ed. zaliger gewisselt, geeven getuigenisse van 't aanzienelijk deel, welk de laatste in de overwinning des eersten voor gehad heeft. En des niet te min hadt de Prins , gesteld aan 't hoofd der marine van de Zwarte Zee, de aartigheid deezen verdienstvollen man te verwaarloozen, hem dagen, weeken, maanden lang, , op allerlei ongeleegen uuren, vruchteloos, ontoegesprooken achter zich te doen naloopen, en eindelijk zo goed als hulpeloos en niet weinig baloorig te St. Petersburg te laatenzitten; tot dat de , die nu over de galeivloot in de Oost-Zee 't bevel voerde, hem van de Keizerin voor zijn commando badt. Hier bekwam hij 't bevel over eene der divisiën deezer armade, aanzienelijk genoeg, om elders aan een officier van veel hooger rang te betrouwen; want dezelve bestond niet minder dat uit twaalf zo Chebecquen als Galeijen, van 18 tot 28. stukken. Te Croonstad verliet ik zijn Ed. in de na-lente des jaars 1789, bevordert tot den rang van Kollonel, verçierd met 't ridderkruis van St. George, beschonken met een gouden degen, vol van moed en vertrouwen, dat de fortuin, tot noch toe zijne geslaagen vijandin, hem eindelijk eens zou toelachen. Dan dit varken, 't geen allerlei kneepen heeft, speelde hem kort daarna een part, die kapitaal was. De Russen, gewoon een pond laurieren te koopen, was 't ook ten

In den zomer van 't jaar 1785 lag een esquader van den *Capudan-Pacha* voor zijn

koste van hondert pond menschen-bloeds, vonden hier harde nooten te kraaken, toen zij een aanval deeden op de Zweeden, die zich, min talrijk, muurvast achter klippen en verzenkingen verschanst hadden. De Russen zegepraalden, maar ten koste van een aantal gesneuvelden. Mijnen vriend, die altoos voor aan in 't heetste vuur was, vergruisde een kanons kogel de rechter hand, aan welke wond hij met rang van Brigadier overleedt! Ik heb aan het einde deezes bundels zijn schaduwbeeld geplaatst, van eene zo treffende gelijkenisse, dat alle zijne vrienden hem daaruit terstond zullen herkennen, die ik wel ernstig gebeeden wil hebben, de uitgestrektheid mijner vriendschap niet bij de schraalheid van dit gedenkstuk te willen afmeeten.De Russen, die op hunne manier ook kristenen zijn, bedienen zich van brandkogels, een wapen van den satan, een wapen waartegen geen marine van den aardbodem bestand is, een wapen, dat de vernieling van beiden de strijdende partijen onvermijdelijk na zich sleept, zo beiden 'er zich van bedienen. Zie hier wat ik 'er van weet. Zij laaten gieten eene bombe met zes gaten. Deeze vullen zij met eene compositie van brandstoffen, daar zij een geheim van maaken. Vervolgens steeken zij dezelve in een linnen zak, doortrokken van de meest brandbaare stoffen. Alsdan zetten zij ze vast op een houten stoel. Wanneer zij hun mortier, die niet op een rolpaard, maar op een sleê, om 't recul met touwen-matten bekleed, legt, gelaaden hebben, snijden zij den hals van den zak, wrijven 'er een handvol sijn kruid in, steeken ze met dien open mond in de laading. De brandkogel uit de mortier gevloogen, vertoont nu eene groote klomp vuurs, zo lang die zak brandt, daarna spuuwt dezelve uit haare monden straalen vuurs, zo lang en zo dik als een arm. 't Is genoeg dat zo een enkele kogel in 't boord blijft steeken, om 't schip te verbranden. Te vergeefsch stopt men eenige der monden van die vuurbraakende hydra; met zo veel te meer vinnigheids spuuwt zij uit de andere een vuur, dat water noch uitblussen, noch verdooven kan. - Naar ik uit 't werk van den Heer kan opmaaken, bedienden zij zich ook van dit eerlijk huismiddeltje, om de Turksche schepen te Thesmè te verbranden. Allerliefste schepzels!

sieflick of lusthuis, dus onder zijn neus, drie à vier maanden lang. Alle dagen voer

ik deeze schepen voorbij. Geene van hen hadt de zeilen aangeslagen; dus konden

deeze *baarsche* parlevinkers 'er ook niet mede excerceeren: even min oefenden zij zich met 't geschut of eenig scheeps-handwerk, maar leefden 'er als in een prove-

niershuis. Wat kan dat voor een Groot Admiraal zijn!

De *Reisen* of Kapiteins, die over de *Turksche* marine het bevel voeren, zijn al-

le even ontbloot van kundigheeden omtrent de zeevaart, de behandeling van een

schip, en (is 't nodig te zeggen?) een taktiek. Zij moeten 't bevelhebberschap over een oorlogschip koopen. Zonder acht te geeven op iets, dat na verdiensten gelijkt, bekomt de meestbiedende den voorrang. Hierom tracht hij zich op alle mogelijke wijzen schadeloos te stellen, en zijn voor-

schotten weder te innen. Naauwlijks zijn zij buiten 't gezicht van *Constantinopolen*, of zij zetten de helft hunner manschap aan wal, ten einde hun maandgeld en 't profijt der mondbehoeftens na zich te haalen. Eene zo aanzienelijke vermindering van volk zou hen aan groote gevaaren kunnen blootstellen, droegen zij geen zorg de eerste haven de beste te zoeken, daar maanden te blijven leggen, en die niet dan met een goeden voordenwind te verlaaten.

Hunne stuurluî, meest *Grieken*, hebben geen kennisse van de stuurmanskonst. Zij hebben, of hadden voor korten tijd nog groot gebrek aan kaarten[82]. Die van de

(82) HADGI-CALFAH, in zijn Werk over de Regeering des volks, beklaagt zich over 't gebrek zijner natie aan land- en zee-kaarten; dat zij ontbloot van deezen en ook van zee-boeken, in de Witte en Zwarte zeeën op goed geluk moeten voortdwaalen. Z. TODERINI. Tom. 3. p. 129.

Zwarte Zee, die naar de observatiën van den Heer Ridder VAN KINSBERGEN, door den Heer Kapitein VAN WOENSEL gemaakt en bij *van Keulen* uitgegeeven is, welke ik den *Terserai Emini* (na den *Capudan Pacha*, den eersten man in hunne marine) schonk, was hem een zeer welkom present. Land-kennis, verkreegen door eene lange ervaaring, is 't eenigste waarop zij vaaren. Verliezen zij den wal uit het gezicht, zo zijn ze 't boekje kwijt; 't kompas kan hen niet helpen. Wordt 'er eens een *Caravel* na *Egypte* of de kusten van *Syriën* gezonden, zo gaat de kapitein eerst na *Smyrna* om af te wachten 't vertrek van eenig kristen-vaartuig na de plaats zijner bestemming, 't geen hem tot loots moet strekken[83].

(83) Ook zijn de Russen geen tovenaars. Voor eenige jaaren moesten Hollandsche lootzen, door wijlen den Russischen Heer Consul OLDENKOP ('k noem man en paard) daartoe op order der Russische Admiraliteit gehuurd, hen uit de Sond na Portsmouth (een gevaarlijk vaar-water!) lootzen.

Aan boord van hunne schepen heerscht noch order, noch krijgstucht. Boô is 'er meester. Jan-maat is 'er baas. De victualie wordt 'er niet behoorlijk verdeelt, zo min als 't water. Iedereen eet apart, wanneer en wat hij wil; NB. zo hij 't heeft. De *Turksche* bottelier zou niet wel een lijst der aan boord zijnde victualie kunnen opmaaken.

Op de Admiraliteits-werf te *Constantinopolen*, die ik in 't bijzonder geval geweest ben meer dan vijftig maalen te bezichtigen (iets, dat de achterkouzige Muzulmans anders niet gaarne toelaaten) werkten in mijn tijd vijf hondert luî, of eigenlijk twee hondert en vijftig. Want ieder werkman niet meer dan 10 *para's*, een zesthalf, voor

dagloon krijgende, 't geen te weinig is, heeft vrijheid een leerborst, waartoe hij een jongen knaap neemt, mede te brengen, waarvoor men hem ook 10 *para's* betaalt. Voor 't overige werken zij zo weinig en steelen zij zo veel als mogelijk. Nu dit is niets bijzonders.

Wat aangaat den scheepsbouw en de takelagie, hierin schijnen zij een strootje gevordert te zijn; waarvoor zij de *Engelschen* en boven al de *Franschen* danken moeten. Hun beste schip zal nu dat zijn, 't geen door den Heer LE ROY, een Fransch Constructeur, in mijn tijd gebouwd is.

Hun scheepshuishouden is zo gebrekkig, als 't altoos geweest is. De kajuit is verdeelt in veele kleine kamertjes voor de officieren. Meenigmaal ziet men van buiten tusschen de vengsters breede planken als koekoeken uitsteeken, om van hunne buuren niet bekeeken te worden. Dit, hunne

ouderwetze, hooge spiegels[84] met vreemd snij werk, een overvloed van vermilioen en berlijns-blaauw zeer bont aangebragt, geeft hun een belachlijk aanzien. Boven op de kampagne staat een *kiosk* of pavillioen. Van voren tot achteren zijn de batterijen bezet met kleine houte hutten, waarin zij winkel, koffij-huis en keuken houden. Vuur en licht, pijpen enz. worden, in alle hoeken van 't schip, de kruid kamer zeker uitgezondert, alle uuren van den dag en nacht geduld.

Geschut-rollen, deziel der militaire discipline ter zee, die voor en in den slag ijder zijne plaatze en functie aanwijzen, en verstoken van dewelke een oorlogschip, bemand met

(84) 'Er is een fraaije plaat van den Zee-slag *de la Hogue*, van de voorgaande eeuw. Zo zien 'er de Turksche schepen omtrent uit. Ook hebben zij veel overeenkomst met een Zaandamsche fluit.

vijf of zes hondert koppen, een doolhof, een dolhuis wordt, 't excerceeren met 't kanon is 'er niet bekend. 't Zoude uuren vorderen, een *Turksch* oorlogschip tot den slag klaar te maaken: en noch hoe!

Hunne batterij is zamengesteld uit stukken van allerlei caliber: men ziet een zes-ponder naast een kartouw of zestig-ponder leggen. Ook zijn hunne stukken te lang en de rolpaarden in eevenreedigheid van de rest. Oordeel uit dit geheel, welk eene verwarring in een slag met dergelijke stukken 'er heerschen moet, door de bezwaarlijkheid om de passende kardoezen en kogels te vinden.

Tegenwoordig bestaat hunne marine uit vierentwintig schepen van linie. Van deeze zijn 'er acht zo goed als onbekwaam om zee te bouwen. Schoon de zestien anderen bijna nieuw zijn, kunnen zij niet lang voorhouden. 't Is niet te gelooven, hoe wei-

nig zij 'er zich aan geleegen laaten leggen, ze te behouden. Wanneer zij afgetakeld worden, laat men 'er de zwaarte in, of zo men ze ligt, neemt men de middelste 'er uit, zo dat zij alle een sterken katterug krijgen, ofschoon men ze ook bij 't bouwen veel staapeling geeft. Men vindt 'er die van zeventien tot tweeëntwintig duim doorzakken.

De historie van 't kalfateren en bouten is even zo verwaarloost, en dat enkel door 't bedrog van de bedienden van de werf, die niet alleen 't dagloon van de breeuwers in hun zak steeken, maar ook 't ijzer van de bouten, in plaatze van welke zij 'er houte pennen in slaan.

Onmogelijk zou een *Turksch* Esquader een storm van acht dagen kunnen uithouden. Onlangs verlooren zij in de *Zwarte-Zee* een nieuw-nagel.

Zo men den staat der magazijnen mag

afmeeten naar 't overige, moet 't 'er ook schraaltjes meê geschaapen staan.

Ten besluite de onkunde, de desorders, 't steelen en 't verwaarloozen zijn in de Ottomansche Zee-macht tot zulk eene hoogte gesteegen, dat 'er geen één *Turksch* schip gevonden wordt in staat te slaan, noch veel min te verslaan, een eenig oorlogs vaartuig, hoe zwak 't ook zijn mag.

Staat der Ottomansche Zee-macht in 1785.

	Stukken	
II.	Schepen van 74:	waarvan een goed en 't ander noch op de helling.
XII.	--64:	8 in goeden staaten 4 slecht.
X.	--50:	8---1 -en een op de helling.
Totaal XXIV.	Schepen van linie.	

II.	Fregatten 44:	in goeden staat.
III.	- 40:	twee goed, een slecht.
III.	- 36:	in goeden staat.
V.	- 32:	drie goed, twee slecht.
VI.	- 30:	goed.
Totaal XV.	Fregatten.	
II.	Barken - 36:	op stapel.
XV.	Chebecquen - 12:	7 goed en 8 op stapel.
VII.	Galeijen in goeden staat.	
III.	Bombardeer-Galjooten, een in goeden staat, 3 op stapel.	
I.	Canonneer-sloep, op stapel.	
Totaal LXVIII.	Schepen en vaartuigen.	

Ook staan 'er noch twee groote schepen, en eenige kleinere vaartuigen op stapel, maar de timmerlui werken 'er zo vlijtig aan, dat men met geen teleskoop 'er 't

einde van zien kan. Te *Sinope*, meer befaamd door de geboorte van DIOGENES dan door de constructie zijner schepen, zag ik in 1786 noch twee schepen van linie op stapel staan. Zo veel van de *Turksche* Zee-macht.

Even als voor de *Franschen* goude horlogie-kettings, *berloques*, gespen en duizenderlei galanteriën en snuisterijen een geliefkoosde opschik zijn, alzo zijn 't de wapenen voor de *Turken*. Men ziet 'er, die onder derzelver gewicht zwoegen en dreigen te bezwijken, gewapend met een musket, pistoolen, *hanjaaren, attagans* (eene zoort van zabels en lange snij-messen) in den gordel, met eedel gesteentens, goud of zilver ingelegd, in 't staal konstig uitgewerkt. 't Is niet dat dit volk als in een bestendigen staat van oorlog leeft, dat de straaten of openbaare wegen 'er zo onvei-

lig zijn; 't tegendeel is Waar, en men ziet ze op hun sopha, in hun eige huis, in de diepste rust de wapenen bij zich draagen. Deeze zijn hunne çieraaden. Ook voert de armste boer een meer of min fraaije snaphaan bij zich, laat de land-straat ook noch zo veilig zijn.

Deeze bijzonderheid toont zeker geen verwijfd, maar wel een moedig en krijgs-zuchtig volk aan. Dus kon de Heer Abt RAYNAL wel recht hebben, wanneer hij zegt: dat hij, die de militaire discipline onder hen zou weeten intevoeren, een vijand der kristenheid zou zijn; ofschoon ook de militaire discipline den moed verkoelt.

't Is min de talrijkheid dan de discipline, die de legers geducht maakt. 't Zijn deeze, of, voor eene zee-mogendheid, welgestelde vlooten, die een Staat zijn aanzien geeven. Even als op de beurs van Amsterdam al-

leen de rijkste koopman 't meest is aangezien, alzo is 't onder de Staaten die geen, welke hierin de eerste is. Oordeel hoe 't den *Turken* vergaan zou, zo dan eens Vrankrijk, nu Pruissen met deeze arme zukkels geen medelijden hadt, en hun de hand niet een weinig boven 't hoofd hieldt.

Welk een jammer voor een volk zo rijk in ressources[85], als uit 't volgende zal blijken!

(85) 't Geld, waarvan ik in den text niet spreek, is ook een voornaame, eene hoofdressource. De gewoone inkomen des Turkschen rijks worden, naar mijn best geheugen, *annis communibus*, op 20,000,000 piasters begroot. De partikuliere schatkist des Sultans, hiervan afgezondert, is met zo veele gegrendelde deuren verzorgd, dat ik 'er nimmer heb kunnen inkijken. De rijkdommen aan zilver, goud, juweelen in 't Serrail te vinden, zijn onbereekenbaar. Men geeft 'er zeer breed van op. Mij dunkt, 'er staat mij zo iets schaduwachtigs van voor, dat de Turken onlangs eene geldleening bij ons beproefden; ik herinner mij niet op welke securiteit, maar zeker met weinig succes. Zo zij dat kruis noch hebben, waar Sultan SALADIN (Zie TODERINI, Tom III. p. 74) eens 200,000 ducaaten voor weigerde, is 't jammer, dat zij 'er geen koopman voor zoeken. Misschien zou de markt wat laager zijn!

De *Turksche* landmacht laat zich in de volgende vier klassen verdeelen.

I. De ordinaire, reguliere in soldij staande militie.

II. De ordinaire militie, die in geen soldij staat.

III. De buitengewoone militie, geligt in tijd van oorlog, en die niet langer soldij trekt, dan als dezelve duurt.

IV. De vrijwilligers, die in de armee alleen gevoed worden, zonder soldij te trekken.

Eerste klasse.

Aan 't hoofd derzelven staan de *Jeni-Cheri* of de Janitzaaren.

Men verdeelt ze in *Dimaths, Bolukis, Seijmengs, Adjengoglans, Kerlaners*[86].

2°. De *Dimaths* zijn verdeeld in honderd regimenten, van welke 'er negen- en-tachtig op de frontieren gebruikt worden. De andere elf dienen te *Constantinopolen*. Vier van deeze elf zijn onder de order van de *Solaks-Bachi*, en maaken een gedeelte van de wacht van den Sultan uit.

2°. De *Bolukis* zijn in een- en- zestig re-

(86) De manier van 't aanneemen der Janitzaaren laat zich smakelijker verhaalen dan ondervinden. De *Bas-Chiaus*, die als de Kapitein van de tweede *oda* is, krijgt den rekruut bij 't oor en geeft hem een muilpeer. Z. MARSIGLI, *Etat Militaire*. p. 70.

gimenten verdeeld; hiervan dienen alleen drie in de hoofdstad; de rest is voor de frontieren.

3°. De *Seymenys* tellen vierendertig regimenten, alle dienende op de grenzen.

4°. De *Adjengoglans* bestaan uit vierendertig regimenten altoos te *Constantinopolen*.

5°. De *Kerlaners* zijn verdeeld in vierendertig regimenten. Deeze zijn enkel werkluî ten dienste van 't corps Janitzaaren. De *Ottars* zijn van vijfentwintig à dertig koppen. De andere zijn van tusschen de 200 en 300 in tijd van oorlog. In vredenstijd is niets vast bestemd.

De Keizerlijke schat betaalt hondert en vijftig duizend Janitzaaren, (ieder Janitzaar bekomt 7 aspers 's daags, waarvan 120 een piaster, in mijn tijd 22 1/2 stuiver *hollandsch* maakten) namelijk hondert en tien duizend voor de frontieren, en veertig duizend voor *Constantinopolen*. Deeze laatsten

alleen worden gekleed. Men geeft aan ieder *chambrée* veertig okken (120 ℔ schaapenvleesch en twintig broeden 's daags. In tijd van oorlog is de kost overvloediger.

Men geeft hun NB geen wapenen, maar, wanneer zij campeeren, deelt men ze uit aan die geenen, welke ze missen.

De Ottomansche vorsten worden door deeze militie bewaakt. Wanneer hij sterft, zo moet de Kislar-Aga laaten zien 't lijk des overleedenen Sultans aan den Janitzaar-Aga, den Seimen-Bachi, en den Koul Kurassi van deeze bende.

Een gedeelte der regimenten heeft tot Collonels de Generaals van hun corps; andere hebben niet meer dan de *Tchorbagis*[87] onder welke de Odi-bachi, of Luitenant Collonels dienen.

(87) Een woord, dat mij meenigmaal uit mijn humeur gebragt heeft.-Hoe zo? *Tchorba* beteekent in 't Turksch soup; daar ik nu op mijn terugtocht na Trebisonde meenigmaal mijn eige soup (wilde ik ze niet aangebrand eeten; en daar hou ik niet van) moest kooken, en mij de Turken meest *Tchorbagi* noemden dagt ik in mijne kreupele etymologie, daar zij mij een compliment maakten, dat zij mij voor kok uitscholden.
100000 excuusen voor zo eene *povere digressie*!

Van de officieren hebben zommige vrijheid om te mogen trouwen, andere niet. Ook zijn 'er maar eenige, die zich de baarden durven laaten groeijen. Maar terwijl de kap niet meer den munnik, als de baard den officier maakt, zo wil ik met alle deeze gebaarde en ongebaarde heeren niemand verveelen.

Dit is nu het roompje des *Turkschen* legers! 't geen ik van de geweeren gezegd heb, heeft den militairen en zelfs niet militairen lezer alreeds doen voelen, dat 't noch

kwalijk afgetapte melk is. Achttien maanden hebbe ik mij in de *Turksche* Hoofdstad, zes maanden in een aantal *Turksche* provinciën in *Asiën* opgehouden, en te vergeefsch heb ik mij bijna blind gekeeken, om ergens een schaduw van militaire exercitie te zien(88).

(88) MARSIGLI die een werk in fol. over 't krijgsweezen der *Turken* heeft geschreeven, heeft geen één Hoofdstuk over de exercitiën. De Russen hebben hen nogtans, in den vorigen oorlog, zo gevoelig overreed (verhaalde ik hier de trekken der behendigheid hunner kanonniers, men hieldt dat verhaal zeker voor verdacht) van de kragt van 't geschut, dat zij zich eindelijk hebben laaten overhaalen, van Fransche Artilleristen, hun door den Koning van Vrankrijk met opzet gezonden, eenige lesjes te neemen; zo als ik de Muzulmans daar dan heb meê zien exerceeren. Maar wat helpen misschien vijftig, hondert matige kanonniers tegen eene Mogendheid, die een corps van 30,000 Artilleristen heeft?

De *Spahis*.

Deeze zijn Cavallerij. Hun vast getal is twaalf duizend, onder aanvoeren van hunnen bijzonderen generaal, de Spahis-Agassi.

De *Seliktars*.

Een ander corps Cavallerij, ook van twaalf duizend man, en insgelijks gecommandeert door den Seliktar-Agassi.

Noch vier compagnien Cavallerij, ieder van zes hondert koppen; van welke de eene helft den Spahis, de andere den Seliktars is toegevoegd. Zij zijn de wacht voor den *Sangera-Cherif*, dien zij in 't veld begeleiden. Maar zij zijn meest al noch op geen twee derden na compleet.

De *Oiybediyr*.

Dit is een corps Infanterie van vijf hondert koppen, even als dat der Janitzaaren, verdeelt in verscheiden regimenten, die den naam van *Junaath* en *Boulucki* voeren. De helft 'er van dient op de frontieren. Deszelfs generaal, *Diebedsjys-bachi* genaamd, heeft de zorge en de bewaaring der wapenen en krijgsbehoeftens.

De *Topdiya*.

Deeze zijn de Canoniers, ook verdeelt in *Diemaath* en *Beulucki*; zij leggen voor een gedeelte te *Constantinopolen* en voor een gedeelte op de grenzen. Hun getal bedraagt vijf duizend en hun generaal veldtuigmeester heet *Topchi-Bachi*.

Dit getal (laaten de artilleristen ook noch zo knap zijn) is gewis niet geëvenredigd aan de

grootte der legermagt, aan 't menigvuldig geschut, 't geen nu bij de legers in gebruik is. Het corps artilleristen in *Rusland* is dertig duizend man sterk.

De *Topchis* zijn de eenigen, die ik, zo als ik gezegd heb, zich heb zien oefenen in den wapenhandel. Mij dunkt dat ik eenige met eene genoegzaame naauwkeurigheid tien schooten in een minuut heb zien doen.

De *Top-arabadchi*.

Dit is een corps Infanterie, bestemd om de affuiten te bezorgen en te vervoeren, zo als ook tot 't transport van andere krijgsbehoeftens. Hun getal is mij onbekend. Hun generaal noemt zich *Top-arabadchi-bachi*.

De *Tchadir Cuchlyteris*.

Een corps van acht hondert infanteristen, wier post 't is de tenten en de bagagie

des Sultans, Groot-Vizirs enz. te bewaaken.

Voeg hier bij eene bende van twee hondert luiden, de veldmuzikanten des Sultans.

De *Suzaldiys*.

Zijn een nieuw corps artilleristen, twee duizend man sterk, eerst in 't jaar 1783 opgericht. Zij worden uit den partikulieren schat des Groot-Vizirs betaald.

Deeze onderscheiden corpsen formeeren den vasten *état* der *Turksche* legermagt. De *Jertienferaths*, of gewapende manschappen, op de grenzen, die dienen, om 't in compleet der vaste armee te vervullen, kunnen bezwaarlijk daar toe gebragt worden.

De chefs der zes eerstgenoemde corpsen assisteeren alleen bij den *Muchareria* of *conseil de guerre*.

Dus bedraagt de *permanente état* van de

Turksche krijgsmacht te land, S.E. 187,900 man.

Tweede klasse.

De *Turksche* Keizers zijn in de gewoonte, naarmaate zij veroveringen maaken, den krijgsluí hunne verdiensten te beloonen, met hun in de aangewonnen landen leengoederen te schenken. Deeze leengoederen geeven hun 't genot der tiendens en publieke belastingen, benevens de territoriaale, civile jurisdictie. Naarmaate der voordeelen zijn zij gehouden, in tijd van oorlog, onder de Beglerbeys of Pacha's van hunne gouvernementen, met zeker getal manschap te velde te trekken. Deeze leengoederen gaan over van vader op zoon. Zij worden verdeelt in *Timariots* en *Zaïms*. De eersten genieten een inkomen van vijf tot twintig duizend, min één, aspers. De *Zaïms* van

twintig tot hondertduizend, min één, aspers. De eersten zijn verplicht voor ieder drie duizend aspers een ruiter met zijn takelagie, de laatste voor ieder vijf duizend een dito daar te stellen.

In oude tijden gaf dit een provenu van 200,000, koppen. MARSIGLI begroot 't op 154,292, anderen op 123,570. Deeze manschappen moet men als eene gewapende landmacht aanmerken, of bij onze schutterijen vergelijken; edoch waren zij nimmer zo goed, d.i. niet zo wel geëxcerceerd.

Maar gelijk de klad komt ook in de beste instellingen, waaraan men, gelijk aan de oude-brug, bestendig de hand moet houden, wil men ze niet zien vervallen; alzo hebben deeze leenhouders de slimheid gehad deeze belasting beetje bij beetje zo in te palmen, dat ze geheel buiten effect geraakte. ABDUL-HAMED zaliger heeft in mijn tijd getracht deeze abuizen af te schaffen, en die zaak weder op den ouden

voet te brengen: maar de uitslag zijner poogingen is mij onbekend.

Tot deeze landmacht komt noch die van Vidin en Egijpte, bedraagende te zamen 6,000 man.

De Kiurden, dat is te zeggen, de burgers en steeliên van Kurdistaan, leveren 30,000 ruiters, uitneemend goed om den dienst van husaaren te verrichten.

Twaalf duizend Bulgaaren, den dienst van knechts doende, zullen de heksluiters der *Turksche* armee zijn.

Derde klasse.

Eene zo geduchte macht (zij kon 't zijn, was zij wel gedisciplineerd; zij is 't nu alleen door haar getal, beloopende, de manschap van de marine 'er bij gereekend, op 485,900 man) moest, zou men zeggen, volstaan om met succes te oorlogen. 't Te-

gendeel is waar; de Sultan is gehouden bovendien noch bij een ruptuur troepen te ligten, die alleen geduurende de vijandlijkheeden dienst doen; men noemt ze *Miriarlens*. Zij worden uit de bijzondere beurs des Sultans betaald. Naarmaate dezelve vet of schraal gespekt is, of naar gelang der omstandigheeden worden 'er veele of weinige aangenomen.

Vierde klasse.

Godsdienst, Vaderland en Vrijheid zijn drie hoog-klinkende woorden, van een scherp, schelklinkend, kruistoonig geluid, waarmede men oude vrouwen, kinderen en gekken, *Jooden, Kristenen, Turken*, altoos in 't harnas jaagt. Deeze stuipen brengen de *Giomellis* of *Turksche* vrijwilligers in de wapenen. Men telt 'er niet veel meer dan vijf duizend bij de armee. Zij kunnen op geene soldij, maar op de vrije kost aanspraak maaken.

Inrichting, Commando, enz. der Turksche Legers.

't Is preçies zo doenlijk te leeren leezen, schrijven, een auteur te zijn, zonder 't A B te kennen, als het 't is een leger te gebieden, voor hem, die geen compagnie weet te excerceeren. Deeze inleiding voorspeld niet veel goeds van de *Turksche* militaire operatien.

De Groot-Vizir is, gelijk een ieder weet, de man, die hun leger aanvoert. Men weet hoe de gunst des Sultans of eener Sultane favorite een waterdrager (*sakka*) tot Groot-Vizir verheffen kan. Bij mijn tijd bekleedde iemand die post, die geen tien jaaren geleeden in *Galata* een kommenij gehou-

den hadt. Wat kan dat voor een Veldmaarschalk geeven!

Alle standen, ik beken 't, vorderen hun leertijd; in geenen, van den hoogsten tot den laagsten, van de kerkelijke leeraaren af, die door rechtzinnigheid van leer 't geweeten - tot de schoenmaakers toe, die door rechtzinnigheid van leest den voet voor lijkdoorns bewaaren, wordt men dan na gedaane proef toegelaaten. De konst der regeering alleen is hiervan uitgezondert, even als 't zwemmen in de eende kuikens; is zij eene ingegeeven kennis, over landen zee-, over burgerlijke en militaire zaaken uitspraak doende, en bewind voerende, met *oneindige competentie*! Zo denken 'er over de vrienden Muzulmans, en veelen hunner confraters.

Bij 't uitbreeken van een oorlog vordert 't een geruimen tijd, eer 't leger, dat te zamen komen moet, uit zo verspreidde en

afgeleegen landen, verzameld is; een leger dat zich duizende van ongereegeltheeden veroorlooft in de landen, welke deeze manschappen doortrekken, als kudden-vee zonder herder.

Zij hebben een quartiermeester generaal, die de marsch-routen, bestemt, en de campementen afsteekt; doch zijne kundigheeden in de *castrometatie* strekken zich zelden verder uit, dan dat hij de proviant in 't midden weet te plaatzen, en zorgt dat geene tent opgeslaagen wordt, voordat die voor den provoost 'er staat. Vervolgens zet ieder zijn tent, naar zijn goedvinden, zonder ze op een lijn te zetten, of 'er straaten en uitgangen aan te maaken. Voeg hier bij een eindeloozen sleep van allerlei gereedschap, en men zal kunnen, opmaaken, welke verwarring 'er in een *Turksch* camp moet heerschen. Eilieve! bezie toch eens de XXV plaat in 't werk van den Graaf MARSIGLI, zo gij 't hebt, en gij zult bekennen, dat 't onmogelijk is

een gequalificeerder doolhof uit te denken, dan dat der *Turksche* gecampeerde cavallerij. In deeze verwarring hebben zij wel eens hun heil gevonden, naarmate 't den vijand, die hen in hun camp overviel, 't bijna onmogelijk maakte 'er weder uit te geraaken, zonder veel hair te laaten.

Wanneer zij opbreeken, gaat de infanterie vooruit; zijn zij in hun land, marcheeren zij zonder order; ieder voegt zich daar hij wil. Dus marcheerde zeker, in den voorlaatsten veldtocht de Groot-Vizir, toen hij 't beleegerde *Belgrado* wilde ontzetten. Zonder deeze verwarring, met de voorzorge van altoos een corps ligte troepen vooruit te zenden, om te recognosceeren, zoude 't den *Oostenrijkers* zo ligt niet gevallen zien, hem onverhoeds op 't lijf te zitten, en totaal te slaan, 't geen 't verlies dier vestinge ten gevolge hadt, en aan de *Turksche* zaaken een zo misselijk aanzien gaf, een

aanzien zo onderscheiden van 't geen zij een jaar vroeger hadden toen zij, 't plan der operatiën, 't geen zeker heer van mijne kennisse, de Baron B..... voor hun gesteld hadt, volgende, den *Oostenrijkers* zo veel schriks aanjoegen.

Ieder een weet (zegt de hr. M..) dat een campement, waarover een kundig generaal commandeert, in orde van batailje, of' er 't naaste aan is. Het geen wij dus van hun manier van campeeren gezegd hebben, geeft een begrip van hun slagorde. Gewoonlijk valt hunne ruiterij, de zabel in de vuist, onder een afgrijzelijk geschreeuw den vijand in de flank. Kan deeze dien schok weerstaan, houdt hij zich geslooten, geeft hij zonder contenance te verliezen een geregeld en bestendig vuur, zo gelukt 't hem meest altoos deeze verwarde benden overhoop te smijten.

't Volgende, getrokken uit de allernieuwste berichten omtrent het militaire weezen

der *Turken* zal den lezer een denkbeeld kunnen geeven van de geëxcerceerdheid hunner legers.

‘Eenige dagen voor mijn komst te Sophia, wilde de Groot-Vizir de proef neemen, om zijn leger in drie gelederen te rangeeren, en 't zelve te doen manoeuvreeren op zijn *Europeaansch*. De Ottomansche krijgsbenden, die altoos geweigerd hebben zich te voegen naar de regels van een militaire taktiek, onderwierpen zich eenige uuren *taliter qualiter* aan een exercitie, die men aanmerkte, als een parade, in de hoop op een geschenk; waarvan het niet uittellen 's anderen daags een algemeenen opstand verwekte; de Janitzaaren ijlden naar de tent van den Groot Vizir, om hem in stukken te houwen; deeze hadt het geluk zulks verkleed te ontkomen in de tent van den Reis-Effendi, welke terstond twaalf maal hondert

duizend *livres* aan de troupen deedt uitbetaalen, die, door dit geschenk bevreedigd, den Groot-Vizir vergunden wederom aan hun hoofd te verschijnen'. De Graaf FERRIERES DE SAUVEBOEUF. tom. I. p. 135.

Vijfde bundel.

Constantinopolen *krijgskundig beschouwd*.[89]

Gelijk met de veroveringen van dezen zetel des Griekschen keizer-rijks, de *Turken*

(89) Niemand heeft, mijns weetens, den cierlijken schrijver der Historie van de Bezittingen der Europeaanen, in de beide Indiën, het tot een misdaad aangereekend, of 't als eene onvolkomenheid in zijn voortreflijk werk aangezien, dat hij zelden van eene eenigzints aanzienelijke plaatze afstapt, zonder zich in te laaten in de wijzen, waarop dezelve aangevallen en verdeedigd zou kunnen worden: ofschoon ook 't verlies of behoud dier plaatze den Staat, aan wien zij behoort, niet gevoelig aandeedt. Misschien zal dit stuk, voor zo verre 't militair is, niet even gunstig worden opgenomen bij 't publiek, 't geen mij, schoon noch niet stokoud, reeds bekend is voor een weinig grilziek, en zich zelven niet altoos gelijk in zijne oordeelvellingen. Mij dagt echter dat de militaire staat van Constantinopolen, met wiens verlies 't Turksche rijk verlooren gaat, eene wat meer omslagtige beschrijvinge verdiende. Den onkrijgskundigen leezer zal zij weinig behaagen; ook verzoek ik hem, bij al wat heilig is, ze maar over te slaan; den anderen zal ze, ik ben 'er gerust op, zeer belangrijk zijn. - Heeft men ooit met recht een maaltijd bedilt, om dat 'er één schotel op tafel stondt, waarvan men niet proefde?

't zelve den doodsteek gaven - want ik reeken nu voor niets de splinter, die 'er DAVID COMMENUS te *Trebizonde* van overbleef; behalve dat ook deeze binnen kort

't lot van CONSTANTINUS PALAEOLOGUS hadt - alzo zal wederom met 't verlies deezes zetels des *Turkschen* rijks dit laatste in duigen vallen.

't Is niet dat de Sultans zich niet bevinden in omstandigheeden geheel onderscheiden van die des *Griekschen* Keizers, wien voor de verovering van *Constantinopolen* buiten 't zelve reeds niets overbleef: - 't is om deeze reeden, dat alle de pacha's, beyglerbey's enz. of verre de meesten, zeker de vermogendste(90) altoos tot opstand genee-

(90) De Pacha van Bagdad is reeds jaaren lang een onderdaan des Sultans bijna enkel in naam. Deeze weet dit zeer wel en behandelt hem altoos met veel menagement. Ik heb zelve noch een brief van den Groot-Vizir voor hem, waarin hij hem *broedert*. En eilieve zeg mij eens, hoe men een gouverneur, die meer dan 300 mijlen (en welke mijlen, en in welk land!) van C. woont, en die 100,000 man onder de wapenen kan stellen, bedwingen kan!

gen, onderdaanen in schijn, zich onmiddelijk der heerschappije des Sultans zullen onttrekken, zodra 't verlies der hoofdstad hem dwingende elders heul en troost te zoeken, dit staatkundig uurwerk komt stil te staan.

Meenigmaal heb ik mij aldaar met luiden van kunde in aanzienelijke posten gesteld, over deeze gevaarlijke gesteldheid van zaaken onderhouden. Hun scheen ze min dringende, dan mij, die toen 't zee-weezen der *Russen* noch te *Cherson* noch te *Sevastopol* kende. Het streelt zeker mijne eigenliefde van achteren uit de papieren van luiden van diepe militaire kunde, die alles met eige oogen opzettelijk onderzocht hebben, te zien, dat dit onheil den *Turken* onmiddelijk voor de deur staat, en dat ik alzo den bal niet misgeslaagen heb. Maar zo mij dit streelt, doet 't mij leed, daar ik altoos gehoopt had, dat zij door zo meenige harde lessen wijzer geworden hun land-

en zeemacht eindelijk in dien staat zouden gebragt hebben, dat zij een veroverzieken nabuur met vertrouwen onder de oogen konden zien, 't doet mij leed, zeg ik, dat de abuizen bij hen zo diep zijn ingekankerd, dat een uitvoerlijk plan van hervorming eene wiskundige onmogelijkheid is, dat de beste poogingen niet meer dan een *palliatif* zijn voor ongeneeslijke kwaalen, die 't alleen voor een tijd kan verschuiven.

Even nu als een hooge boom niet omvalt zonder te beschaadigen, of te verpletteren die hem omringen, alzo is de nasleep des ingestorten *Turkschen* rijks onbereekenbaar. Wie zal 'er door vergruist worden? wie zal de afgescheide brokken van dit ontmeetbaar gebouw na zich neemen, om 'er 't zijne mede te vergrooten?

Wat hiervan zij, *Constantinoplen* uit dit gezichtpunt beschouwd, wordt oneindig belangrijk. Zo mijn lezer deel neemt in den

toestand der waereld, behoef ik hem om geene verschooning te vraagen voor de bijzonderheeden, in welke ik gaa treeden, omtrent de wijze waarop deeze stad aangevallen en principaal verdeedigd kan worden: opdat de *genie* 't gebrekkige van 't militaire vervulle.

Voor een dozijn jaaren mogt deeze memorie een *hors-d'-oeuvre* schijnen. Toen de *Russen*, in hun oorlogen met de *Turken*, den Dnieper, Bog, Dniester en Donau passeeren, hunne legers hondert mijlen moesten laaten marcheeren, zodat zij als afgemat waren, voordat zij op 't slag-veld kwamen, toen zij eene menigte vestingen te veroveren hadden, om zich eene vrije retraite te menageeren; allen operatiën, die veel tijd, manschappen en kosten vorderen, wilde zij eindelijk tot hun geliefd oogmerk, 't verdringen der *Turken* uit *Europa* en *Constantinopelen* komen, toen, zeg ik, mogt dit gevaar

zich in een ver verschiet vertoonen, en deeze memorie een overboodig werk schijnen: maar zedert zij te *Cherson* een admiraliteit, te *Sevastople* een vloot, en de vrije vaart op de *Zwarte-Zee* hebben, kan de Sultan 's avonds, in zijn Serrail te *Constantinoplen* gerust gaan slaapen, en 's morgens of der *Russen* krijgs-gevangene, of gedwongen zijn te vluchten, en hun zijn gansche rijk, als 't ware, ten prooi te laaten.[91]

(91) '*En Janvier 1786, une fregatte Russe entra pendant la nuit dans le Bosphore, sans que les gardes des Châteaux d'Europe & d'Asie, absentes ou endormies, s'en fussent apperçues, et vint mouiller dans le Port de Constantinople. La Porte fit ses plaintes à l'Envoyé de Russie, sur la témérité du commandant, qui donna pour excuse de sa hardiesse, plutôt que de son ignorance, qu'un brouillard épais lui ayant dérobé la vue de terre, il avoit été entrainé, malgré lui, par les courans, auxquels il n' avoit pûrésister, quoiqu'il lui eût été ordonné de remettre sur le-champ à la voile, cela ne prouva pas moins qu'une escadre pourroit entrer de même à l'improviste, et bombarder cette capitale'. Le comte* FERRIERES DE SAUVEBOEUF, ibid. tom I. p. 65.

Dit is letterlijk waar; en (een paerdje dat noch harder draaft) ik neem aan te bewijzen,[92] dat zo, in plaats van den Prins POTEMKIN, onze Vice-Admiraal en Ridder VAN KINSBERGEN het opper-gebied over de *Russische* marine op de *Zwarte-Zee* gevoerd, zo de Keizerin zijnen ijver en arbeidzaamheid helpende, maar halven wind hadt willen zeilen, *Constantinopolen* voor haare zegepraalende wapenen reeds zoude hebben moeten bukken; en zo de grootte dier residentie 't moeijelijk zoude gemaakt hebben

(92) Dit zal ik *hiernamaals*, evenwel in deeze waereld, in 't vervolg van dit werk doen, bij welzijn, wanneer ik mijn lezer in de *Krim* te *Sevastople* zal gevoerd hebben.

haar te behouden, zij gewis dezelve zou hebben kunnen rantzoeneeren, en 'er een onnoemelijken schat uit trekken. Zo is 't dan wel niet te verwonderen, dat deeze Vorstin zich zo veele moeite gaf, om dien Heer in haaren dienst te lokken, hem *Carte-Blanche* aangeboden hebbende! - Ergdenkenden en wangunstigen zullen deezen uitstap van vleijerije verdenken. Dan ik betuige, zo zeer ik wensche bij alle, die mij kennen, de reputatie van een eerlijk mensch te behouden, dat het gezegde naar 't zuiver ingeeven van mijn geweeten, naar mijne beste overtuiging, en voorzeker buiten kennis van dien Heer, hier neêrgezet is.[93]

(93) Ook is Sultan SELIM, in de tegenwoordige gesteldheid van zaaken, 't behoud zijner residentie den Koning van Zweeden verschuldigd. Zonder zijne vermogende diversie zou de groote Russische Vloot de Turksche zeker geslaagen en zich met haare zegepraalende magt voor 't Serrail gelegt, of zouden de *Constantinoplers* zich aan een bezoek van die van *Sevastople* bloot gesteld hebben.

De slag, dien de *Russen* den *Turken* bereiden, zal hun uit de *Zwarte-Zee*, toegebragt worden. Schoon de vlooten der eersten in de *Oost-Zee* veel zwaarer zijn dan die op de *Zwarte-Zee*, zullen deezen 'er 't werktuig niet van zijn.

Voor eerst is de weg uit *Cronstad* naar de *Dardanellen* lang.

Ten tweede moeten zij *Zweeden, Denemarken, Holland, Engeland, Vrankrijk, Spanje* voorbij zeilen: 't geen niet toegaan kan, zonder eenige deezer mogendheeden *ombrage* te geeven.

Ten derde zijn de Zuide-Winden bij de *Dardanellen*, in 't fraaije faisoen zeldzaam, en de stroomen altoos contrarie.

Ten vierde is *Sevastople* een hoek van

de waereld, daar geene mogendheid hen bespiedt.

Ten vijfde zijn de Noorde-Winden op de *Zwarte-Zee* in den zomer als een passaat.

Ten zesde loopen de stroomen uit deeze vliegend den Bosphorus in, en 't Serrail voorbij: zodat zij 'er den ingang in den nanacht van aangedaan hebbende, (de Kust is hoog genoeg, om den ingang van 't Kanaal bij helder weêr, op 9 à 10 mijlen te kunnen peilen) niet 't krieken van den dag, eer de Sultan zich noch den slaap uit de oogen geveegt heeft, voor zijn Paleis kunnen leggen.

Daarom zullen wij vooreerst en vooral met de verdeediging van 't Kanaal van *Constantinople* van den kant der *Zwarte-Zee* ons ophouden.

De Bosphorus is aan deszelfs ingang dertien hondert roeden breed; maar deeze breedte neemt allengs af tot aan de punten,

uitsteekende in *Europa* en *Asia, Cavacks* genaamd. 't Vaarwater is doorgaans van eene ongelijke breedte, maar altoos veel min breed dan de Bosphorus zelve, van 9. 13. 15. 17. zeer zelden 42 vademen diep. Een grond van kiezelsteen (*gravier*). Van den ingang tot aan deeze punten is de stroom, gebooren uit den toevloed van water in de *Zwarte-Zee*, door zo veele rivieren, den Don of *Tanais*, den Dnieper of *Boristhenes*, den Bog of *Hypanis*, den Dniester of *Danastris*, den Donau of *Isther* aangebragt, wel vooraan sterk, maar minder als hij 't na beneden is. Deeze stroom is bovenal vliegende in de zes zomer-maanden, wanneer de N. Winden bestendig waaijen. Maar in herfst en winter waaijen 'er ook Z. Winden, welke dien stroom zeer stremmen, en zelfs dooden.

Deeze laatsten zoude men moeten nutten, om in 't Vaar-water, 't zij aan zijne engste,

't zij aan zijne ondiepste plaatze, verzenkingen te maaken. Oude schepen, met steenen, zand, enz. gevuld, alles *specie*, die men aan den oever in overvloed vindt, en die men ter verbreeding van 't Kanaal (op dat 't geen men van de ruimte afneemt in de diepte - men aan 't water wedergeeve in de breedte) zoude moeten wegruimen, in menigte bij, naast en op elkander gezonken, zouden misschien 't vaarwater zo ondiep kunnen maaken, dat 't voor Oorlog-schepen niet meer vaarbaar was. Dit zou, zal men zeggen, geen klusje, maar een zwaare karre wei zijn. Wat zwaarigheid! zo 'er maar een kijk van goed succes op was. Wie zal na der *Franschen* Hercules-arbeid te *Cherburg* zeggen, dat iets van die natuur onmogelijk is?

En alsdan mogten de *Russen* hun gansche Esquader van de *Zwarte-Zee*, toch enkel ingericht om den arme *Turken* katte-kwaad

te doen, inzouten, of 'er brandhout van hakken, waaraan zij toch in de *Krim* zo groot gebrek hebben.

't Zij nu dat dit ontwerp onuitvoerlijk is, 't zij 'er de *Turken* niet om gedagt hebben, 't zij ze de vrije vaart voor hunne eige Oorlogschepen niet hebben willen verliezen, zij hebben getracht zich te dekken tegen een aanval, op de volgende manier.

Twee oude kasteelen moeten een vijandelijke vloot afweeren. Maar zij leggen op een te grooten afstand, om hun vuur te kunnen kruitzen; en zij zijn te zwak om 't vijandelijk vuur te kunnen weêrstaan; om nu niet te spreeken, dat zij door een klein getal troepen, die men in de nabuurige bogten aan wal kan zetten, den *Turken* zelfs voor den neus zouden kunnen weggenomen worden.

De twee nieuwe kasteelen, in 't jaar 1773 gebouwd, hebben dezelve gebreken: uitge-

nomen dat zij nader aan elkan der leggen Met recht werpt men den Heer Baron DE TOTT voor, - dat hij voor dezelve eene slechte plaats heeft uitgekozen - dat hij de hoogtens van waar de vijand ze met zijn geschut zou kunnen bestrijken, niet geslecht heeft - dat hij 'er 't vuur zodaanig van heeft verdeeld, dat 't grootste gedeelte 'er van niet kan werken, voordat de vijand of met zijne schepen op de zijde 'er van legt, of 't reeds gepasseerd is: daar met 't grootste vuur N.O. en N.W. aan te leggen, men de schepen van vooren tot achteren hadt kunnen beschieten.

De nieuwe batterijen der beide *Kavacks*, van steen opgemetzeld, zo als die der voorgemelde kasteelen, zijn des te slechter, naarmaate derzelver schietgaten niet meer dan vier à vijf voeten boven water zijn. Binnen kort zou de overmacht van 't vijandelijk geschut dit vuur doen zwijgen.

De *Turksche* artilleristen zijn ook zo slecht, dat men in 't geheel geen staat mag maaken, noch op de juistheid van 't schot, noch op de gezwindheid van 't vuur, zo noodzaakelijk in dergelijke geleegenheeden.

Hieruit is 't op te maaken, dat een vijand van eene grooter magt in scheepen, dus meester van de *Zwarte-Zee*, welke in de tegenwoordige gesteldheid van zaaken deeze passage zou zoeken te forceeren, 'er zeer waarschijnelijk in slaagen zou: daar de aangehaalde gebreken der kasteelen en batterijen hem niet zouden behoeven tegen te houden. Wat meer is, al hadden ze ook deeze gebreken niet, zouden ze 't evenwel niet kunnen doen. Als een vloot een passage wil forceeren, zo die alleen op eene plaatze weêrstand vindt, laat ze ook noch zo sterk zijn, zal 't hem altoos gelukken. De vaart van de schepen, stroom en wind meê hebbende, zal ze in een snip voorbij die

gevreesde plaatze voeren, waarvan ze ook noch 't vuur door 't hunne zullen doen verflaauwen. Maar wanneer deeze passage, door een ketting van verdeediging, meer dan één weêrstand biedt, zo zullen de schepen, altoos meer of min aan romp en tuigagie beschadigd door 't eerste vuur, vertraagd in hun vaart, noch meer aan een tweede blootgesteld zijn; 't geen zij niet zullen durven waagen.

Maar gesteld, dat, in weêrwil van al den kijk op een goeden uitkomst, de vijand deeze onderneeming niet durfde waagen, zou 't hem in dat geval gemaklijk zijn kleine corpsen troupen aan de nabuurige kusten van Europa en Asia aan land te zetten, en deeze kasteelen te doen aangrijpen van achteren, alwaar zij niet geflankeerd, waar zij gevolglijk ligt te beklimmen en stormenderhand weg te neemen zouden zijn. Deeze operatie vordert enkel eene eenvou-

dige kennisse van 't locaale, die de *Russen* ligt krijgen kunnen.

Digt bij de oude kasteelen in Europa en Asia, zijn verscheiden plaatzen zeer geschikt tot 't aan land zetten van troepen, die in éénen nacht ze zouden kunnen forceeren: ondertusschen dat 't geschut der schepen eene nuttige diversie na den zee kant maakte. Deeze ontscheepingsplaatzen zijn, aan den kant van Europa, van *Fanaraky* af tot *Eski-Fanary*, dat is op eene uitgestrektheid van 4,000 roeden. Verscheide inhammen en bogten, die de *Turksche Caïquen* doorgaans tot eene werkplaatze dienen, en waarin de oorlogssloepen en barken de manschap aan land kunnen zetten, zouden die landinge zeer bevorderlijk zijn.

Aan de zijde van Asia vindt men, op een afstand van 200 roeden van 't kasteel, een ruimen inham, geformeerd door een valei, open voor den mond van een beek. In weêrwil van de nabijheid des kasteels,

kan geen één zijner stukken deezen inham beschieten. Deeze plaats zou de ontscheeping zeer begunstigen. *Riva* 800 roeden verder, zounoch voordeeliger zijn, daar men overal zeer gemaklijk voet aan wal kan zetten. Op 400 roeden afstand van land kunnen de schepen op 19 vademen ankeren. De anker-grond is 'er zo goed, dat de schepen geen gevaar loopen van verdrijven, in weêrwil der heftigheid van de stroomen en de N. winden.

't Armzaalig kasteel van *Riva* zou niet kunnen hinderen, dat men zo veel volks aan land zette, als men nodig heeft, om 't te neemen, zo als ook 't *Fanaraky* van Asia. De ligtheid der communicatiën, de hoogtens, die elkander achtervolgens en de nieuwe kasteelen bestrijken, laaten vermoeden, dat de eerste attaque gelukt zijnde, alles wat 'er beneden is, 't een na 't ander, zou weggenomen worden in éénen nacht.

Dit geklaart zijnde, zou 'er geen hinderpaal meer tegen den doortocht der Schepen zijn; geholpen door den stroom en de N. winden, kunnen zij in drie uuren tijds voor de punt van 't Serrail zijn, zich 't een achter 't ander vertuijen, of voortweeankers vast leggen en de hoofdstad des *Turkschen* rijks tot de overgaaf dwingen.

Is *Constantinopolen* zo ligt te overrompeen, 't is 't niet min het te verdeedigen. De natuur zelve heeft deeze verdeediging zo te land als te water aangeweezen.

't Kanaal van *Constantinopolen* heeft op zijn naauwst niet meer dan 700 roeden breedte.'t Is omringd van hoogtens van 30 tot 150 voeten, waarmede men voordeel zou kunnen doen, om 'er geschut op te planten.

[zie illustratie]

Beide de oevers hebben zeer goede ankerplaatzen, zeer geschikt om 'er vlottende batterijen in te leggen, die den doortocht noch veel enger zouden maaken, en al hun vuur met veel voordeel tegen de schepen,

niet in 't zelve geval zich bevindende, zouden kunnen ontwikkelen.

In de kasteelen of op de batterijen vindt men thans geene mortieren. 't Is echter derzelver vuur 't welk de schepen 't meeste vreezen, wijl 't hen aan een zichtbaar gevaar blootstelt. Eén éénige bombe is volstaande om een schip in de lucht te doen springen, en een geheel esquader in desorder te brengen, 't zij door 't springen, 't zij door 't in den brand steeken van de naaste schepen. Men kan niet te veel mortieren plaatzen bovenal op de uithoeken, van waar men het schot na boven en beneeden de batterijen kan wenden.

Men kan 'er vlottende batterijen bijvoegen, uit welke men de schepen, 't zij met gloeijende, 't zij met brandkogels zou kunnen beschieten.

De canoneer-sloepen behoorden van een zwaar charter te zijn, zullen zij 't kanaal

met eenigen nadruk beschermen. Zij behoorden te zijn van 12 stukken 24 ponders. Men heeft opgemerkt, dat de twee hooge uithoeken, die 400 roeden beneeden de nieuwe kasteelen zijn, het kanaal zeer eng maaken. Derzelver schuinsche richting zou de directie van 't vuur begunstigen, en maaken dat men de vijandelijke schepen voorin zou kunnen schieten. Men zoude bij de *Cavacks* de vlottende batterijen ten anker kunnen leggen, op vier ankers, gekat in een haane-poot, en met ijzere kettingen vast gehouden. De eerste deezer vlottende batterijen moest 20 roeden van de kust, de tweede 30 roeden 'er van geänkerd leggen op 15 tot 18 vademen kiezel-steen in Europa, en 20 tot 30 vademen schelpen in Asia. Men moest ze in een diagonaal met den ingang van 't kanaal op een spring leggen. Deeze batterijen zouden eene des te geduchter ketting formeeren, naarmaate

om ze te forceeren, men 'er op zou moeten vallen, en zich met hen vermengen. Hen te enteren, zou gevaarlijk zijn. Deeze legging is des te gelukkiger, daar hier op 100 roeden afstands van land een klip legt, welke de passage enger maakt.

Keurt men deeze vlottende batterijen af, zo gebruike men een getal van 20 canonneer-sloepen, ieder een stuk van 24 ℔ op de bak, op een sleê, voerende. Men moest ze met den voorsteeven na 't N. ankeren, en ze zo aan elkander vastmaaken, dat noch wind noch stroom ze uit hun directie kon brengen.

't Gezegde omtrent de weêrloozen staat der kasteelen van de land-zijde in Europa en Asia, doet den militairen leezer reeds van zelfs begrijpen, hoe zeer 't nodig is, achter beide dezelve eene plaatze voor 2000 man te ruimen, en 'er de nodige magazijnen voor mond- en krijgsbehoeftens

bij aanteleggen, waardoor men deeze kasteelen tegen eene overrompeling kan dekken. Zonder te spreeken, dat een dergelijk geretrancheert campement het landen in de buurt der kasteelen of onmogelijk of bezwaarlijk maaken zou: zonder te spreeken dat een vijand elders geland, een zo gewichtigen post niet achter zich zou durven laaten, maar dien eerst zou moeten wegneemen, 't geen hem waarschijnlijk verzwakken, zeer zeker hem vertraagen zou.

Eene andere wijze waarop *Rusland* de *Turksche* hoofdstad zou kunnen wegnemen, is door een corps d' armee ergens op de kusten van de *Zwarte-Zee* aan wal te zetten, op den kortsten afstand van *Constantinopolen*. Bij geluk voor de *Turken* heeft de natuur dezelve (de kusten) doorgaans zeer steil gemaakt, bezet met hooge klippen. De kleine inhammen tusschen de kasteelen van Europa en *Esky-Fanary* zijn

niet groot genoeg voor de landinge van duizend manschappen.

Maar tusschen *Esky-Fanary* en *Karabournou* is eene generaale landing gemaklijk. Om deeze moeijelijk te maaken, behoorde men:

I. Op de aangelegenste hoeken batterijen aan te leggen.

II. Andere wandelende batterijen van veld stukken te hebben, die men in een rep verbrengen kan, daar de sloepen wilden landen.

III. Twee corps Infanterij en Ruiterij, groot naar evenredigheid der vijandelijke macht, 't een te zetten op de hoogtens van *Domusdere*, 't andere bij *Enicui*, en dit camp met eenige ligte retranchementen te versterken.

IV. Eenige mortieren te plaatzen op de voornaamste hoogtens, om de vloot, die de ontscheeping dekt, te beschieten.

V. Twee torentjes voor 't maaken van seinen te bouwen, 't eene aan den hoek van *Esky-Fanary*, 't andere aan *Kara-bournou*; om van de eerste verschijning eener vijandelijke macht kondschap te kunnen geeven.

Deeze zijn de voornaamste middelen, welke de Porte heeft, om een inval in haar land, en een aanval op haar hoofdstad afte weeren. 't Ontbreekt haar aan kalk noch steen, hout noch ijzer, noch handen, om ze te bewerkstelligen. Maar 't draalen is gevaarlijk. De noodwendigheid om de *Turksche* troupen alleen defensief te doen ageeren is een kind in de konst van oorlog bekend, laaten die troupen ook noch zo talrijk zijn. 't Is alleen door de keuze van de beste positiën, in overvloed op hunnen bodem te vinden, door 't met oordeel plaatzen van sterke retranchementen, dat een

ongedisciplineerd en aan 't vuur ongewoon heir met eenig voordeel strijden kan tegen, en wel eens overwinnen kan een ander aan order en manoeuvres gewoon.

't Kanaal van Constantinopolen, *Bosphorus Thracicus*, dat zich door de *Propontis* en *Hellespontus*, in de *Egeische* Zee of *Archipel* ontlast, maakt de *Turksche* hoofdstad ook van die zijde voor den vijand toeganglijk. Om deeze deur toe te grendelen, schoon, om reeden voorgemeld, hunne natuurlijke vijand dien niet zal inbreeken, dienen de vermaarde kasteelen, bekend onder den naam van *Dardanellen*, juist bij den *Hellespontus* en de muuren van *Troja* geleegen.

Op twee plaatzen is de doorgang versterkt. De eerste is voor aan den ingang tusschen twee kaapen, de tweede is vier mijlen hooger, daar de passage 't engst is. De twee kasteelen, die deezen laatsten door-

gang versterken, heetten eigenlijk de *Dardanellen*, naar de oude stad *Dardana*.

In den voorigen oorlog met de *Russen* heeft men noch een nieuw kasteel, onder opzicht van den Heer Baron DE TOTT gebouwd.

't Nieuwe kasteel van Europa of Romeliën *Inghi-Issan*, is gebouwd aan den oever van de zee, en beslaat een heuvel, door een kleine valei afgescheiden van die, welke deeze plaatzen bestrijken.

Zonder ons in te laaten in een breedvoerig detail der vestingbouwkundige bijzonderheeden, tot deeze kasteelen betreklijk, bijzonderheeden, die den Ingenieur, uit welke klasse 'er misschien niet één onder mijne lezers gevonden wordt, alleen smaaken kan en zeker smaaken zou - in 't detail der ammunitie deezer kasteelen, 't geen wij beiden naar de nieuwste, naauwkeurigste en nimmer voor 't licht gekomen opgaave voor

ons hebben leggen, en waardoor wij deezen bundel met ettelijke vellen zouden kunnen doen zwellen, willen wij *kristelijker* met onzen lezer, en eerlijker met zijn beurs omgaan, hem dit verdriet en deeze waarschijnelijk voor hem zeer nodelooze uitgaave bespaaren, en dit alleen uit mijn wijdloopig handschrift resumeeren, dat alle deeze kasteelen, in hunnen tegenwoordigen staat voor een vijandelijke vloot een niets beduidende hinderpaal zijn. 't Is eene uitgemaakte zaak, dat de Graaf ALEXEIORLOW, nadat de *Turken* bij *Tchesmé* geslaagen waren, indien hij, zijn voordeel weetende te doen met de Z. winden, die ettelijke dagen na dien slag woeijen (iets zeer zeldzaams in den zomer) hadt willen gaapen voor de pap, die het krijgsfortuin hem boodt, hij de passage der *Dardanellen* zou hebben kunnen forceeren. 't Onbeschoft[93] geschut dier

(93) Is deeze uitdrukking ook onbeschoft? Beschaafde lezer oordeel. Men telt op de batterijen van de kasteelen der Dardanellen, om van veele andere zwaare kanonnen te zwijgen, de navolgende:
33 Stukken van 22 duim middellijns 10 voeten lang.
36 - - - - - - - - 13 - - - - - - - - 17 - - - - - - - -
20 - - - - - - - -60 [illegible] - - - - - - - - 20 - - - - - - - -
Alles metaal geschut.

kasteelen is zo kwalijk geplaatst, dat men 'er zich niet van zou kunnen bedienen, onder 't vuur der vijandelijke schepen, die op zijn best maar ééne laag van de *Turken* te vreezen zouden hebben.

Wilden zij zich door des kundigen laaten bestieren, zo behoorden zij deeze kasteelen te repareeren, borstweeringen van aarde op te richten, dit geschut op de behoorlijke affuiten te leggen, affuiten, geëvenredigd aan de stukken en bekwaam om derzelver schok uit te staan.

Behalven dit zou men de hinderpaalen noch kunnen vermeenigvuldigen, en noch

andere batterijen aanleggen. Die, welke men aan 't barbiers-punt heeft begonnen, en op de hoogtens aan de overzijde, zijn zeer wel geplaatst; men behoorde 'er stukken op te leggen en ze wel te onderhouden.

De hoogte van *Maita* in Europa, vlak over den laagen uithoek *Nahara*, verdiende niet te worden verwaarloosd. De schepen, moetende 't digt onder de kust van Europa houden, veranderen van koers onder deeze hoogte, en zouden lang bloot leggen voor 't vuur der batterijen, die men 'er konde opwerpen.

Ten besluite, met hoe veel zorge men ook alle de voordeeligste uithoeken met zwaare batterijen versterke, dit alles zal weinig baaten, ten zij men ook de nabuurige kusten versterke en bezette; om voor te komen, dat de vijand een landing doende, alle deeze forten en batterijen niet in den rug valle, en 'er zich van vermeestere. -

'Er legt mij noch iets op 't hart, maar ik durf 'er niet meê uitkomen; schoon ik anders noch al iets durv'. Maar 'er zijn dingen, die tegen de aangenomene denkwijze zo ijsselijk aanloopen, die men als zo verderflijk zal aanmerken, zo gevaarlijk om ze aan den neus van 't publiek te hangen, dat ik haast niet weet of ik ..... 'k zal er eens een advocaat en een dominé over spreeken.

Men ondermijnt een stuk gronds, en laat een duizend menschen of vier in de lucht springen.

Men masqueert een batterij met schroot gelaaden, en veegt ettelijke duizend menschen uit de waereld, als of ze geen geld van bakeren gekost hadden.

Men schiet met brandstoffen een vloot in den brand, en geeft den H. LAURENTIUS eenige duizenden confraters.

Dit alles is geoorloofd, EERLIJK, BRAAF, GLORIEUS!

Zo is 't dan gepermitteerd in den oorlog zijn vijand allen mogelijken kwaad te doen, zonder eenige de allergeringste *égards* te hebben voor de menschheid? Is 't? Bedenk u wel.... Ja. Nu dan zo heb ik noch een pijl op mijn koker, waarmede de *Turken* de vliegen beter van zich zouden kunnen afhouden, als met al hun gewapende manschap: een pijl, tegen welke hunne vijanden geen schild hebben.

Waar zal dat op uitkomen!.. *parturiunt montes* denkt wel iemand. Vriend! 't zal op geen muisje zijn; daar verbeur ik mijn rechter knevel onder.

Hoor maar wel toe; en zo ik te met wat duister was, spreek 'er eens met uw Dr. over.

De pijl, die ik beoog, is de pest[94]. Dee-

(94) Dit woord alleen zal veele mijner lezers een afgrijzen aanjaagen. Ik prijs nog meer, dan ik mij verwonder over, hunne menschlievendheid. Men houde 't mij echter ten beste, zo ik mij veroorloof dit onderwerp wat fijner uittepluizen, d.i. te onderzoeken, of 't een Staat geöorloofd is zich te bedienen van de pest als een wapen ter defensie. Hier dunkt mij zie ik zommige, geleerd hoe weinig de Mogendheden buiten, voor en in den oorlog, zich onder elkanderen bekommeren over recht en edelmoedigheid, lagchen over mijne eenvoudigheid; en 'er scheelt niet veel aan, of ik houde 'er hen zelve gezelschap in. 't Zou mij evenwel spijten, mij zo lang met dit onderwerp 't hoofd te hebben gebroken, zonder mijne *diepe kennisse*! te mogen laaten luchten.

Is 't een Staat geoorloofd zich te bedienen van de pest als een wapen ter defensie? 't Is niet betreklijk tot de aanvallende Mogendheid, dat 't moeijelijk valt dit te onderzoeken en de geöorloofdheid te bewijzen; want pleegt men raad met alle de argelistigheden der kunst van den oorlog, voorwaar men zal moeten belijden, dat 't menschelijk vernuft nergens meer op uit is, principaal onder de beschaafde natiën, zo als zij zich noemen, dan om elkander 't meest mogelijk met de minste moeite en gevaar den hals te breeken.

De eenigste reden, waarom men deeze manier van defensie als ongeöorloofd misschien zou mogen houden, is wijl dezelve maar van eenen kant gebruikt kunnende worden, men met ongelijke wapenen strijdt: 't geen niet edelmoedig is. Maar ook van deeze laatste manier van elkander te beöorlogen, zijn voorbeelden voor handen, van niemand gelaakt; waartoe behooren de inundatiën, een wapen, zeker maar van eene zijde bruikbaar.

De vraag is dus eigenlijk, mag een Staat zich bedienen van de pest, als een middel van defensie, voor zo verre door dat middel andere volkeren, die met denzelven in geen staat van vijandelijkheid zijn, gevaar loopen aangestooken, en 'er de slachtöffers van te worden? Wat leidraad gebruikt, om 't best te geraaken uit 't doolhof der tegenswoordige questie? Moet men de zelve oplossen naar de letter van geschreeven traktaaten en conventiën tusschen de Mogendheeden? Is 't. beter 't recht der natuur en volkeren in te roepen? of blijft 'er iets anders over, dan zich te staaven op de kragt van voorbeelden en usantiën?

Voor eerst zijn de Turken, zo veel mij bekend is, noch nimmer gekomen op de gedagten, om zich te bedienen van de pest als een wapen ter defensie; alzo kunnen traktaaten tusschen hen, de Oostenrijkers en Russen daar niet van reppen.

Ten tweeden en ingeval traktaaten den Turken 't gebruik van dit huismiddeltje ontzeiden, wat zou dit baaten? daar deeze zelve traktaaten, bij 't opkomen van ieder oorlog, als verbroken zouden kunnen worden aangemerkt.

Zo 'er iets grondigs, iets beslissends over kan gezegd worden, 't is in 't recht der natuur en der volkeren alleen dat dit gezogt moet worden.

Om dit onderwerp meest mogelijk eenvoudig te maaken, zal ik de Mogendheden onder elkanderen beschouwen als partikulieren; want ook voorwaar in den staat der natuur staan de staatendommen tot elkander, als de partikulieren onderling in ieder staatendom: d.i. even zo als, in dien staat, de partikulieren onder een aan geene andere wetten dan die der natuur gehouden zijn, even ook zo zijn 't de staatendommen.

Een voorbeeld van partikulieren: een sterke, vierkante knevel valt een zwak jongeling aan, wiens leeven verlooren is, ten zij hij dien knevel door list of behendigheid 't vengster weet uittewerken; mag die jongeling dat doen, wanneer hij weet, dat de val van dat brok twee onschuldige wichtjes, die onder 't vengster leggen speelen, gaat vergruizen? GROTIUS schijnt te zeggen jaa. 'IV. 1. An et innocentes, qui interpositi defensionen aut fugam, sine qua mors evadi non potest, impediunt, transfodi aut obteri possunt, disputatur. Sunt qui licere id putant, etiam Theologi. Et certe naturam solam si respicimus, multo minor apud eam est societatis respectus, quam propriae salutis cura. At lex dilectionis praesertim Euangelica, quae alterum nobis aequat, plane id non permittit. *De jure Belli* &c. Lib. II. Cap. I. Dan de wetten van 't Euangelie klemmen de Turken niet.

Een ander voorbeeld ook van partikulieren. Ik heb een Vriend gehad. Hij is niet meer! Let op zijn geval. Na zes weeken omdwaalens door den Oceaan, in een mast- en reddeloos schip, met 350 koppen bemand, bekomen zij, noch vijftig mijlen van land, een zwaar lek. Dit brengt veertien voeten waters in 't schip. Dertig van de bedaardsten, de rapsten, de moedigsten bergen zich in de boot. Een man meer daar in opgenomen, stelt bij een holle zee en stormachtig weêr, alle die dertig in 't dreigendst gevaar van zinken. De rest van de equipage wil ook zijn leeven redden. Men springt in zee en zwemt tropswijze na die reeds vol geladen boot. Dan hier keert men hen overal met riemen, haaken, messen af, stoot hen onder, in één woord vermoordt hen. Strijdt dit tegen de wetten der natuur?

Hoor nu PUFFENDORF hier over: 'Ici se présente un autre cas, que je me propose à examnier. Supposons, que *dans un Naufrage, plusieurs personnes se sont jettées dans une petite Chaloupe*, qui n'appartienne pas plus (3) aux uns qu'aux autres, et que la Chaloupe ne soit pas assez forte pour les porter tous à la fois. Faut-il tirer au sort qui seront ceux qu'on chassera? &c. *Le droit de la nature*. Lib. II. Ch. VI. Zeker zou 't billijkste weezen te looten; maar eerlijke PUFFENDORF! hoe weinig hebt gij een denkbeeld van deeze schrikkelijke situatie, van 't misbaar, van de confusie, de zinneloosheid, die haar vergezellen, kunnen

ze ziekte heeft een zaadstoffe; men kan ze voortplanten als knollen en aardappelen. Breng deeze zaadstoffe onder de aanraa-

vormen, om dit middel in 't allergeringste voor praktikabel te houden! BARBEYRAC, die op No. 3. hier een noot bijvoegt, zegt dat de boot 't eigendom is van den schipper, die meester is, liefdaadig die geene 'er in te laaten die hij wil, en ze 'er wederom uit te jaagen, naar goeddunken. Maar met permissie van zijn Hooggeleerden houde ik dit voor een flater. Bij dergelijke omstandigheden is de boot eerst het eigendom der gansche equipage, misschien daarna van die geene, welke de sterkste en kloekste zijnde, 'er zich van meester gemaakt hebben. De looting nu in dergelijke verwarring onbruikbaar zijnde, zo blijft de vraag: mogen die dertig, die in de boot zitten, hun leeven redden ten koste van dat van drie honderd, die zij afkeeren? In 't boek de *Officio Hominis* & *Civis* Lib. I. Cap. V. 8. beantwoordt PUFFENDORF die vraag met een *mij dunkt*.(*) 't Instinct van eigenbehoud(*) is een tijran, die alle andere wetten overheert, eene drift, die alle redeneeringen opslorpt. Te vergeefsch zal een rechtsgeleerde betoogen de onrechtvaardigheid der ontweldiginge van een stuk hout, 't geen een ander, ook in 't water gevallen, 't eerst gegreepen heeft ter reddinge van zijn leeven; die zelve rechtsgeleerde zou, in weêrwil van zijn betoog en eige overtuiging, in dezelve omstandigheeden 't zelve doen, zo hij knap genoeg was.

De huiverigheid in 't doen van uitspraak, waarreneemen bij twee zulke te recht beroemde schrijvers als GROTIUS en PUFFENDORF moet iedereen op de hoede doen zijn. Ik vermeet mij niet te willen beslissen, maar ik verzoek om verschooning, zo ik 't waage deezen grondregel neêr te stellen, een grondregel, (die 'er mogelijk geen is, dien ik niemand opdring, en waarop ik weet, dat de meeste keurmeesters hun stempel niet zullen zetten) namelijk *dat 't geöorloofd is een ander te schaaden en te vernielen, zo meenigmaal 't instinct van eigen behoud 'er ons toe dwingt, d.i. zo meenigmaal wij, zonder die schade of vernieling, zelve verlooren zouden gaan*.

Zijn nu de staatendommen, door geene traktaaten aan elkander gebonden, in 't zelve geval, als de partikulieren onderling in den staat der natuur - houdt mijn aanstonds neêrgezette grondregel steek - is de Staat van Turkijen in 't geval van een partikulier, die zich niet kan redden zonder een onnozelen aan zijn eigen-behoud op te offeren, zo is de vraag beantwoord, of die Staat gebruik mag maaken van de pest als een middel van defensie.

Tot hiertoe heb ik de geöorloofdheid deezer nieuwe manier van oorlogen onderzogt, voor zo verre de nabuurige Mogendheeden 'er mede een slacht-offer van zouden kunnen worden. Ik bekenne, dat 'er weinig kans is een groot rijk te *empesteeren*, zonder dat de nabuuren 'er een schampschoot van krijgen. Dan hieromtrent verzoeke ik mijne lezers drie zaaken op te merken.

I. Dat hoe groot dit gevaar ook in zich zelven zijn mag, de Turken 't in de hand hebben, 't zelve zeer te verminderen, bijaldien zij die landen, grenzende aan 't rijk, waarop zij 't gemunt hebben, van hun voorneemen waarschuuwen, die 't alsdan vrij staat om hunne staaten een *kordon* te trekken.

II. Dat ik enkel en alleen dit aanraade als een defensief wapen: iets, dat hemelsbreed aflegt van offensief. Inderdaad zeer veele zaaken staan in 't eerste geval vrij, die in 't laatste verboden worden: een onderscheid, dat misschien niet altoos genoeg in 't oog gehouden wordt.

III. Dat ik dit huismiddeltje vooreerst aanraade als een bullebak, wiens dreigend aanzien zeer waarschijnelijk de vermetelheid zelve in de schulp zal doen kruipen; principaal dier geenen, welke de pijnelijkheid zijner neepen gesmaakt hebben.

(*) Niets is ligter dan een meesterachtigen toon aan te neemen, en deeze vraagen te beantwoorden. Maar een bedaard onderzoeker laat zich daar niet meê paaijen. Ik voor mij bekenne mijne onbevoegdheid tot uitspraak; en, na deeze bekentenisse, zo men mij vroeg, wie die bevoegheid toekomt, zou ik mij verleegen vinden, 'er op te antwoorden. De Hooggeleerde Heeren zijn zo ellendig doorbakken van hunnen collegiaalen slenter, zoo gekeetend aan aangenomen denkwijzen, zo belemmerd door menagementen voor hun stand, dat deeze hunne uitwijzingen misschien door geen vrij onderzoek zullen voorafgegaan zijn, zonder 't welk zij echter bij een ieder, ongewoon , niet meer dan rook en wind zijn.-'t Is van dit instinct, en niet van de wetten der natuur in 't algemeen, dat in de bekende plaatze zegt: ‘’.

king van een gezond mensch, en binnen kort zal hij van de pest worden aangegree-

pen. enz. enz. enz. De etter der pestbuilen is de rijkste aan deeze zaad-stoffe. Al-

les wat door eenen aan de pest zieken of gestorven aangeraakt, doordrongen is van

zijn zweet en andere uitwerpzelen, kan ook deeze ziekte voortplanten. Wol enz.
hier

in geweekt, kan dit heillooze smet lang behouden[95] en zeker des te langer, naar-

(95) Zie hier 'er noch een versch voorbeeld van, 't geen de Heer MICHEL de doctor van de *quarantaine* te Marseille, de best geregelde van geheel Europa, mij heeft medegedeeld. Omstreeks van 't jaar 1784 komt een Raguzeeër uit een haven van de Levant te Marseille, eene meenigte Turken aan boord hebbende. Zij waren ruim een maand op zee, en reeds drie weeken in de *quarantaine* geweest, altoos gezond. 't Geval wil dat een der Turken ziek wordt. Nu vordert de ordonnantie van 't huis, dat zodra iemand ziek wordt, hij zich geheel naakt ontkleedt, om te ontdekken of hij ook eenig teeken van pest op 't lijf heeft. Dit gedoogde de Turksche eerbaarheid niet. Zij verkoozen liever, schoon alle gezond zijnde en hun quarantaine in een week stondt te eindigen, wederom intepakken, en een andere haven te zoeken. Een der Turken geeft een oppasser van 't huis een lederen beurs, dien hij bij 't verpakken ergens in een hoek van een koffer vondt. Deeze was besmet, stak hem aan, rukte hem weg, zonder dat zijn dood, door de goede voorzorge, verder gevolgen hadt. De Turken zelve bekwamen ook deeze ziekte op eene deerlijke wijze aan boord, twee derden van 't volk stierf 'er aan. Men nam ze eindelijk wederom te Marseille in *quarantaine*. Een bewijs, dat deeze zaadstoffe zich ten minste zes weeken conserveert.

maate men 'er zorgvuldiger de lucht afhoudt.

Zodra nu *Rusland, Oostenrijk*, of wie 't

ook zijn mag, mienen maakte den Sultan

vijandelijk aan te grijpen, kon hij de volgende taal voeren:

Alles, wat leeft en gevoelt, gaf de natuur

middelen ter zelfbehoud.[96] Gij hebt de

(96) ‘Hoc & ratio doctis, & necessitas barbaris, & mos gentibus, & feris natura ipsa praescripsit, ut omnem semper vim, quacunque ope possent, a corpore, a capite, a vita sua propulsarent. CICERO, pro Milone.’

‘*Non alia longè ratione atque ipsa videtur,*
‘*Protrahere ad gestum pueros infantia linguae,*
‘*Cum facit ut digito, quae sint praesentia monstrent.*
‘*Sentit enim vim quisque suam, quam possit abuti.*
‘*Cornua nata prius vitulo quam frontibus extent,*
‘*Illis iratus petit atque infensus inurget.*
‘*At catuli pantherarum, scymnique leonum*
‘*Unguibus ac pedibus jam tum, morsuque repugnant,*
‘*Vixdum ipsis sunt dentes unguesque creati.*
‘*Alituum porro genus alis omne videmus*
‘*Fidere & a pennis tremulum petere auxiliatum.*
LUCRETIUS Lib. V. vers. 1029.

krijgstucht, wij de perzoneele bravoure. Maar deeze is onbestand tegens uwe krijgskunde, die ons nationaal karakter, of de aart van onze regeeringsform van ons afwijst, die uwe veroverzieke woelachtigheid ook nimmer onder ons zult laaten wortelen. Zo moeten wij of ons gedweelijk onderwerpen aan onze vernieling, of listig nieuwe wapens tegens u uitvinden. Deeze zijn de pest.

Zijt gewaarschuuwd! te vergeefsch zult gij uwe staaten omringen met *cordons*. Hoe weinig zullen zij u baaten! daar haare verwoesting u van tien onverwachte zijden zal worden aangebragt.

Te vergeefsch zult gij haaren voortgang door lazareths zoeken te stoppen. Voordat uwe artzen half zullen hebben uitgemaakt, of deeze vernieling 't uitwerkzel of der pest of eener kwaadaartige rotkoorts is[97], zal zij aan hondert onderscheide oorden tevens uitbarstende, uwe kloekheid verschalkende, niet dan uit ge-

(97) Dit ziet hierop: bijna nimmer ontstaat deeze ziekte in Europa, dat dezelve niet een aantal doodgravers aan de kost geholpen heeft, voor dat de faculteit, die doorgaans een schrik heeft 't vonnis der pest over een Staat uit te spreeken, opgehouden heeft te twisten over den aart der epidemie. Die laastelijk Rusland, en bovenal Moscou, zo deerlijk teisterde, was wel een pest in *pessima forma*, en toch wilde men te St. Petersburg en buiten Rusland ze voor eenen boosaartigen Roodenloop doen doorgaan. En dit is bijna altoos 't geval. Zodat 't zaadstof deezer ziekte aan hondert plaatzen kan vatten, voordat de waakzaamste policij 'er zich tegen behoede.

brek aan slachtoffers onder u ophouden te woeden.

Kiest dus, of eenen nabuur, die u niet deert, en die zeker u niet zoekt te ontrusten, te laaten 't genot des vreedes, of zo gij dien stoort, maakt staat uwe wooningen in installen, uwe landen verwandelt te zien in kerkhoven; en gedenkt, dat de tallelooze duizenden van lijken[98] die ze

(98) Wijle de heer professor SCHREIBER, een leerling van onzen BOERHAAVE, die de Ukrainsche pest van 't jaar 1738 en 39 hadt bijgewoont, zegt 'er van: '*Adeoque non est improbabile, Pestilentiam ope unguentorum per integras civitates et regna seri posse*; *si venenum pestilens in eis incarcerari et in vigore conservari potest*; *quod credibile faciemus in sequentibus. Calluit eiusmodi artem, sed prudenter celavit* ANTONIUS PORTUS *de Peste. Lib. I. Cap. XXVII.*' Zeker zijn 'er beter middelen dan zalven, om 't *miasma* van de pest te *incarcerceeren*, die ik, in weêrwil van mijn geheel betoog, toch oirbaarst vind' voor mij zelven te houden.
Dat de pest zich laat verbruggen door eene plaatze, zonder ze aan te steeken, heeft de Hoogl. DE HAEN ook geweeten: '*Et vicina regna ab hac labe* (*pestifera*) *immunia esse possunt, et nihilominus res pestiferae nobis inde afferri'. Rat. Med. Vol. IV. p.* 263.

zullen bezaaijen, door uwen vijandelijken aanval, ter uwer verantwoording zullen leggen[99].

Zoudt gij ook denken, lezer, dat eene vijandelijkheid in zin hebbende mogendheid zich noch eens achter de ooren zou krabben, eer ze 't zwaard uit de scheê trok!

(99) Die geene geleegenheid gehad heeft 't aandoenelijk schilderij der verwoestingen deezer ziekte op 't raadhuis van Marseille (waarop die der pest dier koopstad zo treffend afgebeeld staan) te gaan bekijken, die leeze bij LUCRETIUS. Lib. VI. eene beschrijvinge haarer armzaaligheid, eene beschrijvinge, die ik grooten lust had hier in te lassen; ware 't niet dat zij 150 regels lang was.

Horoskoop van Turkijen.

Heeft nu in Vrankrijk de Nationaale Vergadering haare erkentenisse voorde leer van de onvervreemdbaarheid des rechts van het volk op 't oppergezag, den *Geneefschen* wijsgeer betoond, door hem een stand-beeld enz. toetedenken, (waardoor deeze Vergadering, zeker! haare tijdreekenkundige kennisse der menschelijke opiniën bijzonder heeft aan dendag gelegd: daar deeze zelve leer denkelijk wel 150 jaaren reeds gepreedikt werdt, voordat de schrijver van 't *Contract Social* noch in de broek gestoken was,) op wat belooning moet ik dan niet hoopen van de rechtvaardigheid des *Divans*, zodra het bovengemeld middel tot behoud van den *Turkschen* staat, waarvan mij de uitvinding en openbaaring geheel alleen toekomt, tot haare ooren gekomen zal zijn! Waren de beelden niet verboden door den godsdienst der Muzulmannen, mogt ik wel op 10 stand-beelden, zo te paard als te voet staat maaken. Hoe

grootsch zou ik 'er niet op zijn, mij in zo goed gezelschap te bevinden!

Indien 't evenwel een bijzienden mensch vrij stondt te gluuren door de reeten van 't gordijn, 'tgeen tusschen 't tegenwoordige hangt en 't toekomende, zoude ik durven raaden, dat de *Porte* nimmer zal luisteren naar mijn voorstel; en in dat geval zou ik haar den nabijzijnden ondergang van 't Ottomansche rijk durven voorspellen; en dat niet uit de gedaanten der gesternten, maar uit de ervaaring der historiën van voorgaande en tegenwoordige tijden, die ons toeroept, dat eene groote Mogendheid, die haare militaire magt verwaarloost, en door geene alliantiën genoegzaam beschut wordt, onmogelijk staande kan blijven, zo meenigmaal zij tot nabuur heeft eene andere groote Mogendheid, die bestendig aanzienelijke, wel geöefende, geharde, dappere legers op de been houdt.

Het *Turksche* rijk kan op tweederlei ma-

nieren verlooren gaan; 't kan of aan eene beroerte plotzeling sterven, of aan eene sleepende ziekte uitteeren. Zijn lot hangt af van 't gedrag zijner vijanden.

Zo de *Russen* wijs zijn, zullen zij 't eerste de voorkeuze geeven, en wel op deeze manier. In de *Krim* kan altoos een garnizoen van 10 tot 15,000 man gehouden worden, wier daarzijn niemand ontrust. Zonder zich in 't zweet te werken, kunnen zij in twee jaaren een esquader van 10 schepen van linie en even zo veel zwaare fregatten hebben. De vrije vaart door 't kanaal van *Constantinopolen* geeft hun de geleegenheid zo veele zwaare koopvaardijschepen, in *Engeland, Holland, Zweeden* enz. opgekogt, als zij oirbaar vinden, langs dien weg in de *Krim* te doen komen. Ter zelver tijd dat deeze hun ten transporten dienen, kunnen zij ze noch ieder beleggen met een twintigtal ligt te behandelen en echter zwaa-

re *caronnades*. Dertig deezer transportschepen voldoen om voor zo een kort rekje 10,000 man over te voeren. Zodra zij nu dergelijke armade van 50 zo groote als kleine schepen, de manschappen den nodige proviand bij een hebben, wachten zij of 't oogenblik af, dat de *Capudan-Pacha* met de weinige schepen, welke de Sultan in ordinaire tijden in dienst heeft, om in den zomer van de *Grieksche* bewoners der eilanden, in de Archipel 't kop-geld af te haalen, derwaarts getrokken is, of zo zij 't glorierijker vinden, stooren zij zich aan deeze lorren niet, en lagchen om allen tegenstand. Men zorgt dat geene schepen uit eenige haven van dit schier-eiland na de *Turksche* residentie gestooken, geene *émissaires* te land over *Perekop* den *Turken* van deeze toebereidzels verwittige. Men neemt de lange zomersche nachten, de alsdan regeerende N. passaat te baat. Kotters enz. on-

derscheppen op zee, alle kleine *Turksche* vaartuigen, die den wil na C. hebben. Men doet met den ondergang van de zonne den mond van den *Bosphorus* aan; 's morgens met 't lumieren van den dag, giert men in weêrwil van alle de *Turksche* kasteelen(100)

(100) In 't jaar 1773 was *Turkijen* in openbaaren oorlog met *Rusland*, in wiens dienst onze Heer Ridder VAN KINSBERGEN zich toen zo uitmuntend voordeedt, in zijne alöm bekende expeditiën op de Zwarte Zee. Bij gelegenheid van eene daarvan, werdt dezelve gezonden, om den ingang van den *Bosphorus* te recognosceeren, wanneer hij, ik mag zeggen, de vermeetelheid hadt, om tot in 't gezicht van Constantinopolen 'er in te dringen. En in weêrwil van alle de halsbreekendheid deezer avantuur, van alle de kasteelen en batterijen, bekwam hij alleen vijf dooden, eenige gewonden, geringe schâ aan tuigagie, waarvan 't verlies van de nok van de voormarse raâ de aanmerkelijkste was. Staan nu de zaaken zo in oorlog, maak 'er uit op, wat men bij manier van overrompellinge zou kunnen doen!

derzelver half slaapende wachten en artilleristen, die men om 't quartier een schot na hemel of hel laat doen, 't kanaal in, en legt zich in anderhalf uur voor de punt van 't Serrail. Men wendt 't vuur der gansche armade derwaarts, schiet 't zelve en ook een gedeelte der stad in brand, ten einde den vijand schrik aan te jaagen. Verbeeld u nu den indruk door dergelijk verschijnzel gemaakt op de onmilitaire Muzulmans; verbeeld u de verbaasdheid en de verwarring, die bij den vijand moet heerschen. Oproer zal 'er der eerste gevolgen van zijn. 't Is tien tegen één dat de Sultan zijne brandende paleizen moetende verlaaten, niet weetende werwaarts zich te bergen, verhindert door de *Rusische* schepen te wijken in *Natoliën*, belemmert door al den omslag van zijn hofstoet en vrouwen, door 't in opstand gekomen gemeen vermoord wordt. Deeze is allerwaarschijne-

lijkst 't einde van 't eerste bedrijf van dit treurspel der heerschzucht. Wat nu verder gedaan? Men heeft vel 10,000 man op de transporten; maar *Constantinopolen* telt zeker meer dan 500,000 bewoners! Men zendt een vlag, bedreigt hen met 't in den brand steeken der gansche stad, tenzij men zich overgeeve. Hier toe, 't kan niet missen, moeten zij overgaan. Men neemt een aantal van gijzelaars, houdt op met 't vuuren, zet de manschap aan de wal, beveelt den inwoners alle hunne wapenen af te geeven, doet die wel bewaaren, zet overal wachten uit, houdt op met verwoesten, en doet de rust en order herleeven. Dit noem ik de beroerte des *Turkschen* rijks, waaraan de *Russen* 't kunnen doen sterven, wanneer zij willen.

Onderstel dat zij die zelve schepen na de *Dardanellen* doen afzakken, deeze kasteelen neemen, ze bezetten met hunne artilleristen.

En dat dan vrij alle de machten van Europa hen vernestelen uit hunne veroveringe!

Met zo veel waarschijnelijkheid 't vrijstaat den aanstaanden val (hoe leed mij die prognosticatie ook doet) des *Turkschen* rijks te voorspellen, zo moeijelijk, om niet meer te zeggen, is 't den nasleep van dien val te bereekenen. Zo ik de politieke kaart wel inzie, zal 't *Rusland* zijn, 't geen dit rijk de hartader zal afsteeken. De *Grieken*, de oude eigenaars van deszelfs hoofdstad, een aanmerkelijk deel der onderdaanen des Sultans, hebben denzelven godsdienst als de *Russen*, en verwachten van hen hunne verlosinge. De bezittingen der laatsten aan de oevers van de *Zwarte Zee, Taganrok* in 't *Asofsche* meir, te *Sevastopol* in de *Krim*, te *Cherson* aan den *Dnieper*, stellen hen in de geleegenheid op drie plaatzen zich tot den aanval te bereiden, en van een op de

Zwarte Zee bestemde *rendez-vous* de *Turksche* hoofdstad te overrompelen. Voor *Oostenrijk* zou dit veel meer voeten in de aarde hebben.

Zalig zijn de bezitters. Hoe zeer de ede. le schrijver der *Voyage Pittoresque, Z. Discours Préliminaire, p. VII. IX. & X.* van zijne gewoone menschen-kennisse, van zijne ervaarenheid in 't politieke afwijkende, schijne te onderstellen, dat de glorierijke CATHARINA II. met de vernielinge des Ottomanschen rijks niets anders beöogt dan de vrijmaakinge haarer geloofsgenooten, de uitkomst zal 't leeren, dat de *Russen* zich zelven niet zullen vergeeten. In hoe verre zij preçies hun honger na wingewesten zullen verzadigen, kan ik niet wel uitreekenen, daar deeze gebeurtenissen ook afhangen van de gesteldheid, principaal der militaire en federative macht der groote Mogendheeden van Europa, noch meer aan rij-

zen en daalen onderworpen, als de fondzen van *Engeland*: zodat ik niet min gevaar liep met mijn horoskoop mijn krediet te ruïneeren, als de actie-handelaars 't hunne met hunne mislukte speculatiën. Zo als de kanzen staan, zal *Rusland* 't grootste, 't beste deel der *Turksche* domeinen in *Europa* inslokken..... De overige in *Natoliën* verstoken van hun opperheer, zullen zich ieder onafhanglijk maaken, daarna elkander onderling beöorlogen, zich verzwakken, en niet onwaarschijnelijk de prooi van den Pacha van *Bagdad* worden: wijl hij de sterkste is. Zo *Vrankrijk, Spanje* en *Venetiën* de buit der *Turksche* bezittingen in de Archipel deelden, zou 't mij geen hair buiten de gis gaan; maar gebeurde 't, dat *Venetiën* bij die deelinge 't beste lot te beurt viel, zou 't net zo veel te verwonderen zijn, als de wolven van de schaapen te zien eeten. 't Is reeds meer dan ééne meimaand, dat men in 't

eerste heeft uitgereekend, dat *Candia* voor 't zelve zeer geleegen legt. Wat 'er in dat geval van *Egypten* worden zal, weet de lieve Heer!

Doch bijaldien in 't boek des noodlots, op de bladzijde der verganglijkheid des ondermaanschen, geschreeven staat, dat dit rijk, door die altoos werkende vijl, die ons en alles wat ons omringt, langzaam, maar zeker, afneemt, den Tijd, wederkeere tot 't niet, waaruit 't is opgekomen, - volgens welk beloop van zaaken zal dit gewrocht worden? De meenigvuldigheid der mogelijkheeden kan niet dan verbijsteren, bij 't ontwerpen van een bestek.

Moldaviën en *Wallachijen* eerst onafhanglijk verklaart, daarna op 't voetspoor van de *Krim*, een *Russisch* wingewest geworden, zullen den natuurlijken vijand der *Ottomannen* nader aan hunnen zetel brengen, die niet missen zal 't voordeelig tijdstip te nutten, om hen daaruit te verdrin-

gen. Deeze moeten op 't aannaderen van die onweêr 't zelve ontwijken. Werwaarts? 't Natuurlijkste, 't geleegenste is in *Natoliën*, na *Bagdad*, den ouden zetel der Kaliphen, eene groote, aenzienelijke, volkrijke stad, niet verre van 't oude *Babylon*, welk door zijne legginge aan den *Euphraat*, die zich ontlast in den *Persischen* golf, een brug van communicatie kon worden van koophandel tusschen *Asia* en *Europa*; eene stad, uit welke de *Muzulmans* een weinig beleerd door tegenspoed, een weinig meer militair geworden, de veroveringe van 't in zich verdeeld, dat is machteloos *Persiën*, met allen mogelijken kans op een goeden uitkomst zouden kunnen beproeven. -

De landengte van *Suez* maakt als een brug, waar over men uit *Europa* in *Asia* gaat. ALEXANDER, die buiten zijne oogenblikken van *étourderie* misschien zo veel verstands bezat als DON QUICHOT buiten die

van de *ridderij*, zag de aangeleegenheid deezer legginge in, en wilde daar den zetel zijner alleenheerschinge vestigen: en dat in een tijd, waarin de ervaaring de volkeren noch niet geleerd hadt, welke eene rijke ader van voorspoed de koophandel voor een Staat is. Weinig uuren van *Alexandriën* legt *Caïro*, waar van *Memphis* voortijds een deel kan gemaakt hebben, eene stad, in grootte en volrijkheid, met *Constantinopolen* wedijverende, geleegen in 't vrucht baare, rijke *Egypten*. De vlucht des Sultans herwaarts, vergezeld met eene matige macht, 't ontzag, den *Muzulmans* eigen voor deezen eersten hunner geloofsgenooten, doet op zijne komste den burger oorlog der *Beijs* en hunner *Mammelukken* onmiddelijk ophouden, hem voor den wettigen Souverein erkennen, en bevestigt den zetel eens rijks, waarmede de inhaligheid zelve zich zou kunnen vergenoegen, eens rijks, 't

geen verstandig aangelegd, een der bloeijendste van de waereld worden, den loop des Koophandels van ons Waerelddeel eene andere wending geeven, en de *Kaap de Goede Hoop* tot een instal maaken kan. -

Misschien zullen deeze voordeelen den bij die omwentelinge heerschenden Sultan niet genoeg in 't oog loopen. De meenigte van groote eilanden, zijne Domeinen in den Archipel, laat hem de ruimste keuze bij die omwentelinge, voor eene nieuwe residentie. 't Is om onze conscientie niet te bezwaaren, met de historieschrijvers der volgende tijden, 't gras voor de voeten weg te maaijen, dat wij ons geweld aan doen, en hun de beschrijvinge dier omwentelinge, de historie deezer nieuwe residentie, volkrijkheid, enz. enz. enz. voor den neus niet wegneemen; met welke beezigheid wij hun Ed. veel genoegen toewenschen.

Zesde bundel.

Over de Grieken. Verbastering der moderne Grieken, en waarom? Hun karakter, zeden, manieren, levenswijs.

De *Turken*, ik beken 't, zijn de hoofdbeweegreden geweest van mijn marsch herwaarts. De *Grieken* echter zijn altoos, was 't ook eene zijdelingsche, aandacht overwaardig. Een onkundig lezer mogt uit

mijn stilzwijgen opmaaken, of dat zij hier niet thuis hooren, of dat ik vergeeten had, hoe deeze natie, zij die 's menschen geest eertijds de hoogste eer aandeeden, zij die thans 't kan zijn de helft der bevolkinge van *Turkijen* noch uitmaaken, door hunne vorige bezittinge van dit land, een zeker, schoon oud en tot hiertoe verjaard, recht 'er op hebben.

De geest is 't geen ons boven een beeld of schilderij 't edelst verheft, en de naneeven van hen, die ons de oogen openden, onze denkvermogens en uitbreidden en voedzel gaven, verdienen, uit erkentenisse voor hunne voorouders, onze vereeringe.

De *Grieken* zijn daarenboven met de *Turken*, en de overige bewooners deezer landen zo vermengd, zij speelen 'er eene zo luidrustige rol onder, dat 't moeijelijk zou zijn ze niet gade te slaan; en des te meer, daar zij bij de deftige Muzulmans

afsteeken als 't wit bij 't zwart, 't licht bij de duisternisse.

Dit *Contrast* geeft de doodsteek - anderen hebben 't voor mij ook bemerkt: maar dit doet 'er niet toe - aan 't stelzel van zeker schrijver, meer kenbaar door genie dan door methodiekheid van voordragt, die 't gewaagd heeft, 't onderscheid tusschen de menschen alleen afteleiden uit 't verschil der luchtstreeken; een stelzel, 't geen zeker min fortuin gemaakt, even zo als des schrijvers reputatie min geschitterd zou hebben, bijaldien hij geschreeven hadt voor eene natie, min verliefd op gewaagde stellingen, op meesterachtige uitspraaken; aan welke laatste omstandigheid 't ook te wijten is, dat een ander bij en van dit zelve volk, ook kort na dien tijd, allen onderscheid tusschen de menschen, enkel en alleen aan de opvoeding heeft durven dank wijten: de handtastelijkste, de armzaaligste wonder-

spreuk, die immer op den oceaan der menschelijke opiniën boven dreef, doch nu, zo als wij hoopen en vertrouwen, reeds in de eeuwigheid der vergeetelheid begraaven legt.[101].

(101) HORATIUS, die voorwaar langer dan de man dien ik hier onder 't vilmes heb, zijne gedagten bekookte, voordat hij ze gemeen maakte, heeft leevendiger en meer naar waarheid gevoelt 't voordeel, beide van gelukkig gebooren, en gelukkig opgevoed te zijn:

- Quid mens rite, quid indoles,
Nutrita faustis sub penetralibus,
Posset; -
Fortes creantur fortibus & bonis:
Est in juvencis, est in equis patrum
Virtus: *nec imbellem feroces*
Progenerant aquilae columbam.
Doctrina sed vim promovet insitam
Rectique cultus pectora roborant.
Lib. IV. Od. IV.

De *Grieken* hebben eene zo kenbaare phijsiognomie, zij zijn zo meenigmaal bekeeken, dan mijne voorgangers, of scheel, of bijziende, of blind moesten geweest zijn, om te maaken, dat 't geen ik van hen gaa aanteekenen *splinter* nieuw is. Ik voor mijn aandeel, zal dubbel vergenoegd zijn, (en den Kristelijken leezer recommandeer ik 't ook te zijn) bijaldien mij bij toeval, een toeval daar ik niet eens voor instaa, hier of daar een enkel, klein, nieuw bemerkingje mogt afloopen: iets waarop zeer geringe kijk was, zo ik, gelijk men zegt, met dit volkje geen zak zout gegeeten hebbende, geene andere ressources had, als mijne Collega's *predecesseurs* uitteschrijven.

Behalven 't geen 'er van, door mijne eige oogen en ooren tot mijnen geest is opgeklommen, zal ik mij met vergenoegen hegten aan den Heer G U Y S ; niet dat ik 't H. Nachtmaal zou gebruiken op zijne on-

feilbaarheid, in 't beweeren der overeenkomst tusschen de oude en moderne *Grieken*, maar alleen, om de bevalligheid, de aartigheid zijner voordragt wille.

Iets voorzeker, waarin de moderne *Grieken* geheel niet overeenkomen met hunne voorvaderen, is de opgeklaardheid van verstand. Zwakheid van geest, onkunde en dweepachtig bijgeloof is hun erfdeel, hun nagelaaten door eene domme, superstitieuse en heerschzuchtige geestelijkheid, de zuivere oorzaak deezer eclips(102). 't Is noch

(102) Was deeze verandering, vraagt wel iemand, ook 't gewrocht eener staats-omwenteling, zo geschikt, om een volk, door 't verlies zijner vrijheid, te degradeeren, allen lust tot de beoefening zijner verstandelijke vermogens te ontneemen? Dan dit is 't geval niet met de Grieken. Nadat hun land een Romeinsch wingewest geworden was, bleeven zij noch immer 't verlichtste volk van Europa, leverden zij de school op, waarin hunne veroveraars hunne opvoedinge gingen volmaaken. 'Griekenland, hoe wel beroofd van haar wereldlijk gebied, behieldt de bovenhand in schoone Kunsten en Wetenschappen, en ontving, ten dien opzigte, eere van zijne overwinnaars, want de beroemdste *Romeinen* begaven zich derwaarts, om onderweezen te worden in de uitmuntendste takken der Letterkunde. - En de *Grieksche* Geleerdheid werdt, volgens 't getuigenis van PLUTARCHUS, voor zo noodzakelijk een tak der opvoeding gehouden, onder dat oordeelkundig volk, dat een *Romein*, die de *Grieksche* taal niet verstondt, nooit tot een hoogen trap van achting kon geraaken.' Z. *Geschiedenis van Oud-Griekenland*, door WILLIAM ROBERTSON, Boek IV. H, II. bladz. 95.

ligter, - schoon in zich zelfs moeijelijk, - na te gaan, den trapswijzen voortgang van onzen geest in de geleerde loopbaan, en den langzaamen aanwas onzer denkbeelden; dan 't is te begrijpen, hoe eene natie welke de opklaaring des verstands tot een

zo hoogen trap gebragt hadt, wederom tot zulke laagte, tot zulke beneevelinge kan wegzinken. Deeze onteerende revolutie is ongelooflijk kort ('t komt hier op geen paar minuuten aan) op de verbreidinge eener nieuwe leer in de waereld gekomen. Deeze leer is (alle K. Leeraars zeggen 't, en veelen zouden 'er een eed op doen) van een Goddelijken oorsprong. Wie, vraagen zij, zou heiligschendig 'er aan durven twijfelen!

Maar haare tolken, die ze kwalijk begreepen, ze verbasterd, ze verdorven hebben[(103)] door allerlei onkruid, zijn de onbetwistbaare werktuigen van deeze geestelijke versterving (*gangraena*) onzer vermo-

(103) Ik hoop, dat de lezer eenige toegeevendheid zal gebruiken, en mij ten goede houden, dat ik hem hier een oogenblik verdrietig valle, met te herhaalen, iets 't geen men misschien in honderd zeer rechtzinnige godgeleerde werken vinden kan.

gens, door zo veele eeuwen, tot aan de hervorminge, en denkelijk ook voor een gedeelte des vals van twee zeer groote rijken geweest.[104] En hoe kan 't anders

(104) Men moet toch bekennen, zei onlangs de Eerwaarde L.... met een *crescendo*, dat de K. godsdienst op de waereld een invloed gehad heeft, die VERBAAST! — VERBAAST?
Stel de bevolking van onzen aardbodem op elf hondert millioenen menschen, die van *Europa* op hondert vijftig, geef aan de drie andere waereld-deelen noch vijftig millioenen Kristenen, zo zijn 'er noch van de vijf menschen niet één, die van J.C. immer hoorde spreeken; en noch hoe?
Zonder van 't heilrijke, van de zaligmaakende kragt deezer leer, een stip te willen afdoen, zal ik bij mijnen K. leezer toch in geene ongenade vervallen, zo ik als historie-schrijver der menschelijke meeningen, zonder aanneeming van land of stand, zonder kiezen van partij, of 't doen van uitspraak (iets waartoe wij, was 'took bevoegd, ons ongehouden reekenen: want '*qui requirunt, quid quaque de re ipsi sentiamus, id curiosius faciunt quam necesse est*.' CIC.) daadzaaken *historice* verhaale, mij veroorloov' op te merken, dat gelijktijdig met de verkondiging der leere van J.C. of beter die verbastert door zijne suppoosten, eene ons te vooren onbekende (den Jooden misschien uitgezondert) menschen-haat, om godsdienstige meeningen zich, zo niet over den aardbodem, ten minste over 't aanzienelijkste deel van denzelven, heeft beginnen te verspreiden;-dat 't toen een eer geworden is in de schandelijkste domheid, in 't slijk van bijgeloof weg te zinken;-dat 't verloochenen zijner natuur, eene van haare eerste bestemmingen te niet te doen, gehouden is geworden deezer zelve natuur eene nieuwe waardigheid bij te zetten.
Schoon voor de opkomst van deeze nieuwe leer, de opiniën der onder 't veel-godendom leevende Heidenen, zo meenigvuldig mogten zijn, als de menschen, men vindt nogthans geene of zeer geringe spooren, dat dit verschil van denkwijze de zaaden van menschenliefde, van mededoogen en goedwilligheid, die de Schepper in ons hart gelegd hadt, verstikte. 'De verschillende godsdiensten, aangenomen in de Romeinsche waereld, werden aangemerkt door 't volk, als alle gelijkelijk echt (*hoe is dit mogelijk*?)-door de philosoophen, als alle gelijkelijk valsch (*dit begrijp ik*)-en door de overheeden, als alle gelijkelijk nuttig. Alzo bragt de verdraagzaamheid niet alleen onderlinge toegeevendheid, maar zelfs godsdienstige eendragt voort.
''t Bijgeloof des volks werdt niet verbitterd door eenig inmengzel van theologischen wrok; noch was 't gebonden aan de ketens van eenig speculatief stelzel. De vroome Veel-godendienaar, schoon van harte verknogt aan zijne nationaale godsdienst-plechtigheeden, duldde met een ingewikkeld geloof alle de onderscheiden godsdiensten der aarde.' GIBBON.
Deeze gulde eeuw van broederliefde, verdraagzaamheid en eendragt, heeft met de preediking der K. Openbaaringe (zeker door de averechtsheid haarer uitleggers) opgehouden onder de menschen, onder welke 't nu allengs eene mode werdt, elkander, uit hoofde van verschil in godsdienstige begrippen, te kwellen, te vervolgen en te vernielen, (eene mode, die 33,095,890 zielen, zoo groot als klein, aan ons geslacht gekost heeft) *item* den een den ander beurtelings de deur des Hemels, voor den neus toe te sluiten.
De volgende plaats uit TERTULLIANUS getuigt van de kristelijke fluweelachtigheid: '*At enim supersunt allia spectacula, ille ultimus & perpetuus judicii dies, ille nationibus insperatus, ille derisus, cum tanta seculi vetustas, & tot ejus nativitates uno igne haurientur; Quae tunc spectaculi latitudo*? *quid admirer? quid rideam? ubi gaudeam, ubi exultem spectans tot & tantos Reges, qui in coelum recepti nuntiabuntur, cum ipso Jove & ipsis suis testibus in imis tenebris congemiscentes? item Praesides, persecuto res Domini nominis, saevioribus quam ipsi flammis saevierunt, insultantibus contra Christianis, liquescentes? quos praeterea sapientes, illos philosophos, coram discipulis suis una conflagrantibus, erubescentes. Tunc magis tragoedi audiendi, magis scilicet vocales in sua propria calamitate*.' De spectaculis libr. III.
Opheldering, uitbreiding, beschaaving des verstands begon toen met afschuuwen betracht te worden. Het leezen werdt door de Kerkvaders niet dan met de uiterste omzichtigheid gedoogd. De geest-gesteldheid der Kristenen, kenbaar in de *historia litteraria* van zo zo veele eeuwen, getuigt van den gelukkigen uitslag, waarmede deeze leer verkondigt werdt.
Schoon onze eige bewustheid ons leert, dat de zintuigen en de zinnelijke vermaaken ons tot ons behoud gegeeven zijn, niettemin beschouwden die zelve Kerkvaders 't als eene doodzonde den minsten, den schuldeloosten lust in te willigen. De ijver deezer helden heeft 't bijzonder gelaaden tegen valsch hair, *alias* paruiken, muziek, goud- of zilver-werk, klederen van eenige, uitgenomen de witte, kleur, gemaklijke bedden. Den Barbiers verklaart TERTULLIANUS een openbaaren oorlog, noemende 't scheeren *een leugen tegen ons eige aangezicht*, eene goddelooze poging om de werken des Scheppers te verbeeteren.

zijn? zodra de menschen, door hoop en

De geestdrijverij of ijlhoofdigheid der eerste Kristenen ging zo verre, dat, in spijt van 't onvervreemdbaar instinct tot eige behoud, 't geen de natuur aan alles wat leeft, zo vast smeedde, als de zwaarte aan 't goud, zij wedijverden in de eerste eeuwen, om hun leeven noodeloos op te offeren, en zich een gewaande martelaars-kroon op 't hoofd te zetten.
En wat al misselijke denkbeelden vormden zij zich niet van 't huwelijk, zonder 't welk onze aardbodem een kerkhof wordt? Zo zij 't toelieten, schijnt 't alleen geweest te zijn, als een onvermijdelijk kwaad. De ongehuuwde staat werdt zeer vereerd. ''t Begunstigde gevoelen der kerkvaders was, dat zo Adam zijn Schepper gehoorzaam gebleeven was, hij voor altoos geleefd zou hebben in een staat van maagdelijke reinheid, en dat deeze of geene schuldelooze manier van voortplantinge 't Paradijs bevolkt zou hebben, met een geslacht van schuldelooze en onsterflijke weezens'. ORIGENES, wiens voorbeeld klemt, omdat 't aantoont de verregaandheid van de bedwelminge der Kristenen, bragt zich in denzelven staat, als de *Kislar-Aga* of opzichter der vrouwen des Sultans d.i. in de onmogelijkheid om 't kroost van ORIGENES voort te planten; ofschoon ik in 't zekere meen onderrecht te zijn, hoe 't hem daarna genoeg speet toen de *mees gevlogen was*. En deeze *amputatie* genoot de eer der menschelijke bewondering. Zo groot eene eer is 't van hen bewondert te worden!
Ik zwijg van verscheide gruwelen, alleen dienstig om de maatschappij met schelmen te bevolken, hoedaanig zijn de *absoluties* voor noch te begaane euveldaaden, *aflaten, overtollige goede werken en derzelver fabriek*, mitsgaders eene legio van geestelijke kwakzalvery en bedrog, dewelke de verbastering der K. leer (en van deeze spreek ik alleen; niet van de K. leer zelve; die laat ik daar) onder de menschen gebragt heeft, en noch brengt, daar, waar 't gezeegend licht der Hervorminge noch niet schijnt. Op dit stuk zyn de II. XV. en XVI Chapt. van GIBBON overleezenswaardig, wiens gedagten ik ook hier en elders overneem.

vreeze verleid, toelaaten, dat die klasse on-

der hen, welke listigheids genoeg hadden

hen met deeze beide driften te bezielen,

zo veel gezags[105] over hen neemen,

(105) Om zich een gepast denkbeeld te maaken van den invloed, dien de geestelijken zich over de gemoederen der gemeente verworven hadden, heeft men zich alleen te herinneren, dat zij, kort en lang na J.C., zich de gaave der wonderwerken aanmatigden, d.i. 't voorrecht om de wetten der natuur, ter staavinge zijner leer, voor een oogenblik te doen stil staan, d.i. van hooger hand in commissie gesteld te zijn; d.i. bijna zelfs Goddelijk te zijn. Deeze kragt door J.C. aan zijne Apostelen medegedeeld, van deezen uitgegaan in de Kerkvaders, Bisschoppen, Pauzen, Priesters, enz. ook Leeken, beweert, of beweerde men, volgens 't getuigen der kerkelijke historie-schrijvers, den dienaaren des H. Woords bygebleeven te zijn door verscheide eeuwen heen, tot dat zij (deeze kragt) als eene piramide in een onzichtbaar punt, 'k wil zeggen, in een bundel *sprookjes van 't rood kousje* uitloopt. 't Zij nu de geestelyken dadelijk 't voorrecht hadden om wonderen te doen, 't zij de eenvouwdigen dit geloofden, 't komt op 't zelve uit; en die wonderen, of 't geloof in die wonderen moest den priester een onbegrensd gezag op den geest van 't algemeen geeven.
Deeze wonderwerken bestonden doorgaans in 't uitdrijven der duivelen, 't geneezen der hoopelooste ziektens, de gaaf van gezichten-zien, van propheteeren, van taalen te leeren zonder meester, grammatica of lexicon, 't opwekken der dooden. Dit laatste, 't geen een baas van een wonderwerk is, was iets niets zeldzaams ten tijde van IRENAEUS, die echter bijna 200 jaaren na J.C. bloeide: schoon de Bisschop THEOPHILUS, omstreeks dien tijd uitgevordert om dit ter bekeering eens ongeloovigen vuilik te verrichten, 'er voor optornde. Z. GIBBON. Vol. I. p. 476. Ed. in 4to.

om hun 't gebruik hunner reden aftestaan, en zich als blinden te laaten bestieren, zo

kon 't niet missen, of deeze aanvoerders moesten zich op allerlei aart tegen 't schit-

teren en 't verbreiden des reden-lichts verzetten, en ons tot de klasse van min dan spreekende aapen degradeeren.

Zeker is 't wel, dat een reiziger landen ontmoet, wier bewooners, schoon de re-

formatie 'er noch niet is doorgedrongen, schoon de onder hen heerschende leer noch dezelve is, als zij was, voor een half dozijn eeuwen, uitgenomen dat haar leeraaren nu geene zo afgodendienstige aanbiddinge meer genieten) wier bewooners nogtans niet meer in dezelve duisternisse omzweeven, 't is waar, maar 't is 't ook tevens, dat deeze begonnen ontbolstering 't gewrocht is der zijdelingsche lichtstraalen, welke die zelve reformatie, geholpen door de boek-drukkunst, van hunne nabuuren af- tot hen geschooten heeft.

Van dit voordeel zijn verstoken de *Grieken*, van welke wij begonnen te spreeken, voor welke niets dan eenige groote staats-omwenteling 'er eene zijn kan in hun manier van denken, in den staat der weetenschappen onder hen.

Alle, die deeze natie van nabij hebben leeren kennen, zullen met mij instemmen,

dat dezelve naar gis, zes hondert zonnejaaren achteruit is.

Die in 't water legt, grijpt ter reddinge overal na. Dit geeft een min ongunstig aanzien aan hunne onkunde, die hen de zo evengezegde omwentelinge doet of deedt verhoopen van den kant van Rusland,[106] uit welken hoek hun hunne vermeende verlossers moesten aanwaaijen. Maar zedert zij, in den voorlaatsten oorlog, toen de *Russen* een esquader in den Archipel hadden, derzelver honigachtigheid van nabij hebben leeren kennen, zouden zij op mijn eer sta-

(106) 'De Grieken vleijen zich, dat de Groot-Hertog van Muskovien hen noch eens uit hunne ellende verlossen, en 't Turksch Keizerrijk vernielen zal: maar behalven dat 'er geen kijk is op deeze staatsomwenteling, zouden zij, al veranderden zij ook van meester, 'er niet knapper om worden'. Z. TOURNEFORT, *Voyage du Levant*. tom. I. p. 38.

pelzot moeten zijn, zo zij niet begreepen, dat zij met die vrijmakinge van den wal in de sloot zouden raaken.

Zo de *oude Grieken* leevendig, woelig, luidruftig zelfs tot 't tierachtige toe, vrolijk, doorsleepen geestig, een weinig ligtzinnig, een weinig zonder karakter geweest zijn, zo hebben hunne na-neeven den ouden mensch niet uitgetrokken. Maar te leeven, en zo lang geleefd te hebben, als een veroverd volk, onder de plak der meesters, heeft 't karakter deezer natie eene aparte wending gegeeven. Vrees heeft 't zelve tot laagheid doen daalen. ‘De Grieken behouden enkel de droevige herinnering van 't geen zij geweest zijn, en trekken waaraan zij altoos kenbaar zijn. In de eilanden van den Archipel is 't een slecht gepeupel, der ellende, onkunde en slavernij overgegeeven, in de steden zijn 't rijke en trotsche slaaven. Te

Athenen prêekt een domme paap voor dat volk, 't welk een Demosthenes ten reedenaar hadt: *tristes relliquiae Danaûm*.' GUYS tom. 1. p. 18. Bestendig onderdrukt, worden de *Grieken* op hun beurt, bij geleegenheid, onderdrukkers. 't Is alzo verre van algemeen waar te zijn, 't geen de Heer de GUYS van hen zegt: 'De slavinnen worden behandeld, zo als oudtijds bij de *Grieken*, dat is, met veel goedaartigheid en menschlijkheid, en na een zekeren tijd zorgt men haar in vrijheid te stellen. Tom. 1. p. 51.' Ik voor mij ben honderdmaal oorgetuigen geweest, hoe fatzoenelijke luiden deezer natie, de *archontes* en *archontissa's*, hunne bedienden begraauwden als honden. Dit loopt des te sterker in 't oog, naarmaate 't zelve zich gewent aan de stilte, ordentlijkheid, zagtheid, heerschende tusschen meester en knegt, in de *Turksche* huishoudens, in de welke

men nimmer, d.i. oneindig zelden, hoort, 'k zal niet zeggen de bediendens of *Tchoadars* bekijven, meesterachtig gecommandeert, maar zelfs niet overluid toegesprooken worden. Hoe menigmaal ben ik niet bij *Effendi's* geweest, waar mij pijp of koffij geboden wierdt, zonder dat ik eens gemerkt had, dat de heer iets bevolen hadt: daar zij toch zonder zijn bevel dit nimmer zouden gedaan hebben! Ik herhaal 't, de Turksche gezelschappen kenmerken zich zo zeer door stilte en ordentlijkheid, als die van zekere andere schreeuwachtige natie door de gelijkenis met een dolhuis.

't Zoude zeer belangrijk zijn 't *Turksch* en *Grieksch* bloed scheikundig te analyseeren. 't Laatste moet geheel andere bestanddeelen hebben, waar van daan zij dat vuur, die levendigheid ontleenen. Luister toe, en hoor hoe zij zich uitdrukken, wanneer eenige sterke drift hunne aandoeningen doet op-

bruischen. Maar verbeeld 'er u tevens bij, dat de *Jooden* in variatie van stemme, in heftigheid van gebaarden 'er geen handwater bij hebben.

'Moeder! (*'t is eene jonge dochter, die spreekt*) kijk na de zee... Zie dat onweêr. Men zegt dat de groote *Kaïk* van *Zaphiri* verongelukt is. Hij zonk; mij dunkt, ik zag 't, uit onze *Kiosk*. Ja, die schuit met dat groot zeil, ik zweer 't bij mijn' oogen, is gezonken, en de arme *Paranama*(107) was 'er met haar beide kinderen in, die zij van *Chalki* te rug bragt. Als zij de zee zich zag openen, om haar te verslinden, zal zij haare kinderen in de armen genomen heb-

(107) De naam, dien de Grieken aan haare minne geeven, voor welke zij eene elders ongekende liefde en verknogtheid hebben, die maakt, dat deeze *Paranama's* meenigmaal in de familiën ingelijfd worden.

ben: arme schaapjes! wij vergaan; en ik, ongelukkige! ben 't, die u doet omkomen, die u op zee heeft durven waagen, die dit afschuwelijk onweêr niet vooruitgezien heeft. Ongelukkige moeder! waaghals van een *Zaphiri*, die gevaaren noch vreest, noch kent. Slechte kaerel, gij zijt 'er de oorzaak van, maar gij zult ook met ons omkomen.'

Kind, wat nieuws? (Zij komt te rug....) 'Moeder, moeder! *Paranama*,... kom schielijk, kom *Paranama* kijken, daar komt zij; 't zee-water loopt van haar kleêren, zij heeft 'er van in gekreegen, zij meende te sterven: wat vreugde! ik ben half mal; ik heb den Hemel gebeeden, en uit zo een goed hart, dat zij gered is.' GUYS, tom. 1. p. 95 &c.

Deeze stormachtige aart wordt door een strootje aan 't kooken gebragt. 't Gesprek eens toornigen *Grieks* is een ketting van

vloeken en verwenschingen. 't Hoogste, waartoe een gramstoorige Muzulman zich laat vervoeren, is iemand voor een ongeloovigen, een zwijn uittemaaken. Geen ander volk is zo stip ter waarneming van 't gebod: *gij zult den naam des Heere niet ijdelijk misbruiken*.

Om eene haverklap vloeken de *Grieken* bij de Παναγίαν, d.i. bij de H. Maagd. Zij zweeren bij hun oogen, bij hun en eens anders hoofd, bij hunne kinderen; niets hoort men dagelijkser dan de *μα τω θεω, μα, τῇ ψνχὴ μου, bij God, bij mijn Ziel*. Ook hebben zij eene zoete collectie van verwenschingen. Indien de leergierige lezer zich daarin wil volmaaken, hij raadpleege GUYS. Tom. I. p. 371. &c.

Maar *per saldo* is 't met hen, als met luiden, die alles met eede bevestigen; 't is dat zij weinig gelooft worden. *Graecia mendax*.

Een zo leevendig, zo vrolijk volkje is een liefhebber van festijnen. Daar zijn zij in hun kragt; principaal als 'er braaf te likken valt, daar zij veel van houden, en daar 't doorgaans ook niet aan hapert.

't Tooneel-spel onzes leevens, (de lezer merke wel op, dat ik 't noch treur- noch blijspel noem) laat zich goed in drie hoofd-bedrijven verdeelen, de geboorte, 't huwelijk en de begraafnis. De *Grieken* toonen regt, dat zij deeze waarheid voelen, want zij vieren ze dat 't een aart heeft.

De doop, kort op de geboorte volgende, geeft hun 't eerst geleegenheid deeze hunne neiging aan den dag te leggen. Ik heb dezelve meer dan eens bijgewoond. Maar 't was mij altoos aanstootelijk te zien, hoe de menschen, pas in de waereld gekomen arme schepzels! door een zomtijds half dronken *Papas*, gekneepen, geknoeid en gemorreld wierden.

'k Mag met dat gemors niet te doen hebben.

De bruiloft zal meer mijn zaak zijn. Daar ik in mijne verhaalen 'er wel eens wat van St. Anne laat onder loopen, zou ik, om de voorzigtigheid, hier wel den 16 brief van GUYS vertaald inlasschen: maar deeze eerlijke man heeft 't voor mij wat te veel op met de ouden. Echter zal ik de *Grieksche* bruiloft zo beschrijven, dat de lezer, mits hij een *Dollondsche* bril opzet, kan merken dat ik GUYS geleezen heb, iemand, die zeker, met 't plan om te *auteuren* na de *Levant* gereisd, stipter geweest is in 't aanteekenen van veele bijzonderheeden, die mij, eer een vrolijken dan een ernstigen klant, ontslipt zijn; daar dit mijn plan niet was.

De woestste volkeren der aarde vieren hun trouwdag als den schoonsten van hun leeven. Oordeel of dezelve bij de *Grieken*

ook plechtig moet zijn! Oudtijds hadt men over 't huwelijk een zwaar hoofd; men pleegde raad met philosophen en orakels, tegenswoordig loopt men 'er losser overheen, trouwt en vermenigvuldigt zich bij deeze natie, die haare star voor de rest laat zorgen, en bij welke men weinig ongehuuwde luiden ontmoet. Zij trouwen omtrent wanneer 't hun in 't hoofd komt, zonder gelijk hunne voorouders, zich te binden aan vaste maanden(108). Maar zij bedienen zich van een *dierlijk soldeerzel*, d.i. van de goede officiën van vrouwen, die 't gemeen koppelaarsters noemt, noodzakelijk geworden door 't afgetrokken leeven der meisjes.

't Huwelijk is voorafgegaan van geschen-

(108) De Grieken trouwden eertijds enkel meest in de maand Januarij, daarom bijgenaamd *Gamelion*. Z. GUYS tom. I. p. 236, en doorgaans Lettr. XVI.

ken; men spreidt ze, niet zonder ijdele waan, ten toon, meest in de kamer, alwaar nabestaanden der bruid bezoeken ontvangen. Trouwens ik geloof, dat dit gebruik vrij algemeen is; en men behoeft geen *logica* gestudeerd te hebben, om te kunnen argumenteeren over de kragt der presenten.

't Zelve is ook waar van de maaltijden en festijnen, die voor en na de bruiloft gegeeven worden, waarop de *Grieken* zich braaf te goed doen. Dit gebruik is ook vrij algemeen, denkelijk wijl *sine Cerere & Baccho friget Venus*.

's Daags voor de bruiloft brengt men als in zegepraal de bruid na 't bad. Dit vind ik zeer goed, principaal in warme landen, ook zou ik 't niet afkeuren, al ging zij 'er ook 's daags daarop in; ja zelfs al deedt zij 't de veertien eerst navolgende dagen van haar trouwen. Misschien mag 't den vijftienden niet meer zo nodig zijn.

Alles tot deeze plechtigheid betreklijk geschiedt met eene groote publiciteit en luidruftigheid, met musikanten, met danzers, met voorzangers van 't bruiloftslied. Dan komt de bruid, half onder de armen gedraagen door haare naabestaanden, gevolgd van een meenigmaal noch langer stoet, als die der begraafnisse van een *Amsterdamschen herder*, welke eerste misschien noch langzaamer voortgaat. Een van 't gevolg draagt eene brandende fakkel; ging dezelve uit, men hieldt 't voor een ongelukkig voorteeken.

Wanneer zij in de kerk gekomen zijn, neemt de priester hun de kroonen van 't hoofd, en wisselt ze: zo als men 't elders de ringen doet, en weidt die kroonen daarna.

Den nieuw getrouwden biedt men ten teeken van aanneeminge in de familie, een

t.o. 416

P v W..... I inv. P. Wagenaar J^r Fec.
F. Sansom. Sculp.^t Rotterdam.
Begraafnis en Bruiloft.

drink-schaal. De bruid, en daarna de bloedverwanten, benevens alle de gasten *proeven* 'er eens uit.

'Zodra als de nieuwgetrouwde van deeze plechtigheid te rug keert, zo strekt men een tapijt over een zeef uit, en men laat 'er haar over gaan, zo als zij tot haar man ingaat. Zo de zeef, waarop zij de voorzichtigheid heeft steevig toe te treeden, onder haare voeten niet barstte, zou men tegen haar een vermoeden opvatten, 't welk haar man zou ontrusten; *maar hij is gerust en wel te vreeden na de beproeving van de zeef*.' Zie GUYS. tom. I. p. 240.

Daarna gaat men eeten, drinken, zingen, danzen.(109) De vrienden bedanken elk-

(109) De Grieken hebben ook hunne spelen, hun bijzonder eigen. 't Algemeenste daar van is de *Mangala*, een spel, 't geen twee luiden met hoorntjes of schelpjes speelen, in een langwerpig bord, waarin een dozijn, naar mijn geheugen, holtens in gewerkt zijn. De *intrigue* 'er van is, in eenige daar van een zeker getal te brengen.
Ook hebben zij 't schaak spel. Schoon ik meer *mat* maak, dan gemaakt word, (NB. in 't schaaken) en dus iets van dit spel verstaa, zijn de figuuren der stukken, en haare beweegingen zo vreemd, dat ik 'er niet wijs uit heb kunnen worden, schoon ik 'er wel eens bij stond te gaapen.
Ik kwam eens op een morgen bij een paar Effendi's, die zelfsverveeling deedt geeuwen. Wat meent gij dat ze uitvonden, om zich den tijd te korten? Zij lieten een paar *Tchoädars* of kamer-lakeijen komen, om voor zich op 't tapijt een partijtje te schaaken, te lûi zijnde om 't zelve te doen. Oordeel of men onder diergelijke natie veele jaagers vindt!
De Grieken, die zo leevendig als de Turken doodsch zijn, en nog meer de Griekinnen, houden veel van vertellingen, De lezer vergenoege zich met dit staaltje, behelzende niet enkel eene vertelling, maar ook eene waare geschiedenisse: 'De Groot-vizir Ibrahim Pacha, gezeeten aan een der vengsters van zijn paleis, zag iemand voorbij gaan, dien hij meende te herkennen. Deeze Turk tot de uiterste armoede gebragt, zelfs dien dag geen brood, gehad hebbende, om aan zijne kinderen te geeven, geperst door hun geschrei, ging na de markt, om de eenige pels, die hem overbleef, te verkoopen. Ibrahim Pacha deedt hem voor zich komen; maar wanneer hij hem wel betracht hadt, herkende hij zijne vergissing. Hij ondervroeg hem nogtans, en om hem gerust te stellen met goedaartigheid. Wat is uw beroep, zegt hij hem, en waar ging gij na toe? Heer, antwoordde de Muzulman, gij verwaardigt u de oogen te laaten vallen op een ongelukkigen, die niet altoos in de behoeftigheid was, en die heden gedwongen is zijne klederen te verkoopen, om brood te hebben. Hij schilderde hem zijne omstandigheeden af, en de menschlievende Vizir werdt 'er van aangedaan: want weldoen was zijne uitspanning van de pijnelijke zorg der publieke zaaken. Ik koop, zegt hij hem, uwe pels, en geef ze u te rug. Hij deedt hem een goede stuiver toetellen, en zondt hem in de rijl te rug, op dat de vreugde des te schielijker in zijn huis wederkeerde. Hij vervoegde zich vervolgens bij de Sultane, zijne echtgenoote, en verhaalde haar wat hij gedaan hadt. Ik kan niet anders dan u prijzen, zegt zij hem, over 't goed, dat gij dien man gedaan hebt: nu is 't mijne zaak zorge te draagen, voor zijne vrouw. Zij beveelt dat men haar doe verschijnen. Zij komt met haar zuster. Men zendt ze na 't bad, en kleedt ze netjes; de Princes beval, dat alle de meisjes van 't Harem, meer dan twee hondert in getal, ieder haar een kleed gaven. Zij voegde 'er een beurs vol sequinen bij, en zij zegt haar, toen zij haar te rug zondt: uwe zuster is ongetrouwd, geef haar een man naar haar zin, en laat mij voor 't huwlijks-goed zorgen. Deeze Princes wilde haar echtgenoot overtreffen in edelmoedigheid, en de boosheid der menschen heeft twee zo weldaadige weezens niet op aarde willen laaten!'(*)

(*) 'Zij was de dochter van Sultan-Achmed, die haar ten huwelijk gaf aan Ibrahim Pacha, den prachtigsten, den milddadigsten, den minzaamsten Vizir, dien men immer zag. In de staats-omwentelingen van 1730 werdt hij gewurgd.'

ander voor de eer van 't aangenaam gezelschap; brûigom en bruid gaan na bed, &c. &c. &c.

en na verloop van een maand, zit de jonge man zich met beide de handen in 't haair....

Zo als 'er tusschen 't trouw- en 't sterfbed meest eenige mei-maandjes verloopen,

zo zal ik des lezers vreugd nu niet stooren.

Ik wil eerst zo lang van dit volk schrijven, tot dat 't mij zelfs verveelt; geene andere consideratie zal mij doen ophouden.

De begraafnis zal van deezen bundel het hek sluiten.

Vooreerst verzoek ik u op bruidstraanen, want de *Grieksche* vrolijkheid en trakteerziekte gaat zo gaauw niet over. Nu volgen festijnen op festijnen. Men zet zich nu niet wel als oudtijds aan zilvere tafels (die tach *en passant* gezegd, zeer klein moeten geweest zijn, of de menschen waren toen schrikkelijk rijk!) zommige eeten op zijn Oostersch; maar de fatzoenelijke klasse volgt onze manieren. Drie dingen maaken van deeze festijnen de hoofdingrediënten uit; eeten, drinken, muziek: trouwens die een goede maag en een weinig aanleg tot vrolijkheid meêbrengt, mag 'er zich overal mêe vergenoegen.

Wanneer men nu den buik vol heeft, gaat 't op een danzen. Zij hebben 'er verscheide van; maar bij mijn tijd was de *Romeika* 't meest in de mode. 't Danzen dee-

zer natie vordert geen leertijd, en ik, die zeker nimmer dans-meester had, en 'er ook geen neemen zal, wierd ik ook noch ouder als METHUSALEM, herinner mij te *Sevastopelen* op een gezelschap met Grieksche koopvaardij-schippers te hebben mêe omgesprongen, *en dat niet zonder een buitengemeen succes*! En zo verre 't danzen niet meer is dan een vrolijk gehuppel, (misschien een instinct ter bevordering van de spijsverteering?) is mij alle dans onverschillig; dat zij danzen van nu tot morgen! Doch wanneer de konst 'er zich gaat meê bemoeijen, en de *Grieksche* fatzoenelijke vrouwen danzen, of sleepen in een aart van afgemeeten passen, zo val ik in slaap. -

Nu begint 't jonge vrouwtje wel eens wat misselijk te worden; haare ongemaklijkheid is een bewijs, dat de man niet altoos geslaapen heeft. Zo komen de vruchten des huwelijks in de waereld. De *Grieksche*

vrouwen mogen haare kinderen wat gek praaten, maar ik herinner mij niet, dat zij, onder den naam van baakeren, ze half verstikken: een duidelijk bewijs, dat 't eene dwaaling der onzen is, die waanen, dat men zonder de *baakerij* ze niet kan behandelen. Behalven in mijn verstandig vaderland heb ik nergens de luiermand met al haar kantjes, bantjes, musjes, flepjes en wissewasjes ontmoet. Waarlijk onze vrouwtjes maaken 'er een omslag mêe, dat een nadenkend man wel schrikken zou 'er iets meer aan te .....

Met de opvoeding loopt 't bij den grooten hoop zo wat in 't wild; en misschien waren de kinderen 'er niet veel slechter om aan, was 't niet dat 't bijgeloof oogen, die zich pas openen voor 't licht, verdraait en scheel doet zien.

De zeevaart en al haar nasleep heeft voor de *Grieken* eene bijzondere aantreklijkheid. Alle de matroozen, alle de deks-

officieren over 't meerder getal der Keizerlijke zee macht zijn *Grieken*. Zij zijn 't die de koopvaarders over zee brengen, zo als 't hunne handen zijn, die de schepen, groot en klein, in elkander werken. Die met de koopvaardij niet aan de kost kan komen, wordt een visscher.

Behalven eeten, drinken en spinnen, leeren de gemeene meisjes niet veel, want babbelen en zo wat kwaadspreeken leeren zij van zelfs.

En zo zij 't spinnen al niet oeffenden als eene kostwinning, zij zouden 't denkelijk doen uit liefhebberij. De *Grieksche* juffrouwtjes ziet men bestendig met de klosjes zij spinnen. Wanneer zij weeken of maanden daar meê vermorst hebben, laaten zij 'er zich een hembd van weeven. Daar van dit hembd de mouwen uithangen, zo behoeft men bij geene *Grieksche* vrouw geslaapen te hebben, om te weeten dat 't

hembd niet *van witte zijde gaas is*. Daar deeze hembden nu zeer duur zijn, hebben weinige 'er genoeg verschot van voor een warm, zweetrijk land. Om der zindelijkheid wille zouden zij veel beter doen, ze voor 't min kostbaar linnen of katoen te verwisselen: maar dit zal een dooven geprêekt zijn.

Met de opvoeding van de voornaame gaat 't iets beter, en 't is zeker, dat de groote, grondige kennis van 't oude *Grieksch* hier moet gezogt worden, en gevonden wordt. De taal, die de moderne *Grieken* spreeken - een abominabel, mij ergelijk bargoens - zal ongeveer van 't litterale *Grieksch* verscheelen, als die taal, welke men in de wandeling te *Hamburg* spreekt, 't *plat-duitsch* (*Bas-saxon*) verscheelt van 't *Nederduitsch*. Anderzints heeft men mij gruwelijk voorgeloogen, toen men mij verzekerde bij herhaalinge, dat een maatig gëor-

ganiseerd modern *Grieksch* hoofd, de taal zijner voorvaderen in drie maanden beet heeft. Dat hij 'er nu tien jaaren in wroete, en oordeel of zijne kunde doorkneed moet zijn!

(ô Gij glorierijke *Boristhenes!* Gelukkige stroom, die de rietrijke oevers bewatert van 't nieuw *Cherson*, bewaarplaats eens schats, eens wonders van *Griekscbe* geleerdheid, eens Bisschops, genoeg een *Griek*, om den *Aeneas* en in zijne taal, en in vaersen over te brengen, en dat..... 'k zal niet zeggen hoe!)

Iemand mag dit werk, ondernomen op order van H.R.K.M. belachlijk vinden, dit doet niet hier ter zaak. Dat 'er op onze of andere hooge- schoolen geen professoren gevonden worden, bekwaam om iets goeds in heure taal voor te brengen, is niet wat ik beweer: maar hoe zou deeze *partus laboriosus* zijn, vergeleeken met dien eens geleerden van *Lavidia*, voortijds *Athe-*

nen? Ik blijf 'er zo op aandringen, omdat ik mijn vriend den H.H.C. gescheenen heb hier van de wijs te zijn, zo a]s eenige anderen denken zullen. In weêrwil hier van zoude ik geneegen zijn te gelooven, dat men aan 't *Phanal* hier en daar een wel opgevoed juffrouwtje vindt, bij wie meer dan één oud professor in deeze taal een lesje zou kunnen neemen.

Of der *Grieken* opvoeding met 't geen men talenten noemt, instrumentaal-vocaal-muzijk, teekenen, schilderen, danzen, zich veel bemoeit, is iets, waaraan ik bijkans niet twijfel, daar ik 'er nimmer eenig spoor van zag. -

Een ander in 't oogloopend zwak deezer natie doet haar de pracht en 't maaken eener grootsche vertooning zeer beminnen; Een *Griek*, die niet een weinig figuur maakt, moet wel arm wezen. Hunne huizen mogen elders maar van één verdieping zijn, schoon

ik ze ook buiten *Constantinopolen* twee verdiepingen hoog gezien heb; zeker is 't, dat zij in de hoofdstad zo hoog zijn als die der *Turken*. Derzelver meubileering, die der *Turken* gelijk, is zeer eenvoudig. *Cyprische* matten, of zo *Smyrnsche* als *Salonieksche* tapijten op de vloer, sopha's rondom den wand, bij zommige een klein, laag *secretairtje*, een K. aan 't kruis, met een lamp 'er voor, maaken 'er 't voornaamste weezen van uit.

Eenige weinige kamers hunner huizen hebben, in weerwil van den Heer G U Y S [110], kleine schoorsteenen, hebbende, doorgaans de sneê van een halve tent. 't Is waar men bedient 'er zich zelden van; en ik herinner mij geen zes maal in 't koudste van den

(110) '*Il n'y point de cheminées dans les chambres des maisons Grecques.*' *tom.* I. 34.

winter 'er in te hebben zien stooken. In deeze landen is 't wêer meest zagt genoeg, om zich met een groot vuur-consoor (*Mangal*) te kunnen verwarmen. Maar in onze *glazen-kassige* paleizen is 't 's winters doorgaans wat koeler. Die wil, maake den lof des turf-vuurs. Men klappertandt elders, schoon ook wat nader aan de pool, min hard. De stoofjes verdienen eene onherroepelijke *excommunicatie*. Daarom moest de *Tendour* 't meubel onzer landslui zijn. Ik wil 'er mijne lezers, en noch meer mijne lezeressen mêe bekend maaken.

De *Tendour*[111] is eene vierkante ta-

(111) '*Cette table est couverte d'un tapis, qui de tout côté tombe jusqu'à terre, et d'un autre en soie plus ou moins riche, qui pare le Tendour, autour duquel on s'assied sur le sopha ou sur des carreaux. On peut mettre à la fois les pieds et les mains sous la couverture, qui, enveloppant le brasier de toute part, entretient une chaleur douce & agréable.*' G U Y S , tom. I. p. 35.

fel, op vier voeten rustende, waarvan de zijden ieder zelden meer dan vijf voeten hebben, die een bodem heeft, twee à drie duimen hooger dan de grond, dewelke met blik beslaagen is. Op deezen plaatst men een ijzeren vuurtest, met een blikken kap, doorboord met gaten. Over deeze tafel hangt men een wolle deeken, die tot op en over den grond sleept, overdekt met een even lange, katoene, gestikte bed-deeken. Boven op die tafel legt een vierkant kleed, aan wiens fraaiheid men veel wendt. Wanneer men nu onder dit afhangend kleed tot over de middel gezeeten is, deelt zich die warmte zo wel meede, dat men aan geen vuur denkt. Zijnde handen verkleumd, een oogenblik 'er onder gehouden, zijn ze ontdooit. Zit men 's winters op die tafel

te schrijven; de warmte van 't blad, laauw geworden door 't vuur, wiens hitte zich in de *Tendour*, als in een vuur-mand besluit, houdt de handen leenig. - Een paar ingereekende turf-koolen zouden genoeg zijn, om een dozijn menschen een halven dag te verwarmen. Dus is dit een zeer economisch meubel. Ik hoop, dat onze Dames 'er zich van zullen bedienen. Ik ben zo verzekerd van deszelfs voordeeligen invloed op haare waarde gezondheid, dat ik noch geen zes weeken nadat dit boekje 't leevenslicht aanschouwd zal hebben, een plechtige deputatie van 't Amsterdamsch *Collegium Medicum* (wiens eindlooze en weergaêlooze waakzaamheid voor de gezondheid zijner stad-genooten, wiens voorbeeldelooze en onnavolgbaare zorgen, ter weeringe van alle medicinaale strooperijen, alle hoogstschadelijke kwakzalverijen, alle verderflijke inkruipzels, wiens scherpziende oog ter in-

standhouding der privilegiën hunner medebroeders, waereldkundig zijn) verwacht, ten einde mij voor de communicatie van zo goed nieuws te bedanken.

Deeze vuurtest kan noch een anderen dienst doen. Men wil ook des winters zijne vrienden een goed onthaal geeven. Maar onze vertrekken, schoon men 'er ook een snotterig vuur in stookt, zijn als dan bijna zo frisch als ijs-kelders. De oude Heeren, gezeeten bij den schoorsteen, braaden zich den rug; de rest van 't gezelschap mag op de vingers fluiten. 't Is genoeg dat men onder 't tafel-kleed, een ander kleed tot op den grond neêrhangt, waaronder men aan den disch gezeeten warm blijft, zodra men onder de tafel, liefst rond, een dergelijke vuurtest zet: wel te verstaan met vuur 'er in. Dit is gebruikelijk bij de *Provençaalen*, bij wie de brand zeer duur is; en zij bevinden 'er zich recht wel bij. -

Keeren wij te rug tot de *Grieksche* pracht, meest ten toon gespreid in de vrouwelijke kleeding. Verscheiden mijner vriendinnen vroegen mij, bij mijne weder opstanding in 't vaderland, of ik ook in mijne talrijke collectie van natuurlijke zeldzaamheeden, een garnituur deezer kleeding had mede gebragt. Om een aart van amende honorable te doen voor deeze mijne schandelijke vergeetelheid, gaa ik 'er hier eene beschrijving van geeven. Ik heb niet waargenomen, dat de goude kettingen 'er een ingredient van uitmaaken. Ik heb wel eens rijke *Armenische* koop mans vrouwen zien draagen allerlei nieuwe of schoongeschuurde goude munten, door middel van gaatjes aan elkander geschakeld, bij wijze van een sjerp over den schouder, wanneer zij op haar zondags uitgedost waren. En dit is 't al.

't Hembd, 't geen wel van witte sijde, doch niet van gaas is, hangt haar tot op de

hielen. De gordel dient om 't op te schorten. De mouwen van dit hembd zijn wijd, zonder plooijen, zonder boord. Voortijds droegen de dames algemeen een lange wijde, nu zijden dan katoenen broek, aan de enkel toegehaald. Bij mijn komst in *Smyrna* zag ik ze noch draagen; zij hing beneden de rokken uit. Ze misstondt niet. Maar ik heb naderhand aan 't *Phanal* en te *Pera* bespeurd, dat ze uit de mode is. 't Is mij voorgekomen, dat de *Grieksche* vrouwen, voetje voor voetje, de kleeding der Franken naderen. Zo draagen zij nu een rok, die voortijds een vierkant stuk was, 't geen zij omsloegen en in den gordel vaststaken, doch nu een rok is, als die onzer vrouwen. De *anteri*, die om de middel sluit, en de borst ondersteunt - eene voorzorge door 't warm klimaat en de baden noodwendig gemaakt - krijgt door den zo gemelden rok een ander aanzien, dan zij

oudtijds moet gehad hebben. De *caftan* wordt alleen des zomers gebeezigd, en nagelaaten des winters, wanneer men een pels draagt, die van vooren wijd open hangt, en om den rand en op de naaden met goude en zilvere *galonnen*, meenigmaal al vrij smakeloos, belegd is; waarvan zo aanstonds meer. 't Heeft mij niet min gestooten als Milady CRAVEN, dat de dames, bezorgd zeker dat men de rijkheid haarer pelterijen niet mogt opmerken, van buiten de pels de geheele rug met een stuk 'er van bedekten. Deeze lap heeft veel overeenkomst met 't stuk gevuld zeil-doek, dat de visch-boeren op den rug draagen, om 't drukken van de kaar of visch-ben te voorkomen. 't Zelve gaf haar een misselijk aanzien, en verdorf haar gansche leest. Ook hebben de dames van *Constantinopolen*, die in 't stuk van modes de wet geeven, zo als de koop-

luî van *Smyrna* de wissel reguleeren, deeze bonte lap geremoveerd.

De bovengemelde *galons* zijn doorgaans lomp en van een slechte keur. Dit metaal en 't zilvere moet van eene onweêrstaanbaare aantreklijkheid zijn in de oogen van dit volk. Naarmaate der vrouwen aart meer van den opschik werk maakt, bevlijtigen zij zich 't te doen schitteren, zouden zij 't ook aanbrengen noch belachlijker als koeke-bakken in een treurspel. De meisjes, die van zich een kostwinning maaken, zijn 'er, zo zij 'er maar geleegenheid toe hebben, niet de nalaatigste in.

'*Vous pensez bien, M. que les Courtisannes avoient un luxe particulier, et un maniere d'ajustement, qui sont encore affectés aux femmes de cet état, mais que d'autres n'imitent que trop souvent*.

'*Je n'entrerai point sur cet article dans des détails & des comparaisons qui*

pourroient blesser les moeurs & l'honnêteté. La curiosité doit avoir ses bornes, & respecter celles que prescrit la décence.' GUYS, *Tom. I. p.* 70.

Arrigite aures, curiosissimi lectores! *operae pretium est attendere, & quae pudico nostro auctori fuerit mens, paucis accipite:*

Meretriculas ex Graecis quae libidini publicae serviunt, parum contentas, quam ipsis largita est natura, pulcritudine & formâ, Byzantinis quibusdam in fabulâ est, novarum illecebrarum gratiâ, eas quas non licet nominare prae verecundiâ partes, quasque mares alibi sine ornamentis, sint modo mundae, inodorae![112] *& sanae amant, filis fim-*

(112) Hier niet aan (de *munditia*) te denken gaf tallooze maalen aanleiding tot verkoeling, onverschilligheid, afkeer, walging, haat, echtbreuk. 'SOLON *statuit ut puella, priusquam induceretur in thalamum, malum cydonium arroderet, ne quid offenderet oris halitus. Haec cura poterat videri indigna legislatore, nisi frequenter res nihili dirimeret mortalium amicitias*.' ERASMUS *de matrimonio Christiano*. d.i. SOLON heeft eene wet gemaakt, dat eene jonge dochter, voor dat zij haaren man te bed gebragt werdt, in een kweepeer bijten moest, op dat haare adem niet onaangenaam zou zijn. Deeze voorzorg zou men veelligt eens wetgeevers onwaardig kunnen reekenen, was 't niet, dat de grootste kleinigheeden dikwerf der stervelingen vriendschap vernielden.' - Hadt SOLON wetten gemaakt voor de burgeresten van de 52° N.B. (de lengte laat ik haar Ed. raaden) misschien hadt de *savonette* de kweepeer wei gezelschap gehouden.

briisque aureis ornare solere. - Et nunc lectorem rogatum vellem, antiquis quare magis quam recentioribus, Graecis Latinisve magis quam Gallis aut Belgis licet esse obscoenis?

ô Opinio regina mundi!

Juffrouwtjes zijt niet nieuwsgierig; want gij zult 't niet weeten! Dit alleen zal ik u

zeggen, dat de *Grieksche* meisjes gewoon zijn, niet zelden klaater goud tusschen de blaâren der liefste bloemen in te voegen, om ze daarmêe op te schikken: een walglijk gezicht, 't geen mij, haar ziende dergelijke ruikers op de borst draagen, altoos aanstootelijk geweest is: - eene *bizarrerie* die de andere, noch vreemder, gelooflijk maakt.

De gordel is een voornaam stuk haarer kleeding. De eenvoudigste is enkel een breede band van voren toegegespt, met een pinsbekke uitgewerkte gesp. Vermogenden draagen dien met bloemen, goud en zilver gestikt, met een groote ronde gesp van zilver, goud, met allerlei edele gesteentens ingelegd. Een kostbaare *chaal*, van de fabriek van *Cachemir*, gewerkt van een zo fijne wol, dat men ze volstrekt voor sijde zou houden, (men vindt 'er die 1000 piasters 't stuk kosten) los om den middel

geslaagen, vervult 'er de plaats van. Anderen bedienen zich alleen van een sijden doek.

Maar 't zamengesteldste stuk van 't *Grieksche*, en ook 't *Turksche* optooizel is haar kapzel. Als deeze dames *en négligé* zijn, draagen zij alleen een wolle opstaande calotje, waarom zij een stuk neteldoek slaan. Dit noemen zij *Doudondournou*. Maar wanneer zij opgeschikt zijn, hebben zij de ongepoeijerde hairen, in een aantal van tressen gevlochten, die zij nu langs den rug los laaten hangen, nu opslaan en aan 't kapzel vastmaaken. 't Zelve bestaat uit twee à drie calotjes, los op elkander staande, bijna in de figuur van een grenadiersmuts, veeltijds is de buitenste van zwart fluweel. Hier slaan zij nu neteldoek, nu gekleurde sijde-gaas om. Wanneer zij recht opgeschikt zijn, besteeken zij deeze muts met pluimen en bloemen, behangen dezelve

met allerlei huisraad van ringen, orliëtten, kraalen, clinquant, alles, wat maar blinkt, zo dat een dergelijk hoofd veel naa een uitdragers winkel gelijkt, waar aan niets feelt dan smaak.

Over dit kapzel slaan zij een *chaal*, die 't zelve, 't hoofd en de zijden van 't aangezicht bedekt, zo meenigmaal zij uitgaan, gevolgd van een of meer dienstmaagden: want de tijden zijn zeer verandert, zedert den Heer G U Y S , die zegt (tom. I. p. 28) dat de vrouwen bestendig thuis zitten te koekeloeren; iets waar in zij, zo min als de jonge juffrouwtjes, weinig plaisir vinden. Hoe vooringenomen ik ook voor deezen aangenaamen schrijver ben, dunkt mij dat zijn voorgenomen plan, om overeenkomsten te vinden tusschen de oude en de hedendaagsche *Grieken*, hem wel eens en meer dan eens van 't pad gebragt heeft. Hier aan is ook te wijten, dat hij gewaagt heeft el-

ders (tom. I. p. 115) te zeggen, ‘dat dit volk (de *Grieken*) zo ligtzinnig als 't ook is, zo groot voorstander van nieuwigheid men 't zich ook voorstelt, nimmer afgehangen heest, zo als wij, van de grillen en onstandvastigheid der mode, die ons beheerscht.’ Ieder nadenkend lezer, bekend met 't karakter der vrouwen, moet *a priori* dit wonderspreukig toeschijnen; en ik kan hem *a posteriori* verzekeren, dat dezelve thans zo standvastig niet meer zijn, daar ik in mijn tijd haare kleeding heb zien veranderen. Ook is 't te onrecht, dat men van haar kleeding in 't algemeen spreekt; daar de sterk onder elkander verschillende costumen van veele derzelven vorderen, dat men bestemme van welke men spreekt. Ik voor mij hield mij alleen beezig met die der hoofdstad en van *Smyrna*.

Wanneer de gemelde schrijver van de *Turken* spreekt, is zijn zeggen niet zo voor-

ingenomen, en van meer gezag. Zo vind ik zijne beschrijvinge eener *Turksche* begraafnisse, eene plechtigheid, zo als veele andere, welke de Muzulmans niet gaerne door ongeloovige oogen ontheiligd zien, en die dus maar ter sluip kan waargenomen worden, zo naauwkeurig, dat ik niet oirbaar vinde 'er iets aan te veranderen:

'Ik zag vooreerst, 's morgens om tien uuren, den doodgraver arbeiden; de slaaven en vrouwen van 't huis, waren op 't kerk-hof gezeeten, en alle begonnen toen te weenen. Na dit *praeludium*, omhelsden zij alle, de eene na de andere, een dier kolommen,[113] welke men

(113) Bij ieder dier graven staan twee kolommen. Die aan 't hoofdeneind van 't graf staat, draagt een tulband, wiens snêe den stand des overleedenen aanwijst. 't Geen 'er onder staat, drukt zijn geboorte en bedrijf uit. Die der vrouwen hebben uit gehouwen bloemen. Doorgaans staat 'er niets op.

op de graven zet, zeggende: *ogloum, ogloum, sana Mussaphir gueldi*. ‘Mijn zoon, mijn zoon, zie hier een vreemdeling of gast, die u komt bezoeken.’ Hierop beginnen zij wederom te weenen en te snikken, maar dit onwêer duurde niet. Alle gingen zij zitten te praaten.

‘'s Middags hoorde ik een gebrom en een treurig geschreeuw; 't was de lijkstaatie, die aankwam. Dezelve was voorafgegaan door een *Turk*, draagende op zijn hoofd een klein kistje; vier andere *Turken*, droegen de doodkist(114) op hunne schouders. Vervolgens kwamen de vader, de bloedverwanten en vrienden

(114) Onder hen is dit draagen eene godsdienstige daad. Zodra een Turk, ook te paard gezeeten een lijkstaatzie ontmoet, stijgt hij af, en neemt een der armen van de baar, tot dat een ander hem aflost.

van den overleedenen, in eene vrij talrijke meenigte. 't Huilen hieldt op, zo als zij op 't kerkhof kwamen. Maar hier werdt men handgemeen, en zie hier waarom. De man, welke 't kistje droeg, opende 't zelve, en vol zijnde met boeken van den koran, zo kreeg een aantal *Turken*, jong en oud, die zich op deeze boeken wierpen, hier twist over. Zij, die 'er eenigen van beschaaren konden, voegden zich rondom den *Turkschen* dominé of *Imam*, en alle begonnen zij tevens hun koran optezeggen, zo als de kinderen hunne lessen op 't school. Aan ieder der lezers gaf men een 1/4 piaster, de waare twist-appel.

‘De kist stondt voor 't graf, waar aan men bestendig voortwerkte, en digt daarbij brandde men welriekende dingen. Na 't leezen van den koran, hefte de *Imam Arabische* gebeden aan, en zijn

choraal-muziek zou u zo als mij zeer belachlijk gescheenen hebben. Alle de *Turken* stonden overeind; zij hielden de handen open voor 't graf en antwoordden *Amin* op alle de gebeden, die de *Imam* voor den overleedenen tot God verhief.

'Dit gedaan zijnde, zo bragt men eene groote kist, zes voeten lang, drie breed, waar van de planken zeer dik waren. Dezelve zijn doorgaans van cypressen. hout. Dit bewaardheidt 't geen HORATIUS van zijn tijd zegt: *dat de korte bezitting van de goederen deezer waereld op droevige cijpressen* uitloopt.[115].

'Bijna alle de *Turksche* kerkhoven zijn beplant met deeze boomen, voor welke

(115) *Neque harum, quas colis, arborum*,
Te, praetar invisas cupressos,
Ulla brevem dominam sequetur.
Lib. II. od. XIV.

zij een godsdienstig zwak hebben. Deeze kist, met zwaluw-staarten in een gewerkt, in 't graf afgelaaten zijnde, zo zette men 'er de dood-kist in, en lag planken en andere stukken hout 'er boven op. Vervolgens namen alle de *Turken* schuppen, en vulden 't graf met aarde.

‘Dit is een laatste plicht, waar van alle die geene, welke eene begraafnisse bijwoonen, zich ieder op zijn beurt kwijten.

‘Maar voordat men 't lijk beaardigt, wordt 't naar de Moskée gebragt. Aldaar, na een gebed *Fatka* voorgeleezen te hebben, vraagt de *Imam* aan de omstanders, welk getuigenis zij te geeven hebben van 't leeven en de zeden des overleedenen: ieder neemt dan op zijn beurt 't woord, en verhaalt de goede daaden van den overleedenen, die ter zijner kennisse ge-

komen zijn. Dan wordt 't lijk gewasschen, en ingepakt als een mumie, zo dat men 't niet ziet. In de doodkist legt men naast 't lijk eenige welriekende drogerijen; men beurt 't op, en brengt 't na de begraafplaats. Voor dat 't neêrgelaaten wordt, beveelt de *Imam* de weenende omstanders te zwijgen, hun zeggende: '"schort voor een oogenblik uw geklag op, en laat mij deezen Muzulman leeren wat hij doen moet, bij zijn komst in de andere waereld."' Als dan zich naar 't oor van den dooden bukkende, leert hij hem, wat hij den boozen geest, die niet missen zal hem te ondervraagen over zijn godsdienst, moet antwoorden, enz. (*zo bedient zich een bedriegachtige geestelijkheid van de menschelijke ligtgeloovigheid ten haaren meesten profijt*!) Dit onderwijs geëindigd zijnde, herhaalt hij met alle de omstanders 't *Fatka*, en men laat

't lijk zakken. Nadat ieder driemaal 'er aarde op geworpen heeft, zo als de *Romeinen* dit deeden, gaat ieder weg. De *Imam* alleen blijft, bukt zich, en luistert toe om te hooren, of de overleedene spartelt, als de engel des doods hem komt haalen; hij zegt hem 't laatst vaarwel; en om wél betaald te worden, vergeet hij niet de familie 't beste nieuws van den overleedenen te brengen. -

''t Geen ik geduurende deeze treurige plechtigheid waarnam, was de houding van den vader, dien men ligt herkende. 't Was een eerwaardige grijzaart, wiens weezen 't indruksel eener manlijke droefheid droeg, zonder eenig toestel of vertooninge, die gewoonlijk aan de omstanders de gewoone stof tot troost in den mond leggen. Voor 't overige zijn de *Turken*, op dit artikel, de redelijkste menschen van de waereld. Dit ziet men

voornaamelijk in de openbaare rampspoeden. Bij deeze geleegenheid barst de *Griek* uit, en doet zijn geschreeuw en geklag hooren; de *Jood* schreit en is troosteloos; de *Turk* alleen slaat zijn oog hemelwaarts, bukt 't hoofd, als om zich te onderwerpen aan den soevereinen willekeur van den Meester der gebeurtenissen; in dit stuk meer een Kristen, zo ik 't zo zeggen durv', als de meesten van ons.' G. tom. I. p. 340. -

Uit 't oog, uit 't hart, zegt 't spreekwoord; en wanneer de boedel eens tot liquiditeit gebragt is, wordt de overleedene haast vergeeten. Groote hoedaanigheeden, ik beken 't zijn 't alleen die ons recht geeven ons bestaan te verlengen tot voorbij 't graf; maar 't kleedt een sentimenteel karakter recht wel, de gevoeligheid, de vriendschap, de erkentenisse niet te doen uitsterven met de begraafnis. Zo begrijpen 't

de *Grieken*, die van tijd tot tijd de graven hunner bloedverwanten, hunner vrienden gaan bezoeken, om zich te herinneren aan hunne deugden, hunne weldaaden, en door eene verleevendiging hunner perzoonen, hen, als 't ware, voor een oogenblik uit 't graf terug te roepen.

> *'Supersunt multa quae possim loqui*,
> *Et copiosa abundat rerum varietas*;
> *Sed temperatae suaves sunt argutiae*,
> *Immodicae offendunt. Ergo*'

Einde van dit *Deel*.

[Tweede deel]

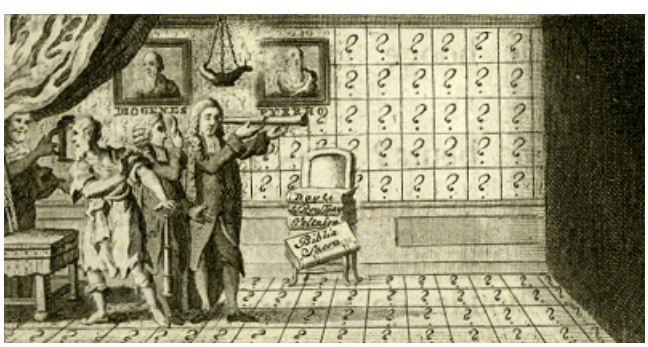

Aan de waarheid.

Mevrouw! of misschien zijt gij noch maagd, Mejuffrouw! aan u, die mij zo meenig zuur gezicht kostte, vervoeg ik mij. 'k Bid u, in welken grond groeit gij 't weeligste?

Is 't in de gewijde plaatzen? - Laaten wij zagtjes spreeken.
In de raadzaalen? - Geen woord.
Op de hooge schoolen? - Klatergoud.
Op de beurs? - Is 't geksteeken!
In de boeken? - Leest, maar zet een bril op.
Zo houdt de natuur u bestendig in arrest.
En gij, edele borsten, ijverende om dit kraak-porcelein op 't vengster te zetten, behoedzaam! behoedzaam! pas zult gij deeze kribbige dame in 't schemerlicht gewurmt hebben, of gij zult uwe tronie geschonden vinden.

[Voorrede]

‘*Si quisquam est qui sese studeat placere*
Bonis quam plurimis & minime multos laedere,
In his poëta (et auctor) *nomen subscribit suum*.’

L e z e r !

Eene der reedenen, waarom A L C I B I A D E S *min slaagde, was de te hooge gedagten, welke de* Atheeners *voedden van zijne bekwaamheid. Even eens staat 't met alle menschelijke zaaken. Ik had eens, toen partijschap mijn vaderland noch niet geheel verwandelt hadt in een Azijn-*

Fabriek, een vriend; voorspoed en vrolijkheid mogen hem steeds bijblijven! Hemelhoog prees hij mij de werken van den Marquis de B..... *Ik verwachtte een* meester-stuk, *en, ziet! 't was een* meesterknegt-stuk.

Niets doodt de reputatie eens auteurs, en 't fortuin eens boeks zo gewis, dan beiden op te vijzelen boven hunne kragt. Ik verzoek u, Lezer, bij voorraad, nedrig te zijn in uwe taxatie deezer bladen; en mogt daarna de leezing ze u doen zetten op een hooger prijs! *Dit zij genoeg voor 't publiek*.

'Er zijn luiden; *niet zodra bouwt iemand langs den grooten weg een hutje, van eene eenigzints vreemde bouworde, of zij smijten 't de glazen in. Niet zodra rijst 'er iemand op, die zegt:*

Tentanda est via, quâ me quoque possim
Tollere humo, et novus rerum exsurgere auctor,

of 'er is onder hen een geweldige opstand. Niet

scherpziender is eene moeder, die ééne beeldschoone en schatrijke dochter heeft uittehuwelijken, op alle de beweegingen der talrijke vrijers om dit gulde vlies, dan is 't oog deezer brooze stervelingen in 't opdelven der menschelijke, nu onvolmaaktheden, nu grilligheden. Met een mikroskoop aan den neus verleezen zij een boek phrasis *voor* phrasis, *enz. Gaarne zouden zij de zon, gebelgd over haare vlakken, in een doofpot willen steeken: zo groot is hun afkeer van alle vlakken! Deezen, zonder eenige in- of uitwendige qualificatie, zich in den kunstrechterstoel genagelt hebbende, behandelen de geleerden als zijne Heiligheid de R Katholijken, vorderende eene blinde onderwerping voor hunne, schoon ook willekeurige, uitspraaken. De zulken depecheer' ik met de nevensgaande onvergulde pillen, waarmede ik hun goede beterschap toewensche*:

> ‘Now, in reality, the world have paid too great a compliment to critics, and have imagined them men of much greater profundity, than they realy are. From this complaisance, the critics have been em-

boldened to assume a dictatorial power, and have so far succeeded, that they are become now the masters, and have the assurance to give laws to those authors, from whose predecessors they originally received them. The critick, rightly considered, is no more than the clerk, whose office it is to transcribe the rules and laws laid down by those great judges, whose vast strength of genius had placed them in the light of legislators, in the several sciences over which they presided. This office was all which the critics of old aspired to; nor did they even dare to advance a sentence, without supporting it by the authority of the judge, from whence it was borrowed.
But in process of time, and in ages of ignorance, the clerk began to invade the power, and to assume the dignity of his master. The laws of writing were no longer founded on the practice of the author, but on the dictates of the critic. The clerk became the legislator, and those very peremptory gave laws, whose business it was at first to transcribe them.
To these incroachements time and ignorance, the two great supporters of imposture, gave authority.'
FIELDING.

'*Tum si quis est, qui dictum in se inclementius*,
Existimavit esse, sic existimet,
Responsum non dictum esse, quia laesit prius.'
TERENTIUS.

Zevende bundel.

Pelgrimagie na de Oost-Indiën.

't **G**eval, dat is een onnavolgbaar zamenweefzel van omstandigheeden, plantte een boom in *Constantinopolen*. Deeze boom hadt noch min diepe wortelen geschoten, dan hij begon rijke vruchten te draagen. Hij verplantte zich en kwijnde.

VOLTAIRE ergens opmerkende, hoe beuzelingen zwanger kunnen gaan van gewichti-

ge gebeurtenissen, vertelt hoe 't vallen van een handschoen, de kroon van *Spanje* bragt in 't huis van *Bourbon*. Maar ook groote oorzaaken baaren wel eens kleine gewrochten. Zo stondt 't met mij geschaapen.

De Lezer herinnert zich zeker, dat de Charter van de *Engelsche* Oost-Indische Compagnie voor ettelijke jaaren ten einde liep. Hadt nu 't toenmaalige ministerie kunnen goedvinden dezelve niet te vernieuwen, zat ik noch met beide mijne knevels, en misschien een langen baard 'er bij in *Constantinopolen*.

Hoe hangt dit aan een?

Zijne Majesteit, de Groote *Mogol* had zedert lang op die Compagnie eene pretensie eener kleinigheid van ettelijke millioenen ponden sterlings. Om deeze schuld te innen, zondt hij na *Engeland* den Heer Majoor M..... die nu zedert eenigen tijd uit den dienst der *Engelsche* Compagnie in dien van deezen *Indiaanschen* vorst was

overgegaan. Hij voorzag hem van de ruimste bewijzen voor zijne schuldvorderinge, en bekleedde hem met 't karakter van zijn Ambassadeur. Dat nu de *Engelsche* natie gewoon is de allernauwgezetste rechtvaerdigheid te betrachten, wanneer zij met eenige andere natie over hoop legt om 't hebben en houden, is waereldkundig; en de onze behoeft haare boeken niet op te slaan, of haare cassa na te zien, om zich te herinneren met de levendigste dankbaarheid aan de edelmoedigheid, in welke zij onlangs jegens ons zo mild was. Getrouw aan dit karakter, nam 't ministerie, bij 't hernieuwen van de Charter, der Compagnie een klein stuivertje af; en den Heer M..... niet erkend, veel min getreeden hebbende in 't onderzoek dier pretensie, ontsloeg 't haar van de bezwaarlijkheid dier schuldvergoeding. Dan deeze, weinig gesteld op dergelijke visites en ambassades, schreef aan alle haare bezittingen, den Heer Majoor

M....., indien hij daar ergens verscheen, direkt weêr in 't eerst vertrekkende schip in te pakken, en na *Europa* te rug te zenden.

Dit stelde dien heer in de noodwendigheid, of gaf hem ten minste aanleiding, om over land na de Staaten zijner *Mogolsche* Majesteit (waarvan zo een ieder weet *Delhi* de Hoofdstad is) te steevenen, ten welken einde hij zich in *Constantinopolen* bevondt; waardoor ik getroond wierd de vette potten van *Pera* te verlaaten, om... om gelegenheid te hebben, dit te schrijven.

't Was nu in den zesden jaare der verdrukkinge van de Hoornsche-wortels en der Goudsbloemen, duidelijker in 't negende jaar vóór de volkomen invoering van 't Kristendom in *Zweedsch Lapland*, of noch duidelijker in de maand *Rebiel-eval* 1199 van de *Hegira*, dat ik mij opmaakte, om...

Maar hola! men gaat niet over land na de Oost-Indiën als met de trekschuit na *Haar-*

lem. Eer ik mij opmaakte, was 'er noch wat te koop; dit moet de Lezer ook weeten!

Vooraf moet ik mijn Lezer eens de pols voelen, om zijne complexie te kennen, wat hij denkt beter te zijn, alleen of met een compagnon te reizen. Zeg mij eens, zoo gij meerderjaarig zijt, dunkt 't u wel appetijtelijk steêkind gemaakt te worden, aan de leiband te loopen? Is 'er wel een ding in de waereld, dat meer plaisier doet, dan zijn eigen zin te doen?(*) principaal aan iemand,

(*) Is mij dit nu niet altoos mogen gebeuren op mijne *Asiatische* omwandeling, mijn voorneemen is mij 't hart dubbel op te haalen in haare beschrijvinge, zonder te denken aan eenig Keurmeester der geestelijke waaren, zonder ergens na te luisteren, dan naar mijne eigen grillen. 't Zou in de daad eene groote hardvochtigheid zijn, van iemand te vorderen, dat hij zich altoos geneerde.

Praetulerim scriptor delirus inersque videri,
Dum mea delectant me mala, vel denique fallant,
Quam sapere et ringi.
K O R A T . *Lib.* II. *Epist.* 2. *V.* 126.

die zo eigenzinnig is, als een kat! Zeker wanneer ik van hier (*Amsterdam*) na *Haarlem* trek, zit ik liefst niet alleen in de schuit, en mits mijn gezelschap niet stom is, zal ik 'er altoos eenige leering of tijdkorting uitvisschen.(*) Maar een tocht na de Oost Indiën, 't is als een huwelijk, en hoe veele gelukkigen geeft 't?(†) Maar altoos alleen te zijn! - Zet vier menschen vier weeken nacht en dag bij een, 't is hondert tegen één, dat zij zich afschuwelijk verveelen, en zich erger dan alleen zullen reekenen. Ik houd 't met de

(*) J'observe en mes voyages cette practique, pour apprendre toujours quelque chose par la communication d'autres (qui est une des plus belles escholes qui puisse estre) de ramener toujours ceux avec qui je confere aux propos des choses qu'ils scavent le mieux.
MONTAGNE *Vol.* I. *chap.* XVI.

(†) *Rari quippe boni*: *numero vix sunt totiden, quot Thebarum portae, vel divitis ostia Nili.*
JUVENAL. *Satyr.* XIII. *V.* 26.

Italiaanen: *è meglio andar solo, che mal accompagnato*. 'k Zeg mijn gevoelen, en laat ieder zijn meug: maar zo iemand mijner Lezers in 't geval komt, over land na de *Oost-Indiën* te stuuren, en hij een *Hollander* is, raad ik hem sterk af een paar *Engelschen* tot zijn reisgezellen te neemen. In dergelijke coalitie gegijzeld, zou hij even onafhanglijk worden, als, in 't vrije *Engeland*, de oppositie 't is van de kroon.

Veele Schrijvers, waarvan de eerste gelogen en de rest de een den ander moeten hebben uitgeschreeven, verheffen hemelhoog de *Muzulmansche* gastvrijheid. Volgends deeze zijn de *Turksche* gewesten een ander luilekkerland. Met dit geloof mogt men verhongeren; 'k wil niet zeggen versmagten: want men komt noch al overal fonteinen tegen. Maar zijt toch indachtig aan 't *fransche* spreekwoord: *qu'il ne faut pas s'embarquer sans biscuit*; en verkiest men 't firmament niet tot den hemel van zijn ledikant te hebben, zo

doet men voorzichtig zich van eene tent te voorzien: want 't reegent in *Natoliën* geene *caravenserais*; ook is eene matige tent beter dan een ordinair dergelijk hôtel.

Op eene tocht, als ik nu aanvang te beschrijven, moet ik mijne lezers, vooreerst onder 't oog of 't oor brengen (want ik moet 't hun alles ten duidelijkste doen verstaan, en dat in de beste order: daar houd' ik bijzonder van) dat hier niet te denken is aan schuiten of beurtschepen; neen, is men eens 't kanaal van *Constantinopolen*, den *Tijger* en den *Euphraat* over, zo loopt men weinig gevaar zich de kouzen te bespatten. Derhalven blijven 'er een reizenden noch vier andere equipagiën over.

I. Die, waarvan men nergens in de waereld plaisier-geld betaalt, en die de natuur, zo als zij ons uit de hand laat slippen, ons present gaf, zeker ten gebruike; schoon aan sommige oorden, geen honderd mijlen

van hier, 't bijna eene schande wordt, 'er zich van te bedienen, een paar beenen met voeten aan 't einde.

II. Maar deeze equipagie heeft ook haare bezwaarlijkheid; en hoe ligt zij in den beginne voortloopt, maakt de *holderdebolderigheid* van den weg en de hitte van 't klimaat haar binnen weinige uuren zo zwaar als lood. Ook spoedt zij maar slapjes. Om deeze reeden geeven ettelijke Pelgrims de voorkeur aan een *tachtaravan* (die ik, zodra de mist en mijn humeur wat opgeklaard zal zijn, eens zal afteekenen.) Ik voor mij, noch mijne compagnons (en hier in waren wij 't eens) hielden niet veel, ons de airs van kraamvrouwen te geeven.

III. Voor iemand, die groote haast heeft, is een *Montgolfier* een zeer goed voertuig. Voor ons zou dit wat volle omslagtig geweest zijn; zelfs zo passaatwinden 'er 't gebruik van toegelaaten hadden.

IV. De gebruikelijkste en de bruikbaarste (koetzen, wagens, karren of postchaizen moet men om de bergachtigheid der wegen vergeeten) is een paard, en verdient verre den voorrang boven de kameelen, wier stoterige tred iemand een gevoel geeft, als hij lijdt(*) dien een kies getrokken wordt.

(*) Er is noch eene andere equipagie; dezelve legt achter de bank en wordt geheel vergeeten: maar niet van mij. 't Is waar men kan ze alleen in vlakke landen gebruiken, maar aldaar kan zij van grooten dienst weezen. Ik meen de stelten. In geval men ons, zodra wij op onze natuurlijke stellen goed kunnen voortscharrelen, hier aan duim en voetwijze gewenden, zouden wij zeeker en gemaklijk op stelten, die onze lopers vier voeten verlengden, kunnen voortschuiven, en dus den besten ruiter achter ons laaten. Was 't niet, dat men mij mijn nieuwe methode van oorlogen (zie D.I. 355) zo verbitterd hadt, ik zou 't durven waagen deezen of geenen Oorlogsminister een plan voor te leggen van eene brigade of van een legioen van *steltisten*. De cavalleristen zijn duur te houden. Mijne *steltisten* behoeven noch haver, noch hakzel, en toch mogten zij even goede diensten doen. De stelt zou hun tevens ten paard, ten pallasch, en wie weet of niet mettertijd ook wel ten karabijn kunnen strekken. 'k Hoop toch niet, dat men mij hierover ook van onkristelijkheid zal beschuldigen.

Luiden van 't land hebben hunnen eige paarden, waarop zij groote wegen afleggen; maar voor een vreemdeling verdienen huurpaarden de voorkeus, volgens: *Cavallo di vettura fa prosito* &c.

Men vindt in *Constantinopolen* bestendig voerluiden, die de reizenden rechts en links na allerlei oorden van de uitgestrekte *Turksche* heerschappije brengen.

Mijne beide reisgezellen en de auteur van dit monument (*an aere an nive perennius?*) drie luiden van diepe ervaring en niet kleiner voorzichtigheid, doorkneed van menschenkennis, keeken met bedaardheid uit, LAVATER over de Gelaatkunde, GALENUS over de Temperamenten in de hand, na een

meest belovenden *Catterchi-bachi*, alias voerman. De witte baard van *Hadgi-bachi* won hem schielijk ons toetrouwen, 't geen 't te sluitene traktaat spoedig applaneerde, bij welk 't getal, de qualiteit der paarden - de plaats waarheen - de dagen waarin - de prijs waarvoor - de dag van 't vertrek waarop - 't drinkgeld daarbij in de allerklaarste bewoordingen, in tegenwoordigheid van den dragoman en kancelier signor PISANI, gestipuleerd werden. En schoon deeze stipulatie ettelijke rampspoeden leedt, veele *Kristen* Mogendheeden zouden zich schaamen, zo zij wisten, hoe stipt onze *Muzulman* ze nakwam.

De zorg nu voor onze paarden den vroome HADGI-BACHI hebbende overgelaaten, namen wij op ons die voor de tent, reis- huisraad, keukengereedschap(*) (die voor den kel-

(*) 't Weinige omslagtige van dit alles stak zeer leevendig af bij dien dikken catalogus van huisraad en imboel van alle zogenaamde verlichte volken: artikelen, die voor hun een behoefte geworden zijn, en waarvan de verplaatzing of 't gemis hen lam of ellendig maakt. De ondervinding leert best, hoe eenvoudigheid van leevenswijze en geluk naauw aan elkander verbonden staan. De tent was 't vertrek, waarin wij bezoek ontvingen; zij was ook onze eet-zaal en doorgaands onze slaap-kamer. Een tapijt strekte ons ten matras en beddelaken; een mantel ten deeken; de zadel en Sjabrak ten oorkussen en sloop. Ook diende de tent ons ten pakhuize. De kisten en koffers maakten daarin een middenschot, waar achter de bedienden eene manier van apart vertrek vonden. - Ons keukengereedschap was zo eenvoudig als onze schaft, zelden meer dan één gerecht tevens: schaapen-vleesch of hoenders met rijst, of rijst met schaapen-vleesch of hoenders, slaâ met eijeren of omgekeerd, enz. aangediend op een tafel niet van mahognij-hout, maar van aarde, op welke de algemeene hofmeesteres van 't menschdom doorgaans een tafel-laken van gras spreidde. - Een koper vertint schaaltje, door een oog aan een ketting bij 't zadel opgehangen, leste onze waterwijn-brandewijn - en punchdorst. - Een à twee kasserollen dienden tot kook- stoof- en braad-pannen; hunne dekzels tot schotels, enz.
Hem, dien deeze eenvoudigheid van leeven als een brug tot 't geluk schijnt, zal men misschien tegenwerpen, dat 't geluk alleen bestaat in 't voldoen der behoeftens, dat alzo de maat van 't genieten afhangt van 't getal der behoeftens, die men voldoen kan. Maar bij wien is de ondervinding noch zo in haar kindsheid, omgeleerd te moeten worden, dat de hebbelijkheid van genieten ons gevoel voor 't genieten vereelt? daar te leurstelling en gemis ons lang knaagen. En dit is de reeden, waarom zij, die zich baaden in den wellust, of liever in de verveeling van den overloed, verre af zijn van die gelukzaligheid, welke de behoeftigen hun toedenken.

der lag ik, om zekere reedenen, mij alleen op de schouders: en in dit artikel raad ik de

belanghebbenden niet te vergeeten eene goede voorraad van limonade-sijroop, *Cijprische* wijn en rum of arack) voorzagen ons van snaphaanen(*), pistoolen, kruit, ijzer, lood,

(*) Ook hadden wij in ons gezelschap een paar snap-*hennen*: want de *Turksche* vrouwen vallen niet min snapachtig, dan andere. Eene derzelven, eene zogende vrouw, droeg bestendig haar zogeling op den arm; hadt dus weinig bestier over haar paard. Meenigmaal bewonderde ik den moed en 't beleid deezer moeder, in 't afklimmen van de steilste bergen, of 't rijden op den kant van diepe afgronden. Afschuwelijke gezichten!

zabels, attagans, hansjaaren, van gebedenboeken, van CERVANTES, HORATIUS, SENECA, van oud-linnen, zalven, plukzel, compassen en thermometers, en staken ons 's daags voor ons afreizen in onze *Turksche* reis-kleeding. De *Muzulmans*, die alleen den Tulbant dragen, bedienen zich meest op de reize van eene *Tartaarsche* kalpak, dat is, een lakenze muts met een dunne, bonte rand. Nu is deeze dragt ook den *Franken* geöorloofd. Alzo kan men een *Muzulman* van geen onmuzulman onderkennen, en meenig een gaf mij zijn *Salem-Aleikum*(†)

(†) *Vreede zij met u.* Mogt dit 't formulier aller menschen zijn en gepraktiseerd worden!

(waarop men andwoordt *aleikum-salèm*) eene paerl, die zij aan een ongelovigen nimmer weetens zouden wegsmijten. Welk een voorrecht!

Men kan langs twee wegen van hier te *Rotterdam* komen. 'Er zijn 'er meer dan twee, langs welke men over land van *Constantinopolen* de Oost-Indiën inreist.

De eerste is die, welken wij namen, en dien ik zo aanstonds van *Konak* tot *Konak*, als ook dit woord gaa beschrijven.

Een andere gaat van *Aleppo* regelrecht door de groote woestijne na *Bassora*, dat is, na 't einde van de *Persische* golf.

Een derde gaat van *Aleppo* door de kleine woestenije op *Bagdad*, van waar men, den *Euphraat* afzakkende, in *Bassora* komt.

De vierde gaat van *Alexandriën* op *Suez*, alwaar men zich op de *Roode Zee* inscheept.

Een vijfde brengt u van *Constantinopolen* in een kaïk, waarmede men roeijen en zei-

len kan, op de *Zwarte Zee* langs de kusten van *Natoliën*. Men stapt in *Trebizonde* van de wal, en gaat zo Zuid-Zuid-Oost op.

Vergelijkt men deeze onderscheide wegen, zal in 't stuk van gemak, onkostbaarheid, genoegen, veiligheid, de laatste, waarvan ik niet weet, dat tot hiertoe eenig reiziger gebruik maakte, verre den voorrang verdienen. Is men bang voor de zee, men houdt 't kort onder de wal; is de wind tegen, men roeit onder een staand zeiltje; is 't weêr slecht, men blijft aan de wal; de meenigvuldige dorpen geeven bestendige afwisseling van gezichten, en geleegenheid tot dagelijkschen aankoop van allerlei verversching; de zee verkoelt de hitte van 't klimaat; de slaap is ieder nacht gerust aan de wal, ruïnen, enz. kunnen den liefhebber van oudheeden meenigwerf den tijd verkorten; men vermoeit zich niet in een vaartuig, men kan 'er in schrijven, leezen, en veelerlei dingen

in verrichten, die 't een bijzondere behendigheid zou vorderen te paerd te doen, ten ware dat men opgevoed was onder de *Parthen*.(*)

De reis van *Constantinopolen* kan volbragt worden in een of twee weeken tot in *Trebizonde*.(†) Van hier zijn 'er drie à vier dagreizens tot *Erzerum*, van daar zes tot *Diarbekir*, waaruit men in vier dagen te *Mosul*, en in vier andere te *Bagdad* komt. Stel de reis den

(*) Equis omni tempore vectantur: illis publica ac privata officia obeunt: super illos ire, consistere, mercari, colloqui etc. etc.
JUSTINUS, Lib. XLI. *Histor.*

(†) De Heer DE TOURNEFORT treuzelde over dit endje zeven- en- twintig dagen. Dan deeze heer was gedwongen de vaart van den Pacha, in wiens gevolg hij was, te volgen, even als een boot zich moet regelen naar 't vaartuig, waaraan 't op sleeptouw legt. Ook reist een kruidkundige, wiens bedoeling is nieuwe ontdekkingen in 't planten-rijk te doen, niet met de voortvarendheid van iemand, die haast heeft.

Euphraat af tot *Bassora* op tien dagen. Alle deeze dagen, gevoegd bij de dertig, gevordert om van hier in de residentie des Sultans te komen, zo kan men in tweeënzeventig dagen over land in de *Oost-Indiën* komen.

De meest gebruikelijke route was langen tijd de *Roode Zee*. Keizer ABDUL-HAMID heeft deeze vaare verboden. Zijn *Hattif-Cherif* is allermerkwaardigst. Ik heb 't zelve hooren leezen. 't Spijt mij, 't niet uitgeschreeven te hebben. Zo ik 't ergens vind, zal ik 't mijne lezers mededeelen. De Keizer spreekt in 't zelve mannen-taal.

Ongezouten zegt hij den *Kristen Europeaanen* de waarheid. Hij wrijft hun zonder complimenten hunne woeligheid onder de neus; hoe zij eerst, onder voorwendzel van hunnen handel voorttezetten, zich in afgeleegen gewesten indringen, vervolgens de zwakheid 'er van bespieden, de ingezeetenen, om 't land te zwakken, tegen hun vorst, en on-

der elkander opstooken, voortgaan met ze te veroveren, en eindigen met de landzaaten 'er uit te jaagen, ze in slavernij te brengen, of van verdriet te doen sterven. Hij staaft zijne gezegdens met voorbeelden. Zulke luiden, eindigt hij, (en hier mede beöogt hij de *Engelschen*, geene andere vreemde natie deeze zee bevarende) zou, zonder te willen haar geleegenheid te geeven, om in onze heerschappij huis te houden, gelijk zij in *Indostan* gedaan hebben, 't onveilig zijn de *Roode Zee* langer bestendig op en neêr te laaten vaaren, connexiën te formeeren met onze afgeleegene en zwakke bezittingen, en de heilige stad (*Mekka*) te naderen.

Dit is wat mij 't geheugen 'er van voor de pen brengt: maar 't geen weinige weeten is, dat de *Engelsche* Ambassadeur om dit verbod, op voordragt der *Engelsche* Oost-Indische Compagnie(*) aangehouden heeft;

(*) De Heer CAPPER is in dienst van zijne Oost-Indische Compagnie geweest, en schijnt geheel onkundig van de waare toedracht van zaaken. Volgens hem moest de afgezant der *Engelschen* bij de Porte arbeiden aan de herroeping van dit verbod. Om mijne gezegden, reeds door den aart der zaaken waarschijnelijk gemaakt, meer te staaven, zal ik 'er bijvoegen, dat ik dit opteekende in *Constantinopolen* uit den mond van den Heer w.... zeer wel onderricht omtrent 't geen 'er bij zijn gezant voorging; en die behalven dat een boezemvriend was van den Heer BALDEWIN, den consul of agent der *Engelschen* te *Cairo*.

ten einde te beletten het afdruipen der in haaren, dienst rijk geworden bedienden, met hunne schatten, langs deezen weg.

(Langen tijd na dit afgeschreeven was, viel mij 't werk van den Heer CAPPER in de hand. Met vergenoegen zag ik bij dien schrijver, daar hij spreekt van dit verbod des Sultans, dat mijn geheugen, beter behoudende 't geen 't zelve voor ettelijke jaaren zich inprentte, dan 't geen 't zelve zoekt te bewaaren, in mijnen tegenwoordigen leeftijd, noch niet geheel verlooren is.

De Heer CAPPER noemt dit verbod een *firman*.(*) Hierin, dat is, in een beuzeling, bedriegt hij zich; een *firman* is een paspoort, een brief van vrij-gelei, een *saufconduit*, een reizenden Frank in deeze gewesten onontbeerlijk. 't Was des Sultans *Hattif-Cherif* of eigenhandig onderteekent verbod Maar 't geen niet eene beuzeling is, daar 't strijdt tegen gezond verstand en goede manieren, is de naam, welken die schrijver 'er aan geeft, dien namelijk van een *fieltachtig stukje*.(†)

Even zeer beleedigende zijn deezes schrijvers gedagten over den burgerlijken staat der *Turken*, wier leeven en eigendom volgens zijne uitspraak, van de grillen des Sultans

(*) ONDERRICHTINGEN wegens 't reizen over land enz. uit *Europa* na de *Indien*, door J. CAPPER, Esq. *Amsterdam* 1786. bladz. 17, bij den heer YNTEMA.

(†) XIII.

afhangen. Hier omtrent zoude hij zich beter hebben kunnen onderrechten bij den Heer PORTER, van wien, als meer dan tien jaaren *Engelschen* afgezant in *Constantinopolen* geweest zijnde, de woorden zwaarer weegen.(*)

Dat deeze natie in *Turkijën* veele huizen van negotie heeft, is een ieder bekend. 't Is echter vreemd dezelve *factorijën* te noemen; een woord, waardoor mijn bedunkens, meer of min versterkte kantooren verstaan worden(†): 't geen hier 't geval niet is.

Nadat deeze heer betoogt heeft de noodwendigheid en 't belang van de vaart langs de *Roode-Zee*, voor 't *Engelsch* gouvernement, bouwt hij op dat belang 't recht, toekomende aan deeze natie op die vaart, en wil den Sultan of Scherif van *Mekka* de macht ontzeggen, om 't zelve te beletten. Deeze natie en de

(*) VIII.
(†) XII.

Muskovieten zijn buiten-ordinaris verwend. Zij zijn gewoon den baas te speelen. Tot eene van beide deeze natiën moet men behooren, om eene Mogendheid 't recht te willen betwisten om, naar welgevallen huizelijke schikkingen te maaken.(*) Ondertusschen heeft de Porte, weinig zich stooorende aan dergelijke vonnissen, met de *Franschen* onlangs een verbond aangegaan, bij 't welk hun deeze vaart uitsluitende wordt toegestaan.

Spreekende van de ontworpene verdeeling van 't *Ottomansche* Rijk, zegt hij, dat die verdeeling enkel afhangt van 't deel, 't geen 't aan *Engeland* mogt behaagen daarin te neemen. Indien dit zeggen, waarvan ik de ongerijmdheid, was 't anderzints hier de plaats, tastbaar zou kunnen maaken voor de vooringenomenheid zelve, gekomen is ter ooren van haare *Rus-Keizerlijke*

(*) XV.

Majesteit, of die haarer ministers, zal men zich den buik hebben vastgehouden van lagchen over deeze(*) snorkerije.)

En hiermede den heer CAPPER continuatie van gezondheid gewenscht hebbende, keeren wij weder tot ons onderwerp, om op te merken, hoe 't overtollig voortaan is, iemand, behalven een *Franschman* afteraaden, zijn leeven te stellen in de handen der onbedreeven *Turksche* zeeluî.

Ik zal dit begonnen vergelijk der onderscheiden routes na de Oost Indien hiermede besluiten: die over de *Roode Zee* is de gevaarlijkste, die door de groote woestenij de vermoeijendste, oogschijnelijk de kostbaarste(†), de onze de verveelendste, de laatste de vermakelijkste.

(*) XXV.

(†) Zeker moet ik, reeds voor de komst mijner beide reis-gezellen in *Constantinopolen*, zwanger gegaan hebben met 't ontwerp om t' eeniger tijd van daar na de *Oost-Indien* over te steeken. Ten minste vind ik onder mijne papieren, in antwoord op mijn schrijven, hierover een brief van den Heer MASSEYK, Consul van onze Republiek te *Aleppo*. Daar dezelve loopt over de kosten, bijzonderheeden, enz. deezer reize, hoop ik, dat de vrijheid, die ik gebruik, om 'er een stuk van hier in te lassen zijn Ed. en mijne Lezers niet onaangenaam zal zijn.
'De zekerste en min kostbaare manier is te reizen met een Karavane. De huur van ieder Kameel is eenenveertig en een vierde piaster. Daar Gij een oppasser nodig hebt, zijn vijf Kameelen U onontbeerlijk, wel te verstaan bij aldien Gij niet veel bagagie bij U hebt. Zo de beweeging van de Kameel U hinderlijk was, hebt Gij de keuze of van een Paard of van eene soort van draagbaar, gedraagen wordende door een Kameel. Dit zou de reize ten minste honderd vijftig piasters kostbaarer maaken. - Men betaalt den *Arabieren* doorgaans op den weg drie honderd en vijftig piasters, die zij vorderen als een tribuut van ieder *Europeaan*, welke langs deezen weg reist. Een Zonne-tent benevens de kost zullen U op twee honderd piasters te staan komen. Alles wel uitgecijffert zijnde, zal U dit tochtje van hier tot *Bassora* duizend piasters kosten. De Karavaanen zijn veertig dagen op den weg. Bij Uw aankomen in *Bassora* zult Gij 'er geene *Hollandsche*, maar ieder oogenblik *Turksche* of *Engelsche* vaartuigen vinden, die U ligt na *Suratte* zullen brengen.' enz.

Al 't gezegde tot dus verre, indien 't van eenige toepassinge, van eenig gebruik is, kan

dienen alleen voor de reizenden, tusschen de *Oost-Indiën* en *Europa*. 't Is geheel anders geleegen met tijdingen, bij wier spoedige overbrenginge eenige mogendheid of maatschappij van koophandel belang heeft. *Vrankrijk, Engeland* en de *Vereenigde Nederlanden* bedienen zich ten deezen einde van Couriers. Deezen neemen of namen den weg der landengte van *Suez* en de *Roode-Zee*, of trekken van *Aleppo* door de groote woestijne na *Bassora*. Ik verzoek om verschooning, ik smeek den Lezer mij niet ijlings van vermeetelheid te beschuldigen, wanneer ik stellig neêrschrijv', dat beide die wegen

niet de rechte of beste wegen zijn. Welk eene verwaandheid eene zaak beter te willen weeten, dan zo veele wijze luiden, zo veel belangs hebbende bij een goed overleg!

Niets is onvoorzichtiger, wanneer 't 'er op aankomt tijdingen zo wel spoedig als zeker na afgeleegene oorden te zenden, dan zich in de handen van Neptunus en AEolus gevangen te geeven, en zich aan de wisselvalligheeden van de baaren bloot te stellen. - 't Is gebeurt, dat een schip in tien dagen van *St. Petersburg* in *Texel* kwam: dan 't hof van *Rusland*, eene tijding in den *Haag* spoedig moetende hebben, zendt zijne Couriers over land, ofschoon zij de reize in niet min dan zeventien dagen kunnen doen. Deeze regel schijnt niet waargenomen te worden, in het tegenswoordig geval. *Engeland* zendt een Courier over *Vrankrijk* na *Livorno* - van hier scheept hij zich in op *Alexandriën*, trekt de lendengte over van

Suez - en scheept zich aldaar weder in, om de *Roode Zee* afzakkende in de *Indische* te komen - of hij scheept zich te *Livorno* in op *Latichea, Scanderoon*, reist van daar over land na *Aleppo*, en trekt vervolgens de groote woestijne door, om in *Bassora* en *Persische* golf aan te komen.(*)

't Een en ander is onzeker en langwijlig. Dat 't onzeker is, zal niemand van ondervinding, geen Zee-man ooit tegenspreeken. Tegen-wind en slecht weêr kunnen een schip uit *Texel* na *Havre-de-Grace* bestemd, in *Noorweegen* en misschien eerst na zes maanden op de bestemde plaatze brengen. Zo in de *Middelandsche* Zee reguliere winden 'er een trapje zeekerheids meer aan geeven, die zekerheid verdwijnt wederom voor de meenigvuldige aldaar heerschende stilte.

(*) Indien ik wel onderricht ben, kost dergelijke Courier meer dan ƒ30,000.

De Heer CAPPER vertrok in 't begin van September 1778 uit *Engeland* en kwam eerst den 30 December van 't zelve jaar in *Bassora* aan. Een Courier van *Vrankrijk* omstreeks dien zelven tijd afgezonden, ontmoette hem gelijktijdig bij *Bassora*.

Onze Oost-Indische Compagnie, die, gelijk ik wel heb hooren zeggen, geen geld heeft weg te smijten, zendt 's jaars vier pakketbooten. Behalven de ongewisheid van alle zee-tocht, is dit middel kostbaar. Men mag ieder pakketboot, bij den eersten aanbouw, gerust taxeeren op ƒ18,000. De equipagie, die meest bestaat uit dertig koppen, zal, kost- en maandgelden voor Officieren en gemeenen door een geslaagen, der Compagnie ƒ1,500 's maands kosten.

Wannneer men de reizen van alle de pakketbooten door een slaat, moet men ieder reize op vijf maanden stellen; geevende dus voor ieder tijding heen en weêrom ƒ15,000.

Voeg nu hier bij de interest van een kapitaal van ƒ18,000, *item* 't geen dit vaartuig jaarlijks verliest, en kost aan onderhoud van casco, tuigagie en zeilen, 't geen men zeer zeker te zamen op ƒ1500 mag begrooten, zo kost ieder tijding heen en weêrom der Compagnie ƒ16,500.

De eenvoudigste, natuurlijkste, zekerste, spoedigste en verre weg de minst kostbaare manier om uit *Europa* tijdingen te hebben in *Indiën* is deeze: Twee maalen in de maand vertrekken brieven over *Weenen* na *Constantinopolen*. Die brieven zijn van hier tot in de *Turksche* residentie één maand oud. De minister te *Constantinopolen* verzoekt of neemt een *Tartaar*, of rennenden postboode, die, bestendig versche paerden neemende, in drie weeken de brieven bezorgt na *Bassora*.(*)

(*) Men kan, zegt de Heer CAPPER, de vaart op de *Roode Zee* niet praktikabel zijnde, of den weg, dien ik zo aanstonds heb beschreeven, neemen, of de brieven van *Constantinopolen* zenden na *Aleppo*, en zo na *Bassora*. Dit laatste zou waarlijk de mijl op zevenen zijn. Ik kan niet begrijpen, waarom men de brieven van de *Turksche* hoofdstad na *Aleppo* zou zenden, daar 'er een rechte weg van dezelve over *Diarbekir, Mosul*, en *Bagdad* is, welken weg deeze heer niet wel schijnt gekent te hebben.

Men kan een dergelijken *Tartaar* doorgaans, naar mijn geheugen, voor honderd ducaaten aanneemen.(*) De legging van *Bassora* is zeker geleegener tot 't verder brengen der tijdingen voor de *Engelsche*, dan voor onze bezittingen. Met dit al geev' ik des kundigen in overweeging, 1° of niet de vaart uit de *Persische* Golf met kleiner,

(*) Zodra 't komen en gaan van deeze postbooden eens op een vasten voet was ingericht, zou ieder post-boode, daar hij toch van *Bassora* na *Constantinopolen* te rug moet, papieren uit de *Indiën* voor Europa kunnen medeneemen; zonder iets, misschien een beuzeling, boven de honderd ducaaten, te kunnen eischen.

ligter bemande vaartuigen, dus op eene min kostbaare wijze dan die der pakketbooten, kan volbragt worden, 2°. of, vijftig reizen door een geslaagen, dezelve niet in veertien dagen na *Ceijlon*, en in dertig dagen na *Batavia* zal kunnen worden volbragt. Zodat langs deezen weg men in onze Oost Indiën in ongevaer drie maanden tijding kan bekomen. -

Lezer, ik onderstel, dat men u eene eenige maal met de trekschuit van *Leijden* op den *Haag* gevaaren zijnde, vroeg naar de bijzonderheeden, die de zinnen treffen van een opmerkzaam waarneemer, bedaard bij ieder meer of min belangrijk voorwerp op deezen weg neêrgezeten. Misschien zou deeze vraag u doen lagchen. Zeker zoudt gij 'er op kunnen antwoorden; ‘de beweeging van dit tafereel is te schielijk, om 'er alle de deelen van te kunnen waarneemen; dubbel wel moet 't u zijn, indien ik u mijne op-

merkingen omtrent de meest in het ooglopende bijzonderheeden mededeele.'[*] -

Men presenteert bij de *Parijsche Restaurateurs* lijsten van 't geen de kok schaft. 't Is een goed gebruik; staat u de pot niet aan, gij zoekt uw fortuin elders.

Ik zal dit voorbeeld der *Parijsche Restaurateurs* volgen *l^mo negative*, en u, mijne vrienden, zeggen, wat ik *niet* op schotel heb'. Mijne collega's reisbeschrijvers zijn in de gewoonte hunne schriften aan te vullen met een zoô van bijzonderheeden, van hoogdraavende kleinigheeden, ook van beuzelingen,[†] daar zij zich vleijen, dat de lezer

(*) En nogtans leeze ik bij verscheide reizigers dier streeken, die dezelven zo ongevaer als wij doorkruist en dus doorgaans 'er geene tabernakelen in gebouwd hebben, een aantal van bijzonderheeden. 't Koude zweet kan mij uitbreeken, wanneer ik mij wil gaan verbeelden, van waar zij den tijd hebben kunnen spaaren, om dit alles optemerken en op te teekenen.

(†) Wanneer ik van eens anders kleinigheeden spreek', beöog ik daarmeê niet indirect, groote zaaken aan te kondigen. Ik sprak eigenlijk van kleinigheeden, die ofschoon geëscorteert met een grooten *apparatus scientificus* echter geleerde beuzelingen blijven. Ik ben niet in den waan iemand iets te leeren, vergenoegd zo ik nu en dan eens kan doen lagchen; liefst om een ander.

Non equidem hoc studeo, bullatis ut mihi nugis,
Pagina turgescat. - - -
- *Secreti loquimur*.
PERSIUS *Sat. V. vs.* 19.

evenveel belang zal neemen, in 't verhaal, als zij namen in de ondervinding. Hier van ben ik afkeerig, en in deeze mijne onthouding, want ik zal 'er maar enkel van spreeken, moet men een goed deel zelfsverloochning erkennen. Maakt ook geen staat op veele kramerije van *physica, historia naturalis jurisprudentia, theologia*, enz. gij zoudt u bedroogen vinden. En toch staat 'er van 't een en ander wat in. 't Geen ik op schotel heb, *II*^{do}. zweemt veel naa een *Oleo-podrigo*,(*)

(*) Alimenta, quae accipimus, quamdiu in qualitate sua perseverant & solida innatant, male stomacho oneri sunt, at cum exeo, quod erant, mutata sunt, tum demum in vires & sanguinem transeunt. - Idem in his quibus aluntur ingenia praestemus; ut quaecunque hausimus, non patiamur integra esse, ne aliena sint; sed in digeriem quandam concoqantur. alioqui in memoriam ire possunt, non in ingenium. - Fit concentus ex dissonis. tale hoc praesens opus volo.
A. MACROBII *in saturnal. lib. I.*

in welk gerecht een kenner, alle de ordinaire en extraordinaire keuken-ingredienten kan proeven; en gelijk door de vermenging deeze *Oleo* een geheel nieuwen smaak verkrijgt, mogt alzo dit boekje, door de vreemdheid der samenstelling behaaglijker worden! *item*, als ik mijn zeggen, door aanhaalingen, nu eens zoek te staaven, dan eens op te schikken, mogt men mij daar niet verdenken van eenige geleerde *poeheemaakerije*! -

't Is ongemanierd een huis, waar men wel onthaald is, te verlaaten zonder afscheid te neemen. Nimmer verliet ik eene plaats met zo veel hartzeer, als ik gevoelde, toen ik,

met mijne reis-compagnons in de *kaïk* stapte, die ons na *Scutari* voerende, mij, zo als ik dagt, voor altoos van *Constantinopolen* zou gaan scheiden.

Nu raaken wij, zo als wij hier zeggen, onder de lijn. Onze karavane bestondt uit veertien paerden en van tien tot veertien perzoonen, waarvan 'er zeven te paerd gesteegen waren. Na veel pakkens en herpakkens, na vroeg gezadelt te hebben, reeden wij laat af, en kwamen in eene groote *karavenserai* ons leger neêrslaan. Wel te recht zeggen de Latijnen *principium difficile* (schoon 't *finis* niet *jucundus* was) want onze eerste rustplaats te *Ghebize* was onder eene opene gallerij, aan welke paerden en allerlei vee gebonden was.

Oudtijds, zegt men, droeg *Ghebize* den naam van *Lybissa*. Men verhaalt, dat ANNIBAL hier ter plaatze begraaven ligt. 't Is mogelijk. Men kan zich bezwaarlijk een denkbeeld vormen

van 't afmattende eener oostersche pelgrimagie. Meenigmaal vindt men zich te luî, om deeze of geene merkwaardigheid na te loopen. Indien 'er noch eenige overblijfzels dier graftombe in weezen zijn, kan ik mijne lezers 'er geen bescheid van geeven.

Mag ik mijne lezers hier herhaalen ('t geen met waarheid door verscheide mijner voorgangers is opgemerkt) niemand, welke zich op deeze reize begeeft, moet zich voorstellen daarop te zullen ontmoeten, dat genot, 't geen men bijna overal elders op reize, zelfs voor een gedeelte in *Rusland*, tegenkomt; genietingen waaraan een fatzoenelijk man zo gewoon plagt te zijn, dat hij niet anders weet of 't hoort zo. Tenzij hij lang ongelukkig wilde zijn, moet hij alle deeze geneugtens vergeeten. Mijne beide reis-gezellen hadden zich tot hun geluk leevendig van dit voorgevoel doordrongen. Zij waren hier wijzer in, dan hun reisgezel. -

Alle natiën der aarde, ten minste alle natiën die ik ken, hebben dit gemeen, dat zij alle ieder zeer goede opinie van zich zelven hebben. Is 'er eene, die boven de andere in verdienste uitsteekt, zeker steekt zij tiendubbel uit in pretensiën: want wat sterveling zal de *Britten* betichten al te geringe gedagten van zich zelven te hebben! Wij *Nederlanders*, die voorwaar geene reeden hebben, om den neus zo hoog in den wind op te steeken, wij hinken ook dapper aan dit euvel. De *Turken*, die wij niet wel voor *Moffen* kunnen uitmaaken, beschouwen wij nedrig als barbaaren. Nu deeze barbaaren hebben in een oord, waar aan de natuur noch steengroeven noch keijen schonk, in een oneffen bodem, een steenweg ter lengte van vier- en vijftig uuren aangelegd: want deeze straatweg strekt zich uit van *Insmid* of *Nicomedia* tot in *Boli*. Dit stuk arbieds(*) werdt

(*) De heer TAVERNIER reisde ook langs deezen weg. Hij bewonderde dit werkstuk zo zeer, dat hij 't stelde boven alles, wat de Straatenmakers bij eenige natie daar stelden. 't Is wat sterk: *medium tenuere beati*.

begonnen en voltooid onder de regeering van MAHOMED (hier is een klad op mijn papier gevallen; en de posten op *Natoliën* gaan te irregulier, om 'er informatiën van te bekomen) den III^{den}. of II^{den}. 't Is misschien mijnen leezer meer onverschillig, wien van beiden 'er de eer van toekomt, dan te ondervinden aan rijtuig, ribben, hals en beenen, hoe in dit klein, vermogend en volkrijk landje de publieke wegen voorbeeldeloos slecht zijn. 't Is niet anders; en noch kruist een arme passagier door oorden, waar, schoon de wegen vol gaten zijn, men hem ieder haverklap tollen afperst, even al ging hij over *Turksche* tapijten of *Spaansche* matten. -

Den tweeden avond na ons afreizen, kwamen

wij in *Nicomedia*, de hoofdstad van *Bythiniën*. De *Turken* leeven met onze taal, als wij met de hunne, hebbende den naam van *Nicomedia* verhaspelt in dien van *Ismid, Insmid* of *Isnikmid*. Deeze stad vindt men op bijna alle kaarten aan 't einde der golf van deezen naam. Edoch vergissen zich hierin de aardrijkskundigen: want daar dezelve maar achttien uuren van *Scutari* aflegt, en deeze golf zich veel verder land-inwaarts uitstrekt, legt dezelve noch een geheel stuk wegs van 't einde.

Volgens berichten, op de plaats genomen, dus echt (schoon wij ze onze leezers geenzints voor Evangelie willen opdringen, hem de ruimste vrijheid latende aan de echtheid van dit en de volgende berichten te twijfelen, als niet in staat geweest zijnde daarvan voor notaris en getuigen eene beëedigde verklaaring te neemen) strekt zich 't grondgebied van dit *pachalik* of gouvernement uit over

Kodgia-Hi, Ekindar, Ak-hissar, Absafi Akjazir, Sarisciair, Pazaar-Kioi, Sapangie, Ghnevé, Keuslejunis, Kara-Muskul, Carafou, Samanli, Kaudiri, Sule, Pazaarsni: waaruit men kan opmaaken, hoe druk de Gouverneur of Pacha 't hebben moet, ten minste zo hij zijne zaaken wil nagaan.

Niet meer overeenkomst hebben de *Hollandsche* steden onder elkander, dan de *Turksche* in *Klein-Asiën*. De huizen gelijken veel na de tent van een janklaaze-spel. De open neergeslagen luiken maaken dezelve van voren open, welke opening door jalouzien, sassinetten noch glazen vengsters geslooten worden. Aan den binnenkant hebben zij een breeden toonbank, waarop koopwaaren worden uitgestalt, en waarop een Muzulman half wakker, half slaapende, zijn pijp rookt, of waarop hij, 'k moet zeggen, eer zit te knusselen, dan te werken.

De straaten zijn 'er veel-al eng en 't tegen-

overgestelde van snoer-recht, doch bijna altoos gepaveild, met een voetpad of padje aan den kant der huizen. Voor zo verre de aart van den bodem 't mede brengt, bouwt me de steden, even als *Nicomedia*, op 't hangen van een berg of heuvel, waardoor men geleegenheid heeft voor waterleidingen en fonteinen. Hierop zijn de *Turken* niet min, (maar met meer reeden) gesteld, dan de *Amsterdammers* op frontispicen aan de gevels van alle meer dan gemeene gestichten, en welke frontispicen de *α & ω* van hunne bouwkundige vindingskragt schijnen te zijn.

De menschen sterven hier als elders en worden begraaven zo als ik elders gezegd heb. En de treurige cijpres herinnert u hier bij den ingang der steden, reeds van verre, aan de kerkhoven.

Even als in *Stamboul*, bejegent men alhier bij de inkomst van de stad, en ieder wijk, van dezelve een legio van honden.

Zo deezer getier den vermoeiden reiziger niet een weinig baloorig maakt, moet hij van een geduldige complexie zijn.

Ik heb niet kunnen waarneemen, dat hier zwaare koophandel gedreeven wordt. Hout en planken worden echter uit deeze plaats na de hoofdstad gezonden, in barken, die men alhier bouwt.

Men kan noch gaan zien de ruïnen van een paleis en kiosk, door AMURATH den VI, die een groot liefhebber was van jaagen (op welk zoort van wild en van welke jagt, heb ik niet kunnen uitvorschen) gebouwd: dan verkiest men zich die moeite niet te geeven, men verliest 'er ook niet veel bij.

Niet grooter is de gelijkheid der steden onder een, als de ongelijkheid van den landstreek is, vertoonende nu een paradijs, vol groen, vol geboomte, zo sierlijke als schaduwrijke plataanen (en om eenen een

weinig geemelijken reiziger te tandtergen of te tantaliseeren, eene zoort van wilgen, wier bloeizem een reuk heeft als room met aardbeiën) van verkwikkelijke beeken, genietingen, die men des te leevendiger leert smaaken door de beroovinge, welke men 'er tot een paar maalen daags van kan ondervinden.

Men meent nimmer genoeg gezegd te hebben tot lof van 't bergachtige van een land. Zeker niets is eentooniger, verveelender dan een vlak land; echter ligt men 't aangenaame van gebergtens voor 't gezicht in de eene schaal om ze te weegen tegen de bezwaarlijkheid voor 't gevoel, die zij ten gevolge hebben, kon 't wel zijn, dat 't al geen goud is, wat 'er blinkt. -

Naarmaate men zich van de hoofdstad verwijdert, worden de *Khans* (herbergen voor reizenden) en *Karavenserais* dunner gezaaid. Maar met eene goede tent beklaagt

men zich 'er niet over; is 't ook, dat de *Kiervan-Bachi* alias *Elkian-Bachi*, alias 't hoofd der karavane, u(*) wakker maakt, door u de tent over 't hoofd te doen vallen. Wanneer men den voorgenomen weg heeft afgelegd, zoekt de *Kiervan-Bachi* een bekwaame plek gronds, om zijn *Ko*-

(*) Schoon 't de reizenden zijn, die hem in dienst stellen en in beweeging brengen, zo hebben of neemen zij een zoort van gezag aan. Is iemand een zoetertje, zo speelen zij geheel den baas over hem. Indien iemand, tot dat slag van luiden behoorende, die overal na staan gaapen, van de hoop was afgeraakt, zouden zij zich genoeg vergeeten, om hem met geweld 'er na toe te brengen. Die kon onze oude papa met ons, zeker niet met mij, gedaan krijgen. - Een vreemdeling, bovenal is met deeze klanten niet weinig opgescheept, die veeltijds overal langs den weg schulden maaken: waarom zij u meenigmaal ter vermijdinge hunner schuldeischers een slecht legersteê bezorgen, of een omweg doen maaken.

nak te houden. Hiermede gaat 't aldus toe. In 't vierkant steekt hij vier lange ijzere bouten, aan wier einden oogen zijn, in den grond. Door deeze oogen haalt hij een touw, waar aan hij de paarden, die nu afgepakt zijn, vast maakt. Dan wordt de tent opgeslaagen, de goederen worden geborgen - de pot gaat te vuur - men verkwikt zich - gaat eeten en legt zich te slaapen, zonder nodig te hebben de veêren op te schudden.

Van tijd tot tijd houdt men voor zich en paarden twee, drie rustdagen. Dit noemt men daar te land *Otourak*.

Aldus uitgerust sleepten wij, slakken door kunst, (ofschoon wij onze tent juist niet op den rug droegen) ons over *Sabangia, Kandek, Dusje*, om te komen tot in *Boli*. Deeze stad, die door een *Muselim* geregeerd wordt, zou, was 't niet dat zij op onzen weg lei en bestemd was tot een *Otourak*,

niet verdienen, dat een eenigzints gemaklijk reiziger van 't paard afsteeg, of van de sopha opstondt, om haar te bezien; ten zij hij een oudheidkundige en begeerig was, of dit *Boli* ook *Hadrianapolis* mogt geweest zijn, eene verleegenheid, waaruit wij geene mogelijkheid zien hem te redden.

Dit open plaatsje legt in eene valei op 't hellen van een heuvel, verfraaid door eene rijke verscheidenheid van geboomte; eiken, olmen, plataanen, abeelen, larixen, beuken, enz.

Zo iemand, met een Rhinoceros, en een Orang-Outang 'er boven op, 's middags om twaalf uuren, door de Kalverstraat kwam dwaalen, zou hij niet wel meer bekijks hebben kunnen, dan wij hier hadden. De *Khan*, waarin wij gehuisvest waren, schoon de beste van de plaats, was zo doorluchtig, dat wij onzen neus niet konden snuiten, of

iets anders min geruchtmakends verrichten, zonder waargenomen te worden.

Buiten *Boli* kan men gaan zien, gesteld dat men niet te lui is een uur te loopen om eene beuzeling te zien, twee heete baden, wier wateren rijk in ijzer zijn, waarvan de *Bolieters* in alle sausen gebruik maaken.

Van *Boli* gaat hier de gewoone landstraat na de Oost-Indiën over

Gherede,	klippen, bergen, steile afgronden, smalle
Bainder,	wegen langs dezelven, uitgebrande
Cerches,	vuurbergen met lava's, brandende hitte,
Emurli,	elende en verdriet.

En gij ô *Tosia*! schoon niet de geringste der broederen, was 't niet, dat onder blinden één-oog koning was, verdiende gij wel eene bijzondere melding, zo niet uwe ingezetenen eens afgematten reizigers dankbaarheid wonnen, met hem voor een beuzeling zuure melk(*) en ververschingen aan te bieden!

(*) De *Turken* zijn uitsteekende liefhebbers van deeze kost, die zij *Jouwrt* noemen. 't Is hun dagelijksch eeten. 't Is zeer gezond. Zij droogen dit stremzel van zuure melk uit, zodat 't 'er uit ziet en zo droog is, als puimsteen. Dit gedroogde goed, onvatbaar voor bederf, neemen zij mede op de reize; en wanneer zij geene versche *Jouwrt* kunnen bekomen, vergruizen zij 't, en maken 'er met water op nieuws karnmelk van. 't Zelve was zeer ligt doenlijk voor onze zeevarenden. 't Zou eene heilzaame praktijk zijn. Men kent de *anti-scorbutieke*, de *anti-bilieuse*, de *anti-septieke* kragt van deezen drank.

Ook eeten de luiden hier zeer overvloedig, en zonder eenige schade voor 't gezicht, de rijst; men kan de allerbeste voor noch geen stuiver 't pond koopen.(*)

(*) Ik heb noch onder mijne papieren eene *Flora Asiae Minoris:* doch met allen eerbied voor den Heer de TOURNEFORT, een verhaal als 't mijne bestendig af te breeken met - hier groeide de *Elaeagnus Spinosa* - daar bloeide de *Thuja-Orientalis*, in 't *Turksch* zus, in 't *Turksch* zo, is dunkt mij, even zo onsaisoenlijk, als aardbeijen op te disschen met zuurkool, of kerzen met rammenas.
Misschien zal ik voor de liefhebbers dit schoteltje apart opzetten. Maakt echter op geen hoofd-schotel staat.

Langs wegen, die niet veel beter zijn, en met even onaangenaame aandoeningen, sukkelt men over *Hadgi-Hamza, Osmansijk,* (de vermeende geboorte-plaats van den eersten vorst der regeerende familie) oudtijds *Pimolis, Hadgikoi* en *Amasia*.

Deeze stad, was 't ook alleen, dat zij de geboorteplaats van STRABO was, verdient een ogenblik onze opmerking, ook om haar eige waardij: Want *Amasia* is groot, handeldrijvende, volkrijk in *Turken, Grieken* en *Armeniërs*. Ik herinner mij niet 'er *Jooden* in gezien te hebben. Des kundigen weeten de moeite, die 'er aan vast is, te bepaalen de bevolking van eene plaatze, in landen, waarin men geboorte- en sterflijsten houdt. De

Turken laaten de menschen op, en van 't toneel komen, zonder 'er notitie van te neemen. Hoe nu mijne medebroeders, reizigers en reisbeschrijvers op 't echte spoor gekomen zijn der bevolkinge van alle deeze plaatzen, is mij een raadzel. Zij begrooten de inwoners van *Amasia* op 15,000 zielen. Op 't uiterlijk aanzien, zou 't mij niet vreemd doen, zo dat getal dubbel was.

Voor luiden van een ongeduldig gestel is geene kastijding zo scherp, als eene herhaalde teloorstelling. De reis wordt gemeenlijk zo afgestooken, dat men tegen den avond aan zijn *Konak* of *Otourak* komt. Hoe gemaklijk de beweeging van 't paerd is, men wordt op 't laatst moê. Men snakt na 't ogenblik der afsteiginge. Nu is *Amasia* omgeeven van hooge bergen, van welke men deeze stad, op een grooten afstand, ontdekt. Deeze bergen liggen zo tot elkander, dat in 't afklimmen men ieder ogenblik meent te

zullen daar zijn. Intusschen heeft men wederom een anderen berg voor zich te beklimmen. Vermoeidheid en honger na rust maakten, dat de heer M..., meenende nu digt aan de stad te zijn, den voerman met onze bagagie, en onzen tolk(*) vooruitzondt, om ons eene bekwaame herberg of *Khan* uit te zoeken, met afspraak, om ons vervolgens te gemoet te komen. Nu is deeze stad zo regulier, zo breed, zo recht van

(*) Gij Vorsten der aarde, gij die reeds verre weg te veel hooi op uw vork neemt, Gij die, u beklaagende over den last der regeeringe, u alles veroorlooft, om uwe domeinen te vergrooten, een van uwe groote ongelukken is, te moeten kijken door een geleenden bril! Wij, die geene vorsten zijn, noch zullen worden, wij arme Pelgrims, ondervonden deeze waarheid. Want eene der grootste kwellingen deezer reize was de noodzaaklijkheid van een *tolk*, die ons op veelerlei manier 't leeven onaangenaam maakte, en ons dagelijks onder Contributie stelde.

straaten als de *Ancienne Cité* van *Parijs* of de buurt van de *Zeedijk* te *Amsterdam*. Dit veroorzaakte, dat wij eenige uuren omdwaalden, zonder onzen tolk te kunnen vinden, in eene vreemde stad, bij donkeren avond, in een land, waar niemand ons, wij niemand ten minste niet dan zeer gebrekkig verstonden. Geene geringe verleegenheid! De herinnering kan mij doen zweeten.

Die *Constantinopolen* gezien heeft, en van eene stad, gebouwd op heuvelen, in zijne verbeelding 'er eene kan maaken in 't diepste eener vallei, kan zich een denkbeeld van *Amasia* maaken. Zo als in de eerste, loopt men hier tegens Moskeën met Minarets, Khans, Besestans, Pazaars, Turkés of Graftomben van grooten, Serails, Medressés. De vloed *Iris*, waar over vijf bruggen leggen, doorsnijdt haar.

Behalven met de gewoone levensbehoeftens, houden de *Amasianen* zich druk beezig met de zijde-teelt, van welke 't produkt in

meenigte na de hoofdstad en na *Brusa* (waar veele en bloeijende zijden-stoffen fabrieken zijn) gezonden wordt.

't Eerste dorp, waaraan men achter *Amasia* komt, heet *Turkal*, niet de fraaiste, zeer zeker de zonderlingste plaats, die ik immer zag. Ik durv' niet hoopen mijne lezers 'er eene flaauwe schets van voor den geest te brengen! De huizen, of liever hokken, van *Turkal* zijn gebouwd van leem of stroo, de daken van dezelve stoffagie, gemaakt als terrassen, de straaten niet gepaveid, maar bedekt met even dezelve leem, als de huizen en terrassen. De bodem oneffen, zodat de terrassen van 't zelve huis aan de eene zijde van 't huis boven, aan 't andere einde met de straat gelijk zijn. De straaten zelve zijn zo regulier als die van *Molkweerum*. Dit geheel maakt van *Turkal* ('t geen ik de aardrijkskundigen voortaan verzoek den bijnaam te geeven van 't *zonderlinge*) 't vol-

leedigste doolhof, dat ooit menschen-handen maakten; en ik, leefde ik ook de jaaren van NESTOR, zal nimmer vergeeten, hoe ik van straat op dak, van dak op straat, langs, door en over zijne paleizen (meenigmaal niet weetende of ik in de straat dan boven op een huis was) tot doodzweetens toe hebbe omgedwaalt. Want bij alle de andere miseriën, kwam noch de ondragelijke hitte, teekenende nu wel voortaan de schaal van FAHRENHEIT 117 graaden. Vaar eeuwig wel! Wat geeft de mensch zich al nodelooze moeite!-Waarom? om zich te doen opmerken! - van wie?

Men beweert, dat voor een anders welgesteld mensch, niets de maag meer versterkt, dan 't koude water: dan mijns bedunkens is 't onvoldoende, om op te weegen 't vermogen der hitte, om de maag te bederven.

't Was niet mijne eetlust alleen, die zich verloor.

Naarmaate wij dieper landwaarts introkken, en wij meer vorderden in den zomer,

beterde 't niet met de hitte. Hadt AUGUSTUS geleeft in deeze gewesten, voorzeker zou hij meer dan drie teugen over den maaltijd gedaan hebben(*). Bij mijn aankomst in *Tokat* was ik meer afgemat, dan iemand, die drie nachten achtereen gewaakt heeft. Men beklaagt zich over de onherbergzaamheid der *Tokatters*; dan voor ons stonden alle Khans open. Deeze stad overtreft *Amasia* in grootte, even als *Leijden Haarlem*. Haare regeering, met eene volksregeering niets gemeen hebbende, bestaat of bestondt uit een Musselim, Janissaar-Aga en een Mollah. Deeze zorgen met veel succes voor de vreedzaame zamenwoninge haarer inwoners. En toch verschillen hunne opiniën, in 't stuk van 't godsdienstige vrij wat meer dan die der *Voetiaanen* en *Coccejaanen*: want dezelven bestaan uit *Jooden, Christenen* en *Muzulman-*

(*) SUETONIUS in Vita *August.* C. 77.

nen, welke laatste als zijnde van de predominante kerk of Moskee, voor hunnen openbaaren godsdienst (en werdt deeze niet wel onderhouden, zou 't niet te wijten zijn aan gebrek aan kerken: hebbende de *Armeniaanen* alleen 'er zeven) de fraaiste gebouwen hebben, waaraan zij zo wat *per fas* en *nefas* gekomen zijn. Dit ziet men op meer plaatzen, en noch wel wat anders.

Eene der smagterigste steedjes in *Europa* is *Elzeneur*, alhoewel geleegen in de vaart van ... tot acht duizend schepen. *Tokat* heeft in 't geheel geene scheepvaart, maar veele karavaanen. Dan schoon ze niet haalen in getal, bij dat zo evengenoemd, laat 't niet na veel handeldrijvender en bloeijender te zijn dan *Elzeneur. Smirna, Constantinopolen, Angora, Diarbekir, Mosul, Erzerum, Trebizonne* zenden karavaanen herwaarts. Dus *of niet dus* heeft men hier overvloed van ruuwe materiaalen, die ook hier verwerkt wor-

den. Ook legt eene rijke zijden-teelt den *Tokatters* geene wind-eijeren.

Deeze *Otourak* hieldt ons drie dagen op, in welke mij twee meer vreemde avontuuren bejeegenden, dan meenig een in geene twintig jaaren voor de boeg kwamen. Ik mogt ze wel vertellen: maar... maar de Lezer zou 'er misschien wat op te zeggen hebben.

Op den weg van *Tokat* na *Sivas* zagen wij eene meenigte *Kiurden* of *Kiurdestanners*, met of bij hun vee, geleegerd onder tenten, van een halfklootsche gedaante, zoo laag dat een ordinair mensch 'er bezwaarlijk in zitten kan, bedekt met een donkerbruine stoffagie. Schoon 't klimaat in deeze gewesten meer zondigt door hitte dan koude, is 't fraaije weêr 'er echter niet zo bestendig, dat zo rampzalige tenten niet somtijds eene slechte woning geeven moeten: en nochtans kan 't niet anders zijn, of de verkoudheid moet onder de helft deezer menschen zeer ongemaklijk zijn:

want de vrouwen draagen een ronde, zilvere, al vrij zwaare, ring door den neus.

Niet veiliger kan men langs de *Heeren-* en *Keizersgragten* op helderen dag gaan, dan wij voorbij de tenten deezer passagiers trokken. Des niet te min, 't zij laster, 't zij waarheid, hebben deeze vrienden den naam van 't *meum* en *tuum* wel eens te verwarren.

De Groote Heer is met deeze gasten meer of min, zo als wij 't hier noemen, opgescheept. Zij zijn niet verder zijne onderdaanen, dan 't hun of hun opperhoofd behaagt. Want ook zij hebben 'er een bij ieder volkerschap *(peuplade)*. Hoe verre deszelfs gezag zich uitstrekke, of hij erflijk dan verkieslijk regeere, of hun adeldom, (want ook zij hebben hunne prinsen) met den bezitter uitsterve, dan of zij de krankzinnigheid hebben dien erflijk te maaken, zijn alle stukken, mij geheel onbekend.

Men zal mij gelooven, zo ik verhaale, dat deeze luiden zeer gehard zijn van gestel. Zij hebben zeer goede paerden, waar mede zij zeer gezwind en behendig weeten om te gaan. Hunne wapenen bestaan, zo ik niet mis heb, in houwers en lancen. Moet ik 'er pijl en boog bij doen?

't Is beter met deeze klanten te eeten dan te vechten. Den Grooten Heer ABDUL-HAMID (zijne ziel ruste in vrede!) bekroop voor weinige jaaren de lust, hen onder te brengen. Ten dien einde beval hij den Pacha van *Orfa* tegen hen met een macht van twaalf-duizend man optetrekken. Zijne (des Pacha's) meerderheid deedt hem, in eene bijna *hollandsche* slaaperigheid, verwaarloozen, voorposten en wachters uittezetten. Zal men mij gelooven (ik geloof 't: want ik heb 't uit den mond van een heilig man) zo ik verhaal dat de Prins TEIMUR, zijnde hij de man, waar op 't gemunt was, zich aan 't hoofd

van eene uitgeleezene troep van vijftig ruiters gezet hebbende, daar mede in eene donkeren nacht zijnen vijand op 't onverwachtst zo gevoelig op de ribben kwam, en hem, en zijne poppen, even als DON QUICHOT die van Mr. PIETER, door een sloeg, zodat ieder met achterlaatinge van wapenen, tenten, en bagagie, de een met een gat in de kop, de ander met een uitgeslagen oog, om een goed heenkomen zogt.

Men heeft ze zedert maar laaten dwaalen.

't Zij vrees, die, als men weet, de dingen door een vergrootglas ziet, 't zij wezenlijk gevaar, bij onze komst in *Sivas*, sprak men in alle Khans, Koffijhuijzen en Kommenijen, zo sterk van de onveiligheid des wegs, dat wij 't oirbaar vonden hier voor eerst halte te maaken. Alzo hadden wij meer dan tijd deeze stad van binnen en van buiten te bekijken.

Ik lees hier en daar veel kwaads van *Si-*

vas, maar gelooft mij, lieve Lezers! 't is laster. De huizen van deeze stad, op eenen kleinen heuvel, omringd van eene aardige vallei, zijn gebouwd van leem, echter zijn zij netjes, hun bouwtrant is al vrij behaaglijk, de straaten van geene verveelende ongeregeldheid, veel tierig opgroeijend geboomte verfraait deeze stad niet min dan 't de *Hollandsche* steden pleegt te doen. Men zou hier te vergeefsch zoeken een St. Pieters Kerk of Louvre, maar ook geene bedelaars-hutten; en een *Nederlander* vindt zeer veel behaagen in de algemeene welvaarendheid van den burgerstand, begroot wordende, in gedrukte boeken, op vijftien duizend zielen.

De omleggende landstreek van dit steedje is alleraangenaamst. Overal bewijzen u de bouwlanden, draagende allerlei graan, behalven rijst, de arbeidzaamheid der bewooners.

Te vergeefsch zou een reiziger den *Sivasser* zoeken uit te hooren, of niet hier of hier

omtrent, 't slagveld geweest is, waarop POMPEJUS den armen MITHRIDATES zo bitter in den baart zat. Te vergeefsch zou hij zich moeite geeven. Hun stilzwijgen is evenwel niet een uitwerkzel van achterhoudendheid: even als in meenigen pruikenbol, de deftigheid 't is, of 't masker van de niets-beduidendheid.

't Is niet - moet ik zeggen geoorloofd? zeer zeker niet veilig, de straaten des Grooten Heers te doorwandelen, zonder voorzien te zijn van een firman, of een Keizerlijk paspoort. Beroofd van deezen talisman, zou iemand een schrikkelijk gevaar loopen, te boeten voor zijne onvoorzichtigheid; en de heer G... die, hiervan verstoken, aangemerkt wierdt als spion, hadt, 'er haperde maar weinig aan, bijna door een hennippen vengster een uitzicht in de eeuwigheid gekreegen. 't Zijn de vreemde Ministers, die den reizenden ie-

der van zijne natie deezen firman van de Porte bezorgen. Bij geluk had ik met meer dan eenen *Beij* en *Effendi* kennisse, zodat ik des noods tien firmans voor één zou hebben kunnen bekomen.

Wij hadden buiten dit noch 't voordeel van een brief van voorschijvinge des Groot-Vizirs aan alle *Pacha's, Aga's, Muselims, Mollahs en Kadis*, op onzen weg, ten einde ons te beschermen en behulpzaam te zijn.

Na mij te *Sivas* vier dagen verveelt te hebben, bekwamen wij een geleide van ettelijke *Ghebegi's* of gewapende mannen.

Ik heb geene genoegzaame kunde van 't militaire, om ze te beöordeelen, als soldaaten, maar als menschen mag ik zeggen, dat zij welgemaakt, sterk en zeer gehard waren tegen de vermoeijing. Zij vergezelden ons te voet, en scheenen des avonds niet meer afgemat, dan wij, die te paard gezeeten waren. De hitte was toch zeer druk-

kende. Zij gedroegen zich met meer redelijkheid en bescheidenheid, dan men onder de Kristen-Militairen somtijds opmerken kan.

Deeze dekten tevens eene geld-expeditie van 100,000 piasters, die de Groote Heer naar *Orfa* zondt. NB. om deeze somme te vervoeren, waren twintig paerden nodig, kunnende ieder paard niet meer dan 5000 piasters op zijn pakzadel laaden. Deeze trek doet zien den inwendigen staat des handels, wissel-affaire, en circulatie van speciën in *Turkijën*.

Ons gezelschap vermeerderde hier noch met een *Tartaar-Agasi* of Courier van den Grooten Heer, en zijn knegt.

Gerust nu als in Abrahams-schoot, begaven wij ons, welgemoed, op den weg naar de hoofdstad van *Mesopotamiën* over *Delikti-Tas, Alagia-Han, Hadzan-Tchelebi, Hekim-*

Han, Guerin, Soliman Ana, Disjinle, Maden, Karput, Arguni. -

'Er zijn luiden, zij raapen een hoorntje van 't strand, tuuren 'er een half uur op, en roepen uit: *ziet eens hoe merkwaardig!*

Deeze klasse van menschen (*Duitschland* is 'er het vruchtbaarste in) was in staat een geheel boekdeel te schrijven over dit stukje van mijn tocht; en dit boekdeel mogt noch wel zo belangrijk uitvallen, als de Reis van Professor PALLAS door eenige buurten van *Rusland*, of de Verhandeling van den Heer .... (waarom zich meer vijanden gemaakt?) over de *Oorwurmen*.

De merkwaardigheeden voor mijn bijziende gezicht waren: 1° *Hadzan-Tchelebi*, meer een voorwerp voor de teken- dan voor de schrijfpen. 'k Wil evenwel beproeven, wat ik met de laatste mag uitdrukken. *Conamur tenues grandia*. HORAT. De *Hadzan-Tchelebiäaners* zijn een herdersvolk, leevende van de

vee-teelt. Zij schijnen uit verscheide natien, doch meest uit *Kiurden* te bestaan. Een gedeelte daarvan bezit een dorp, eigenlijk van dien naam, geleegen op den top van een berg. Veelen zijner huizen hebben zo wat van de *Turkallische* bouwörde. Zodra de weiden met gras bedekt zijn, daalen zij met hun vee in de valei. Hier slaan zij een cirkel van armhartige tenten in 't rond, waardoor hun des avonds thuiskomend vee, bestaande in schaapen, geiten, ezels, koeijen, kameelen, enz. als ingeslooten wordt. Dit krioelt den nacht in deezen cirkel door een, maakende een der discordantste concerten, die 't mogelijk is zich op aarde voor te stellen. Over 't algemeen zijn de *Hadzan-Tchelebiaaners* een apart mismas van volk. De vrouwen, waarvan 'er veele zilvere ringen door de neus dragen, zijn eer fraai dan lelijk. Zij schijnen 't te voelen. Haare eerbaarheid is een stelletje kleiner dan die der

Dames van *Constantinopolen*. 'Er kwam een spannetje van drieën achter onze tent hunkeren. Maar...

Schoon een volk, rijk in vee, schijnen zij, uit hoofde van armoede, slecht te leeven. Wij lieten een schaap slachten. Eene deezer drie Dames verzocht ons een stuk van de vacht, waar aan een weinig vet was te mogen afsnijden. 't Was voor haar een lekker beetje.

2°. Aan deze zijde van den *Euphraat* legt *Maden*. Terwijl wij hier pleisterden, kwam ons iemand bezoeken, in 't gewaad eens *Dervis* of Bedelmonniks. Deeze man hadt de wispeltuurigheid des fortuins, bijna evenveel ondervonden als de medelijdenswaardige LODEWIJK XVI. Van prinselijke afkomst, want hij was in *Bengaalen* een *Nabab* geweest, opgevoed in den overvloed eens *Asiatischen* wellustelings, bij erfnis meester geworden van een overgrooten schat, dien

hij door een gelukkig gevoerden oorlog aanzienelijk hadt vermeerderd, was hij - eens jong, gezond, bezitter van ongeveer twintig millioenen ponden sterlings, geëerbiedigd, onbepaald heerschende over den wil zijner onderdaanen, ontzien van zijne nabuuren - nu een afgeleefde, arme, onaangeziene bedelmonnik.(*)

Misschien zegt iemand is deeze merkwaardigheid niet uitsluitend aan *Maden* eigen. - 't Was 'er niet erger om.

De *Euphraat*, wiens water alhier troebel is, als dat van de *Maas* bij *Rotterdam*, heeft 'er niet wel de breedte van. Ter deezer plaatze is een regulier veer, tot overbrenginge van passagiers en goederen. Men giert door den stroom den *Euphraat* over.

(*) *Usque adeo res humanas vis abdita quaedam*
Obterit, et pulchros fasces, saevasque secures
Proculcare, ac ludibrio sibi habere videtur.
LUCRET. *lib.* V. vs. 12, 13.

Naauwlijks is men aan de andere zijde, of hier doet zich een der akelijkste tooneelen voor, welke ik ergens zag, de bergwerken van *Maden*. Niets dan enge, steile, kromme paden, over een dorren steengrond, overal afgronden, dorre bergen. De ondervinding alleen kan iemand een denkbeeld geeven, hoe een reiziger van blijdschap 't hart, door al dit treurige toegegrendeld, open gaat, wanneer hem, neêrgeslaagen, als of zijn beste vriend hem afgestorven was, ettelijke uuren voortgesukkelt, eindelijk een enkele boom zich voordoet.

Deeze bergwerken geeven veel koper, en ook wat zilver. De ertz wordt in korven op den rug naar een grooten watermolen gedraagen, en aldaar gezuivert. 't Koper is alhier zeer overvloedig, en een vierde min waard dan elders.

3°. Bij deeze akeligheeden steekt des te treffender af *Karput* of *Karput-Ovasi*, gelee-

gen twaalf uuren van *Maden*, in eene der heerlijkste valleijen van den aardbodem. Zeker *Sultan*, 'k zal niet zeggen welken, vondt deeze situaatie zo heerlijk, dat hij hier den zetel van zijn rijk wilde vestigen. Wij roemen op eene stad, van wiens wallen men vijftig dorpen telt. 't Getal van die, welke deeze vallei rijk in vee, in wei-, bouw- en bebouwd land en fraaije bosschen omringen, loopt verre over de hondert. Niets zou mij doenlijker zijn dan de naamen der meesten dier dorpen hier neêr te zetten. Deeze arbeid zou een weinig verveelende zijn. Wie zou mij leezen? Laaten wij van iets anders praaten.

Na dan vijftig dagen over dat gedeelte der aarde door dik en dun, over berg en dal gekriskrast, en twee hondert zeventig uuren te hebben afgelegd, deeden wij niet zonder hartelijke blijdschap, en bij een taamelijken omloop van kijkers, ('er was veel volks op

de been, wordende 'er juist *quasi*-justitie gedaan) ons van voren en van achteren opneemende, onze intreê in de hoofdstad van *Mesopotamiën, Diarbekir*.

Reeds op een afstand van meer dan twee uuren van deeze stad, houdt de vreemdheid eener onverwachte vertooninge den reizenden in opgetoogenheid; niet weetende wat te maaken van de *lava*, waarmede de weg en 't veld rondsom bedekt is. Stelde hij zich voor, aan een vuurbrakenden berg te komen, hij zou zich bedriegen. Elders hebben haare uitbarstingen, steden en gehugten ingezwolgen, maar deeze volkaan, waarvan, zo veel bekend is, geene spooren meer over zijn, heeft aan *Diarbekir*, wiens poorten, wallen, torens, huizen en straaten, alle van *lava* zijn, de geboorte gegeeven. De uitgestrektheid van deeze stad, hebbende in haar omtrek twee uuren, geslooten door rijf poorten, 't massieve van haare gebouwen, want

men heeft hier veele huizen van drie verdiepingen, gevoegd bij de onmeetbaare hoeveelheid van *lava* noch voorhanden, kunnen een denkbeeld geeven van welke grootte die volkaan moet geweest zijn.

Diarbekir, geheel onderscheiden van alle andere *Turksche* steden, kon fraai zijn, bijaldien zijne straaten rechter en wat breeder waren. De gevels der huizen zijn niet aanzienelijk. Hunne deuren zijn 'er zo laag, dat men bijna bukken moet om 'er in te komen. De oproeren schijnen die voorzorg te vorderen. Wij logeerden in een *Khan*, die men zonder snoeverij een groot *hôtel* mogt noemen; in 't midden van 't welk eene groote plaats, waarop eene fontein, rondom welke twee hooge gallerijen, met ijzere ballustraden, de bewoners naar hunne vertrekken leiden.

't Is op de geloofwaardigheid mijner voorgangers, dat ik al wederom de inwoners

deezer aanzienelijke stad op 50,000 zielen begroot. Noch in 1756, zo spraken de mannen van *Diarbekir*, beliep dezelve over de 400,000 menschen. Een heirleger van sprinkhaanen verwoestte hunne velden. Hunne verwoesting sleepte hongersnood, deeze eene allerverschrikkelijkste ziekte, en deeze eene buitengewoone sterfte na zich. *Relata refero* Ik verzoeke mijne lezers 't niet te gelooven; 'k geloof 't zelve niet.

Men ontmoet alhier eene groote verscheidenheid van natiën en gezindheden. *Turken, Turkomannen, Armeniërs, Jacobiters, Sorianers, Grieken* en *Chaldeuwers*. De *Turken* laaten hen alle ongestoord onder hen leeven: maar veele Kristenen zijn hier ter stede zo groote vrienden onder elkander, als katten en honden.

Aan 't hoofd der regeering van *Diarbekir* staat een Pacha van twee paarden-staarten, die zijne residentie houdt in de citadel, welke tegen de stad aanstoot. Ik hebbe 'er niet

om gedagt mijne opwachtingen bij zijn Excell. te maaken; dus kan ik niets dan van hooren zeggen (en van hooren zeggen, enz.) spreeken over zijn inborst, levensmanier, familie, afkomst, inkomsten, fortuin, enz. In *Turkijën* vallen de visites bij groote heeren wat kostbaar; met ongevulde handen is men niet zeer welkom.

De huizen zo als ik gezegd heb, zijn alle gebouwd van *lava*, van eene zwartachtige verwe. De Heer S..... beweert, dat dit de hitte vermeerdert. Hier in heeft zijn eerwaarde abuis. Deeze kleur zwelgt eer de lichtstraalen in, dan dat zij ze afstoot. En dat steenen huizen koeler zijn dan houten is een feit, ofschoon de mannen van *Diarbekir* en die van *Paramaribo*, dwars tegen de reeden en ondervinding in, 'er aan blieven te twijfelen.

Zoo als in de hoofdstad gaan hier de vrouwen ook langs de straat, met dit onder-

scheid, dat zij gebakerd zijn in een stuk blaauw gestreept linnen, (die der Kristen-vrouwen is wit,) bij wijze van een falie, en over haar sluijer een zwarten lap van paardehair dragen. In 't algemeen worden de *Turksche* vrouwen mansschuwer, naarmaate men zich van *Constantinopolen* meer verwijdert. Meenigmaal zijn ons op de groote wegen vrouwen bejegend. Zij hadden de onbeleefdheid, zo als wij haar naderden, zich om te draaijen, om zich van achteren te laaten zien. De Pacha van *Diarbekir* moet een bij uitstek gestreng waarneemer van den *Koran* zijn. Een arme drommel van een *Armeniër*, in wien de ingetogenheid niet de hoofddeugd was, vergat zich, en ging zich verslingeren op eene *Turksche* gerieflijke juffrouw, meenende 't hem geöorlooft te zijn, om van deeze *porto franco* gebruik te maaken. Hij reekende zonder den waerd. De Pacha wilde 't niet hebben. MAHOMED is voor

deeze ongelukkigen, gemeenlijk een toevlucht. Mijn *Armeniër* boodt zich aan *Muzulman* te worden. 't Mogt niet helpen; hangen moest hij. Men trekt 't lijk, alvoorens 't te beäardigen, ('t geen niet geschiedt, ten zij 't drie dagen heeft gehangen,) den overrok of *beniesch* af, en bedekt die op de gerechtplaats met aarde, zodat de zoom 'er een paar duim van uitsteekt. Ik telde vijf van deeze *benieschen*.

Ik leez' ergens, dat de *Diarbekirrieters* verdeelt zijn in twee partijen, die van den *Pacha*, en die van de luiden van de wet *Uhlema's*. Dergelijke zotternijen mag ik niet na vertellen. Opdat een volk partijschappen hebbe, moet 't veel knapper, veel verstandiger zijn. Veele fabrieken, uit zijde en wolle, veele verwerijen, veele katoendrukkerijen helpen de *Diarbekirrieters* aan de kost. Ook is hier de stapel van den galnooten-handel.

Indien ROUSSEAU hier geleeft hadt, zou hij misschien te rug gekomen zijn van zijne vooringenomenheid tegen de geneeskunde: want nergens, behalven te *Bachsizerai*, hoorde ik zo veele menschen, als men zegt, door de neus praaten.

Ik vond hier eene missie van de *Propaganda*, bestaande uit twee *Franciskaaner* monnikken. Hun daarzijn was ons nut en aangenaam: maar dit collegie te *Rome* moet wel beneveld zijn, zo 't meende, dat deeze heeren in de mogelijkheid zijn te voldoen aan 't oogmerk hunner zendinge, de uitbreidinge hier op aarde van 't Koningrijk van den Heere J.C. Dat ooit eenig missionaris zou hebben durven denken aan 't bekeeren eens Mazulmans, schijnt mij ongelooflijk. Dit bestaan zou hem en zijnen proseliet 't leeven kosten.

Moetende alzo de zielen der ongeloovigen overlaaten aan 't ongeluk van haar

noodlot, zoeken zij zich te verhaalen op hunne lighaamen.(*) Zij houden in hun klooster zo wat potjes na, waaruit zij de gaande en komende bedienen. 's Avonds in de uilenvlucht sluipt 't schoone geslacht bij deeze vroome vaders in, om van hen getroost te worden. Een deezer heeren scheen mij van een sterk gestel te zijn.

Zo hier op aarde geleeden te hebben, een

(*) Men heeft mij verhaalt, dat dit hun geleegenheid geeft, om misschien eenige zieltjes te bewaaren. Wanneer zij geroepen worden bij jonge zieken, hebben zij ze wel eens, onder den tijtel van geneeskundige behandeling, gedoopt. De Muzulmannen, noch onkundiger in den godsdienst van den Heere J.C. als in de geneeskunde, staan 'er bij, en zien den doop als eene zoort van *Topicum* of plaatzelijk middel en 't leezen van 't formulier, 't gebed, aan als eene manier van onttoveren. Welke kragt dit H. Sacrament, aldus toegedient, hebbe, mogen des kundigen beslissen.

recommandatie-brief is op den hemel, kan 't hun eerwaarden niet wel kwaad gaan: want 't geen die arme menschen lijden moeten, met de wolle peij, in een klima*t*je als dat van *Diarbekir*, is onbeschrijflijk. Een van hen wees mij, in een der gaanderijen, ijzeren staaven, welke de zon nimmer kon beschijnen, en die, zo hij verzekerde, in de hondsdagen zo heet waren, dat men ze met de hand niet kon aanvatten. 't Is wat sterk. Die man hadt voorwaar zeer teêre(*) handen!

Digt bij *Diarbekir* ontspringt met zeer geringe beginzels de rivier de *Tijger*. 't Is maar bij miraculeus reegenächtig weêr, dat dezelve bevaar-

(*) Misschien sprak de man waarheid; want ik lees bij NIEBUHR, dat de N.W. wind alle vaste ligchaamen als hout en ijzer, ofschoon zij in de schaduw staan, zo heet maakt, als waren zij der zonnestraalen blootgesteld. Zie bladz. 6.

baar is. Voor een reiziger door 't klimaat en beweeging afgemat, valt 't pijnelijk, zijn paard of kameel niet eer te kunnen verwisselen tegen een vaartuig, voor dat hij gekomen is in de oude stad *Ninive*, die nu *Mosul* heet. Zelfs noch hier is deeze rivier zeer ondiep. Dit gebrek aan water zoekt de kunst te verhelpen, door eene scheepvaart, die eenig in haar zoort is. De *Tijger* wordt bevaaren met houte vlotten, die drijven op leedere zakken, welke zo net gemaakt zijn, dat men ze kan opblaazen; eene operatie, die men doorgaans 's avonds herhaalt. Deeze vaartuigen noemt men *Kieleik*. Men heeft 'er van onderscheidene grootte. -

Niet meer is een arme zeeman, na drie maanden reizens, 't spek met groene erwten moê, dan ik nu was 't paerdrijden. Ik stel mijne reisgezellen voor, ons te *Mosul* op zulk een vaartuig in te scheepen, om

daar mede dien stroom na *Bagdad* aftezakken, en onze paarden, schoon tot deeze stad aangenomen, te laaten drijven. Ook hierin konden wij 't niet eens worden. De heer M..... en ik begonnen toch al vrakjes te worden; en schoon hij tien jaaren in *Bengalen* en *Indostan* geleeft hadt, maakte de groote hitte hem doorgaans onpasselijk en zomtijds ziek.(*) Met dit vertreuzelen van onzen tijd, waren wij oudertusschen aan den zelfkant der hondsdagen genadert, en de reis voorhanden was verre van de aangenaamsten. Tusschen *Diarbekir* en *Mosul* legt de zandwoestijne *Gezira*, in vergelijking van welke de *Mooker-heij* een paradijs is: want daar kan men noch water en genever vinden. Hier moet men beiden, 't eerste

(*) IVES, schoon lang in de *O. Indiën* geleeft hebbende, bevondt zich in 't zelve geval. Zie zijne Reize.

in ledere zakken, de andere in vlessen of vaten mededraagen.

Geen ongeluk komt alleen; daarom waaijen hier bij horten en stooten, in deezen jaartijd, zekere pestilentieele winden, bekend bij den naam van *Sam, Smum, Samiel* of *Sameli*. Hij waait, doch zelden, tot onder de rook van *Diarbekir*. Deeze wind heeft de eigenschap, in twee minuuten iemand al 't hair van 't lijf te schroeijen; in vijf minuuten doodt hij, bedekkende 't lijk met een zwarte korst. Bij geluk wordt dezelve door een zwavelachtige lucht aangekondigd.(*) Om 'er zich voor te behoeden,

(*) 'Een ander kenteeken van deezen wind (*zegt de Heer* NIEBUHR, *bij wien men bladz. 7. een omstandig bericht hier omtrent vinden kan*) zou zijn, dat de lugt in dat gewest, van waar hij komt, gantsch roodagtig word.' Ook kan men mijn gezegdens van deeze winden noch bevestigd vinden bij LIND, in zijne *Proeve over de ziektens der* Europeërs, Boek II. 1 Hoofdstuk. Bladz. 14.

wendt men zich en vee, met hoofd en kop, 'er van af, legt zich met neus en mond op de aarde. De *Sameli* waaijen in smalle banden en ondiepe laagen, en komen, zegt men, altoos uit de groote zandwoestijne. De couriers van den Grooten Heer, genoodzaakt ten allen tijde de woestijne doorte trekken, meenen een voorbehoedmiddel tegen hunne verdervende kragt te vinden in een deeg, gemaakt uit stremzel van zuure melk en knoflook. Ik zag 't hen bereiden.

Zo veel lekkers zou ook den hardnekkigsten reiziger tot nadenken brengen. Maar...

Niets heeft mij, bij 't leezen der *Essais* van MONTAIGNE, min behaagt dan de hebbelijkheid, waarvan deeze ridder zich niet kon geneezen, om te spreeken van zich zelven. Thans daar ik, die geen ridder ben, maar 't had kunnen zijn, en noch iets meer, zit en schrijv', komt mij dit zwak ver-

schonelijker voor. 'k Voel hoe verleidelijk 't is. Lezer! mag ik 'er noch eens over struikelen?

Van alle menschelijke figuuren, die over den aardbodem omdwaalen, is 'er niemand, die zich zo ligt verveelt dan ik, in alles. Neem ik eene portie eeten op 't bord, bijna nooit (duizendmaalen ben ik 'er beschaamd over geweest) zal ik 't orberen; al was 't ook schelvisch met aardappelen. Pas heb ik één arm in een nieuwen rok, of 't verveelt mij 'er den anderen te moeten insteeken.(*) Had ik ooit gewaagd mij voor immer aan den band des huwelijks te leggen, die band zou mij geen immerduurende

(*) *- - quid tam dextro pede concipis, ut te Conatus non poeniteat, votique peracti.*
JUVENAL. *Satyr.* X. V. 4.

- Et quae modo voverat, odit.
OVID. *Metamor.* LIB. XI.

band geweest zijn. (Ik herinner mij nochtans voor ruim twintig jaaren drie volslaagen achtereenvolgende weeken mijne opwachtinge aan één en dezelve perzoon gemaakt te hebben. Dan hoe was ik dit moê! drie straaten zou ik omgeloopen hebben, om 't huis niet meer te zien.) Ben ik te *Parijs*, zo wil ik te *Londen*, ben ik in *Europa*, zo wil ik in een ander waerelddeel weezen, enz.(*)

Een ogenblik. - Misschien komt mij iemand, met eene geheele scheepslading wijsheids vraagen: waarom zich van eene

(*) Ik meende altoos, dat dit iets zonderlings in mijn humeur was. CICERO heeft nogtans gezegt: '*Nemo est quin ubivis, quam ibi, ubi est, esse malit.*' Hoe zeer ik vol van eerbied ben voor deezen schrijver, hoe gaerne ik ook veel gezags aan zijn zeggen geneegen ben te hegten, zou ik denken, dat dit veel te algemeen gesprooken, en dat Zijn Ed. Groot-Achtbaare hierin de plank mis is.

zo kwaade hebbelijkheid niet geneezen? - Mijn vriend! is u ooit een graat of splinter tusschen de tanden blijven zitten? en was 't, in spijt van alle de *Logica's* van de aarde, u wel mogelijk met de tong 'er af te blijven? - Even als 'er volgens vader SENECA geen kwaad is zonder vergoedinge, alzo heeft deeze ligtzinnigheid, dit bestendig verhuizen ook zijn nut. Men kan meloenen en watermeloenen eene gedaante naar believen geeven, als men ze noch klein in eene vorm inklemt. Alzo wordt onze ziel *geïncarcereerd* binnen de vormen en modificatiën, die haar bestendig drukken. De verstandigste zelve worden, zonder 't te weeten, als *geïncrusteerd* met de vooroordeelen, opiniën, manieren van denken van hen, met wien zij verkeeren. De bestendige omgang met dezelve menschen is als te leeven in een parfuim-winkel. Gaat 'er in verkeeren,

en gij zult, ook onwillens, in uwe klederen reuk meêdraagen.

Nimmer integendeel hegt zich de mot aan 't bont, 't geen bestendig gedraagen wordt. Even zo moeijelijk kleeft 't kinderachtige van willekeurig aangenomen gevoelens, de stuipen van 't enthusiasmus, de gal, de beneeveling van partijschap, 't gif der religie-haat aan hem, die bestendig verplant wordt.

Nu dan, voor een zo lief gestelletje is twee maanden verveelends eene eeuwigheid. Ik was nu mijne Oostindische Pelgrimagie zo beu(*), dat ik liever met DON QUICHOT in 't hol van *Monte Sinos* nedergedaalt zou hebben, dan dezelve te vervorderen.

Hier bij kwam de hitte, afmatting, be-

(*) *Audit iter, numeratque dies, spatioque viarum Metitur vitam.*
CLAUDIAN. Lib. II. vs. 137.

zwaarlijkheid van de reize voorhanden, lusteloosheid, enz. enz. enz.

't Een en ander bragt mij op den inval, 't roer een weinig om te gooijen, en in de verandering van koers een remedie te zoeken voor mijn kwaal.

Mijne beide reisgezellen verlieten mij. Och Lezer! vraag mij niet of de scheiding mij traanen kostte. 'k Wilde niet gaerne onbeleefd zijn, en ook niet gaerne liegen.

'k Bleef nu moeder- of vaderziel alleen. De tolk en bedienden waren voor en door ons drieën aangenomen, om ons te brengen na *Bagdad*. 'k Moest nu tot mijn verdriet, schaâ (schande? God lof neen!) ondervinden, wat 't is te drijven op eigene wieken: want 't weinige *Turksch*, 't geen applicatie en nood mij in de harsens gebragt hadden, gaf helaas! maar kleine stoppeltjes, waarmeê

ik pas langs den grond met vallen en opstaan huppelen kon.

Ik verliet nu mijn Khan, en nam mijn intrek bij zijne Heiligheid, *Monsignor* GIUSEPPO IV. Patriarch der *Chaldeeuwen*, wien de Hemel 't goede aan mij beweezen, wil vergelden! Ik kan 't niet doen. De man is denkelijk dood. Deeze Heer is of was een perzoon van geleerdheid, zeer kundig in de *Oostersche* taalen, van een gezond oordeel, eenige bereisdheid, hebbende verscheide jaaren gestudeert te *Rome* bij de *Propaganda. Monsignor* verkoos met mij in 't *Latijn* te converseeren. Dit gaf onze gesprekken eene ongelooflijke gemaklijkheid en leevendigheid. Zijne ziel dorstte na eene omwentelinge, die hem verlossen mogt van onder 't *Muzulmansche* juk. Zijn gebed was immer voor den voorspoed van *Rusland*. Uit deezen hoek verwachtte hij zijn verlosser. Men

kan hier uit opmaaken, hoe zeer hij *Rusland* kende!

Hier zat ik in ongevaar een veertien dagen te koekeloeren. Eindelijk vond ik een voerman, die mij na *Arz-rum*, of *Erzerum*, hoofdstad van *Armeniën*, zou brengen. Zijne heiligheid beval mij den *cattergi* of voerman aan, als zijn eigen zoon: maar voerluî zijn 't overal. 't Was op den raad van den patriarch, die meende, dat wij dagelijks dorpen en gehuchten zouden doortrekken, dat ik verzuimde, mij van voorraad te voorzien.

Dit verzuim bragt mij op eene veertiendagige reize, meer dan eens in verleegenheid. 't Was niet, dat 't ontbrak aan de geleegenheid om voorraad te koopen: maar de voerman verkoos niet 'er gebruik van te maaken. In steê van te volgen den grooten weg, lopenden door veele dorpen en gehugten, hieldt hij zich veeltijds een paar mijlen 'er af. Schraalhans was dus keukenmeester. 'k Weet

niet door welk toeval ik onder andere kleinigheeden ook eenige *Neurenbergsche* brillen vond. Voor deeze deed ik verscheide maaltijden.

Hoe de dorpen en steden hier 'er uitzien, kan ik niet zeggen bij *autopsie*. 't Land is doorgaans fraai, wel bebouwd, vol berg en dal. Meer dan eens is 't gebeurt, dat men ons voor struikrovers kwam waarschuuwen. Zo trokken wij inderijl met pak en zak na eene andere boerenkermis.

Een reizende wordt ook noch op eene andere manier uitgekleed. Men weet zeker, of misschien weet men 't niet zeker, dat alle *Raja's*, dat is, onderdaanen, gebooren in de staaten van den Grooten Heer, en niet behoorende tot de publieke *moskee*, gehouden zijn den Sultan een jaarlijksch hoofdgeld te betaalen, en waar van de taxatie zo wat willekeurig schijnt te zijn, bedragende voor den gemeenen man en gemeene vrouw om-

streeks de drie piasters.(*) Wij waren nu met vallen en opstaan voortgesukkelt af en aan een paar mijlen van *Palli*. 's Avonds komt 'er een paar luiden te paard aanrijden. Ik zag terstond aan de eerbiedvolle houding mijner reisgezellen, dat 't knaapen van geen klein formaat waren. Ik vernam zedert, dat 't de waiwoode van *Palli* was met zijn schrijver. Ieder, behalven den Muzulmanschen voerman, telde hem, na wat woordenhaspelinge eenig weinig geld toe. Ten daatste kwam de beurt aan mij. Vermoedende uit mijne equipagie, dat ik beter bij kas was, eischte hij hondert piasters van mij. Hier bij hadt een zonderling kwalijk verstaan plaats. De lezer gelieve te weeten, dat in 't Turksch *us* drie - *jus* hondert is. Wei-

(*) 't Hoofdgeld of Charadge, van de *Armeniërs* en *Grieken* in deeze Provincie betaalt, beloopt alleen op 150,000 piasters.

nig droomende van een zo buitenspoorigen eisch, weetende mij zelven niet verplicht tot 't betaalen van eenig hoofdgeld, bragt ik hem onder 't oog een Frank en met een firman van den Keizer voorzien te zijn; dat ik nogtans uit vijandschap tegen alle gehaspel hem de drie piasters zoude geeven. Zijn Ed. Gestr. hieldt mij voor een spotvogel, die met hem den draak stak. Zijn toon werdt ernstiger, welhaast dreigde hij mij na *Palli* te willen sleepen (en hadt hij dit gedaan, was ik voorzeker verlooren geweest in eene plaatze, waar ik niemand zou vinden, spreekende eene mij bekende taal) Ik haalde mijn firman voor den dag, hij nam ze verkeerd in de hand, zijn Schrijver was eeven ongeletterd. Niemand der passagiers kon ze leezen. Genoeg, na veel gehaspels, na mij een half uur lang door zijn barsen toon, en Muzulmansche manieren te hebben beurtelings laaten ontrusten en vertoornen,

moest ik dien knevelaar twintig piasters toetellen.

Dit voorbeeld raade ik alle reizenden en niet reizenden te volgen. De vreede der ziel alleen is veel waard. Een recept waarvan ik niet altoos gebruik maakte.(*)

't Was op een morgen van den fraaisten dag van de waereld, dat ik de hoofdstad van *Armeniën* introk. Zeker moet zedert den 12 September 1701 (toen de Heer JOSEPH PITTON DE TOURNEFORT ze verliet) geen Frank haaren bodem meer betreeden hebben. Ik had oneindig veel bekijks, schoon 'er van buiten toch niets vreemds aan mij te zien was. De *Erzeroumers* gelijken veel de *Dren-*

(*) *Convenit a litibus quantum licet, et nescio an paullo plus etiam quam licet, abhorrentem esse. Est enim non modo liberale, paullulum nonnunquam de jure suo decedere*; *sed interdum etiam fructuosum.*
CICERO *de Offic. lib.* II. *cap.* 18.

thenaars; zij stonden een half uur mij te begaapen, en liepen dan van mij af. Zeker betrachtten zij mij met zo veel affectie als een arme *Israëliet* 't gedaan wordt van eenen suprafijnen *Voetiaanschen* leeraar. Men wees mij van alle Khans af. Mijne bagagie was toch omslagtig genoeg, om den kastelein alle zorg voor de betaalinge te ontneemen. Hier haperde 't niet aan. Men hieldt mij voor een ongeloovigen, voor een onrein monster. Na een geruimen tijd van HERODES tot PILATUS gedwaalt te hebben, vond ik(*) ten laatsten een Khan, waar denkelijk de neering niet druk liep. Hier had ik pas een uur tijds gehad, om, op mijn elleboog geleund, mijne zotte kuuren te overpeinzen, of *Monsieur* de kastelein liet mijn goed 't huis uitdraagen, en zei mij onmiddelijk de huur

(*) *Nullus in urbe fuit totâ, qui tangere vellet.*
MARTIAL. *Lib.* III. *ep.* 28.

op. Nu stond ik geheel alleen (want de voerman mij eindelijk onder dak gekreegen hebbende, was nu van mij afgegaan) of liever zat ik op mijn goed op de straat, omringd van eene talrijke schaare van mannen en kinderen van *Erzeroum*. Stokstil zat ik.(*)

'k Had nu ruim den tijd gehad 't gebed Onzes Heere een paar douzijn maalen, *lamentabile*, uittebidden, en even zo veele maalen 't zweet van mijne tronie aftewisschen; toen eindelijk mijne verlossing kwam opdaagen.

De *Turken* zijn in de vaste verbeeldinge, dat alle Franken, die komen reizen in hun land, geneesheeren zijn. De *Armenische* Esculaapen scheenen niet veel in crediet te staan. Een Muzulman, wiens zoon krank

(*) *Curae leves loquuntur, ingentes stupent.*
SENEC. *Hippol. Act. II. Sc. III.*

was, erbarmde zich mijner, en liet mij tot zijne wooninge ingaan. Men zag mij, onder mijne andere roerende goederen, een huis-apotheek openen, en terstond blies de Faam in - door - en om *Erzeroum* de komst van den *fiellamenk Hekim-Bachi*, dat is, van den Hollandschen Doctor. Nooit begon eenig artz met zo gelukkige voorteekenen, eene zo talrijke praktijk. De kranken overl*ie*pen mij tot die hoogte, dat ik, in baloorigheid, 'er verscheide maalen een arm vol teffens van de deur uitzette. Ondertusschen verstoken van een tolk, zij mij niet - ik koeijen voor karssen-boomen verstaande, heb ik 't der pijne niet waardig geschat, een dag-boek van mijne *Erzeroumische* praktijk te houden.

Gij, geestelijke glaazen-slijpers! gij, die voor 't hart, voor 't geweeten 't zelve zijt, 't geen een VAN DER BILT, een DOLOND, VAN DEIJL, HIRSCHEL voor 't oog zijn! helpt, helpt toch een bijzienden

mensch uit zijne verleegenheid, beslist bijaldien ik nu per abuis den dood van sommige deezer klanten, in 't boek des noodlots, eenige bladzijden vervroegt had, wie 'er zal de schuld van draagen, de patient of de doctor?

Men kent de valsche toonen van de bazuine der Faame, die praatachtige dame, toch meer winderig dan praatachtig: want helaas, door hoe veele vrijers wordt zij niet vruchteloos tot praaten gekittelt! 't Gerucht van mijne wonderwerken liep als een lopend vuur. Men verzekerde stellig, dat mijn aankijken of mijne beroering alleen de luiden van de lamheid, vallende ziekte, kanker, enz. genas. Zo veel staat is 'er te maaken op zulke vertelzeltjes![*]

(*) *Majorem fidem homines adhibent iis, quae non intelligunt. Cupidine humani ingenü libentius obscura creduntur.*
T A C I T U S , *Histor. lib. I.C.* 27

De Mufti kreeg 'er de snof van; ofschoon Zijne Hoog-Eerwaarde woonde buiten de stad. Na een waereld zoekens, vondt men eindelijk aan den tol een *Armeniër*, die zo wat *Italiaansch* rabraakte. Deeze moest, tot zijn en mijn verdriet, ten tolk dienen.

Mijnheer de Mufti begon muf te worden. Zijn spiegel, en noch duidelijker zijne vrouwen, hadden hem gezegd, dat hij oud was. Gezeegend was hij met alles, wat 't leeven genoeglijk maaken kan, land, huis en goed, behalven jeugd. Deeze vleide hij zich in mijne kraam te koopen. Zijn Eminentie vernederde zich mij aan zijne zijde op de sopha te laaten zitten. Ik troostte hem zo goed ik kon. Hij verzogt mij te blijven, tot 't volbrengen van de *kuur*. Ik maakte zwarigheid. Hij boodt mij vier beurzen (ruim ƒ2,000.) Ik sloeg 't plat af. Zijn Eminentie verstondt geene contradictie, gaf mij een graauw, en joeg mij de deur uit.

Deeze boosheid - hij bezat geene haatdragendheid - was schielijk over. 's Anderendaags kwam de tolk mij aanbieden zo veel geld ik wilde, op voorwaarde van te blijven. 'k Had 'er geene ooren naa. Aan praktijk ontbrak 't mij niet. Deeze vrolijkheid hadt noch geen tien dagen geduurt, wanneer de tolk mij kwam waarschuuwen van des Mufti's voorneemen, om mij, door tusschenkomst van den Pacha, te arresteeren. Ik pakte mijn kantdoos in, verkraamde mij na een dorpje - en ging mij onder den rook van de stad verbergen. Een klein vertrekje met een val-licht was, mag ik zeggen, mijn kerker. Van hier schreef ik mijne *Tristia*, zijnde de navolgende *Erzeroumiana*.

De stad *Erzeroum*, gebouwd op 't hangen van een berg, onderscheidt zich nergens door van 't gros der *Turksche* steden, dan door haare grootte. Ook is zij luchtiger gebouwd. Ik kan niet zeggen of dit laatste 't alleen is;

maar deeze stad heeft een, een weinig apart, aanzien. De hooge bergen, die dezelven omringen en lang met sneeuw in den voorzomer bedekt blijven, onderhouden de frischheid van den dampkring. Mijn gestel, door hitte uitgeput, scheen te willen herleeven. De warmte was evenwel noch aanmerkelijk. -

De Heer DE TOURNEFORT klaagt over gebrek aan brandhout, 't geen de *Erzeroumers* dwingt zich in hunne keukens te bedienen van gedroogde koemist; een goor parfuim![*] Dit is zedert verandert. Waar zij brandhout van daan haalen, weet ik niet, maar wel, nergens hier gedroogde koemist te hebben zien stooken. Ook is 't omgeleegen land thans niet zo kaal van hout-plantzoen, als deeze groote Kruidkundige aldaar beweert. Ook heb ik op deeze reize veel

(*) *Voyage du Levant*, tom. II. p. 3.

slechteren wijn gedronken, dan die van *Erzeroum*, waarover zijn hooggeleerde zoo klaagt.(*) In drie- en- negentig jaaren veranderen de dingen sterk.

Op welken grond deeze schrijver haare bevolking op 18,000 *Turken*, 6,000 *Armeniërs* en 40 *Grieken* begrootte, is mij onbekend; zo als die voor de bevolkinge van de *Armeniërs*, in 't geheele land, op 60,000 en van de *Grieken* op 10,000 gesteld.

De beweeging der menschen langs de straaten doet aanstonds vermoeden, dat *Erzeroum* eene plaats is, waar veel omgaat. De grootheid van den tol, en de meenigte van koopwaaren, leggende in haare pakhuizen, de drukte onder haare bedienden, de moeijelijkheid, die 'er in is, om spoedig geholpen te worden, zou 'er iemand anderzints van kunnen overtuigen. *Armeniën* en *Erzeroum* leg-

(*) *Id. ibid.*

gen op den weg van veele Caravaanen, vervoerende meest *Oostersche*, kostbaare produkten. Deeze betaalen voor hun *transit* drie ten hondert. Ik moet bij den tollenaar zeer in de kas geweest zijn: want ik herinner mij niet een penning te hebben uitgebuidelt. In 't algemeen (noch eens gezegd) de *Turksche* tollenaars zijn de *Kristelijkste* van den mij bekenden aardbodem. Koper is hier in overvloed. Veele handen verwerken 't. Maar de *Erzeroumers* hebben een te fijn gehoor om te gedoogen, dat een zo harsenbreekend, zo anti-musikaal handwerk, als dat der koperslagers, midden onder hen gedreeven zou worden, hebbende deeze werkluî (waar ziet men dit meer?) na de voorstad gebannen.

Ik heb te veel hoogachting voor den even aangehaalden Kruidkundigen, om zijn hooggeleerden te willen betwisten, dat *Erzeroum* oudtijds was *Theodosiopolis*. Den oudheidkundigen houdt dit wakker, maar den staatsman

meer, wanneer ik hem vertelt zal hebben, dat deeze stad in de schat-kist des Grooten Heers meer dan zes hondert beursen stort. Dit is te weinig, als men nagaat, dat de Pacha, of liever de Beglierbeij (deeze laatste staat tot den eersten als een Advocaat tot een Procureur, of een Veld-Maarschalk tot een Generaal) drie hondert beursen inkomen heeft. Deeze disproportie is (schoon in 't kleine) noch wanstaltiger dan die van 't inkomen des Konings van *England* tot dat der geheele natie.

Dergelijk inkomen voor een Gouverneur loopt verre over de kerf. Voeg hier bij, 't geen hij 'er bijvoegt, half eerlijk, half oneerlijk, zo behoeft een vreemdeling zich niet te verbaazen over de schatten, welke deeze heeren overgaaren.

Zo als in de meeste steden van *Turkijen*, alzo hebbe ik hier niets zonderlings opgemerkt: maar 't geen mij getroffen heeft, was

de schoonheid eener uitgestrekre vallei, aan den voet van de stad, verfraaid door eene buitengemeene rijkheid van weelig groeijende veldgewasschen. Ook waren veele der bergen in 't hangen bebouwd. Dit heerlijk tooneel, noch treffender door 't fraai weêr, zou een iegelijk, die niet in arrest was, 't hart van blijdschap ontslooten hebben.

Verder vinde ik noch onder mijne *analecta* deeze pretieuse annotatie: De reizigers, die den wil na *Erzeroum* hebben, behoeven zich niet te voorzien van scheerbekkens. Men heeft 'er hier, groot genoeg, om twaalf menschen tevens uit intezeepen. Voor 't overige, al lieten zij zich ook niet scheeren, zij zouden altoos genoeg geschooren zijn. Eindelijk zal men wél doen de beide oogen wijd open te hebben, bij 't aanneemen van den voerman, waaronder veele schelmen zijn.

Basta van *Erzeroum*.

Noch eens moet mijn *Armenische* tolk op 't tooneel of op 't papier verschijnen, was 't ook uit dankbaarheid: want hij was 't, die mij een voerman bezorgde op *Trebizonde*. Deezen dienst erken ik, en nogtans was deeze voerman, een *Armeniër* van natie en gezindheid, benevens madame zijne egâ, slecht volkje. De kennis, die wij zamen maakten, was dat deeze dame, gelijk de meeste *Armenische* vrouwen, van eene colossaale gedaante, mij bestal, zo als haar man mij van mijn zadel beroofde. 't Was zeer beleefd van hem, dit te doen den laatsten dag van mijne pelgrimagie.

Met dit gezelschap ben ik tien dagen opgescheept geweest; schoon hij zich verbonden hadt, mij in zeven dagen in *Trebizonde* te bezorgen. Naar mijn geheugen heb ik noch nergens van deeze natie gesprooken. Daar nu de geleegenheid 'er zich zo schoon toe opdoet, zal ik 'er in ééns van zeggen,

't geen ik 'er van gezien, van gehoort, van ondervonden en geleezen heb. Lezer, schrik niet!

't Is tien jaaren geleeden dat een boer in *Rusland* eene reizende uitplunderde en vermoordde. Hij werdt achterhaald. De vrouw hadt in haare korf eenige pastijtjes gehad. De rechter vraagt hem, of hij dezelve hadt opgegeeten? - De hemel verhoede! 't was in de vasten.

('t Was in de vasten! de hemel weet, wanneer de *Armeniërs* niet vasten. Dit vasten tast de ribben geheel anders aan, dan dat der R. Katholijken. Niets, wat geleeft heeft, of leeven kan, is hun geoorloofd. Geen visch, geene-oesters, geene mosselen, geene eijeren, boter, melk of olie. Zij maaken van vruchten, meest pruimen, een zoort van deeg, 't geen, uitgekookt, taai wordt. Dit rollen zij op als een lap. Met deeze lorren,

brood en water maaken zij een poespas. *Chacun son goût*.

Zo was mijn voerman,(*) bijgeloovig en slecht, misschien noch bijgelooviger dan slecht.(†)

Niet meer steeken de *Westphaalsche* grasmaaijers af bij de Hollanders, dan de *Armeniers* 't doen bij de rest der bewoners van *Constantinopolen*. Al 't morsige, al 't vermoeijendste werk wordt door hen verricht. Hiertoe schijnt de natuur hen bestemd te

(*) Merk wel op, dat hier van een Armeniër in Armeniën gesprooken wordt. Onder die van Constantinopolen ontmoet men zeer veele hupsche, eerlljke, aartige vermogende, weldoende menschen. Aan veele van hen heb ik groote verplichting gehad.

(†) Is iemand, niet te vreeden met de gekheeden zijner lansdluî, nieuwsgierig, hoe de zotternijën van andere natiën 'er uitzien, hij kan eene schoone warande van 't domste bijgeloof en religieuse kuuren deezer natie, bij TOURNEFORT, tom. II. p. 161. doorwandelen.

hebben. Hun leest, bovenal hunne vleeschlijkheid is in 't ooglopende. 't Stoflijke schijnt als 't onstoflijke te verdringen.

't Stoflijke 't geen - mag ik 't zeggen? - bijna als despoot heerscht over 't geestelijke, en de dijk der eerbaarheid en ingetogenheid dagelijks doorsteekt, schijnt op de *Armeniërs* niet zo veel invloed te hebben. Ten minste de zamenleeving van beiderlei sexen onder hen is voorbeeldeloos. Ik heb met deeze natie veel omgang gehad, en vijftig maalen heeft men mij verzekert, dat meenig man, schoon dertig jaaren gehuuwd, zijns ega's aangezicht nimmer aanschouwde.(*) De vryagie is een transactie, ge-

(*) Dit zo zijnde, moet de Heer TOURNEFORT abuis hebben, wanneer hij zegt, dat de vrouwen 's avonds 't licht uitdoen, *voor dat zij den sluijer afleggen.* Nimmer zag ik deeze dames (schoon ik 'er wel meê na bed, of na de sopha ging) met haare mans na bed gaan. 't Zou vreemd zijn, dat de man nimmer 't eerst wakker wordende, den tijd niet eens hebben zou, om haar te bekijken.
'*Tous les soirs elles éteignent la chandelle avant que de se dèvoiler.*' Tom. II. p. 167.
Deeze, 't zij weezenlijke, 't zij gewaande, ingetogenheid der *Armenische* bedgenooten herleevendigt in mijn geheugen een grap, onlangs in *Engeland* voorgevallen, die ik mijzelven 't vermaak niet mag weigeren te verhaalen, noch de wreedheid hebben mijne lezers te onthouden. Men zogt 'er overal een perzoon, beticht met hoog verraad: ook werden de gevangenissen, in dat gewest van eerlijke luiden talrijk bewoond, doorsnuffelt. Bij toeval vondt zich in een dier huizen een perzoon, die in eene intime verstandhouding met des cipiers egâ leefde. 't Geval wilde, dat Haar Ed. zich juist in haares vriends kamer, en in, ik schaam' mij 't zeggen, bed bevond, toen de cipier met den constapel ook dit vertrek kwam doorzoeken. De man sprong in allerijl uit 't bed, en werdt van den gerichtsboden erkent de gezogte niet te zijn. Doch schoon nu mevr. tot over de ooren onder de dekens kroop, zag men wel dat 'er iemand onder lag. Om zijne vriendin te redden, kwam hij op den inval lakens en dekens van 't voeteneinde, tot over de halve mensch-lengte opteslaan, en de onnozele cipier en constapel hun oog een wijl vermaakt hebbende, verklaarden dat dit de gezogte persoon niet was. Zou die cipier ook een *Armeniër* geweest zijn?

dreeven door wederzijdsche aanverwanten en bekenden. Een *Armeniër* handelt zijne vrouw

eer als zijne dienstmaagd, dan als eene gezellin. 't Is de vrouw, die in perzoon hem, thuis gekomen, water aanbiedt, om hem te wasschen. Hiervan was ik ooggetuigen. Maar ik heb niet gezien, dat zij hem de voeten wasschen, schoon 't ook gebeurt.

Men kan bij den Heer DE TOURNEFORT omstandig bericht haalen van hun godsdienst en van hun kerk-bestier. Men behoort zulke heilige zaaken niet te ontheiligen, door ze te plaatzen tusschen mij-

ne ongewijde verhaalen. Zij zouden 'er in passen, als een *crucifix* in een *musico*.

Niet grooter is de eentonigheid van 't vaaren in een Hollandsche trek-schuit, dan was de afwisseling der toneelen op deezen bij uitstek bergachtigen weg, opleverende nu als 't land van belofte, dan een dorren bodem, waar geen sprinkhaan schaduw zou hebben kunnen vinden, waar wij gedwongen waren onze spijzen over gedroogde paerden-mist, die wij hier en daar opzamelden, te kooken.

Na twee dagen voortzukkelens begonnen wij den berg *Taurus* te besteigen. De praat ging in de Caravane, dat 't de berg *Ararat* was, die een weinig verder en tusschen *Georgien* en *Persien* inlegt. Schoon nu deeze berg misschien niet zo hoog is als de *Ararat*, zou NOACH evenwel zijne ark hier neêrgezet kunnen hebben, zonder eenige geweetenswroegingen: want wij besteedden

twee volle dagen, om dien te beklimmen. Twee volle dagen! Zijn kruin is zo kaal als de kruin van een Muzulman, en even onbewoond.

Niet mogelijk is 't op de vaste wal, op een eiland of schier-eiland slechter weêr te hebben, dan wij alhier hadden. Om 'er zich een denkbeeld van te maaken, zou de Lezer een douzijn maalen den weg van 't *Nieuwe Diep* na de *Helder* in een Maartsche buî kunnen heen en weêr wandelen. Maar laat ik 't hem liever afraaden; hij mogt zich eene ziekte op den hals laaden. Deeze aanval van hagel, sneeuw, regen en wind sprak ons des te nadrukkelijker aan, naarmaate wij ontbloot van tent waren, en 't firmament nu tot den hemel van ons ledikant hadden. Wij verkasten zo spoedig als doenlijk; 's morgens bij onzen aftocht was 't oproer in den dampkring zo

heftig, dat 't bijna onmogelijk was de paar den te doen voorwaarts gaan.

Waar is 't altoos kermis?

Van deezen berg ontdekte ik dan eindelijk, schoon wij 'er noch vijf dagreizens af waren, de *Zwarte Zee*. Niet meer opgeruimd is 't humeur eens auteurs, als zijn geluk hem een nieuwen inval heeft ingeblaazen, of als hij zijn werk, was 't ook in de *Vaderlandsche Letteröefeningen*, gepreezen vindt, eens verliefden als zijn meisje hem toelacht, eens gepijnigden, wanneer men hem de scheen-schroef losdraait, niet aangenaamer is den zeeman, uit O. of W. Indiën gekomen, 't gezicht van de wal en dat van de loots-schuit, die op hem aanhoudt, (principaal wanneer de lucht betrekt, en hij beducht is voor storm) niet vrolijker zeg ik, is iemand onder eene deezer omstandigheeden, dan ik 't was op 't gezicht van de *Zwarte Zee*, die mij verwij-

deren moest van een land, waarvan ik nu tot aan de keel begon vol te worden.

Wij besteedden noch drie dagen om den *Taurus* af te klimmen, en kwamen na noch twee dagen eindelijk in *Trebizonde*, zonder eenige ontmoetinge, waerdig om 'er een stuk papier, een ogenblik des Lezers aandacht aan te besteeden.

Ik herinner mij echter, dat ik zonder nadenken te veel op den kant eener steilte rijdende, daar reeds half in afgegleid, zonder schielijk toegesprongene helpers, veel apparentie had, daar in nedergestort, mij en mijn paerd den hals te breeken; waar door ik in de onmogelijkheid zou gebragt geweest zijn, van dit pretieus product in de kraam te komen: iets, dat voor de geleerde waereld een irreparabel verlies geweest zou zijn.

De goede Hemel, die kruis naar kragten geeft, hadt 't zeer wel afgeprikt: want bij mijn komst in *Trebizonde* was ik zeer mat,

en zo stijf, dat ik nu voortaan noch op - noch van 't paard zou hebben kunnen komen.

Voor dat ik van mijn *Armenischen cattergi* afscheid nam, had ik een klein procesje met Zijn Ed. voor den Kadi(*) Arme *Hekim!* wat was uw bedrijf! uwe zaak, schoon de allerrechtvaerdigste, zelve te willen bepleiten in eene u zo weinig bekende taal, en dat voor een Kadi, die in steê van te zoeken u te verstaan, zich amuseert met zijne l..zen te knippen. Een leevendig gevoel van de verongelijking zou mij bijkans krankzinnig van spijt gemaakt

(*) Dergelijk proces had ik te *Diarbekir* met mijn voerman; en schoon hij een Muzulman, met een groene tulbant (ten bewijze van zijn gedaane bedevaart na *Mekka*) was, won ik 't zelve, en bekwam een restitutie van ongeveer hondert piasters. Maar toen had ik 't voordeel een der monnikken tot mijn tolk en advocaat te hebben.

hebben. Ik was toch zo ongelukkig niet als de Groot-Kancelier van *Polen* SULKOWSKIJ, wien 't gegraauw van den *Russischen* Minister en Generaal IGELSTROHM onlangs eene beroerte op 't lijf joeg.

De onkosten van 't proces beliepen drie min een oortje.

Op deezen tijd woedde 'er in *Trebizonde* een zwaare pest; en schoon ik de bril niet op had, meen' ik verscheide stervenden en gestorvenen op de straaten te hebben zien leggen. 't Is met de pest een vreemd ding. 't Is opmerkenswaardig, hoe de *Franken*, bij hun komst in de *Levant*, 'er 't meê op 't lijf hebben, hoe zij hardnekkig voorneemen ze op geen afstand te genaaken, hoe 't woord pest alleen hen doet killen en ijskoud worden. Naauwlijks zijn zij 'er een paar jaar geweest, of de schrik is over, en zij wandelen door de straaten van de hoofdstad, meenigmaal op-

gepropt met menschen, die of aangestooken kunnen zijn, of met aangestookenen kunnen omgaan, zonder aan deeze ziekte te denken. Zo stondt 't met mij geschaapen, en wij doorkruisten *Trebizonde*, als of 'er geen pest in de waereld was.

Ik heb deeze stoffe, in 't vorige deel bl. 356, met een woord aangeroert. Verscheide luiden, voor wier smaak ik achting, in wier oordeel ik vertrouwen heb, hadden gewenscht iets meer opzettelijks daar over te vinden. Ik zal hier ter plaatze deeze nalatigheid vervullen. Dit zal mij geleegenheid geeven een verhandeling over de Pest, welke ik in 1788 in de doof pot van den St. Petersburgschen boekhandel begraaven had, gedeeltelijk weder op te reekenen, en tevens eene zo wonderspreukige, als schadelijke dwaaling van een geäccrediteerd schrijver, en de onnauwkeurigheid van een ander (die zo nauwkeurig waant te weezen, dat hij bijna op ieder bladz. van de Aphorismi van BOERHAAVE

een gebrek of eene dwalinge kan vinden) beide hoogleeraaren, te wederleggen.
Eén d^{r}. tegen twee Professoren! een klopje tegen een bulhond!
Ik ben niet vergeeten de recommandatie van Vader LA FONTAINE:

Quand l'absurde est outré, on lui fait trop d'honneur,
En voulant par raison combattre son erreur.

Noch die andere van Groot-vader SALOMON:

'Een mensch, die van den wegh des verstants afdwaalt, zal in de gemeijnte der dooden rusten.'
SPREUKEN, cap. XXI. vs. 16.

Maar 't crediet van een Professor is zo groot (de meenigte *stupet in titulis*) en de dwaaling is zo nadeelig, dat ik mij gedwongen vond over de reedenen, welke mij van deeze wederlegginge mogten afhouden, heen te stappen.
De menschelijke reeden is eene malloot(*)

(*) *La Raison fournit d'apparence à divers effects. C'est un pot à deux ances, qu'on peut saisir à gauche & à dextre*.
MONTAIGNE, Vol. V. ch. XII.

Inter caetera mortalitatis incommoda & hoc est, caligo mentium; *nec tantum necessitas errandi, sed errorum amor*.
SENEC. *de Ira. Lib.* II. *c.* 9.

die zich alles op den mouw laat spelden. Niets is te ongerijmd, om zich in de harsens der stervelingen te nestelen.(*) De geleerden, van welke men met TERENTIUS zeggen mag: *Nae faciunt intelligendo omnia, ut nihil intelligant*, zijn dikwijls ellendige martelaaren van deeze struikelbaarheid. Dit was 't geval met wijlen den heer M. STOLL, onlangs veel geächt hoogleeraar te *Weenen*, die 't gewaagt heeft, te stellen en *quasi* te betoogen, dat de pest geene aansteekende ziekte is.

'Hij (zegt hij) die de aansteeking der *allerkwaadaartigste koortze*, de wreede pest,

(*) *Nihil tam absurde dici potest, quod non dicatur ab aliquo philosophorum.* CIC. de *Divinat.* Lib. II. c. 58.

wilde ontkennen, en stellen, dat zij eene gemeene oorzaak heeft, wel gelijkelijk op alle werkende, doch op alle geen uitwerking kunnende hebben; of die hij van 't saisoen, van eene schadelijkheid van 't lucht-gestel, en meer geschikt tot 't baaren van rot-ziektens dan op veele andere jaaren, wilde afleiden, dan bij voorbeeld van baalen wol, of van een brief, gezonden uit verre afgeleegene plaatzen, waarin die ziekte woedt, zou voorwaar wel een wonderspreuk zeggen, dan met hoe helder schitterende waarheid! hoe nuttig een gevoelen in die treurige tijden, die de Hemel verre van ons wil verwijderen!'(*)

(*) Qui ipsum *malignissimae febris*, dirae nempe pestis contagium negare, et morbi gravissimi eausam statueret popularem, omnibus quidem ex aequo adplicatam, sed haud in omnibus efficacem, quamve ab anni tempore & coelo gravi, ac producendis morbis septicis prae multis aliis idoneo potius repeteret, quam e.g. a lanae sarcina, aut etiam ab epistola a locis quam maxime dissitis, quos morbus premit, ad nos transmissa, paradoxon utique diceret, sed quam luculenta cum veritate! quam utilem luctuosis, quae & Superi longe removeant, temporibus, sententiam! Ratio Medendi. Pars Prima, p. 40. Edit. Leid.
Quodsi pestis contagium ex remotissimis terris ad nos transferri possit, suamque etiam longo tempore vim morbisicam conservet, fixioris illud indolis esse oportet, & varioloso miasmati consimile. At qua ratione venenum hoe fixum & summe contagiosum, si nostras in terras semel illatum suerat, exulare posthae inde poterit, et integros eentum annos nostris a plagis abesse? Contagium certe variolosum, ex quo in Europam delatum est, numquam diutius a nobis abest, sed varias regionum nostrarum partes obit &c. Part. Prima. p. 42.

Dit gevoelen is zo ellendig zwak, dat 't eenigste 't geen mij bijkans zou verleegen maaken, weezen mogt van welke zijde 't zelve te bestrijden.

De Heer STOLL noemt de pest eene *allerkwaadaartigste koortze*. Hier in slaat zijn hoogl. al aanstonds den bal mis, om deeze eenvoudige reeden: omdat 'er ook eene pest is zonder koortze.

Om te betoogen, dat deeze ziekte geene eige zaadstoffe heeft, maar uit een bederf van de lucht geboren wordt, neemt hij zijne toevlucht ook tot TITUS LIVIUS, een schrijver zeker van zeer groot gezag in geneeskundige zaaken!

Ten einde deeze dwaaling van den *Weener* hoogleeraar in een helder licht te stellen, om den dampkring te zuiveren van deezen blaam, verzoek ik dan hier te mogen inlassen een stuk eener verhandeling, welke ik over dit onderwerp te *St. Petersburg* in 1788 liet drukken, in welk stuk ik mij, met mijne geheele *Logica*, tegen dit gevoelen verzet; en daar ieder een Fransch verstaat, 't on-

vertaald te mogen laaten. Ik heb 'er geen patientie toe.

Memoire sur la peste.

‘L'air, les eaux et les aliments ont une influence marquée sur le corps animal. C'est de cette source que découlent, en très grande partie, la santé et les maladies.

Les vertus médicatrices du corps vivant souffrent un certain dégré d'insalubrité dans les trois choses sus-mentionnées, sans que la santé s'en ressente sensiblement.

Mais lorsque leurs qualités nuisibles surpassent le contre-poids des efforts de la nature conservatrice de la santé, elles plongent le corps humain dans des maladies dangereuses.

Ainsi lorsque l'air, les boissons, et les aliments s'écartent au plus haut dégré de leur salubrité requise, cette aberration, soit

de ces trois supports de la vie réunis, soit d'ún d'entre eux, engendre des fievres putrides, pourprées, pétéchiales, malignes.

Heureusement c'est là le terme, où l'efficacité de leur insalubrité doive s'arrêter, quelque grande qu'elle puisse d'ailleurs être.

Et si les fièvres qui en sont la suite, se trouvent être contagieuses, si elles se répandent sur une population entiere, ce n'est que parceque cette population respire le même air, boit la même eau, prend les mêmes nourritures.

Ceci est tellement sensible que pour se préserver de pareilles maladies épidemiques, on n'a qu'à respirer un air sain, prendre des eaux et des nourritures bienfaisantes.

Je n'oserois cependant pas avancer, que, soit dans les exhalaisons, soit dans les excrétions des malades, qui ont des sievres putrides au suprême dégré malignes, il n'y ait rien capable d'infecter quelquefois les hu-

meurs d'ailleurs saines des personnes, qui se trouvent auprès de ces malades. Je croirois plûtôt le contraire, et je conseillerois volontiers tous ceux, dont les devoirs, ou dont les rélations ne les obligent pas de s'en approcher, d'en éviter la communication.

Ce caractère de pouvoir généralement se garantir des maladies malignes, en apportant l'attention requise sur les trois causes, d'où elles naissent, les distingue d'une maniere sensible des maladies pestilentielles, contre lesquelles le plus haut dégré d'attention sur tout ce qui concerne la santé, sur tout ce qui puisse enfanter la maladie, n'a gueres de pouvoir, n'est souvent qu'infructueux, autant que le germe de ces maladies pestilentielles trouve l'occasion de se déposer sur le corps humain, et y faire éclore ses effets meurtriers.

Mais il est heureusement vrai de l'autre

côté, - que jamais la plus grande insalubrité de l'air, des eaux, et des nourritures, n'enfantera la peste, à moins que par le contact & la contagion le germe pestilentiel n'ait été apporté, dans le corps de celui qui souffre cette maladie.

C'est une vérité qui n'a pas été reconnue de tout temps. Cette ignorance a fait, qu'on n'a pas songé autrefois, à en arrêter les progrès, au moyen des quarantaines & des cordons.

L'air surtout a été presque de tout temps en très mauvaise odeur, et en a porté tout seul le blâme. L'on s'imagina que ce fluide essentiel à la vie, pouvoit dégénerer à un point, capable de produire des pestes. L'on étoit au moins dans la ferme persuasion qu'il pouvoit être le véhicule des germes de cette maladie. Mais les effets salutaires des quarantaines et des cordons ont donné un dé-

menti formel aux partisans de cette opinion erronée.

Pour en faire sentir la fausseté, d'une maniere plus palpable, pour disculper, une fois pour toutes, l'atmosphere de tout blâme, et pour déraciner jusqu'à l'ombre de doute, je prie mon Lecteur de se rappeller ce qui se passe à Constantinople et dans le Levant. Les ravages de la peste dans ces contrées sont connus de tout le monde. Les Francs y restent cependant exempts de cette calamité, quoiqu'ils vivent au milieu des pestiférés & des cadavres, & qu'ils respirent le même air avec les Turcs. S'il arrive de temps à autre que quelqu'un d'entre eux en tombe la victime, ce n'est que lorsque la maladie ne ravage pas encore assez, pour reveiller, pour inquiéter leur sécurité, et pour commander les précautions, dont on connoît toute l'efficace, mais auxquelles on craint d'avoir recours, parcequ'elles génent ou interrom-

pent le commerce de la vie. Mais dès qu'une grande mortalité les avertit d'un danger urgent, ils sçavent parfaitement bien s'en garantir, en coupant toute communication d'avec tout ce qui les environne, tout ce qui est capable de leur apporter le germe de la peste. Pour cet effet, ils s'encloîtrent eux et surtout leurs domestiques, et vivent tant que la maladie ravage avec une furie extra-ordinaire, c'est à-dire pour plusieurs mois consécutifs, isolés, séparés du reste du monde. Chaque maison a son pourvoyeur qui lui fournit les vivres. Celui-ci vivant parmi les pestiférés, n'est pas alors admis dans les maisons des Francs, dont la porte est généralement interdite à tout le monde. On fait entrer les provisions par une petite fenêtre ou lucarne, avec la précaution de les faire jetter dans de l'eau, & de les bien laver, avant que de les manier. En un mot tout article, apporté dehors, n'est admis sans

avoir été au préalable lavé, vinaigré, parfumé. Quand on n'est pas au fait de ce qui se passe au Levant, on a de la peine à se figurer, combien on est scrupuleux à observer ces précautions. Lorsque par exemple le chat d'un des voisins s'avanture à venir roder dans la cour d'une maison ainsi séquestrée, on tire dessus, et on le tue sans miséricorde. De cette maniere les Francs vivent, au milieu des pestes les plus dèsastreuses, saufs & sains, sans en craindre l'atteinte.

Ces notions préliminaires étoient absolument nécessaires pour amener, pour constater et pour faire sentir d'une maniere irréfragable cette vérité consolante: - que jamais la peste ne fe manifeste dans l'homme, à moins que par la contagion, son germe n'y ait été apporté de dehors.

Cet énoncé m'a paru longtems si clair, et tellement avéré de nos jours par l'expérien-

ce, qu'il pouvoit, dans mon opinion, se passer d'une démonstration ultérieure. Cependant comme, dans un examen postérieur, je vois, que ce même énoncé n'est pas aussi clair aux yeux de tout le monde, et qu'un auteur célebre par sa vaste éruditon, en fait de médecine, ainsi que respectable par son grand crédit, acquis par une expérience et pratique consommées, le met de nos jours en question, dans un ouvrage sur la peste, dans lequel il a recueilli un précis de tout ce qu'on a écrit sur cette matiere, je l'ai cru de la bienséance d'avoir égard à une si grande autorité, et d'entrer dans les détails des preuves capables d'en faire sentir l'évidence.

L'écrivain que j'ai en vue est l'illustre Mr. DE HAEN, qui s'est justement acquis une très grande réputation, dans la charge importante de premier Professeur de Médecine, dans l'université de Vienne. Il lui est échap-

pé de dire(*) '*Ex praemissis quippe constitit et mal ignos existere morbos, qui pesti quidem simillimi, pestilentes tamen minime sunt*; et ipsam forte pestem a causa interna in singulari homine nasci, absque vel ullo, vel notabili aliorum contagio.'

Et dans un autre endroit(†): - '*sponteque eandem* (pestem) *nasci posse gravissimorum sententia Virorum est*.'

Tout le monde est plus ou moins disposé à se laisser subjuguer ou séduire par une grande autorité: Mais je prie le Lecteur judicieux de donner un moment d'attention aux considérations suivantes.

Il y a environ mille millions d'hommes

(*) *Ratio Medendí* Vol. IV. pag. 262. *Edit. Leyd.* Celui-ci et *Sydenham* sont à peu près les seuls auteurs que j'ai pu consulter, dans la composition de ce Mémoire. Etant en voyage je me trouve très peu de livres, et très éloigné (à Sevastople en Tauride) de toute bibliothèque.

(†) Ibid. p. 263.

qui couvrent la surface de notre globe. Parmi ces hommes il y en a de toutes sortes de complexions, de toute espece de cacochymies, de cachexies, dont les humeurs en un mot s'écartent des humeurs saines, en tout sens possible. Ils y vivent, sous l'influence indéterminée des six choses non-naturelles, variées d'une infinité de façons. Dans ce grand nombre il y en a donc qui respirent l'air le plus infect, le plus méphitique, qui boivent des eaux croupissantes, qui se nourrissent d'aliments malsains, qui vivent dans un climat plûtôt chaud que tempéré, qui sont par état obligés de faire des exercices violents, et qui réunissent en eux seuls tout l'attirail possible d'infection et de putridité. Maintenant que ceux qui croyent, que la peste peut naître et se développer par l'action du corps animal seule, sans aucune communication avec des choses pestiférées, m'expliquent, pourquoi dans cette variété infinie de dévia-

tions perpétuelles de la santé, il ne s'en trouvent pas toujours quelques unes qui s'identifient avec la peste? pourquoi celle-ci ne fait point de ravages non-interrompus? pourquoi depuis la peste de Marseille, c'est à dire, depuis soixante et quelques années, l'Europe, si l'on en excepte ses confins du côté de la Turquie, a été constamment à l'abri de ce fléau? si, dans ce dernier temps, la guerre l'a apporté jusqu'à Moscou, cela ne prouve rien en faveur du sentiment opposé: au contraire cette maladie étoit très visiblement due à la communication avec les Turcs, voituriers perpétuels du germe pestilentiel.

En vérité il faudroit être d'une partialité sans égale, pour ne pas convenir, combien peu il est vraisemblable que, dans l'activité de l'économie animale variée à l'infini, sous toutes les circonstances possibles, que dans des millions de millions de possibilités, il

ne se manifesteroit de nos jours aucune réalité, qu'enfin le corps animal pouvant développer de son sein (ainsi que Mr. DE HAEN le suppose possible) le germe pestilentiel, on ne le verroit à tout moment naître, dans des régions qui n'ont aucune liaison avec les Turcs en Europe, en Asie ou en Afrique.

Ces raisonnements doivent suffire pour faire sentir, comme on dit *a priori*, l'erreur de ce fameux écrivain. Que le Lecteur ajoute maintenant à ces considérations, qu'il est en général très aisé de suivre la filiation de la contagion pestilentielle, et d'en faire ordinairement remonter l'origine jusqu'aux Turcs. Les bornes de ce Mémoire, et ma position présente me défendent de mettre sous les yeux de mon Lecteur les preuves de cette vérité que je pourrois tirer de l'histoire des pestes. Si d'ailleurs on les a vu naître tout-à-coup, dans des pays, environ-

nés des régions saines, on auroit tort d'en inférer que la peste peut se manifester absolument sans aucune contagion. On n'a qu'à se rappeller, combien il est facile de transporter le germe de ce mal sur une grande étendue des plages, sans que celles-ci en ressentent le moindre dommage, ce germe restant enveloppé dans des hardes et des marchandises, obstacles qui l'empêchent de faire éclore son virus meurtrier. C'est un fait constaté par l'expérience, reconnu par les plus célebres praticiens, avoué par Mr. DE HAEN lui-même: ‘Et vicina regna ab hac labe immunia esse possunt, et nihilominus res pestiferae nobis inde afferri.’ etc. lib. cit. p. 263. -

Que des ennemis de l'Empire Ottoman le bonheur est grand d'avoir à faire à des gens aussi bornés que les Turcs! Plus rusés, ou peut-être moins généreux, ils porteroient, en dêpit de toutes nos précautions, le fléau

pestilentiel et la désolation, partout selon leur gré. Dans des mains habiles ie miasme en fourniroit des armes mille & mille fois plus traitresses que la poudre-à-canon, mille et mille fois plus ravageantes que le fer! Avec cette nouvelle & redoutable maniere de faire la guerre, les Musulmans imprimeroient une telle terreur à leurs ennemis, qu'ils se garderoeint bien de venir se frotter à eux. - Cet imprimé ne percera jamais jusqu'à eux: sans cela je me ferois presqu'un crime d'avoir pû réveiller le chat qui dort.(*) -

Ajoutez à ce que nous venions de dire,

(*) Dit is in 1788 in *St. Petersburg*, bij de Keizerlijke Academie der Weetenschappen gedrukt. Niemand heeft 'er iets op te zeggen gevonden. Nogtans is 't tastbaar, welke Mogendheid hiermede beöogt wordt. 't Was dus overbodig, dat iemand *in* of *uit England* zich hierover belgde.

que la médecine, dépourvue jusqu'ici d'un diagnostic solide du mal en question, n'ayant pu réussir à poser des limites sûres et invariables, pour séparer la peste des fievres putrides malignes, il est très possible qu'on s'est trompé quelquefois, en annonçant une épidemie comme pestilentielle, qui dans le fonds n'étoit qu'une fievre putride maligne. Cette remarque sert en même temps de contre-poids à l'autorité des gens, qui bienque d'ailleurs très instruits croyoient que la peste pouvoit gagner un malade, sans aucune contagion. Cette erreur sur l'origine de cette maladie étoit autrefois très générale. Le plus habile observateur du siecle passé, le grand *Sydenham* n'en étoit pas exempt. En assignant la disposition morbifique de l'air *(aëris dispositio morbifica,)*(*) comme l'une

(*) SYDENHAM *Opuscul. Universa*. Cap. II. S. avoue cependant que cette disposition de l'air seule ne fuffit pas pour enfanter la peste; mais qu'il faut encore que le germe en ait été apporté de dehors; que néanmoins, lorsque la maladie a fait beaucoup de ravages, l'atmosphere commence a être infecte à un point qu'elle seule peut propager la peste: - 'adeo ut ad tristissimae aegritudinis propagationem jam non amplius vel fomite, vel personali consortio opus sit, verum quemcunque hominem, vel summâ curâ a peste correptis semotum, ipse aër cum spiritu intro subiens, per se ac suo Marte inficere valeat, modo ille corpus habeat humoribus ad afflatum recipiendum paratis, refertum.' Pag. 131.
Or comme la peste ne se maniseste plus à Londres, depuis plus d'un siecle, il saut ou que S. se soit trompé, en avancant que la disposition pestilentielle de l'air y retournoit tous les 30 ou 40 ans, ou que l'air ne soit plus susceptible d'une pareille disposition, ou qu'on apporte plus de soin à empècher la communication avec des personnes et des effets empestés. Et c'est le veritable cas.

des causes de ce fléau, il s'est exposé à se voir donner le démenti par l'expérience des quarantaines et des cordons, qui arrêrent la

propagation du virus, sans être capable d'empêcher que le même air, transporté par les vents, passe toute une plage sans l'infecter. En assurant que cette disposition pestilentielle de l'atmosphere de Londres renaissoit tous les quarante ans, il nous a prouvé encore, qu'il n'étoit pas infaillible.

Soyons de bonne foi. Si nous sommes maintenant assurés, que pour gagner la peste, il faut avoir été exposé à sa contagion, la médecine est redevable de cet accroissement de lumieres à la vigilance éclairée des gouvernements, à la sagesse des polices, qui laissant les médecins raisonner sur la nature & sur l'origine de la peste, ont entrevu la possibilité de se garantir de cette contagion, en mertant au moyen des visites, des quarantaines et des cordons, des empéchements à la communication entre des personnes et des effets empestés et des endroits sains. Le succès constant de cette pratique justisie mon

principe, lequel est: - que jamais la peste ne se manifeste dans le corps humain, à moins que par la contagion son germe n'y ait été apporté de dehors.

De cette vérité aussi utile que consolante découle directement une autre également sensible, mais jusqu'ici moins sentie: qu'il est possible d'extirper totalement de dessus la terre le virus pestilentiel.

C'est un fait avéré dans toutes les pestes, qu'elles causent plus de dégât dans le commencement que dans la suite; - que leurs miasmes confinés dans un certain district, ne trouvant plus de quoi s'alimenter, pour ainsi dire, par la communication avec d'autres pays, condamnés *quasi* à n'exercer leurs ravages que dans une enceinte bornée, perdent bientôt de leur virulence, que c'est un poison qui se consume lui-même.

Pour détruire donc les germes de la contagion pestilentielle, on n'a qu'à empêcher

tous les moyens de communication des endroits infectés avec des endroits sains.’
-

‘Bijaldien de aansteeking van de pest uit de afgeleegenste landen tot ons verbrugt kan worden, en haare ziekmakende kragt lang behouden, zo moet (spreekt de Heer STOLL) zij van een meer dan gemeen vast weezen, en der smet-stoffe der kinderziekte gelijk zijn. Nu, hoe kan dit zo vast(*) en in den hoogsten graad be-

(*) 't Is buitengemeen moeijelijk eene zelfs half juiste schaal te formeeren van de betrekkelijke vastheid of vlugheid van de zaad-stoffen of *seminia* der aansteekende ziektens. Verstoken van deezen maatstok, is al onze redeneering, en zo ook die van Profess. STOLL, niet meer dan een gescherm in 't wild. Betracht men evenwel de eenvouwigste middelen, waardoor men waaren, van besmette plaatsen, en door besmette arbeiders in de schepen geladen, rein maakt, en als *ontpest*, 'k beöog 't luchten; zo moet deeze zaad-stof al vrij vlug, en denkelijk niet zo vast zijn, als die der kinderziekte, waarvan in eene gematigde luchtsgesteldheid, (want de vorst doodt haar zo wel, als die der pest) de aansteekende kragt door een even lang luchten niet mogt verlooren gaan.

smetlijk gif, eerst overgebragt in onze landen, van daar weder gedreeven worden, hoe kunnen, hondert jaaren achtereen, die landen 'er bevrijd van blijven? De besmetting der kinderziekte, eens in Europa aangebragt, is nimmer een geruimen tijd van ons af, maar doorloopt verscheide onzer gewesten, enz.

't Is onnozel! met evenveel, ja veel grooter recht mogt ik vraagen, waarom (gesteld zijnde dat de pest geene bijzondere zaadstoffe heeft, gesteld zijnde, dat eene ontäarting van de lucht, eenige *faux pas* in de natuurlijke huishouding, gevoegd bij de leevenskragten, bekwaam zij, zonder medewerking van eenig smet, die ziekte in 't men-

schelijk lichaam te ontwikkelen) waarom die kragten werkeloos, waarom de natuurlijke oorzaaken van de pest voortaan over de hondert jaaren afweezig blijven?

't Antwoord op de vraage van den hoogleeraar biedt zich van zelven aan. 't Is I.mo dat de pest, even gelijk 't gaat met alle aansteekende ziektens, die zich gelijktijdig over een zeker district, over een zeker aantal van menschen algemeen verspreiden, verhindert zich verder uit te breiden door de voorzorgen der regeeringen, zichtbaar in de bestellinge der cordons, quarantaines, lazareths; 't is, zeg ik, dat zij heftig in den aanvang, allengs in vuilaartigheid afneemen, bij gebrek van versche slacht-offers uitsterve; en, voor zoo verre men waakzaam geweest is, in 't 't reinigen, liever 't vernielen en verbranden van alles, wat zwanger mag gaan van haar zaadstoffe, voor altoos verdwijne. 't Is II.lo herhaale ik, dat men ten onzen dage

de grootste oplettendheid gebruikt, om alle gemeenschap, alle aanraaking tusschen perzoonen en zaaken, die besmet zijn, of 't kunnen zijn, en die, welke 't niet zijn, voor te komen. Dezelve voorzorgen zouden volstaan, om ook de kinderziekte uit een land te houden; en indien de moogendheeden van de aarde, nu meest-al verbonden om elkander te vernielen, eens de handen in een sloegen tot uitroeijinge van pest, kinderziekte, en welke andere ziekte eene zaadstoffe heeft, niets zou mogelijker zijn, dan haar met wortel en al te vernielen: zodanig, dat dezelve nimmer, welke parten de natuur ons ook mogt speelen, weder op 't tooneel zouden verschijnen, en men veilig alle de geneeskundige werken over dezelven, als ballast, in 't vuur zou kunnen smijten.

't Een en ander volstaat, om de vraagen, door den hoogleeraar op bladz. 42. 43. 44.

en 45. gedaan, of nodeloos te maaken, of te beäntwoorden.

En nu tot u, mijn heer den professor CULLEN! met u heb ik ook nog een appeltje te schillen.

Errare humanum est; ook moet iedereen, en bovenal een schrijver, weetende bij ondervinding *quam sit sibi curta suppellex*, 't voorbeeld en de bekende les van HORATIUS volgen:

> *Verum ubi plura nitent in carmine, non ego paucis*,
> *Offendar maculis, quas aut incuria fudit*,
> *Aut humana parum cavit prudentia*.

Ik voel de waarheid van dit alles met den leevendigsten indruk: maar wanneer een aucteur meent zo scherpziende van oog te zijn, dat hij bijna op ieder bladzijde van BOERHAAVE'S *Aphorismi* een gebrek of eene

dwaaling kan uitvinden(*), moet hij van zessen klaar zijn, moet zijn werk van alle kanten, bij dag- en kaarslicht bekeeken kunnen worden, zonder vreeze voor de allergeringste onnaauwkeurigheid; - verdient hij niet, dat iemand hem iets door de vingeren ziet.

(*) 'I believe, there are very few pages of his (BOERHAAVE) Aphorismis, in which there does not occur some error or defect. *First Lines of the Practice of Physic*, bij WILLIAM CULLEN. Vol. 1. p. XLII.

In 't hoofdstuk van de pest(†) zegt

(†) Vol. II. § DCLXXI en XXII. Niets is den voortgang der weetenschappen, meer hinderlijk, dan de meenigte van boeken,(*) boven al dier geenen, welke in een regulieren leertrant zekere weetenschap, of zekeren tak van weetenschap behandelen. Al veeltijds dezelve schotels, maar opgedischt in eene andere opvolging. 't Zelve eeten, met een ander sausje! Een geleerde meent zijne voortgangers hier of daarin een vlieg te kunnen afvangen, en om eene kleinigheid moest een geheel nieuw boek of werk van eenige boekdeelen in de waereld komen. De tijd, vermoord in 't arbeiden door alle deeze SYSTEMATA, COMPENDIA, SYNOPSES, ELEMENTA, PRIMAE LINEAE, enz. enz. in dit kort en luî leeven, is onherstelbaar verlooren. Dit heeft de Heer CULLEN niet gevoelt, of niet willen voelen. 't Is toch oneindig gauwer gedaan, een lap aan een anderzins schoon gebouw te spijkeren, 't te vermaaken, dan het te sloopen, en een geheel nieuw gebouw te maaken. Gesteld, nu al, dat de vorderingen in de geneeskunde zedert den dood van BOERHAAVE zo groot zijn, zo als de Heer CULLEN (blijkens, zeker! de verkorte sterflijsten, en 't verhongeren der doodgravers en aansprekers: want de waare, de eenige toetssteen van den voortgang der geneeskunde, is eene mindere sterfte op een gegeeven getal dooden, eene spoediger en smakelijker geneezing) met zo veel vertrouwen stelt, was 't voor de studie der medicijnen vrij wat profitabeler geweest, deeze laatere ontdekkingen bij manier van *nooten, correctiën, additamenta, errata*, aan 't werk van BOERHAAVE te naaijen, dan een geheel nieuw Systema te zamen te smeeden. Dan dit laatste is veel glorieuser.

Een geheel nieuw Systema! 't Is toch alles geen goud, wat 'er blinkt. Zo BOERHAAVE geleeft hadt, zou hij, schoon overtuigd van hier of daar in te hebben te kort geschooten, hartelijk hebben gelagchen over deezen *Schotschen* verbeeteraar, wanneer hij zo dapper in de weêr is, met 't vergallen van de bot.

't Geen den Hoogleeraar van Edimburg belgt in dien van Leijden, is 't geen hij noemt de *humoral pathology*, de denkbeelden van mijnen Waardigen Landsman over de ontaarting der vochten en 't verwaarloozen der *vital powers*. Schoon in 't zamenstel van 't menschelijk ligchaam, 't overwicht der vloeibaare boven de vaste deelen een seit is, schoon de laatste aan min ontaartingen dan de eerste, uit hunnen aart onderheevig zijn, moet in de pathologie niet zo zeer op deeze, als wel op 't geen de Heer CULLEN noemt *the moving, the vital powers*, het *irritable*, het *solidum vivum*, het *actuosum*(*) op *de turbata oeconomia cerebri* acht geslaagen worden.(†)

In vitium ducit culpae fuga, si caret arte. - en *dum vitant v tia, in contraria currunt*, zegt HORATIUS. Dit is 't geval ruim en rijkelijk met den Edimburgschen Hoogleeraar. Toegestaan zijnde, dat die van Leijden, in zijne bespiegeling der ziektens, *'t solidum vivum*, de *vital* en de *moving powers* van de dierlijke huishouding te veel uit 't oog verlooren heeft, is 't ook zeer zeker, dat deeze laatsten de aandacht van den Heer CULLEN geheel opgeslorpt hebben. In 't onderzoek der naaste oorzaak van de koorts is zijne opmerking enkel gekeerd naar *spasmi & atoniae*. De *anorexia*, de *nausea* is ('t geen wij gaerne bekennen meenigmaal 't geval te zijn) 't uitwerkzel van de zamengetrokken huid-vaatjes: 't geen hem doet vergeeten, dat een onreine maag ook duizend maalen de oorzaak van walging en braking weezen kan. Ook is in deeze theorie de paring van *Spasmus* en *Atonia* zeer vreemd. - Met een woord om te besluiten: niemand kan ontkennen, dat in alle ziektens de eerste drijfveêren des leevens, 't zenuwgestel lijden. De zonde van den Heer CULLEN legt hierin, dat hij de beweegingen der *vital powers* verre weg te veel als *protopathice* afwijkende van de gezondheid aanmerkt: eene ketterij, die ten gevolge heeft, dat men met *antispasmodica* en *anodyna* te veel speelt, zorgloos omtrent 't wegneemen van de materieele oorzaaken der ziekten, vergeetende 't *sublata caussâ tollitur effectus*.

De kooking der ziekte-stoffe, haar kritieke uitwerping, de werkzaamheid der Natuur(*) ter bevordering der herstelling, 't oude plan van haar naar de oogen te zien, de volbloedigheid, de kwaadzappigheid, alles wartaal in de ooren van deezen (neus?) - wijzen man. Den zieken *humectantia, diluentia, demulcentia, temperantia* te geeven, zo als een voorzichtig arts doet in *morbi nascentes*, alles broddelwerk. Men moet 'er maar met den franschen slag over slaan; 'er op of 'er onder. - Opium en Kina(†) zijn voorwaar plecht-ankers: maar geen voorzichtig zeeman werpt zijn plecht-anker uit, dan in nood.

(*) . NB. Zo sprak voor ruim 1700 jaaren Vader . (epist. 106.) en niemand heeft 'er hem eene misdaad van gemaakt; ofschoon hij 't getal der boeken vermeerderde met een dikken foliant; maar toen ik onlangs over dien zondvloed van boeken klaagde, hadt men de , mij te beschuldigen, met mij zelven overhoop te leggen. Zo hangen de vonnissen der menschen en der af van 't glas waardoor, van 't oogpunkt waaruit men de zaaken beschouwt. - Onmogelijk is 't iets neêr te schrijven op zo vaste voeten, 't geen men niet kan los rukken, of belachlijk maaken, wanneer een uitspraak door geen oordeel bestierd, door geene goede trouw wordt ingeboezemd.Alzo doopte 't de Heer . De Heer plagt in zijne Pathologische lessen te verhaalen, dat 't deeze Heer was, die in zijne Physiologische collegiën, onder dien naam, de aandacht

gij, spreekende van de quarantaines: ‘wij zijn verzeekerd, dat de quarantaine van

zijner Toehoorders, over deeze eigenschap van 't dierlijk ligchaam, 't eerste opwekte, waarmede luiden van eene groote reputatie, geholpen door arbeid en proeven, dezelve reputatie over geheel Europa zeer vergrootten.‘There can be no sort of doubt, that the phaenomena of the animal oeconomy in health and in sickness, can only be explained by considering the state and affections of the primary moving powers in it.’ In the Preface. XXX. ‘The affections of the motions and moving powers of the animal oeconomy, must certainly be the leading inquiry in considering the diseases of the human body.’ id. LVI. ‘If at the same time we reflect how frequently he () and his followers have employed the supposition of an acrimony or lentor of the fluids, as causes of dieases, and for directing the practise; we muist, as I apprehend, be satisfied, that his system is not only deficient and incomplete, but .’ XL.‘Altho the must unavoidably be received as a fact; yet wherever it is admitted, it throws an obscurity upon our system; and it is only where the impotence of our art is very manifest and considerable, that we ought to admit of it in practice.’ XXV. vid. LII. XXXII. XXXIII.- ‘The particular practice of the late Baron - upon which the editor very properly observes: That the use of the bark, in intermitting fevers, appears very rarely in that practise; and we know very well where Van Swieten learned that reserve.’ doch veel meer, als men 'er maar in 't wild of inhouwt, dan wanneer men te voorzichtig is. XXIV.

perzoonen zonder gevaar veel korter kan zijn dan van veertig dagen; en in dat geval,

zou de uitvoering van de quarantaine nauwkeuriger en meer zeker zijn; voor

zo verre de verzoeking om die te breeken voor een groot gedeelte zou weggenomen zijn.'

Dit moet men van zo een wijs man niet vertrouwen in den wind geschermd te zijn.

Wij zijn verzekerd, zegt gij! Zo hebt gij zeker proeven genomen, of laaten neemen,

hoe lang of hoe kort 't zaad van de pest in 't menschelijk ligchaam kan worden omgedraagen, zonder dat 't kiemt! Waarom een zo curieus stuk verborgen gehouden? Neen, mijn heer CULLEN, zo lang deeze proeven niet genomen en herhaald zijn, zo lang dit poinct niet muurvast is bepaald, zal 't altoos veel raadzaamer, veiliger, verstandiger zijn, de quarantaine op den ouden voet te laaten, dan door 't volgen van uw advies, een land in 't gevaar te brengen van deezen droevigen geessel.

Even onbedacht, even los en onnaauwkeurig is 't geen gij 'er op laat volgen: ‘Met betrekking tot de quarantaine van

goederen, deeze kan niet volstaan, ten zij de verdachte goederen ontpakt en gelucht worden, zo wel als de andere middelen, gebruikelijk om de besmetting, die zij misschien bij zich hebben, te verhelpen; en zo dit alles behoorlijk geschiedde, zo is 't waarschijnelijk, dat de quarantaine voor goederen even zo bekort zou mogen worden.'

't Geen ik van perzoonen zoo aanstonds gezegd heb, is ook op waaren toepaslijk. Maar kan men wel onnauwkeuriger zijn, dan over één kam zo verschillende zaaken te scheeren als *goederen*! Zal men ijzeren staaven, porcelein of balken, zal men drogerijën in quarantaine bewaaren als manufactuuren, wol of katoen? Moet de preçise staat van besmetting op den tijd der inlaadinge niet nauwkeurig gade geslaagen worden? en moet men even lang in quarantaine houden een schip, dat zes maanden en een ander,

dat drie weeken reis heeft? Moeten de goederen in eene winterkoude als die van 1740 even zo lang gelucht worden, als in een ordinair hondsdagen-weêr? -

Stapte ik nu van dit onderwerp af, zo mogt de Lezer wel denken, dat deeze lange zij-stap enkel ingericht was, om de tweegenoemde Heeren de revue te doen passeeren. Ik wil niet ontkennen, dat zij 'er mij aanleiding toe gaven; en zo de Lezer uit deeze digressie eenig licht trok, moet hij 'er hun voor verplicht zijn.

Misschien, nu dit alles daargelaaten, vraagt mij wel iemand, wat is dan de pest, enz? Deeze vraag is een weinig anti-philosophisch(*). In 't onderzoek der weezens is

(*) *Qui curiosus postulat totum suae*
Patere menti, ferre qui non sufficit
Mediocritatis conscientiam suae,
Judea iniquus, aestimator est malus
Suique naturaeque: *nam rerum parens*
Nos scire pauca, multa mirari jubet.
Hic primus error auctor est pejoribus.
Nam qui fateri nil potest incognitum,
Falso necesse est, placet ignorantiam.
Magis quiescet animus, errabit mínus
Contentus eruditione parabili.
Nec quaeret illam, si qua quaerentem fugit.
Nescire quaedam magna pars sapientiae est.
H. GROTIUS.

de bestemming van den mensch, den wijsgeer en artz, voor den winkel te mogen kijken, 'er 't uithangbord van buiten te begaapen, bij poosjes eens door een reet te gluuren; maar zich te willen voorstellen in den winkel zelven in te dringen, om te zien wat 'er in te koop is, ijdele rook! Men mag 'er na slaan; maar verkoop geene gissingen voor waarheeden.

De pest is eene ziekte, die haar eige, mij onbekende(*) zaadstoffe heeft. Laat den

(*) Volgens een oud, lang achter de bank gesmeeten gevoelen, is 't zaad van de pest dierlijk (*seminium animatum*) Aan dit gevoelen is men in de Levant en Turkijën algemeen gehegd. Verscheide *geïsoleerde* daadzaaken schijnen 'er voor te pleiten. - Men weet, welk eene doodvijandin koude en vorst zijn van insekten. Men heeft de klederen der aan de Moskousche pest verstorvenen laaten doorvriezen, en ze misdadigers aangetrokken. Zij bleeven gezond. - En was 't nu alzo, wat zou 't baaten in de praktijk!

allergezondsten mensch een van die ziekte aangestookenen met 't tipje van den vinger beroeren, en 't kan weezen dat deeze zaadstoffe, in weinig tijds, de massa der vochten van dien allergezondsten mensch dodelijk bederve. De uitbarsting van haar gift is zich zelven zeer ongelijk: 't zij dat 't gif kan verschillen in scherpheid, 't zij 't zaad der ziekte altoos 't zelve, langzaamer of spoediger, kiemt, in reeden der saisoenen en gestellen, waar in 't valt. Deeze ziekte heeft drie aangezichten.

1°. De lijder, - mag men hem zo noemen? wordt, zonder eenig voorafgaande gevoel van ongesteldheid, op een bof dood neêrgeslaagen. Binnen weinige uuren wordt 't lijk kool-zwart, of zwartvlekkig en geeft een afgrijzelijken stank van zich. 't Is allerrijkst in besmetting. Men heeft niet veel appetijt om zulke lijken te ontleeden. Men zou naar oogenschijn de geheele massa van bloed bedorven en de gal verrot vinden.

2°. De pest doet zich voor als een allerkwaadaartigste rotkoorts, afloopende van 3 tot 10 dagen, vergezeld met walging, ijsselijke drukking voor 't hart, brandende hitte, werpende 't smet door pest-builen, karbunkels en pest-koolen of *anthraces* uit, waarvan de uitbotting echter de lijdenden niet altoos buiten gevaar stelt.

3°. De lijder is niet gezond, niet ziek, sleept zich met zijne lusteloosheid ettelijke dagen voort, krijgt zonder bewustheid van

eenige werkelijke ziekte, een pestbuil, enz. en blijft doorgaans behouden.

In 't eerste geval blijft niets te doen; in 't tweede, zoo de lijder bloedrijk is, gelijk doorgaans gebeurt, aderlaatên en de antiphlogistique methode, daarna verkoelend-zweetdrijvende middelen; in 't derde campher, heete *alexipharmaca*, versterkende anti-septique middelen, heete zweetdrijvingen.

Als men bij dit klein schetsje nu gaat zitten peinzen, zal men inzien de reeden, waarom de artzen zo droevig kijven over de geneeswijze. De ziekte verschillende, hebben zij, die een algemeen formulier van geneezen aanraaden, alle onrecht. De natuur heeft nu spooren, dan een breidel nodig. -

Ik zette koers na *Trebizonde*, met voorneemen mij op *Constantinopolen* in te scheepen; en ik arriveerde in de *Krim*. Ik had mij voorgenomen eenige Reis-aanteekeningen op 't papier te brengen, en ik heb eene verhan-

deling over de pest geschreeven. Zo gaat 't met de menschelijke voorneemens! -

Twee *Hollanders*, elkander onbekend, zullen de een den ander niet toespreeken, in *Amsterdam*; zet ze in *Parijs*, en terstond zullen ze vrienden zijn. Zet een paar *Europeaanen* van onderscheide natiën in *Natoliën*, en zij zullen 't worden.(*)

Ik was noch geene drie volle dagen in *Trebizonde* geweest, toen een man, wiens voorkomen op dien tijd geene aantrekkende kragt hadt, mij kwam opzoeken. Ik zal

(*) Zo staat 't geschaapen met alle Natiën, alle standen, alle leevenstijden. CICERO dagt hierover aldus: *omnino amicitiae, corroboratis jam confirmatisque ingeniis & aetatibus judicandae sunt.* De amicitiâ, cap. 20. Zeker beschouwde CICERO de vriendschap als de graasde boter, die niet eer volmaakt is, voor dat zij recht doorgraasd wordt. Maar heeft zij niets gemeens met de pekelharing, die de tong 't aangenaamst kittelt, wanneer zij nieuw is?

zelfs de initiaale letter van zijn naam vermijden, om met vrijheid van hem te kunnen spreeken. 't Was voorwaar een der curieuste passagiers van de waereld! Nimmer klommen in 's menschen-harssens vreemder projecten. Hebbende hoorende spreeken van die *legio* straathonden, welke in de *Turksche* residentie omloopen, zonder iemand toe te hooren, begaf hij zich derwaarts met intentie, om ze te vangen, ze te villen en met de huiden eene speculatie te maaken. - In de *Krim* zwom hij in een oceaan van goud, te distilleeren uit de urin: maar, o fataliteit boven alle fataliteiten! nimmer werdt iemand zo ontijdig bevallen van eene *Stranguria!* Van welke natuur ze was, zal de lezer wel raaden, wanneer hij weet den ouderdom van den patient, beloopenden ruim 25 jaaren. Nu onlangs hadt hij zich beezig gehouden, door 't maaken van zout-keeten den *Perekopschen* zouthandel te verleggen, na *Natoliën*.

Hij was meer dan eens in leevensgevaar: want men hieldt hem voor een spion.

Deeze man gaf mij een bezoek. (Hier kan ik des lezers gedagten raaden.) Binnen weinige uuren, werden wij zeer groote vrienden. Ons van elkander te trekken, zou paarden-werk geweest zijn. Alzo behoefde hij zich niet in 't zweet te werken, om mij met hem na de *Krim* over te troonen, van welk schier-eiland hij mij wonderen, in welk hij mij goude bergen beloofd hadt. 't Wachten na scheeps-geleegenheid gaf mij die, om deeze stad op te neemen. 'k Zal de wreedheid niet hebben mijnen lezer te onthouden 't resultaat mijner bemerkingen.

Even als alle ondermaansche dingen onderheevig zijn aan afwisseling, alzo zijn 't ook steden, en daaronder *Trebizonde*.(*). Ander-

(*) *Mutat enim mundi naturam totius aetas*,
Ex al oque alius status excipere omnia debet.
Nec manet ulla sui similis res: *ommia migrant*,
Omnia commutat natura, & vertere cogit.
LUCRET. Lib. V. vs. 826.

zints kon ik mijne lezers verzoeken, den Heer TOURNEFORT hier over na te zien. Deeze beroemde schrijver zegt, dat de bevolking van deeze zeeplaats gering is. Zij is zedert toegenomen: want ik zag overal de straaten vol menschen. Verscheide handwerken, boven al die in koper, waarvan de fabrieken hier overal verspreid zijn door de stad, houden hier de luiden beezig. De legging van *Trebizonde* aan de Zee, maakt 't zelve tot een lading-plaats *(échelle)* op *Constantinopolen*.

De scheepvaart moet ook zedert een eeuw hebben toegenomen; schoon ik de vaartuigen, die aan de beneden zijde van de stad, door een uitsteekenden hoek van 't land gedekt wordende voor ruim een derde stree-

ken wind van 't compas, niet geteld hebbe, waren dezelve veel meenigvuldiger dan ten tijde van den *Franschen* kruidkundigen. 'Er lagen 'er naar gis tusschen de tachtig en hondert.

De *Turksche* en *Grieksche* scheepvaart, van welke ik hier kan spreeken en ook zwijgen, levert geene vaartuigen van vijf hondert last, gelijk de fluiten van *Zaandam* (de grootste mag van ruim hondert lasten zijn) maar ook zeer zeker levert dit laatste dorp op verre na geene zo scherpzeilende schepen. Meenigmaal hebben wij te *Bujuck-dere* ons verwondert, *Turksche Saïken*, tegen wind en stroom, uit 't kanaal de *Zwarte Zee* te zien inzeilen, en dat noch met een tamelijken gang. Beide *Zaandamsche* en *Turksche* schepen hebben dit gemeen, dat zij van achter zeer hoog zijn opgetimmert, met dit onderscheid, dat van 't achter-werk bij de eerste alles van vuuren - bij de laatste dit, zo

als 't geheele schip, van eike-hout getimmerd is. Deeze manier van bouwen geeft hun geleegenheid twee kajuiten boven elkanderen op hunne wijze, dat is eene laage wijze te hebben. Aan beide boorden van 't schip hebben zij, ik kan 't niet anders noemen, als kippen-hokken, die zij u debiteeren voor hutten ten gebruike van passagiers. Zij haalen hun anker thuis met een klein gangspil, staande achter bij de kajuit. Een ellendig gemartel! Hun tuigagie is verschillend van dat hier te land. 't Zelve komt 't naast aan dat der *polacres*. Hebbende geene marssen, zo kunnen zij in een oogenblik, bij 't opkomen van een bui, raâs en zeilen strijken. Hunne zeilen zijn doorgaans van dun doek. Ik meen 'er gezien te hebben, die wit en blaauw gestreept zijn. Zij hebben meenig zoort van vlaggen, rood en wit, horizontaal gebandeert, ook groene, en ik weet niet al welke anders, veeltijds van

zijde. Altoos hebben zij op sleeptouw eene machtig zwaare barkas, grooter of zo groot als die van een schip van hondert stukken. Dit houden zij vermoedelijk voor een waarborg, om zich daar meê in geval van nood te kunnen bergen.

't Is niet zo zeer de zwartheid van de *Zwarte Zee*(*), alhoewel 't 'er ook nu en dan hier en daar, boven al voor den *Donauw* spooken kan) die haar, deezen naam bezorgd heeft, als wel de zwartheid, de donkerheid der harsens van hen, die ze be-

(*) Men is aan deeze zijde van de waereld in de verbeelding, dat dit vaarwater alleen voor kleine schepen praktikabel is. Men vergist zich; zij is diep genoeg voor schepen van 100 stukken, zeker van de *Krim*, denkelijk van 't *Azofsche* Meir, tot aan de *Turksche* hoofdstad. - Veele luiden meenen, dat de *Zwarte Zee* bevriest. Ik heb een paar frisse winters in de *Krim* doorgebragt, en 'er nooit ijs in waargenomen, dik genoeg om een mos te kunnen doen op schaatzen rijden.

vaaren.(*) 't Zou mij kwalijk staan, te beslissen, wat bij hun meer beneden peil is,

(*) Ik ken maar ééne zaak in de waereld, die mij meer vermaakt, dan een *Duitscher* te hooren spreeken van Zee-zaaken. In deeze aandoening werd ik bevestigd, toen mij onlangs de *Reis* van Mr. N. E. KLEMANN in de hand viel. Spreekende van de *Zwarte Zee*, 1° zegt hij bladz. 103. 'Zij ziet 'er inderdaad zeer zwart uit.' 'k Herinner mij, dat ik onlangs van *Cherson* te *St. Petersburg* gekomen, door eene Dame gevraagd werd, of de *Zwarte Zee* wel zo zwart is, dat men haar water in steê van inkt zou kunnen gebruiken. 't Welk ik beämende, mij 't onnozel vermaak gaf, haar Ed. in deeze onschuldigste aller doolingen te laaten. Zij is niet zwarter, dan de *Oost-, Noord-* of *Middellandsche* Zee. - Op zijn tocht van *Oczakow* na *Kinburn* zegt hij 2°. bladz. 106. 'Tegen den avond verlooren wij *Oczakow* uit 't gezicht.' Zou men niet zeggen uit dergelijke taal, dat tusschen die twee plaatzen ten minste een afstand is, tweemaal zo groot als tusschen *Vrankrijk* en *Engeland* in de *Hoofden*! En nogtans herinner ik mij zeer wel, van de borstweering van *Kinburn* de overzijde van *Oczakow* te hebben zien leggen. - 3°. Van die zelve tocht spreekende, zegt hij (*ibid.*) 'Ik wandelde derhalven getroost over de *Zwarte Zee*.' Gevolglijk bevriest de *Zwarte Zee*. Maar wat sterveling, behalven een *Duitscher*, noemde deeze plas, zijnde niets meer dan de *Dnieper*, verbreed door den *Bog*, zich alhier in dezelve ontlastenden, de Zee! - Ik heb ergens geleezen, dat MACROBIUS zou geschreeven hebben, dat de *Pontus Euxinus* tien *cubiti* dik bevriest. Dit heb ik bij deezen schrijver niet kunnen opdelven, schoon ik doorliep zijne wiewaauwerij over dit stuk (SATURNAL. *Lib.* VII. *cap.* 12.) waarin hij ons onderricht, dat 't zoet water der meenigvuldige rivieren, die zich hierin ontlasten, boven drijvende, als olie op 't water, alleen bevriest.
De waarheid is deeze, dat deeze rivieren in voorjaar en herfst ijsschollen kunnen kruijen, (want dat zij bebevriezen, is zeerzeker; en ik ben zelve den *Boristhenes*, doch vier mijlen van de zee, te voet overgegaan) welke ijsschollen voor aan haare monden eenigen tijd kunnen blijven drijven. Dit is 't al, en hiermede verzoek ik verlof, om van deeze koude materie te mogen afstappen.

de theorie of de praktijk; denkelijk toch de eerste. Dan hebben zij niet veel kunde, zij hebben des te meer bijgeloof, waarin zij den *Dee-*

nen, Jutten en *Portugeezen*(*) de loef afsteeken. Zij hadden onder mijne goederen een kistje men medicijnen gezien of gerooken. Toen wij nu van *Sinope* overstaken na de *Krim*, hadden wij slecht weêr en bij afwisseling tegen-wind, welke ons tot tweemaalen uit 't gezicht van de *Krim* na de kusten van *Natoliën* re rug dreef. Zeker rooken zij onder die drogerijen iets, waar van hunne PANAHIEA (de H. Maagd) *vapeurs* kreeg: want zij wilden met allen geweld mij dwingen dit over boord te smijten. Ik protesteerde 'er tegen: en wij kwamen toch in de *Krim*.

(*) Den Portugeeze matroozen is de H. ANTONIUS een schutsengel. Zijn beeld vaart altoos meê; eene zinnebeeld van de waereld! Gaat 't voor wind en stroom, wordt hij geflikflooid; maar krijgen zij tegen-wind en slecht weêr, dan zo binden zij hem een touw om den hals, laaten hem van de raâ vallen, en beuken hem dapper af. *Tantus est perturbatae mentis & sedibus suis pulsae furor, ut sic Dii placentur, quemadmodum ne homines quidem saeviant*. AUGUSTINUS *de Civit. Dei.* Lib. IV. c. 10.

Niet grooter is hun bijgeloof, dan hunne onbeschoftheid, waarmeê nimmer *Hollandsche* of *Friessche* Zee-boer zo ruim begaafd was, welke laatste de eerste toch verre overtteffen in eerlijkheid.

Scheepvaart en Koophandel schijnen hier hunne eerste eenvoudigheid te hebben behouden. De eigenaar of eigenaars der laadinge vaaren ('t geen veel-al bestaat in te treuzelen langs de kust) met 't schip meê, verkoopen die op de plaatse der bestemminge, en brengen hunne retouren zelve mede. Assurantie op deeze vaartuigen is, naar mijn beste weeten, onbekend. Na den vreede van *Kutchuk-Kainardgi*, waarbij den *Russen* de vrije vaart door 't kanaal van *Constantinopolen* voorbehouden werdt, is 'er eene Assurantie-Compagnie voor *Russen* en *Oostenrijksche* vlaggen, die deeze wateren bevaaren, te *Triest* opgericht. Edoch deeze heeft de teering. Of en welke avarij 'er betaald wordt,

welke de prijs is van de vracht, bodemarij enz., enz. zijn alles voor mij geheimen.

Misschien is de lezer nieuwsgierig naar de historie van mijne *res gestae* in deeze Zeestad (schoon eigenlijk dit boekje behoort toegewijd te zijn aan de beschrijving der landen, hunner bewooners en hunner moreele idiosyncrasiën, en niet aan die der *fata* des reizigers) maar misschien heeft hij in 't geheel geene nieuwsgierigheid. 't Zal 'er niet aan doen. Voor dat ik mij inscheep, wil ik tot mijne satisfactie, met weinige woorden de lotgevallen van *Trebizonde*, aan de herinnering van mijne Lezers en van mij zelven herroepen.

Men leidt (doch zonder mij raad gepleegt te hebben) den naam van *Trebizonde* van 't *Grieksche* woord *Trapezus*, tafel, en, in 't tegenwoordig of gemeen *Grieksch*, tafellaken. Deeze etymologie is een weinig poëtisch en ik zie ter waereld geene vermaagschap tus-

schen eene tafel en de figuur van 't tegenswoordige *Trebizonde*. De *Turken*, die onze naamen verknoeijen, hebben van *Trebizonde Trabezoun of Taraboza*, zo als van *Adrianopolen Andrinopol* gemaakt. Oudheidkundigen mogen deeze stad een eersten aanlegger geeven! zeker is 't, dat zij zeer oud is. XENOPHON, die circa vier hondert jaaren voor den Heere J.C. bloeide, pleisterde alhier een maand met zijne tien duizend *Grieken*. Een lang bezoek voor zo veele gasten! In XENOPHONS plaatze, zou ik 't wat korter gemaakt hebben. DIODORUS SICULUS merkt op, dat *Trebizonde* eene *Grieksche* stad is, gesticht door eenige emigranten van *Sinope*, afkomstig van de *Milesiërs*. Bij 't verdriet der neêrlaagen van MITHRIDATES kwam noch dat van 't verlies van *Trebizonde*, geworden een domein der *Romeinen*, die onder *Valerianus* door de *Scythen* of *Tartaaren* daaruit gejaagd werden.

Ik heb in weêrwil van alle mijne pogingen tot dit nuttig werk aangewend, niet kunnen ontdekken, in welk jaar of in welke eeuw 't licht des H. Euangelimus ter deezer plaatze opgestooken is; veel min wie dit zo gevaarlijk handwerk (want met zo wel kerkelijke als politieke innovatiën is meenigmaal de hals gemoeit) ondernam: maar, zonder mij voortaan in godgeleerde of kerkelijke zaaken te willen steeken, 't kwam mij voor nodig te hebben gesnooten te worden.

De *Grieksche* keizers zijn 'er lang heeren van geweest. Langen tijd was *Trebizonde* de hoofd-plaats van een hertogdom, staande ter beschikking van de *Grieksche* Keizers. Zij scheurde zich in 't vervolg van hunne heerschappij af, tot dat, in 1461, MAHOMED de II. 'er DAVID COMMENUS uit verdreef. Zedert is zij altoos een *Turksch* eigendom gebleeven(*)

(*) In dit artikel hebbe ik de vrijheid gebruikt den Heer DE TOURNEFORT van verre (en wel zo verre, dat de scherpziendste criticus 't, zonder mijn zeggen, niet zou gezien hebben) te volgen (Vol. II. p. 100.) zo als deeze heer die gebruikte van anderen raad te pleegen: eene onvermijdelijke noodzakelijkheid, wanneer men spreekt van zaaken vóór onzen tijd gebeurt, of waarvan men geen ooggetuigen geweest is of kan zijn.

Wat is 't ongelukkig te rijden over de tong der faam en eene groote vermaardheid te bezitten! Hadt de burger van *Geneve* (hoe streelend onder deezen enkelen tijtel boven de burgers van eene stad van *Geneve*, eene der allerverlichtste - maar ook tevens eene der kwarrelachtigste steden van *Europa* - zodanig uit te steeken, dat men daardoor alleen gekend zij!) zich in mijn geval bevonden, hij zou 'er wel anders over gekermt hebben. Wij lagen nu, om 't slechte weêr, ruim een dagreizens van *Trebizonde* anderhalf mijl uit de wal van *Platina* geänkerd. Op een vroegen morgen zien wij een vaartuig

van twintig riemen van de wal komen. Aanstonds de kijkers voor den dag. Zij houden op ons aan. Wij ontdekken 'er een detachement gewapende mannen in. 'Er liet zich eenige verleegenheid onder ons bespeuren. Men begreep toch welhaast, dat ik wederom de steen des aanstoots was. Ik doorliep inderijl met mijn geheugen de leevensgeschiedenis van HIPPOCRATES, GALENUS en alle de *Medici Principes*. Geen van hen genoot immer zo veel eers. Zo statelijk met zo veel omslag te worden afgehaald! Mijne vrienden kennen de kleinheid mijner ambitie. Nimmer had ik ook groote liefhebberij, bij slecht weêr met roei-vaartuigen door de Zee te pagaaijen: (*) principaal als de dingen

(*) - - *Velut minuta magno*
Deprensa navis in mari, vesaniente vento.
CATULL. *epigr.* XXIII.

geschapen staan, zo als VIRGILIUS die beschrijft.(*)

ô! Allerliefste hoofd-pijn, hoe meenigmaal hebt gij heeren en dames niet geholpen uit de nood! Maar... Ik kleedde mij *prestissimo* uit, en wierp mij in 't bed, waarin ik noch geen tijd had één *Ave Maria* uit te bidden, toen een gewapend man, met een statelijken tred, den militairen doorgaans eigen, de kajuit instapte, met verzoek zodra mogelijk den Janissaar Aga te komen bezoeken. -

Men kan achter de brieven van den Marquis D'ESTRADES leezen, of hooren leezen, wat 'er al te doen was, eer de minis-

(*) *Qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus*,
Nunc ruit ad terras scopulisque superjacit undam,
Spumeus, extremamque sinu perfundit arenam:
Nunc rapidus retro atque aestu revoluta resorbens
Saxa fugit, littusque vado labente relinquit.

ters bestemd voor den *Nimweegschen* vreede 't 't eens waren over 't voorloopig cerimonieel. Deeze onderhandeling alleen duurde zes weeken, en de *Hollandsche* Ambassadeur B - hadt in dien tijd meer dan zes maalen een knip. Onze onderhandeling duurde korter en geschiedde onder een kopje koffij. Krijgslui zijn gewoon te commandeeren, en speelen gaerne den baas. Ik bemerkte aan 't *rinforçando* van stem en gebaarden van den Officier, dat alle mijne remonstrantiën hooi gedorst waren, en dat men mij *nolens volens* in 't vaartuig gedraagen zou hebben. Mijn hoofdpijn moest overgaan. Het geen mijne moeite betaalde, was 't gezicht eener heerlijke landsdouw, zagte heuvelen, verkwikkende beeken, allerlei bouwland, allerweeligst opgegroeijend *Mais*.

Mijne terugkomst was niet even glansrijk. Ik moet iets in mijn voorkomen hebben, de luiden buiten-ordinaris voor mij innee-

mende. Mijnheer de Janissaar Aga wilde mij bij zich houden, dan deeze vlieger niet opgaande, liet Z.E. mij voor oud vuil op de wal staan, en zorgen hoe weêr aan boord te komen.

Deeze was de eenige avantuur, welke mij op de reize van *Trebizonde* tot aan *Sinope* bejeegende. Wij spoedden ongevaer als een l.is over een geteerden plank, in de hondsdagen: want wij waren omtrent veertien etmaalen op dien weg.

Lang wachten doet wel lieven:

o Fortes pejoraque passi
Mecum saepe viri: nunc vino pellite curas,
Cras ingens iterabimus aequor.(*)

Toen ik de vlag van 't huis des *Russischen* Consuls den Heer FORSTMAN zag waaijen, was mijne vreugde uitsteekende,

(*) HORAT. *lib.* I. od. 7.

en zij werdt noch grooter, toen ik bij zijn Ed. mijn intrek nam, om daar eenige dagen uit te blaazen. De geheele scheepvaart op *Sinope* is zeer gering, die der *Russische* vlaggen niet noemenswaardig. Echter onderhoudt hier, en waar al niet? 't hof van *St. Petersburg* kostbaare consulaaten, met dragomans, canceliers, enz. Koophandel is van deeze consulaaten, die de Ottomansche Porte ongelooflijk verveelen, 't voorwendzel - bemoeialligheid, list en staat kunde, de waare drijfveer. De Heer FORSTMAN beschouwde zijn verblijf in *Sinope* als een der gequalificeerdste ballingschappen, beroofd van 't vergenoegen om zomtijds in een paar jaar eenig ordentlijk aangezicht te aanschouwen. Onze aankomst in zijn residentie gaf hem niet min vreugde, dan zijn daarzijn 't ons deedt.

De Reis, Schipper of Kapitein, ons nu

niet geheel zonder protectie vindende, was voortaan zo geen octaaf, zeker een quint min buffelachtig dan voorheen.

Sinope legt, mag men anderzints op de berichten der zeevaarenden aangaan, op den hoek van *Natoliën*, die 't meest uitsteekt na de *Krim*: ofschoon zij, in meest alle kaarten, op een zekeren afstand daarvan wordt gesteld. Wanneer men van deeze stad na de *Krim* de *Zwarte Zee* oversteekt, en zich in haar midden bevindt, kan men, bij helder weêr, aan beide zijden de kusten zien. Hier uit laat zich haare breedte, misschien van twaalf à vijftien geographische mijlen, 't land aan beide kanten noch al vrij hoog zijnde, opmaaken.

TOURNEFORT, bij wien men de historische berichten deezer residentie van MITHRIDATES kan opslaan, spreekt(*)

(*) Tom. II. p. 93.

van haare rijke visscherijen. Denkelijk hebben zij 't voorbeeld van onzen haring-vangst gevolgd; ten zij de visschen niet in den tijd waren, bij ons verblijf aldaar.

Een liefhebber van oude opschriften kan zich alhier te goed doen, doch ik raade hem aan zich te voorzien van touwen, krammen, ladders en kijkers: want men vindt hier, al vrij overal, 'er stukken en brokken van tusschen 't gemetzelde. - Wat mij aangaat, vraag 'er mij niet na: ik val een weinig in den smaak van dien dwarspaal van een wijsgeer DIOGENES, alhier gebooren ruim 300 jaaren voor den Heere J.C. Bezwaarlijk, mag ik anders maar ongestoord zo voor mij zelven wegtreuzelen, bekommer ik mij over 't geen mijne buuren gelooven, doen of zeggen: en zo iemand zou, met gevaar van hals en beenen te breeken, klimmen na een brok van eene inscriptie, om welke in haar geheel te leezen, was zij bij zijn

leeven gehouwen, hij niet van den stoel zou opgestaan zijn!

Deeze stad scheen mij eer toe- dan af te neemen. De Groote Heer heeft hier voor ettelijke jaaren een admiraliteits-werf laaten aanleggen. Bij mijn tijd stonden 'er twee schepen van linie op stapel, wordende gebouwd naar de teekening van den Heer LE R.. door den Koning van *Vrankrijk* zaliger - tot dat einde na *Constantinopolen* gezonden. 't Is eene verstandige inrichting. In den omtrek van *Sinope* zijn veele bosschen. Edoch de *Porte* zou wél doen te waaken op den sluikhandel van 't hout, waarvan de uitvoer behalven na de havens van den Grooten Heer verboden is, op confiscatie. Deeze waakzaamheid wordt noodzaakelijker, in reeden der voordeelen, die de overtreeders bij 't zondigen vinden. Onze Reis gaf zich aan als den wil te hebben na de *Turksche* Residentie. Digt bij *Sinope* legt *Unnia*. Hier nam

hij een lading planken in, die hij in de *Krim* met een winstje van 3 à 4 kapitaalen ging verkoopen, alwaar men 'er brood-gebrek aan heeft.

Niets was doenlijker dan deeze voor de *Porte* zo nadeelige sluikerij te stremmen, door de schippers borg te stellen laaten voor de ontlaadinge op de plaats hunner voorgewende bestemming.

Au plaisir de vous revoir dans la Crímée!

Specimen florae anatolicae(*).

Anthemis Tinctoria.
Anthirrinum minus.
Arbutus Unedo.
Argemone.
Asperula Crassifolia.
Asphodelus Fistulosus.
- Ramosus.
Astragalus Dumetorum.
- Christianus.

Bellis Annua.
Berberis Cretica.
Biscutella Auriculata.
Borago Orientalis.
Buxus Sempervirens.

Calendula Officinalis.
Cardamen.
Carduus Marianus.
Celtis Orientalis.
Chelidonium Corniculatum.

(*) Wij wenschten alle onze Lezers iets naar hun smaak voortedisschen. Hierom deelen wij hun alhier dit *toe-kruid* meê. En daar eenigen de slaâ met - anderen zonder toe-kruid gebruiken, leggen wij 't op een schoteltje apart.

Cistus Laudanifer.
Citisus Spinosus.
Clematis Orientalis.
Coniza.
Convulvulus Lineatus.
Ceris Siliquastrum.
Cornu Mascula.
Crategus foliis lanatis.
Cucubalus Orientalis.

Daphne Pontica.
Dipsacus labrum Veneris.

Elaeagnus Spinosa.
Erica Multiflora.
- Vulgaris.
Esculus Hypocastanum.
Eruca.
Euphorbia pilulifera.
- sylvatica.

Filago Annua.

Genista Lusitanica.
Gundelia.

Hedysarum.
Hyocciamus Aureus.
Hypericum Orientale.

Jasminum Fructicans.
Ilex.
- Aquifolium.
Iris Germanica.
Isatis Armena.

Lavendula Stoechas.
Laurus Nobilis.
Leontice-Leontopetalum.
Leucoïum AEstivale.
Lichen Coralloïdes.
Lilio-Asphodelus.

Lithospermum Officin-rep.
Lonicera Caprifolium.
Lychnis Orientalis.

Malva Arborea.
Mespilus Cotonaster.
- Crataegus.
Myrthus Italica.

Onosma Orientale.

Peganum Orvala.
Philitraea Media.
Plantago Lagopus.
Platanus Orientalis.
Poa Bulbosa.
Polyganum Auriculare.
Populus Alba.
Potamogeton Pusillum.
Primula Veris.
Prunus.
Psorolea Bituminosa.

Quercus AEgylops.

Rhammus Barbarea.
Rhamnus Paliurus.
Rhinanthus Orientalis.
Rhododendrum Ponticum.
Ricinus Communis.
Robinia.
Rosmarinus officin.
Rubia Tinctorum.
Ruscus Aculeatus.
- Hypoglossus.

Sabina.
Salix Babylonica.
- Capraea.
- AEgyptiaca.
- Horminum.
Salvia Pratensis.

Sherardia Arvensis.
Silene Vaccaria.
Sisymbrium Sophia.
Smyrnium Perfoliatum.
- Olusatum.
Spatium Junceum.
Spiraea Laevigata.
Statice Echinus.
Syringa Vulgaris.

Tulipa Sylvestris.
Thuja.
Tussilago Petasites.

Verbascum Osbeckii.
Veronica Tridentata.
Viburnum Opulus.

Zygophillum Fabago.

t.o. 190

eene Orig. schets.
G. Brouner Sculpsit.
Gezicht van Sinope, genomen uit de Baai.

I

Opdrachts schrijven aan den heer Mattheus XIII. v. 57.

Amsterdam, 17 2/15 95.

MYN HEER!

Hoe fijn gesponnen is de webbe des menschelyken leevens! hoe onnavolgbaar zijn de ketting en inslag der lotgevallen van Staaten, van Rijken dooreengeweeven! hun zijn, hun niet-zijn, kan afhangen van een snuifje, van een vriendelijk toelachen.

Een vriendelijk toelachen steekt iemand

in de loode schoenen des huwelijks, verlamt die werkzaamheid, die talenten, die genie, welke geschikt waren om 't politiek knipperspel van Staaten, van Rijken te doen ineenvallen; en Sultan SELIM is zeker - zeker zonder 't te weeten - zijn staatkundig daarzijn aan een snuifje verschuldigt.

Was 't niet in 't boek des noodlots geschreeven geweest, dat GIJ, MIJN HEER! deeze loode schoenen eens moest aandoen, voorzeker, ken ik U anderzints, zou 't U onmogelijk geweest zijn, van de hand te wijzen 't aanbod, 't geen HAARE RUS-KEIZERLIJKE MAJESTEIT, U voor ruim zes jaaren liet doen, om zonder eenige voorwaarde, dan die van UWE eige verkiezing, 't opperbevel over HAARE zee-macht in de Zwarte-Zee op U te neemen.

Hier mede eens belast, zou deeze zeemacht door uw ijver, uw credit, door

de vrijheid, om onbelemmert te mogen gebruiken de middelen, nodig om te geraaken tot een doeleinde, zich verdriedubbeld, de krijgs-tucht zich verbetert, 't beleid onder de Officieren vermeerdert hebben.

In deezen staat van zaaken, met deeze hulpmiddelen, met de natuurlijke voordeelen, die wind en stroomen, strekking der landen, dapperheid, veerkragt, werkzaamheid, beleid aan de eene, aan de andere zijde slaperigheid, moedeloosheid, onkunde aanbieden, zou niets gemaklijker geweest zijn, dan den Turkschen Keizer in zijne hoofdstad, in zijn serrail te verrassen, en te .....

Het staan, het vallen des Turkschen rijks hangt enkel af van dergelijken *coup-de-main*. De meeste Pacha's of Gouverneurs der Provintiën wachten enkel na dit signaal, om zich ieder onafhanglijk van den Sultan te maaken, en zijne uitge-

strekte domeinen te verdeelen, dat is, te vernielen. Bijaldien 't den Sultan, in een ogenblik van onvermijdelijk oproer, ook mogelijk bleef zich 't leeven te behouden; bijaldien ook de nasleep van zijn hofstaat gedoogde zijne vlucht uit Constantinopolen na 't overleggende Asiën, zijn aanzien, verlooren gegaan met zijne vlucht uit zijne hoofdstad, zou hem overal den opstand tegen, - nergens eerbied vóór zijne bevelen doen ondervinden; hij zou bij ongeluk leeven, maar onmogelijk kunnen blijven regeeren.

't Zijn, 't niet - zijn van zulke eene in haare gevolgen onbereekenbaare gebeurtenisse, hing misschien af van een snuifje.

Dank zij den hemel, om der arme Turken wille, dat die tabak, MIJN HEER! U smaakte! Zeker zou deeze daad U met eene eeuwige glorie overdekt

hebben; en de Historie-schrijvers, meestal de papegaaijen der heerschende opiniën, zouden van U W E N naam met groote letters gewaagd hebben.

En zou zulks uw geluk vermeerdert hebben?... G I J kent de glorie bij ondervinding. Maar al te veel proefde G I J van deeze schotel, om niet 't smaakelooze 'er van te kennen. G I J weet, niet bij hooren zeggen, te waardeeren de goedkeuring van een publiek, 't geen heet en koud uit denzelven mond blaast, of in 't geheel niet blaast; eene goedkeuring, die zeker nimmer betaalt alle de zorgen en 't zweet, waar door men haar bereikt.

Ondervinding is eene peper-duure matres; doch haare lessen zijn dubbel 't geld waerd, indien wij, door haar beleert, ons geluk voortaan niet laaten afhangen van eens anders opvattingen; indien zij ons leert, hoe best te spartelen uit de slavernij dier driften, welke de gewoonste kwel-

geesten der stervelingen zijn[*]. Mag dit, MIJN HEER! uw geval zijn! Moge, na de veelvuldige bezwaarlijkheeden eens werkzaamen leevens, deszelfs avond zonder eenige buijen afloopen! enz.

(*) *Latius regnes avidum domando*
Spiritum, quam si Lybiam remotis
Gadibus jungas, & uterque Poenus
Serviat uni.
HORAT. Lib. II. od. II.

en

Quanto quisque sibi plura negaverit,
A Dîs plura feret.
Id. Lib. III. od. XVI. &c.

Achtste bundel.

De Krim, *of* Tauriën.

Ergo erat in fatis Scythiam quoque visere nostris.
OVID

Ongetwijfeld zal de geëerde Lezer, bij 't doorbladeren van den vorigen Bundel, innig betreurt hebben, dat 't eenen zo opmerkzaamen reiziger, bij 't doortrekken van 't belangrijke land van *Klein-Asiën*, aan tijd ontbrak, om zijne aandacht vaster te klee-

ven aan 't geen de historie der natuur, der zeden, gebruiken, gewijde en ongewijde plechtigheeden, enz. zou hebben kunnen verrijken. 't Is duizend jammer!

Twee jaaren bragt ik bijna in de *Krim* of *Tauriën* door. Mag 't derhalve mij niet gebeuren, in deezen Bundel, met eenige leezenswaardige merkwaardigheden den Lezer te betaalen zijne moeite van 't leezen, zo blijft mij niets anders over, dan om te zien na een ander excuus.

Om hem een staaltje te geeven van 't geen ik in de mars heb, gaa ik voor hem ophangen 't tafereel der lotgevallen van dit schier-eiland, zo als 't zelve mij door den geleerden *Mirza* ISOUPH-BACHI is medegedeeld; in welk tafereel bijaldien eenig criticus of fouten in de ordinantie, of eenig copij-werk (want of ook onder de *Tartaaren* de ziekte der letterdieverij heersche, is mij onkekend) mogt ontdekken, hij wijtte dit

enkel den teekenaar. Niet zodra zal intusschen van een of ander mij iets ter ooren gekomen zijn, of ik zal zijne *Tartaarsche* prinselijkheid daarover per missive bestraffen.

De staatsgesteldheid of constitutie van dit schier-eiland heeft meer dan ééne afwisseling ondergaan; en in de daad was 't anders, 't zou te verwonderen zijn, daar 'er voor geen andere kwaal, kies-pijn misschien uitgezondert, zo veele doctoren gereed staan als voor de politieke, 't zij kwaalen, 't zij eige-gesteldheeden of *idio-syncrasiën*. Dan 't is met de constitutiën en haare nukken als met goude orlogie-kasten en haare bulten; men slaat 'er de eene bult uit, en 'er komen 'er drie anderen voor in de plaatze. -

Hoe wenschelijk was 't, dat ADAM bij zijne andere talenten nog hadt gevoegd dat van te kunnen schrljven, dat hij zo wel de eerste auteur als de eerste mensch was ge-

weest. Gezeeten, terstond bij zijn komst in de waereld, met de pen achter 't oor, zou, in zo verre hij een ijverig werkman was geweest, dat werk ons geene wind-eijeren gelegd hebben. De aarde toen nog, om zo te spreeken, warm uit de oven gekomen zijnde, zou zijn arbeid, ons een echt bericht hebbende gegeeven van haar fabriek, der nakomelingschap de spijt hebben kunnen bespaaren van lucht-kasteelen gebouwd te hebben; de inventarisatie van LINNAEUS zou gesneeden-brood geweest zijn, en wij zouden, zo zijne kleine kinderen dit spoor gevolgd hadden, de historie van de wieg en bakermat der menschen-kinderen op onzen duim kennen. - Misschien, zegt iemand, maak ik het papa ADAM wat volhandig. En eilieve waarom kon EVA hem geen handje geholpen hebben? EVA, die nu met haar leêgen tijd geen weg wist! De ledigheid is een duivels oorkussen. Wie weet, hoe vee-

le onheilen dit aan 't menschdom zou bespaart hebben!

Nu 't legt 'er dan toe, en gedaane dingen geen keer neemende, zo blijft ons, gedoemt om omtetasten in de duisternisse, in 't schermerlicht, niets overig, dan 't hoofd te stooten, zo meenigmaal wij 't waagen te wroeten in de bestooven archieven onzer natuur-genooten.

BERICHT AAN DEN LEEZER.

Mag ik u wel verzoeken de volgende aanhaaling over te slaan.[(a)] *'t Is niet uit min-*

(a) 'k Mogt 'er wel bijna bijvoegen, ook dit *Bericht aan den Leezer*. Zommige menschen zijn zo vreesachtig, zo zwak, dat zij bang worden voor hunne eige schaduuw; anderen zijn zo beneveld door partijschap, dat zij alles scheef en overal kwaad in zien, 't Is ook eene oude mode om meer te hooren wie spreekt, dan wat gezegd wordt; uit den mond of de pen van den een iets misschien te bewonderen, zeker te dulden, wat men bij een ander voor ketterij uitmaakt. De wijste der koningen van onzen tijd mag voorwaar meer zeggen dan ik.
'Cet instinct général des hommes qui les anime à se procurer le plus grand bonheur possible, donna lieu à la formation des différens genres de gouvernement.' -
'Assurément aucun homme est né pour être l'esclave de ses semblables.' -
'Ne faudroit-il pas être en démence pour se figurer que des hommes ont dit à un homme leur semblable: nous vous élevons au-dessus de nous, parce que nous aimons l'esclavage.' -
'Il est tout-à-fait évident que le Souverain n'a aucun droit sur la façon de penser des Citoyens.' -
'On appelloit tyrans ceux qui s'emparoient avec violence du gouvernement, et qui ne suivant que leurs passions et leurs caprices pour guides, renversoient les loix et les principes fondamentaux, que la société avoit établis pour sa conservation.' -
'Dans les aristocraties, l'abus que les premiers menbres de l'Etat font de leur autorité, est pour l'ordinaire la cause des revolutions qui s'en suivent.' -
'Nous avons remarqué que les citoyens n'ont accordé la prééminence à un de leurs semblables, qu' en saveur des services qu ils attendoient de lui.' -
'Les Princes, les Souverains, les Rois ne sont donc pas revêtus de l'autorité suprême pour se plonger impunement dans la débauche et dans le luxe: ils ne sont Pas élevés sur leurs concitoyens, pour que leur orgueil insulte avec mépris à la simplicité des moeurs; à la pauvreté, à la misere &c.' -
'Mais le mal arrive à son comble, si des ames perverses parviennent à persuader au Souverain que ses intérêts sont différents de ceux de ses sujets alors le Souverain devient l'ennemi de ses peuples, sans sçavoir pourouoi; il devient dûr, sévere, inhumain &c.' -
'Au reste comme le Souverain est le chef d'une famille de citoyens, le pere de ses peuples, dans toutes les occasions il doit servir de dernier réfuge aux malheureux, tenir lieu de pere aux orphelins, secourir les veuves, avoir des entrailles pour le dernier misérable &c.'-[(*)]

(*) Zou immer iemand gedroomt hebben, dat de groote Koning van een zo geweest is?

achting voor 't werk van I S O U P H - B A C H I , *dat ik hierop aandring. - De historie van 't*

menschdom in 't groot, is de historie van een grooten hoop schelmen, die zonder eenige

achtinge voor recht of billijkheid, luisterende enkel naar den dwang hunner driften, alleen van 't overwicht hunner sterkte gebruik maaken, om over elkander te heerschen, dat is, elkander ongelukkig te maaken en te vernielen. - En keert men 't oog van 't huishouden der natiënonder elkander, na 't huishouden van ieder natie in haarzelve, die zich door wetten onderling verbonden, zou men zeggen, met oogmerk van de hoogst mogelijke gelukkigmaaking, eene droevige ondervinding zal ons leeren, dat wetten, die moesten dienen, om de zwakken te verdeedigen tegen de sterken, in de handen van heerschzuchtige, onbedreeven en wreederegenten, de middelen zelve van verdrukkinge dikwerf geworden zijn,

dat deze (onverschillig onder welken naam, van regenten, protectors, koningen, onder-koningen, stedehouders, hospodars, souvereinen, nabobs, keizers, czaars ensultans) meestäl de paalen van 't hun betrouwd gezag verre overtreeden hebbende, die overtreeding door geweld alleen kunnende handhaaven, hun magt dikwerf door onrechtvaardigheid, verbeurtverklaaring, ballingschap, gevangenis, lijfstraffen en menigvuldige wreedheid hebben moeten aan den gang houden: waardoor 't, helaas! gebeurt is, dat de menschen 't doelwit, waarom zij zich in maatschappij vereenigden, de vermeerdering van geluk, en de opöffering van 't minst mogelijk gedeelte hunner natuurlijke vrijheid, schier overal gemist hebbende, hier door, en door zijne lange reeks van gevolgen, 't spoor bijster geraakt zijn, en zich met allerlei zedelijk kwaad bemorst hebben.

'HERODOOT zegt(*), dat de eerste be-

(*) Libr. I. cap. 11. & 12.

zitters van dit land waren de *Cimbren*. Bij hun aankomst in dit schier-eiland droeg 't zelve den naam van Tauro-Scythiën. Deeze *Cimbren* noemden 't geheele land, kasteelen, havens, engtens met den naam van *Cimmerisch*.

De *Asiatische Scythen*, bekend toen onder den naam van *Tauren*, of *Tauro-Scythen*, door de vervolging hunner buuren de *Mesageeten*, 't benaauwd gekreegen hebbende, klommen den berg *Taurus* af, die een gedeelte uitmaakt van 't *Caucasische* gebergte, en verdreeven de *Cimbren* uit hun land.

Deeze vluchtelingen staken den *Pontus Euxinus* over, vestigden in *Klein-Asien* eene volkplanting, en waren de eerste stichters van *Sinope*.

Van hier al verder voortrukkende, deeden zij een inval in *Lydien*, en plunderden aldaar uit de beruchte stad der *Arden*,

ten tijde der regeering van ARDE GYGES.(*)

Van hier werden zij gedreeven door ALLUATTES, den opvolger van GYGES.(†).

De *Tauro-Scythen*, onder 't verjaagen der *Cimbren*, en 't bestendig voortrukken oostwaarts na de zijde van 't *Caucasische* gebergte, landden aan in *Mediën*(§), onder de regeering van CYAXARES, 633 jaaren voor de geboorte van J.C. alwaar zij zich neêrsloegen. Dan dit duurde niet lang: want na eene regeering van 18 jaaren vonden zij zich gedwongen door de *Meden*, welken 'er hen van verdreeven(*) om te rug te keeren na hun vaderland.

Toen zij nu in hun land terug kwamen, moesten zij hunne slaaven beoorlogen,

(*) HEROD. Lib. IV. 16,
(†) ibid.
(§) Id. Lib. XI. vs. 12.
(*) id. Lib. I. vs. 103. et 106.

die in hun afweezen hunne vrouwen en dochters gehuuwd hadden.(*)

Niet lang hierna trok DARIUS, de zoon van HYSTASPES, over den *Donauw*, met eene geduchte legermacht, en viel den *Tauro-Scythen* in *Bessarabiën* aan. Dan deeze oorlog was hem niet gelukkig.

Na deeze mislukte onderneeming der *Persen*, zonden de *Ionische* en nog meer de *Milesische Grieken* overal volkplantingen langs den oever van den *Pontus Euxinus*. Deeze kolonisten lagen, in 't oostelijk gedeelte van 't *Taurische Chersonesus*, den grondslag van een koningrijk, strekkende hunne heerschappij noch verder dan de *Cimmerische Bosphorus*, die een gedeelte maakt van *Asiën*.

Men vindt in de jaarboeken van dat

(*) HEROD. Lib. V.

koningrijk, op 't jaar 437 voor den Heere J.C. dat die koningen zich noemden ARCHEANACTIDES. De naamen hunner opvolgers worden gevonden in de Historie van DIODOROS SICULUS, tot aan SPARTEUS, gestorven in de 124ste Olympiade, d.i. 280 jaaren voor onze tijdreekening.

Dit koningrijk duurde tot den tijd van PARISADES, welke zijne staaten afstondt aan MITHRIDATES (*).

Deeze vorst werdt door POMPEJUS 70 jaaren voor onze tijdreekening overwonnen. Dit bragt de meesten der *Tauro-Scythen* onder de *Roomsche* heerschappij: dan verscheide bleeven meester van zommige oorden, meest toch in de nabuurschap van de *Palus Maeotis*. De naam van den beruchtsten hunner vorsten was ODINUS, zoon

(*) STRABO, Lib. VII.

van TRIDULPHUS, wiens naam te voren was SIGGER. Ten einde niet te worden overheerd door de *Romeinen*, begaf hij zich na de westelijke districten.

Tegens 't einde van de eerste en 't begin der tweede eeuw waren de *Bosphorers* noch onder de volkeren, die genoeg hun best deeden, om het *Roomsche* juk afteschudden: maar de keizer TRAJANUS, DECEBALUS, en geheel *Dacien* in 102 overwonnen hebbende, wendde zijne wapenen tegen de *Armeniers*, de *Tyriers* en de *Colchiers*, en dwong de *Bosphorers* hem çijnsbaar te zijn.(*)

ADRIANUS, de opvolger van TRAJANUS, eerst alle de Dynastiën van den *Bosphorus* en *Tauro-Scythien* hem çijnsbaar en zijne vassallen gemaakt hebbende, vereerde hij vervolgens COTIS met den tijtel

(*) DION en EUSEBIUS. p. 2. lib. 1. C. 7.

van koning der *Bosphorers*; hij stondt hem toe den diadeem te draagen, geevende hem teffens verscheide steden, onder anderen *Cherson*.

COTIS stierf in 134 van onze tijdreekening. Men gaf terstond van dit overlijden kennis aan ADRIANUS, en verzogt hen een anderen koning te verkiezen.

Tegens 't einde van de derde eeuw verklaarde de Tijran CRISO den oorlog aan den Keizer DIOCLETIANUS. De eerste werdt geslaagen en geheel overwonnen door CHRISTIAAN PAPIAS, een *Chersonsch* vorst, en stedehouder van den *Roomschen* Keizer.(*).

Ten tijde van DIOGENES, zoon van DIOGENES, Prins van *Cherson*, bevestigde CONSTANTIJN DE GROOTE dezelve

(*) CONST. PORPHYROGENETES, *Instit. Polit.* Cap. ultimo.

voorrechten, die DIOCLETIANUS aan de *Chersonieten* hadt verleent, ja zelfs voegde hij 'er noch nieuwe voorrechten bij.(*)

Verscheide jaaren hierna vergaderde de kleinzoon van bovengezegden CRISO een leger, zamengesteld uit de inwoners van de *Palus Maeotis* of 't *Azowsche Meir*, waarmede hij de *Chersonieten* beöorloogde; dan hij werdt geslaagen en overwonnen bij *Kaffa*, door SUPOLITHA, welke toen ter tijd aan 't hoofd van 't prinsdom van *Cherson* was. Na deeze overwinning breidden de *Chersonieten* hunne grenzen uit, ten koste van de *Bosphorers*, die integendeel zich vonden gedwongen de hunne in te krimpen.(†)

't Gevolg hiervan was, dat een ander *Sauromaat*, ook een vorst van *Bosphorus*,

(*) Id. ibid.
(†) id. ibid.

een ander leger van de ingezeetenen van de *Palus Maeotis* bijeen raapte, om de hoon, zijne voorouders aangedaan, te wreeken. Een PHARNACES, zoon van een heer van denzelven naam, overwon hen in een tweegevecht, en stelde hun grondgebied vast op veertig mijlen.

Deeze grenzen van de *Bosphorers* bleeven in die bepaaling tot aan den tijd van CONSTANTIJN PORPHYROGENETES, die de helmstok van 't *Grieksch* Keizerrijk in handen nam, en een einde maakte van 't Koningrijk der *Sauromaaten*, in den *Cimmerischen Bosphorus*(*).

Alle schrijvers komen hierin overeen, hoe van dit tijdstip 't koningschap van de *Tauro-Scychen* afhing van den Keizer van Constantinopolen.

In 't jaar 695 van onze tijdreekening

(*) Id. ibid.

werdt keizer JUSTINIANUS RHINOTINETIS, van den throon afgezet zijnde door LEO PATRICIUS, in ballingschap gezonden na *Cherson*.

Na verloop van tien jaaren keerde hij na *Constantinopolen* te rug, en besteeg ten tweede maal de throon, in den jaare 705 Reeds toen wreekte hij zich van 't ongelijk hem, zo hij meende, in zijne ballingschap door die van *Cherson* aangedaan.

In de negende eeuw zondt de Keizer THEOPHILUS na *Cherson* een generaal SPOTHAROCANDIDUS. Zedert dien tijd hebben anderen, verkoozen door de Keizers, hem opgevolgt.(*)

In 't jaar 986 belegerde WOLADIMIR, Czaar van *Rusland, Cherson* met een ontzachlijk leger. Hij was op 't punt om 'er zich meester van te maaken; dan zich

(*) Id. lib. II. Cap. 42.

verzoent hebbende met de keizers BASILIUS en CONSTANTINUS, door 't huwelijk met hun zuster *Anna*, liet hij *Cherson* vrij, en keerde te rug na zijne staaten.

Hieruit blijkt, dat zedert de neêrlaag van MITHRIDATES door POMPEJUS tot aan 't einde van de 12de eeuw, 't *Taurisch Chersonesus*, niet alleen çijnsbaar, maar zelfs onderworpen was aan de Keizers van *Constantinopolen*.

Op 't einde van de twaalfde, en 't begin van de dertiende eeuw, 't *Grieksche* keizerrijk op de wreedste wijze geleeden hebbende door de kruisvaarten, zo verlooren de keizers dit schier-eiland uit 't oog. Dus bleef 't zelve ten prooi voor den eersten, die 't wilde veroveren.

Dit verlokte de *Genueezen* de *Zwarte-zee* met eene groote vloot intesteeken, hier vervolgens zich meester te maaken van

de beste kusten van de *Krim*, en de stapel van hun koophandel te *Theödosia* of *Kaffa* te vestigen.

In 't begin van de dertiende eeuw, deeden de *Tartaaren*, afstammelingen van *Gengis-khan*, een inval in *Europa*. Hier plunderden zij veele steden, en veroverden ook de *Krim*, die nu voortaan door hen *Klein-Tartarijën* genaamd werdt.

Dit bragt de *Genueezen*, bezitters van *Theodosia* en van eenige andere zee-kusten, in de noodzakelijkheid van zich te onderwerpen aan de *Tartaarsche* prinsen, die wel wilden gedoogen, dat zij 'er bleeven en hunnen handel dreeven, mits zij hun çijnsbaar wierden.

De *Tartaaren* aldus in de plaats treedende van de oude *Cimbren*, van de *Tauro-Scythen*, van de *Romeinen* en van de *Grieken*, werden de meesters van dit geheele schier-eiland. In de veertiende eeuw

na de geboorte van J.C. vestigden zij een nieuwen staat, en verkooren zich een despotiek vorst; wien zij den tijtel van *Han* of *Khan* gaven.

In 1475 verdreef MAHOMED de II, die *Constantinopolen* nam, de *Genueezen* uit dit schier-eiland, en dwong de *Tartaaren* voortaan zijne vassallen te zijn.

Zij behielden nochtans zekere voorrechten tot in 1585, wanneer de Sultan AMURATH of MURAD hen noodzaakte, zich geheel te onderwerpen aan zijne heerschappij.

Van dit tijdstip bleeven de *Krimsche Tartaaren* voortzukkelen, onder eene regeering, half onderworpen, half vrij, tot in den jaare 1774, op welken tijd haar Rus-Keizerlijke Majesteit CATHARINA de II. bij de vreede van *Kainardgi* van den Sultan bedong, dat de *Tartaaren* voortaan onafhanglijk zouden zijn.

Eindelijk gaf de opstand deezer laatst-gemelde Volkeren geleegenheid aan de Keizerin van *Rusland*, om zich van de geheele *Krim* meesteresse te maaken, zonder nogtans eenige aanspraak te formeeren op de perzoonen of den eigendom der *Tartaaren*, die haare Keizerlijke Majesteit de *genade* hadt de vrijheid te laaten te blijven of te verhuizen.

En nu ten besluit gaa ik mij in 't zweet werken, om u een denkbeeld te geeven van den *rijken oogst van zegeningen*, welke deeze staats-omwenteling over ons *Tartaaren* uitstortte.'.....

Pas waren deeze woorden koud, of 'er kwam belet; en de draad van 't gesprek eens gescheurd, bleef altoos afgebroken! -

Bijaldien de Heeren A.B.C.D. eene acte pasfeerden, waarbij zij volstrekt hun geheel fortuin, alle hunne bezittingen terstond afstonden, zonder eenige aanspraak

op eenig gedeelte van dezelven, noch op interest noch op kapitaal, hunne vrienden zouden terstond die heeren voor innocent en de acte voor nul en van geener warde doen verklaaren. Dit was juist 't geen de laatste Khan deedt, toen hij aan de Keizerin van *Rusland* de *Krim* afstondt, en de Muzulman beschouwde dien afstand als ongeldig. Voor partikulieren is recht; maar van natie tot natie geen. 't Is zo als ik gezegd heb (bladz. 195.) en den beleedigenden blijft geen andere toevlucht, dan den usurpateur zo wat *in petto* de huid vol te schelden(*).

(*) Den zwakken blijft tegen overmacht en geweld geene andere toevlucht dan list, (in onze regeering weet men dit op zijn duimpje,) of te kermen en te klaagen: welk laatste men noemt in termen van 't corps *diplomatique*, (men mogt 't meenigmaal noemen *Jésuitique*) remontrances? 't Verwaarloosde militaire weezen liet den verdrukten *Muzulman* alleen over te schermutzelen met deeze wapenen, tegen 't kruid, ijzer, lood, zilver, goud en *Mennoniete* kneepen van 't kabinet van *St. Petersburg*.
Zo groote, dikke, vette, corpulente boeken te schrijven mijn zwak was, had ik nu de gelegenheid, om zonder eenige moeite een anderhalf dozijn bladzijden hierin te lassen, met 't vertaalen der *Jeremiade*, welke 't ministerie van ABDULHAMED vreedzaamer gedagtenisse, aan de ministers van alle Moogendheden, dien van *Rusland* uitgezonderd, liet uitgaan. Liever wil ik de room, die ik daarvan in de Cancelarij der *Hollandsche Ambassade* te *Constantinopolen* afschepte, 't Publiek, of liever mijne Lezers, toedienen.
a. De verheevene Porte heeft niet nagelaaten haar aandacht te vestigen op 't artikel, 't geen behelst de onafhanglijkheid der *Tartaaren* van de *Krim*, 't geen medebrengt: 'dat voortaan geene troepen van eene der beide mogendheeden in de *Krim* zoude komen. Dat de *Tartaaren*, in 't algemeen, de verkiezing zouden doen van hun Han of Khan, eenstemmig, zonder in hunne verkiezing belemmert te worden, noch door geweld, noch door verzoeken, van welken kant 't ook zijn mag; en dat de keus vallen zou in de familie van GENGISKAN.' enz.
b. 't Hof van *Rusland* hiertegen hadt nauwlijks den vreede geslooten, op deeze voorwaarde, of 't gebruikte alle mogelijke middelen, om in zijne partije te lokken SHAHIN-GUERAI, welke, geduurende den oorlog, verdreeven was door de *Tartaaren*. Deeze aangemoedigd door DOLGOROUCKI en andere Officieren, wier naamen bij ons noch niet zijn vergeeten, werdt gezonden na de *Kuban, Jedissar*, de *Nogaïs*, de *Circassiërs*, en andere *Tartaarsche* vorsten, vergezeld van een aanzienlijk gevolg, en overvloedig voorzien van geld, ten einde deeze luiden te verleiden. Edoch dit mislukte hem, en ter nauwer nood ontsnapte hij hunne handen.
c. Dan dit mislukken kon 't Hof van *St. Petersburg* niet doen terug komen van 't plan 't geen het gemaakt hadt, en 't deed 15,000 *Kosakken* ter ondersteuning van den evengenoemden SHAHIN-GUERAI, die den *Tartaaren* nu een gruwel was, aanrukken, in spijt van de traktaaten. 't Liet van een anderen kant hem ondersteunen, door den Generaal PROZOROWSKI, die aan 't hoofd van 45,000 *Muskovieten*, de behendigheid hadt door *Perecop* de *Krim* intedringen.
c. Dit openbaar geweld was oorzaak, dat D. GHERAI, de vorige Khan van de *Krim*, welke waardigheid de *Tartaarsche* natie, door eene geheel vrije(*) verkiezing, hem hadden opgedraagen, van de regeering werdt ge zet. Deze staats-omwenteling heeft allerlei ongeluk, onrechtvaardigheid, argelistigheid en bedrog, ten nasleep gehad.
d. De verhevene Porte heeft niet nagelaaten dezen inbreuk op 't traktaat den Minister van *Rusland* onder 't oog te brengen, doch zonder baat. Zij begreep zeer wel, dat *Rusland* alleen beoogde zijn ontwerp, om zich meester te maaken van de *Krim*, dieper te doen wortelen. Zij verkoos geduld te noemen.
e. Bovengenselde Generaal PROZOROWSKI, dreef zijne buitensporigheden zo verre, schepte de maat zijner onrechtvaardigheden zo over, stelde zoo veele surnumerairen op de lijst der rampzalige slachtoffers, dat, eindelljk, de *Tartaaren* van de *Krim* en de *Kuban* uit éénen mond weigerden SHAHIN-GUERAI te erkennen als hun KHAN, en, noch druipende van 't bloed hunner ongelukkige medeburgers, bij de verheevene Porte kwamen smeeken om bijstand tegen hunne verdrukkers.
f. Uit dit alles blijkt zonneklaar, dat 't gedrag van *Rusland* strijdig is met 't geen waaraan 't zich verbondt, met het geen mogendheden de een der andere verschuldigd zijn, strijdig met, en ondraaglijk voor, de eer en belangen der verheevene Porte. Alle welke inbreuken en mishandelingen zij oirbaar vindt te brengen ter kennisse van alle de Vorsten der aarde.

(*) In 't midden van dit schier-eiland, op den weg van na , 'toonde de Heer Gouverneur mij een heuvel, waarop de , dat is de aanzienelijksten des volks, in de opene lucht vergaderden, om

Had ik voor ettelijke jaaren kunnen voorzien, dat ik, heden den 14 April 1790, mij-

zich een of te verkiezen; een werk, waarmede 't al veeltijds ging, als met de vrije verkiezing eens Konings van .

ne reis-aanteekeningen zoude hebben zitten in orde te brengen, zo was ik in de moge-

lijkheid geweest mijne lezers een omstandig bericht medetedeelen van deeze meer curieu-

se dan honorable transactie, zo als ik dezelve ontving uit den mond van den Heer werklijken staats-raad, ridder en gouverneur K.... den principaalen agendaris des Prinse

POTEMKIN; den hoofd-roervink van dit transport. Al deeze konkele-foeserij, en al dit politiek gemors mishaagde mij; en misschien zou ik zeggen (*si tam in potestate nostrâ esset oblivisi, quam tacere*. TACIT. *in vitâ Agric.*) ik heb 't opzettelijk vergeeten. Maar 't geen ik niet heb kunnen, noch verduuwen noch vergeeten, was dat de laatste KHAN, noch heer zijner domeinen, de uniform van Kapitein van de Rus-Keizerlijken Garde droeg. Een Prins, die bij uitsterving van 't manlijk oir der Sultans, onmidlijk opvolgde als heer van 't uitgestrekte *Turksche* Keizerrijk, draagt de *Russische* uniform; wordt van heer-knegt, van baas-steêkind! 'k Weet niet waarover mij meer te verwonderen, over de laagheid van den een, of over de insolentie van den ander. -

Geen ding laat zich uit zo veele gezicht-punten bekijken als een schier-eiland, of 't moest een eiland zijn. Zeker zou ik de aandacht, 't belangneemende der lezers eer

uitputten, dan dit onderwerp geheel afkluiven. Ik wil 'er hun alleene enige, en wel, zo ik hoop, de beste reepjes van voorsnijden. -

Om te beöordeelen de aangeleegenheid deezer verovering voor *Rusland*, moet men zich zetten in den stand van zaaken, zo als zij waren vóór deeze gebeurtenis, en dit als een axioma, een postulatum voor uitzetten, dat *Rusland* denkelijk bedoelt, zeer zeker bedoelde, den Sultan uit *Constantinopolen* te *removeeren*, en alle zijne *Europeaansche* domeinen, den Archipel misschien uitgezonden, in te slokken. Men mag 'er tegen staggelen, men mag 't stijf en strak ontkennen, geloof mij, Lezer, 't is zo; geloof een schrijver, die dit even zo goed weet, als of CATHARINA de II, 't hem zelve in 't oor geluistert hadt. Wanneer ik nagaa 't gemorrel van PETER den I. omtrent *Azow*, zou ik durven wedden, dat deeze groote Czaar dit plan reeds in zijne harssens smeedde.

Men moet de verovering van de *Krim* alzo beschonwen als een middel ter bereiking van dit doelwit. En welk ander doelwit kon 't kabinet van *St. Petersburg* hierbij wel hebben? Kon 't alleen zoeken, zijne domeinen uit te breiden, door de *Krim* te voegen bij zijne uitgestrekte heerschappij? neen. Deeze zijn reeds maar altegroot. Moest 't zoeken de *Tartaaren* te overheeren, ten einde zijne grenzen in veiligheid te stellen? Maar de *Tartaaren* waren toen niet meer geducht, en deeze hadden, zo als is gebleeken, meer van *Rusland*, dan dit van de *Tartaren* te vreezen.

Behalven den aanwas der lauwrieren van CATHARINA II. die deeze omwenteling met een fris blaadje ging vermeerderen, moest dit schiereiland, een haarer domeinen geworden, het steunpunkt weezen, waarop de zo lang bedoelde verovering van *Constantinopolen* rusten zou. Men kan ook goud te duur koo-

pen. Laat een *Muskovieter* niet meer waardij hebben dan een zwarte *Afrikaan*, die nu, de een geslaagen door den ander, vijfhondert guldens aan de markt kost, en laat men nu de lijst opmaaken van alle die lijken, welke 't neemen, en bovenal 't behouden van dit wingewest aan *Rusland* heeft gekost; en 't zal blijken, dat, wilde men, om 't schadeloos te stellen, dit land bij de el verkoopen, men de lappen duurder zou moeten betaalen dan 't beste *Engelsche* laken.

Rusland, alhoewel 't verkrijgen van dergelijk rustpunkt en de vermeerdering van glorie, 't hooftdoelwit van deeze verovering was, behoefde de *Krim* voorwaar tot de beöogde expeditie geenzits. Voor de verovering daar van was dit rijk reeds meester van de *Zwarte-Zee* door de marine van *Cherson* en *Taganrok*, van beide welke plaatzen de *Russische* vlooten, zonder eenige zorg voor dit schier-eiland, 't geen hun niet

deeren kon, na de *Turksche* hoofdstad konden steevenen. -

Hondertmaalen heb ik de uitsteekende vruchtbaarheid van de *Krim* hemelhoog hooren verheffen. In *Constantinopolen* noemde men 't zelve de geweezene koorn schuur van van deeze residentie. De Heer w.... een *Engelsch* koopman van veel waereld- en zaaken-kennis, verzekerde mij, dat noch onlangs tusschen de 800 en 1,000 schepen in *Caffa* een lading koorn innamen. Mij, die de *Krim* bijna in haar grootste lengte doorreisde, is dit onbegrijpelijk. De bodem van dit land, dat is, in de valleien, bestaat uit een krijtachtigen, mergelachtigen, zeer vetten kleigrond. Wanneer 't nu achtereen drie dagen regent, kunnen geen acht ossen de ploeg haalen door dit land. Heeft de warmte den grond uitgedroogt, zo wordt hij steenhard en verzet zich tegen alle bewerking.

Alzo zijn de dagen, bekwaam tot 't bewerken van 't land, weinig in een jaar.

Overvloed van allerlei welriekende kruiden, groeijende op de meenigvuldige heuvels maaken hier de schapen-teelt zeer gemaklijk. 't *Krimsche* schapenvleesch overtreft dat van *Engeland* in keurlijkheid van smaak. De wol integendeel is grof. De *Tartaaren* maaken 'er dikke kleden van. Men verkoopt de okka of drie ponden voor een schelling.

't Zuidelijk gedeelte van dit schier-eiland geeft druiven in overvloed, en de wijn van *Sudak* is aangenaam, zweemt na een ligte *Champagne*-wijn: doch kan als noch niet bewaart worden. Misschien is dit artikel vatbaar voor groote verbeetering.

Pas waren de *Muskovieten* meesters van dit land, of zij streelden zich in de hoop op rijke mijnen, die de bergachtigheid van 't land, de steenachtigheid van den grond,

't kwijnen van 't krom en kronkelend houtgewasch niet onwaarschijnlijk maakten. Deeze hoop is helaas? in rook verdweenen.

Om mijne lezers eene schilderij voor te hangen van de *Krim* in haar tegenwoordigen staat, onderstel ik dat hij een denkbeeld heeft van den voorleedenen. Dat hij zich nu voorstelle eene prachtige, rijke hofstede, bij voorbeeld een *Adrichem*(*); dat hij hier een compagnie *Pruissische* huzaaren met zijne verbeeldinge inquartiere geduurende zes weeken, dat hij uit dit *contrast* vervolgens opneeme de verganklijkheid van 't ondermaansche schoone. Niet min desperaat ziet 'er de *Krim* uit. De meenigvuldige dorpen zijn steenhoopen, waaruit de militairen al 't hout, tot 't stooken van hunne kagchels, gehaalt hebben.

De steden grotendeels verlaaten, de hui-

(*) *Adrichem*, eene der schoonste buitenplaatzen, in *Holland*, is een oud-adelijk huis, gelegen bij de *Beverwijk*. 't Zelve behoort aan Mevrouw VAN KINSBERGEN.

zen veel-al ingestort, fonteinen verdroogd of vernield. De havens leeven- en schepenloos. De velden zeer zelden en noch zeldzaamer goed gebouwd.

Gelijk de partikulieren, alzo hebben de natiën haare physionomie. De *Russen* zijn zeer geneegen, wanneer zij zich een gat in den kous gestopt hebben, de naald weg te smijten of te verslingeren. De landbouw nu vordert veel vooruitziendheid, eene aanhoudende, geduldige arbeidzaamheid-en de *Russen* houden van oogsten veel, van ploegen en zaaijen weinig. Alzo is in dit land, 't geen van den kant van 't natuurlijk schoon, kan wedijveren met *Italiën*, aan alles gebrek. Armoede en elende! de aarde, die borst, welke 't gansche menschdom voeden moet, verwaarloost wordende.

En wat is 'er geworden van die groote bevolking![*] waar zijn die handen, welke

(*) Men heeft mij verweeten gebrek aan welleevendheid jegens Milady C R A V E N . 't Spijt mij, 't spijt mij *geweldig!* want zij, die mij zo *vriendelijk* bestraften, zijn de welleevendheid zelve. 't Is mij toch liever, dan beschuldigt te kunnen worden van gebrek aan waarheidspreekendheid. Deeze Dame, spreekende van de *Crimsche* Tartaaren, zegt: '- je puis dire à leur honneur (*waarom toch* honneur?) qu'ils ont tous prêté serment de fidelité, excepté quelques-uns qui se sont retirés vers le Mont Caucasse, & qui s'en sont repentis depuis, mais trop tard.' Dit is even belachlijk als onnauwkeurig. Volgens de berichten van den Heer Gouverneur K A C H O W S K I J bedraagt hunne bevolking noch geene 30,000 zielen. Ook zouden men steekenblind moeten zijn, zo men de verlaatenheid van land en stad niet bemerkte.

dit land bebouwden! Zeker beloopt nu 't getal der inwoners van de *Krim* op geen 30,000. Welk een heirleger van familiën, hun have, en goed of ten prooi aan den veroveraar gelaaten of 't zelve voor spotgeld weggesmeeten hebbende, is gevlucht van onder de diamante scepter van CATHARINA de II, en vindt zich gedompelt in armoede, en versmagt! Zij, die ge-

bleeven zijn, sleepen een kwijnend leeven in dit kerkhof.

Ik ben, herhaal ik, van dit schier-eiland bijkans twee jaaren bewooner geweest, ik heb 't doorreist van *Sevastopolen* tot aan *Perekop*, welke afstand omtrent zijne grootste lengte uitmaakt; ik heb de steden *Sevastopolen, Balaclava, Bachziserai, Achmetdsjed, Karazoupazaar, Koslow, Perekop* bekeeken, en overal deeze bedroevende gezegdens bewaarheid gevonden. -

De Prins ORLOW kreeg 't eens in den zin een *Hollandsche* boerderij buiten *St. Petersburg* aan te leggen; en daar 'er noch geen wei voor één enkel kalf was, liet hij stallen voor twee hondert koebeesten, enz. bouwen.

Dergelijke trekken kan men in 't bedrijf der *Muskovieten* meer waarneemen. In dit ontvolkte land heeft de Prins POTEMKIN prachtige wegen, met piramidaale steenen werstpaalen laaten oprichten. De weinige in de *Krim* overgebleevene *Tartaaren* zullen of uitsterven of aftrekken; en nogthans heb ik met mijne eige oogen dien zelven Prins P..... met een teekening van een moskee, in den smaak van de *St. Sophia*, in *Bachziserai* te bouwen, zien laboreeren. Men hangt in 't voorjaar een mosse kan uit, en de mosjes komen 'er in nestelen. Zou die man de menschen voor mossen misschien aangezien hebben? Zeker waardeerde hij ze niet veel meer. Mat hij ze bij zich zelven af?

Hield ik mij nu met 't openleggen van *Tauriën* op, zo als voor zestien jaaren zijne gesteldheid was, zo viel ik in eene dubbele fout, ik zou mijn Lezer vertellen wat geweest is, wat hij vinden kan bij mijne voorgangers,

en hij zou blijven in de onkunde van zijn tegenwoordigen staat. Dan van deezen laatsten heb ik reeds genoeg gezegd, om hem te doen bevroeden deszelfs vervallenheid.

Zedert nu de *Russen* 'er meester van geworden zijn, hebben zij de stad *Sevastopolen* gaan aanleggen, met wiens beschrijving, als iets splinter nieuws, ik mij een oogenblik gaa ophouden.-Op de kaart van de *Krim* zult gij aan den Zuid-Westelijken uithoek van dit schier-eiland vinden eene plaats *Achtijaar*. Hier heeft de *Zwarte Zee* voor eeuwen drie inhammen geformeert. De diepte van 't water is genoegzaam, om schepen van hondert kanonnen vlot te houden. De strekking dier inhammen is zoodaanig, dat welke wind 'er ook waijen mag, dezelven bevaarbaar blijven voor kleine sloepen. Een schip van zeventig stukken wordt met een tros aan de wal vastgemaakt. Op eene breedte van circa drie honderd roeden loopt de grootste deezer

inhammen ter diepte van anderhalf uur N.N.O. landwaarts. Deeze inham alleen kon dienen ten bergplaats voor de Marine van alle de Mogendheeden van Europa, de onze zelve 'er bij. De kleinste van de drie zou noch twintig linie-schepen kunnen bergen. De wurm is 't eenige gebrek van deeze haven. Met behulp van wél-aangelegde ducd'alven zou men de schepen met 3/4 winden van 't compas kunnen in zee brengen.

Sevastopolen, schoon eene stad in de kindsheid, telt reeds circa 240 huizen, groot en klein, zo als de luiden te kerk komen; maar meest van eene povere bouworde, alle van steen gebouwd. Afbraak van gebouwen is hier overal voorhanden. Men trekt de muuren dik van steenen op, die men niet verbindt met kalk, maar met klei en water. Van buiten worden zij bepleistert en zijn zij wit. De hoofdstraat loopt omtrent paralel met den oostelijksten der

drie inhammen. De trap, waarmede men uit de wal gaat na 't huis van den commandant, 't solideste huis van de geheele *Krim*, is aanzienelijk genoeg, al leidde hij u ook na den tempel *Salomons*.

Deeze plaats was den *Tartaaren* onverschillig, en hadt den *Turken* zo niet behooren te zijn. De *Russen* hebben hier de hoofdplaatzen hunner Marine van de *Zwarte Zee*. Deeze Marine bestondt in mijn tijd uit drie schepen van zeventig stukken(*) twee groote fregatten van vijftig stukken, acht van vier en veertig stukken, en een half dozein kleine vaartuigen. Een nieuw-

(*) Een deezer Schepen verloor in den laatsten oorlog zijne masten, en kwam door den stroom 't kanaal van *Constantinopolen* indrijven. Een van de beide anderen heette *Slava Catharina*, de *Glorie van Catharina*. Dit schip werdt omgedoopt. Zeker vondt men niet gepast de glorie van haare Rus-Keizerlijke Majesteit in de handen van NEPTUNUS, van den God der winden en dien des oorlogs te stellen.

nagel van zeventig stukken verongelukte op zijne reize van *Cherson* herwaarts aan den N.W. uithoek van de *Krim, Taranafoet*, op eene droogte, die niet in de kaart staat. De *Russen* houden veel van vertooning; hunne zeventigers zijn eigenlijk niet meer dan zestigers: want zij hebben maar dertien stukken in de laag.

Hunne fregatten hebben 't gebrek van niet lang genoeg te zijn voor de stukken(*), die

(*) Men weet zeer wel, dat de heeren Zee-Officieren niet gemaklijk vallen (en ik misbillyk 't niet) om zich te laaten beleeren door iemand, die niet van de professie is; maar ik verzoek de vrijheid, om hun in consideratie te geeven, of de praktijk der *Russen*, die in 't midden hunner batterijen meest altoos eene liggende mortier of een stuk van een ongemeen zwaar caliber hebben leggen, niet met vrucht zou kunnen worden nagevolgd? De verwoesting hiermede, gelaaden met schroot, aan te rechten op 't wand en volk, is onbeschrijflijk.-*Wat heb ik daar weer gedaan?*

zij voeren. Dit zou in tijd van actie de beweeging der luiden, die 't geschut bedienen, noodwendig moeten belemmeren.

Geene zaak is 'er ook, die misschien meer geduld, oplettenheid en aanhoudens vordert dan de marine en 't bouwen van schepen; bij gebrek waarvan men niet dan broddel-werk maakt. Hunne schepen gelijken al niet zelden die kinderen, welke, om te ondervinden wat geschreeven staat (Deuteronomium V:6.) noch eer zij 't struikelend jufferschap met 't uiterste tipje van den vinger hebben aangeraakt, *ab intestato* door den neus praaten; hunne schepen, zeg ik, komen wel eens met 't vuur in de waereld, of lopen 'er meê van stapel. Dit zullen mijne landsluî wel gelooven.

Ik heb, in den jaare 1787, aan boord van 't Admiraals-schip eene campagne op de *Zwarte Zee*, in gezelschap van II schepen, gemaakt. Alhoewel ik geen zee-

man ben, spreek ik toch niet geheel van hooren zeggen.

Zonder van luiden, die mij met vriendschapsbewijzen (want ter eere der *Russische* natie moet men dit zeggen, dat zij jegens de vreemden van eene voorbeeldelooze hupsheid zijn) overlaadden, kwaad te willen spreeken, zal men 't mij niet euvel opneemen, zo hunne Zee-Officieren mij gebrekkig in ondervinding, in Zeemanschap voorkwamen. Ik heb op die reize de gelegenheid gehad, alle hunne schepen te bezien; en daar 't de plicht eens historie-schrijvers niet meer is, niets onwaars te schrijven, als iets waars te verzwijgen, behoor ik hier te schrijven, hoe 't onmogelijk is voor eenig Zee-Officier op aarde, om schip en volk in beter orde te houden, dan was de bodem, gecommandeert door den heer U S C A H O W .

Ook zijn hunne onderofficieren geene toveraars. Ik ken of kende geen kwartiermees-

ter, die ordenlijk de sloep aan boord kon liggen.

Pas was deeze campagne ten einde, of de oorlog tegens de *Turken* barstte uit. De *Russen* bericht gekreegen hebbende, dat een esquader nu van den vijand zich in de buurt van den *Donau* ergens ophieldt, of men 'er ging in de herfst-equinox van 't zelfde jaar met de geheele magt (*vis consilii expers mole*, &c.) de equinox! op af. Af en aan van de mond dier groote rivier werden zij beloopen door storm. Ik heb ze mast- en stengenloos zien terug komen, op één enkel fregat na, onder bevel van den *Engelschen* heer WILSON, 't geen de zijne behieldt. Een ander ging met man en muis verloren.

Daar nu de masten over land uit *Cherson* door ossen herwaarts moesten worden gesleept, kan men ligt uitcijferen, welke kosten,(*)

(*) Ik heb ieder mast kant en klaar op 10,000 roebels, dat is ƒ12,500 hooren begrooten.

welke vertraaging dit ten gevolge hadt.

Evenwel behoort dit niet enkel geweeten te worden aan onervarenheid.(*) De materi-

(*) '*La pluie nous empêchoit quelquefois de voir les côtes de Turquie, et nous fumes vingt quatre heures sans appercevoir l'entrée du Canal. Le septieme jour notre pilote Grec, le seul à bord du vaisseau qui eût étè à Constantinople, s'énivra au point de ne pouvoir parler, encore moins de gouverner le vaisseau. Les Officiers alarmés tinrent conseil avec tout l'equipage*; *J'avois par hazard une carte de la mer noire et de l'entrée du canal*, ce fut notre seul guide &c. *Voyage de Milady* C R A V E N , Lett. XLV. Ofschoon de Russische Zee-Officieren verre afzijn van de bekwaamheid der Officieren van de natie deezer Edele Dame, is 't echter wel te gelooven, dat hunne beestagtigheid zo verre zou gaan, zich op die tocht zonder kaart te begeeven? Indien de Officieren van dit vaartuig (waarvan de toenmaalige Kapt. Lt. S .... de eerste was, een knap Officier, een moedig jongman; niet zeer geschikt, om zich zo spoedig te allarmeeren, te vol van *conduite*, om in een gevaarlijk oogenblik met de *geheele equipagie* krijgsraad te houden; zo als hij dit getoont heeft in eene allergevaarlijkste gelegenheid) 't haar Ed. hebben doen gelooven, zo moeten zij de gek gestooken, of haar Ed. een compliment hebben willen maaken. Daar 'er onder de drie niet één was die *Engelsch*- en maar één was, die zeer kreupel *Fransch* sprak, is dit vermoedelijk een kwalijk verstaan geweest: of misschien de fout der vertaalinge? Ik heb met dit zelve vaartuig, zijnde een fregat, niet van 36, maar van 18 stukken (de *Franschen* noemen ze *corvette*, de *Russen* een *schooner*) de reize uit *Sevastopolen* na de *Turksche* residentie en te rug gedaan. Ik heb hen een geschreeven kaart zien hebben, die zij door observatiën bestendig scheenen nader te willen brengen tot de volmaaktheid.(a) Zeker is 't ook, dat in 't veilig aandoen van dit kanaal, het meer aankomt op eene vaste landkennis, dan op de kaart. Toen wij ons af en aan daar van bevonden, waren wij onzeker, of 't O. dan W. van ons af was. Bij geluk lag 'er een visscher onder de wal, bij wien de sloep informatie ging haalen.

(a) De heer , 't hoofd van de Admiraliteit, een man, wiens vader Minister der Marine te St. Petersburg geweest is, die den zeedienst onder de Engelschen leerde, een man van groote kunde, en wiens goede hoedanigheeden hem de liefde en eerbied van alle, die hem kennen, doen winnen, een man met één woord uit duizenden, kennende de gebreken van alle de kaarten, welke de of eenige andere natie van de hebben, ging reeds voor 6 jaaren zwanger met 't nodig ontwerp, om een nieuwe en nauwkeuriger kaart daarvan te laaten opmaaken. 't Zou mij dus niet verwonderen, dat alleen 'er de beste van rijk is.

aalen, waar van hunne schepen gebouwd, waarmede zij toegetaakelt worden, draagen

voor eene goede portie 'er de schuld van. Laat een officier, bij voorbeeld, ook de uiterste oplettendheid hebben, om 't wand wel aan te zetten, nogtans zoo dit wand van slecht touw geslaagen is, zal 't slingeren van 't schip de hoofdtouwen bestendig doen rekken; de mast te veel speeling gekreegen hebbende, zal ze noch meer uit elkander rekken, waardoor, dezelve zijn steun kwijt geraakt zijnde, kans loopt om over boord te bruijen. 't *Russisch* ijzer wil

ook wel knappen: iets zorglijks voor hem die kent de *puttings*, enz. en. -

PETER de I, de schepper der *Russische* Marine, was zeer zuinig, maar niet voor 't Zee-weezen. Zijne inrichtingen draagen 'er overal spooren van. Elders worden zij gevolgt, maar de Marine van de *Zwarte Zee* is op zijn zielverkoopers uitgerust. Zij heeft bijna aan alles gebrek; en veel van 't geen zij heeft, is prullen-goed.

In 1788 werdt de prins POTEMKIN te *Sevastopolen* verwacht. De schepen lagen op zo goed als de rheê. Men is bij alle natien in de gewoonte, ze, om 't nut en om 't oog, beneden de waterlijn te besmeeren, met eene compositie uit talk, zwavel en loodwit. Deeze ingrediënten ontbraken, en men kwam op den inval, even voor de aankomst zijner doorluchtigheid, ze met kalk en water te besmeeren. 't Was

de Kapt. WILSON alleen, die deeze belachelijke praktijk niet navolgde. -

Een der voordeelen eener despotieke regeeringsform boven eene republikeinsche, is te kunnen hebben schepen, gebouwd op ééne mal. Ik heb niet anders waargenomen, of zij bleeven alle in linie voortzeilen. In 't zeilen zijn zij echter geene hardlopers.

Deeze geheele Marine mag goed zijn, om een zomer-campagne mede te maaken, langs de kusten der *Zwarte Zee*, maar ik voor mij, ik zoude mij niet gaarne daarop inscheepen voor eene verre reize na *O.* of *W. Indiën*.

De *Russische* zee-magt in deeze wateren kan geen ander dan offensief oogmerk hebben; tegen wien? - tegen de vredelievende *Turken*.

't Is niet mogelijk verfoeilijk leelijker schepen zich te verbeelden, armzaliger uit gerust, morsiger en van een meer bedelachtig

aanzien, dan zijn de galjooten, die van *Taganrok* op *Sevastopolen* vaaren.

Even voor mijn vertrek van deeze laatste plaats, werdt alles wat tot den zee dienst behoort, uit de eerste herwaarts verplaatst. Ook ging men te *Sevastopolen* zwanger met een ontwerp om hier een admiraliteitswerf aan te leggen; iets dat van wegens den bodem zeer doenlijk is, met weinige kosten. Tusschen *Cherson*, waar nu de schepen worden gebouwt, en *Ockzakow* legt eene droogte, waarover men nu de schepen met kameelen brengen moet. Deeze omslag zou vermijd worden, zo men dezelven in de *Krim* bouwde; maar ook zouden de scheepsmateriaalen, die nu den *Dnieper* afzakken, als dan met transport-schepen herwaarts vervoert moeten worden.

De *Russen* hebben te *Sevastopolen* een pakketboot aangelegt, op *Constantinopolen*. Dezelve vaart, of voer, in vredens tijd eens

's maands. Men betaalt een ducaat voor de passagie. Een klein geld! Men zoekt de communicatie en beweeging met de *Turksche* residentie zo veel mogelijk te bevorderen.

Ik bevond mij te *Sevastopolen*, toen de *Turken* een van de zijde der *Russen* alleronverwachtsten oorlog(*) aanvingen. In hoe verre de Muzulmans tot deezen stap berechtigt waren door de handelwijze

(*) Een gevoel van militaire meerderheid, en de vredelievende tijdingen uit Constantinopolen verdreeven alle gedachten van oorlog. Noch lang geloofde men de Muzulmans te kunnen plaagen, voordat zij tot dit uiterste zouden komen. Dus was men van de zijde van Rusland op 't afweeren van vijandelijkheeden niet bedacht. Bij mijn laatste verblijf in C. merkte ik, in eene conversatie met den Heer Ambassadeur A...., dat 't de Engelschen waren, verstoort dat men hun tractaat van commercie te St. Petersburg niet hadt willen vernieuwen, die aan *Rusland* deezen oorlog bestooken.

(procédés) der *Muskovieten* is mijne zaak, en was 't ook mijne zaak, dan nog hier de plaats niet te onderzoeken. Maar wanneer eene mogendheid zwanger gaat van vijandlijkheid, behoort zij eerst vooraf zich te laaten beleeren omtrent de voordeelen, waarmede zij de vijandelijkheeden kan beginnen. Ook deeze kleine voorzorg verwaarloosden de Muzulmans.

Daar de ingang van *Sevastopolen* door geene vestingwerken gedekt was, daar de schepen veeltijds zo leggen in de haven, dat zij van geene defensie zijn, zou 't zeer doenlijk geweest zijn door middel van branders de geheele *Russische* Marine in ééns te vernielen.

Om hun deeze verzoeking te beneemen, werdt men bedacht hier en daar batterijen aan te leggen; waarmede men in een maand tijds klaar kwam. Ik heb dit werk gezien, en met den Heer ingenieur F.... welke

het zelve bestierde, om de slechtheid van dat werk gelagchen. Bij voorbeeld, de *platte-formen*, die 18 ponders droegen, bestonden van plankjes van 3/4 duims deelen. 't Kanon lag op gebrekkige scheeps-affuiten, enz. enz. Zeker is 't, dat deeze werken een maar eenigzints onderneemenden vijand niet behoorden af te schrikken(*).

Even zo verwaarloosden de *Turken* hun kans op *Cherson*. De werken van deeze nieuwe vesting noch niet voltooit zijnde, hadden de *Turken*, welken sterk in magt zich bevonden in 't nabijgeleegen *Besarabiën*, deeze van achter opene stad, en in den aanvang van den oorlog maar

(*) Met meer vrucht, dunkt mij, onder verbeetering, hadt men zich van de oorlogschepen, vertuid op die poincten, waar hunne batterijen 't inkomen best konden weeren, hebben mogen bedienen.

zwak bezet, van die zijde in te vallen, 'er een overheerlijk park van artillerij, van 100 stukken, alles zwaar metaal geschut, te vermeesteren, de arsenaalen van de admiraliteit of uit te plunderen of te verbranden, en hunnen vijand een zo gevoelige neep toe te brengen, dat zij lang onbekwaam bleeven met voordeel den oorlog voort te zetten. -

En om (hiermede afstappende van den oorlog) over te gaan tot hen, welke den oorlog bedienen, zal ik met een enkel woord reppen van de *Russische* landmilitie (van de Marine, die mij beter bekend was, is genoeg gezegt) die in dit schier-eiland in bezetting legt. Aan 't hoofd van dezelve bevondt zich de heer generaal en ridder KACHOWSKIJ, broeder van den gouverneur. De geheele armee van *Rusland* pleegt gemeenlijk in divisiën verdeelt te worden, die ieder ongevaer 10,000 man

sterk, doorgaans in de gouvernementen van *Rusland* verspreid zijn. Ik geloof niet dat de *Krimsche* bezetting in mijn tijd zo sterk was, waarvan eene der oorzaaken aanstonds blijken zal. - Ik heb 't genoegen gehad verscheide regimenten nu gekampeert, dan gekantonneert te zien. Ik zal niets zeggen van de bekende schoonheid deezer dappere manschappen. - De kavallerij is zo, zo. - Men weet, maar men weet ook niet, dat de post van kollonel of overste de voordeeligste in den geheelen *Russischen* landdienst is. Zijne voordeelen, boven al in de kavallerij, zijn overgroot; en beloopen wel eens dertig duizend roebels 's jaars. In noch gelukkiger omstandigheeden, als een *Hollandsch* zee-kapitein, wanneer hij alleen en op zich zelven een linie-schip in de *Middelandsche* Zee commandeert, is zijn aanzien groot; en, wanneer zijn kamp van onder den arm van

enig superieur officier is, zijn gezag despotisch.(*) Even als de *Hospodards* van *Moldaviën*, van *Wallachijen* des Sultans leeven in zijn serrail, te hunnent naäapen *in duodecimo*, alzo houden deeze kollonels eene soort van hofstaat. 't Is vermaakelyk (namelijk als men 'er niets mede te doen heeft) om te beschouwen. In hunne voorportaalen ordonnancen en onder-officieren -

(*) Om den Lezer een leevendig denkbeeld te geeven van de uitgestrektheid van dit land, van de grootheid der armeën, en de *orde* in 't bestier, moet hij weeten, dat eens een geheel regiment, een geheel jaar vermist is gebleeven, zonder dat 't krijgs-collegie wist, waar 't gestoven of gevlogen was. *Relata refero*. Wat aangaat des kollonels auctoriteit of invloed, heb ik met eigen oogen gezien, dat de braave kollonel, mijn vriend, de Heer B... zich niet *physices* in den staat de rechtheid bevindende, (even als dit aan ALEXANDER van *Macedoniën* gebeurde,) zijn adjudant verkoos scheef te loopen.

in de tweede kamers subalterne officieren - in de derde de staf, met een of meer begunstigde of vrijpostige kapiteins; - eindelijk, wanneer ik den oversten 's morgens een bezoek kwam geeven, vond ik, deeze vertrekken doorgegaan, hem eindelijk in zijne *intima penetralia*, zijn heiligdom, onder kappers handen, Terwijl zijn luitenant-kollonel door de kamer op en neêr trappelde, zogt hij zich wel eens den tijd te korten met, 't zij zijne gouvernante, gezelschaps-juffrouw, of zo als de lezer haar gelieft te tijteleeren: want zij houden veel van 't schoone geslacht. Nu, dit is geene partikulariteit. Men behoeft geen kollonel te zijn, om een goeden smaak te hebben; maar 't geen eene partikulariteit onder hen bij mijn tijd was, bestondt in hunne affectie voor zilvere waterpotten; liever dan dit meubel te missen, liever dan 't geen 'er op rijmt, in iets anders te doen, zouden

zij, als 't ware, eene *ischuria* geleeden hebben, enz. enz. - Behalven dit krijgsvolk onderhoudt 't gouvernement noch een hoop Kosakken, die bij de legers den dienst van ligte troepen, van huzaaren vertreeden. Deeze menschen zijn *Rusland* van grooten dienst; zij kosten den Staat zeer weinig, en doen veele diensten. Hunne paarden zijn klein, maar zeer gehart. De ruiter heeft een lange piek en zabel. Zij zijn de behendigste rijders, welke men kan uitdenken. Zij kunnen zich noch armoediger dan de *Muskovische* soldaat behelpen. Zij schijnen even zo morsig van binnen als van buiten te zijn: want hun bijgeloof is walglijk. Hunne armzalige tenten, die zij zich zelve (daar 't krijgscommissariaat ze hun niet toekent) van hoepels, teenen, lappen en lorren aan elkander naaijen, en waarin zij als een nest van jonge katten of honden onder elkander leggen, zijn in meenigte

behangen met de koperen beeldjes hunner heiligen. In deeze stinkende onoogzienlijkheid van ziel en ligchaam, steeken de *Saporowsche* Kosakken bovenäl uit; men zou meenen in 't midden eener *peuplade* enkel van *schooorsteenvegers* te leeven.

Toen dit, of een groot gedeelte van dit Veehoeders-volk zich aan de heerschappij van *Rusland*, 'k moet niet zeggen onderwierp, maar 'er zich bij voegde, voorbehieldt 't zich zekere voorrechten. 't Zal zich niet beklaagen van al te groote naauwgezetheid, in 't vervullen van 't aangegaane verdrag. 't Ondervindt de waarheid van 't zeggen: *geeft men luiden een vinger, zij neemen de heele hand*.

Onder de andere diensten, welke de *Kosakken* doen, is ook die van 't bedienen der posten. 't Gouvernement geeft de paarden, en 't voêr.(*) Men kan ze

(*) Hier zijn die arme menschen gehuisvest in ellendige hutten van teenen, riet, stroo of leem aaneengeplakt. Somtijds graaven zij zich half in den grond, en bouwen zich, wat men hier noemt *Semlenka's*. Geen volk op aarde wist zich immer zo te behelpen; dan hoe zeer zij ook meesters in die kunst zijn, kan 't echter niet missen, of zij moeten, bij een meenigmaal vrij vinnige koude, in zulke luchtige paleizen veel uitstaan.

op aarde niet slechter vinden, dan in *Tauriën*. Gras of hooi is 'er schaarsch, haver zo goed als niet. Wanneer deeze uitgehongerde, (ik heb ze van boosheid hout zien knauwen), squeletten een rijtuig tegen een berg, of door een vallei, als de reegen de klei heeft week gemaakt, op- of doortrekken zullen, is 't tobben eindeloos; en ik herinner mij, eens mij in de noodwendigheid bevonden te hebben, om door 't onvermogen der postpaarden, mij van de *Alma* na *Achmedsjed* te moeten laaten sleepen door een *Tartaar* en vier ossen, welker naamen,

de Heer weet, of ze niet reeds lang ontslaapen zijn! ze een millioen maalen gehoort hebbende, ik hier tot eene *eeuwige*! gedagtenisse neêrschrijve: TATARA, GAGARA, TRIAKOSIÉ en ESCYLÉ: in welk gezelschap ik een geheelen dag zukkelde, schoon beide plaatzen niet boven de vier uuren van elkander afleggen.
-

't Is gebeurt, dat philosoophen en niet-philosoophen zich pijnigden om reeden te zoeken van iets, voordat zij zich moeite gaven, om 't daarzijn van dat *iets* vast te maaken. 't Is ongerijmd; maar 't is even ongerijmd van iets 't daarzijn te loochenen, omdat men 'er geene reeden voor vinden kan. Dus is nogtans de gang van redeneeren van Milady CRAVEN, wanneer zij zegt.' *Je ne vois rien qui puisse justifier l'idée commune que ce pays est malsain*.(*)

(*) *Lettr.* XXXVIII.

't Is mogelijk; maar de ongezondheid van dit land legt buiten kijf. 't Is een feit 't geen men op de aangezichten der *Russen*, in de sterfboeken hunner regimenten, in de zwakheid der compagniën leezen kan. Deeze ongezondheid kan nergens dan in de lucht, misschien ook 't water? leggen.(*) Zo lang de equipagien der oorlogschepen in de *Sevastopolsche* kasernen

(*) De schuld moet zeker leggen in eene van beide de hoofdstoffen, wier schadelijkheid door de sterflijkheid alleen kenbaar wordt: want anderzints kenmerkt zich dit schier-eiland door geene in 't oogloopende teekenen van ongezondheid. Men ontmoet 'er geene heirlegers van insekten; de dierlijke spijzen bederven 'er niet spoediger dan elders; de avondluchten zijn 'er niet nadeelig; de metaalen roesten 'er niet bij uitstek; de verandering tusschen de hitte van den dag en nacht is niet geweldig, enz. Zou 'er iets in 't bijzonder gestel der *Muskovieten* zijn, 't geen zich niet verdraagen wil met de *Krim*? Ik heb 'er altoos gezond geleeft.

leeven, kwijnen zij, sterven zij uit; zo dra komen zij niet aan boord en in zee, of zij luiken op, ofschoon zij dezelve voedzels, zeer zeker min ververschingen genieten. Zij, die te *Karazou-pazaar, Inkerman, Bebeck*, zelfs ook te *Sevastopolen* geleeft hebben, (die dood zijn kunnen niet spreeken, of liever zijn, schoon dood, de spreekendste getuigen) zullen de ongezondheid van dit klimaat gereedlijk erkennen. Op meer dan ééne plaats was de bezetting te zwak van mans, om de gewoone militaire diensten te doen; te *Bebeck* is tweemaalen een geheel regiment uitgestorven.

En welke is de reeden van deeze sterfte en ongezondheid? Te *Sevastopolen*, waar ik meest mijn verblijf hield, behoeft men 'er niet lang na te zoeken.

't Hooge land, 't geen in deeze inhammen de schepen veilig maakt voor de winden, maakt dezelve onveilig voor de men-

schen. Men heeft gemakshalve, of om eenige andere reedenen, de onvoorzichtigheid gehad de kasernen onder aan 't water, ieder bij zijn schip(*) dus tusschen het hooge land in, te bouwen. De lucht kan in deeze laagten niet omgeroerd worden door de winden. De zee zelve blijft in deeze sloppen hangen. De hitte van de luchtstreek verheft dit bijna stilstaande water in dampen. Deeze zijn de oorzaaken van de menigvuldige ziektens der *Sevastopolitaanen*, waaronder men weinigen vindt van eene

(*) De Russische zee-macht is geheel anders ingericht dan de onze. Zij zijn, onbegrijpelijk hoe! op den *inval* gekomen, dat schepen te hebben zonder matroozen, zo profitabel is als te hebben matroozen en geene schepen. Zij hebben een vast corps van zee-luî. Ieder equipagie blijft niet op, maar bij, zijn schip, ook wanneer 't niet in dienst gesteld is. Zij zouden een esquader in zee hebben, eer men elders noch gezeeten is, om te delibereeren.

bloeijende gezondheid. De *Russen*, welke anders zo hard zijn als een taaije spijker, kunnen zich niet wel verdraagen met de *Krimsche* lucht of 't water. In *Sevastopolen* kwijnen zij, en treeden vroegtijdig van 't toneel. En echter is deeze plaats hun noch de gezondste. Tweemaalen, herhaal' ik, is een geheel regiment bij *Bebeck* uitgestorven.

Op veele plaatzen is hier de grond krijten kalkachtig. Zou 't niet mogelijk weezen, dat 't water, loopende over deezen bodem, zich innig vermengde met aardachtige deelen, en dus geschikt werdt om verstoppingen en tusschenpoozende koortzen te baaren? -

Te vergeefs zou men zich in 't zweet werken, om de bestendige bewoners van groote steden, in welke hun de genietingen, zonder dat zij 't weeten, als in den mond vliegen, een denkbeeld te geeven van alle de beroovingen, die men lijdt, leevende in

een land, 't geen schaarsch en slecht bebouwd is, in een land, 't geen door scheepvaart en handel geene communicatie heeft met andere landen. Dit is 't geval met *Tauriën*, zodra *Rusland* den oorlog voert tegen den Grooten-Heer. Met groot recht mag Milady CRAVEN zeggen, dat tusschen de *Krim* en *Pultawa* een enkele woestenij is. 't Is niet anders, en noch is in deeze laatste plaatze zelve niet veel te bekomen. Kijkt men nu den afstand op de kaart na, tusschen dit schier-eiland en *Moskow*, bedenkt men dat alles per as moet worden overgebragt, zal men even kunnen bezeffen, dat dit geen luilekkerland is. De natuur heeft 't in de daad bijna overal (ik zonder' alleen uit eenige landen tusschen de keerkringen, alwaar de zachtheid van 't klimaat den bewooners in de lucht een voldoende *Alma-Viva* doet vinden, alwaar de voorbeeldelooze mildheid der natuur, hun de behoeften voor de moeite van 't gaapen in den mond steekt, en hen van allen arbeid

ontslaat, uitgenomen dien om de muskieten, mombieren, enz. van zich af te slaan - en zich 't zweet van de tronie te veegen: welk een en ander hun noch al eenige beezigheid kan verschaffen!) de natuur heeft 't bijna overal zo ingericht, dat voor arbeid bijna alles te koop is; maar zij heeft 't ook zodaanig tevens ingericht, dat men bij haar niet, als of men met penningen in de hand te markt, als of men bij den bakker om brood gaat, terstond geholpen wordt. Om te oogsten de vruchten van eenigen arbeid, die met vooruitzicht en beleid moet worden aangelegt, moet men geduld hebben, en bij aanhoudendheid blijven voortärbeiden. Dit is nu juist de imborst niet der *Muskovieters*, die, gelijk ik te kennen heb gegeeven, doorgaans slordige landbouwers, armzalige hoveniers zijn. Deeze nalaatigheid is eenigzins te verschoonen. Maar zelden plant men een boom, zonder vooruitzicht op de vruchten;

niemand arbeidt gaarne voor een ander. Alzo zijn de commandanten en officieren der bezettingen van de *Krim* enkel en alleen die geenen, van welke men eenigen landbouw en verbeeteringen mag verwachten (want wat betreft de soldaaten, deeze, als zij hun brood, *quast*(*) zout en uijen hebben, leeven als koningen, zo zij te hooi en te gras een slok *garelka*, dat is een niet lekkere brandewijn, mogen proeven) deeze, zeg ik, zijn 't alleen, die zich op den landbouw, de vee-fokkerij, de hovenierij zouden kunnen toeleggen. Dan hun bestaan is zo onzeker, hunne verplaatzingen zijn zoo meenigvuldig, dat ieder de dingen laat leggen, zo als hij ze vindt. De *Tartaaren* werken niet veel meer, dan hunne weinige behoeften vorderen.

(*) Een drank uit meel en water gegist, als een zoort van dun bier, hebbende eenige overeenkomst met vergoorden mol.

Gewis zou ik een smagterig leeven in de *Krim* geleid hebben, ten zij de heer Admiraal en Ridder Graaf MARCO VOINOVISCH, de commandant van *Sevastopolen*, mij, zonder ophouden, van alles voorzien, mij met eindelooze beleefdheeden overstelpt en zomtijds over-en-overlaaden hadt. -

Voor een reiziger, die niet lang op ééne plaatse blijft, voor eenen schrijver, die zo wat over de voorwerpen heen huppelt, heb ik mij al vrij lang - 'k kan 't zelve niet begrijpen, hoe 't mogelijk is! met al dit huishouden opgehouden. Nu willen wij eens een wandelingje rondsom *Sevastopolen* gaan doen; iets, 't geen de voeten meer dan de oogen beezig houdt.

Oost-Zuid-Oost van dit steedje heeft de zee of de natuur in 't land verscheide kleine inhammen gemaakt. De wal of oever bestaat doorgaans uit een kalk-steen. 't Kabbelen van de zee heeft ze, een klein vierde uurs van dit steedje, uitgekolkt, en deeze ho-

len, die veelerlei ongedierte ten verblijf, en den voorbijganger ter wegmoffelinge van onreinigheid gestrekt hadden, dienen, helaas! tot een logement voor hun, die uit eenig land van den Grooten Heer gekomen, de *quarantaine*(*) moeten houden. Na tijds - omstandigheden duurt zij van drie tot zes weeken. Dezelve is nergens door afgeslooten. Eenige schildwachten beletten de communicatie.

De kennis, die ik met den jongen heer K... te *Constantinopolen* gemaakt had, was mij van nut. Door zijn voorspraak bij den heer Gouverneur, duurde dit mijn koekeloeren maar tien dagen. Toen ik voor de tweede maal, benevens den *Russischen* heer Envoyé BULGAKOW uit de *Turksche* hoofdstad, in die zelve *quarantaine* mij begaf, duurde zij

(*) De Duitschers noemen ze met een zeer expressive benaminge *Contumace*. Men zoekt 'er altoos uit te spartelen.

maar twee dagen. 't Was mij groote vreugde; maar betrachte ik de aangeleegenheid dier voorzorgen, moet ik 'er 't gebrek van veroordeelen. Ook heeft men reeds een paar maalen de vruchten dier achteloosheid geplukt.

Mijn voorneemen was deezen text te doen dienen tot eene, zo mijne eigenliefde mij in 't oor luisterde, heilzaame predikatie voor mijn Vaderland, waarin de voorzorgen, om dit ongeluk, bijna zo ongelukkig als burgeroorlog, afteweeren, verre af zijn, ten zij mij het geheugen al wederom eene part speelt, van geëvenredigd te zijn aan 't gevaar. Ongaerne loop ik over een papieren zoldertje. Ik klopte aldus hier en elders aan, om hulp, om partikulariteiten. Te vergeefsch gaf ik mij die moeite. Dat zij, welke deeze stoftagie in hun winkel hebben, 't streelend genoegen genieten, voor hun vaderland 'er een nuttig gebruik van te maaken!

Voorbij deeze *quarantaine* komt men aan

groote ruïnen, de overblijfzels (zo als men zegt) van 't oude *Chersonesus*! Men kon bij mijn tijd noch eenig geheel maaken van de poort na den zeekant; doch dit zal niet lang duuren, bij aldien veele commandants zulke groote vijanden zijn van oudheeden, als wijle de Admiraal MACKENZIE, die met zeer veele nodelooze moeite een stuk metzelwerk, in form van een vuurtooren, of baak, in een der inhammen bij *Sevastopolen*, deedt slechten.

Aan de overzijde van dit steedje legt *Inkermann*, een plaatsje, dat niets te beduiden heeft, behalven de ruïnen van een klooster (reeken hoe weinig 't te beduiden moet hebben!) gehouwen in een steenrots, bij wijze van een slakkenhuis. 't Staat leeg; maar dat, welk op den weg van *Balaklava* op de uiterste boord van een over de zee hangende klip gebouwd is, werdt noch door een Bisschop en eenige *Grieksche* munniken bewoont.

Ik zie geen kans mijne eerlijke, onbereisde landsluî een denkbeeld te geeven van een zo woeste kluizenarij.

Veel twist is 'er onder de godgeleerden geweest (zij zijn nu vreedzaam, maar hielden oudtijds veel van kijven) waar eigenlijk 't paradijs geleegen heeft. Zo zij zich beijvert hadden, ieder voor zich en de hunnen, hun verblijf hier op aarde liever tot een paradijs te maaken, zij zouden hun tijd beter besteed hebben. 't Mag zo zijn; dan, hadden zij de vallei van *Baidar* ruim vier uuren, ten Z.O. van *Sevastopolen* geleegen, gezien, zij zouden 't eens geworden zijn. *Baidar* is, gelijk de valleijen *doorgaans*, omringd met bergen, bewasschen met veelerlei zoort van geboomte, waarvan 't gezicht des te aangenaamer is, naarmate dit Schier-eiland maar schaarsch van hout, 't geen 'er zelden recht op groeit, voorzien is.

En, ten zij mijn lezer nu reeds moede

is, verzoeke ik hem, daar wij toch op marsch zijn, met mij de andere plaatzen van *Tauriën*, die ik gezien heb, te willen doorloopen: wij zullen ons niet lang ophouden.

Om van *Sevastopolen* na *Bachziserai* te reizen, moet men een grooten inham overvaaren. 't Zal misschien hondert jaaren, gesteld dat dit eens geschiede, aanhouden, voordat men een regulier veer zal vinden; voordat men 't nodig hebben zal. Aan de overzijde van *Sevastopolen* legt een post van de *Kosakken*, die met een handgeweer 't signaal geeven, waarop een sloep van de andere zijde den passagier *gratis* komt afhaalen.

Pas heeft men drie, vier wersten gereeden (zeven wersten maaken een *Duitsche* mijl) of 't land neemt een woest, romantiek aanzien, een bodem, veeltijds dor en heuvelachtig; enge *defilés* tusschen hoog, onbegroeid gebergte. Bij *Belbeck* kan men opmerken (ook niet, opmerken) de vervalle kliekjes van de kasernen, die aan de uitge-

storvene of verhuisde post der militairen hebben toegehoort.

Men vindt op de kaart hier geteekent de *Fleuve Belbeck*. Men hadt ze met groote letters behooren aan te teekenen. Al hadt men ook beide oogen open in de *Kibitka* (een *Russische* ligte slaap-wagen met een halven kap) zou men moeite hebben ze te ontdekken. Op alle de kaarten van dit Schier-eiland vindt men talrijke *rivieres* zelfs *fleuves*. Ik bemin geen grootspraak. Nimmer heb ik ergens eenige dier wateren zien bevaaren, of bevaarbaar gevonden, niet met een minst diep gaand praamje. 'Er is tusschen de *Alma* en *Achmedsjed* een adertje van water, waarover iemand, ik zal niet zeggen springen, maar hinkelen kan. Bij de Aardrijkskundigen ontmoet men het onder den naam van *Fleuve de Bulganack*. Twintig maalen heb ik met den Heer w.... die een landgoed bij de *Alma*, digt bij de *Bulganack* heeft, hier over gereeden en hier over gelagchen. De *Alma*, welke ook

een vloed genaamd wordt, kan veeltijds te voet, bijna altoos met rijtuig worden door-reeden: ten zij een stortregen dezelve voor een ogenblik hadt doen zwellen. 't Zelve is 't geval met de *Salgiris*, digt bij *Achmedsjed*. Men legt hier en daar een keisteen, en men stapt dien *vloed* over, zonder zich de enkels nat te maaken, zelfs met omgekeerde schoenen, zonder natte voeten te krijgen. Zo nogtans de kunst aan dit gebrekkige te gemoet kwam, en dit water over eene breede oppervlakte verspreid, in een enge vaart kon dringen, geloov' ik dat de *Alma* en *Salgiris* voor kleine vaartuigen bevaarbaar zouden gemaakt kunnen worden. En dit zij genoeg van deeze waterachtige materie.

Bachsizerai, de voormaalige residentie der Khans, legt tusschen twee bergen. Een bang mensch zou vreezen 'er onder begraaven te worden: zo digt hangen zij over de stad! Schoon dit Schier-eiland onkenbaar

wordt, moet *Bachsizerai* meest noch geschikt blijven, om een reizenden een denkbeeld van zijnen vorigen staat te geeven. Mijne lezers hebben vermoedelijk geleezen 't eerste deel mijner curieuse reis-aanteekeningen; zij kennen alzo *Constantinopolen*. Nu verschillen beide deeze steden in rijkdom en aanzien, als *'s Gravenhage* en *Scheveningen*.

Arme Bachsizeraiers! Gij ziet 'er alle uit als luiden, die hun proces verlooren hebben. Gij, talrijke schaare, die zonder neus loopt, u staa ik 't toe treurig te zijn: want 't is een infaam verlies; al houdt men ook niet van snuiven.

En nu tot den oorlog, u haat ik noch meer, dan 't geen die van *Bachsizerai* den neus doet verliezen. Was 'er een god van dit helsch bedrijf, zou ik, die zwak, vreedelievend en door den eersten schreeuwleelijk te vervaaren ben, mijn gering vermogen willen opöfferen, om u te verdelgen, zo als gij

verdelgt, al wat onder uw bereik komt. Hiervan beschreit men de spooren, zo dra als men tusschen de bergen dier oude *Tartaarsche* hoofdstad in eene uitgestrekte vallei, tusschen deeze stad en *Achmedsjed* afdaalt, en noch niet genadert aan de *fabrick of destruction*, zich noch baden mag in een der heerlijkste gezichten van den aardbodem. - Wanneer men uit *Bachsizerai* komt, loopt de weg aanstonds een weinig rechtsaf na *Achmedsjed*. Drie hondert roê van dien weg hadt onlangs een der laatste Khans een heerlijke Moskee van gehouwen steen, in den smaak - maar een weinig grooter, - van de *Luthersche* Nieuwe Kerk te *Amsterdam* laaten bouwen. De kozijnen waren van marmer. Van nabij heb ik dit werkstuk bekeeken, en mij met veel verontwaardiging gebelgt over de veeltijds ongelukkige moeite, welke 't *Russisch* zoldaaten - weezen zich gegeeven hadt, om dit noch niet afgebouwd werkstuk

te vernielen. Zo gelijk men oudtijds gelooft heeft, gebouwen, bijzonder kerken, ook bezielt worden, kunnen zij hun troost vinden in de nabijgeleegen graftombes en fonteinen, van lood en çieraaden uitgekleed. ô Oorlog! oorlog! enz. enz. - 1000 enz.

Rechtsaf van *Bachsizerai*, dat is N.O. vier uuren, door een heerlijken, maar niet bewoonden, veel min bebouwden landstreek voortgaande, komt men aan *Semphyrople*. Dit is eene nieuwe stad, waar men den zetel van 't gouvernement geplaatst heeft. Deeze stad heeft eene aangenaame legging bij de *Salgiris*, aan de overzijde van welke, ettelijke invalieden hun Proveniers-huis hebben. Behalven deeze laatste telt *Semphyrople* noch geene twintig huizen. Deeze natie bemint meer dan eenige andere natie 't bouwen. Zeker zou zij anderzints bovenal dien omslag gesteld hebben, of *Achmedsjed*, 't welk hier onmiddelijk tegen *Semphyrople* aanstoot , wat op te

lappen, 't geen altoos ligter valt dan een nieuwe stad uit den grond op te beginnen, of zij zouden *Bachsizerai* tot de residentie hebben kunnen behouden. Ik weet niet waarom zij dit laatste niet gedaan hebben.

Zo 'er in de waereld iets was, bekwaam om de *Tartaaren*, moedeloos, te moeten leeven onder een kristen-gouvernement, moedeloos over de eenzaamheid, waarin zij leeven, afgescheiden van veele hunner maagen, bekenden en geloofsgenooten, welke *Tauriën* verlieten, moedeloos, hun vaderland vernielt te zien, zou 't zeker moeten weezen 't hupsch, minzaam, eerlijk, arbeidzaam, weinig heerschzuchtig gedrag van zijne exc. den werkklijken Staats-Raad, Ridder en heer Gouverneur KACHOWSKY, een man, te doordringend van oog, om niet te kijken door de gaten van den preêkstoel, te weinig *dupe* van iets, om de *Tartaaren* niet even

zo bescheiden te behandelen als de *Kristenen*, te veel menschenvriend, om geen medelijden te hebben met de verdrukten.

De heer Gouverneur is gewoon de vreemdelingen met de uiterste beleefdheid te ontvangen. Niets is gemaklijker, voor zo verre men een weinig voorspraak heeft, dan een stuk gronds, 't geen hier in meenigte na eigenaars wacht, *gratis* te verkrijgen, of voor een appel en een ei te koopen. De Heer W...., wiens landgoed de schilderachtigste legginge bij de *Alma* heeft, en eigenaar van eenige honderde morgen besten gronds is, besteedde misschien geen ƒ4,000.

De leevensmanier alhier zweemt een weinig na die in de *W. Indiën*. De gastvrijheid is hier algemeen. Daar 'er geene herbergen zijn, brengt ieder zijn beddegoed in de *kibitka* mede, en slaat zonder veele complimenten zijn legersteê naar welgevallen neder. Ik heb den Heer *** zien inkeeren

bij den Gr. W..... en aldaar veertien dagen verblijven: ofschoon zij elkanderen doodelijk haatten.

De broeder des Gouverneurs van denzelven naam, de Generaal en Chef KACHOWSKIJ, houdt zijn verblijf te *Karazou-pazaar*. Hier is een zeer groot huis gebouwd, 't geen een lieve legging bij 't geboomte en 't geen een fraaije tuin heeft. De stad van deezen naam was, eertijds misschien zo groot als *Delft*, nu zeer vervallen. Men maakt 'er noch wat *Turksch* rood en groen maroquin of *Saffia*.

Tusschen deeze plaats en *Perekop* zou men, om iets meer dan eene woestenij en ruïnen waar te neemen, een schrander waarneemer moeten weezen. De weg is alhier noch door geen werstpaalen afgebaakt; en daar 't gesneeuwt hadt, moesten wij een weinig dwaalen en omdwaalen. 't Was 's morgens dag, toen wij door *Perekop* trokken, 't geen mij toescheen

niets dan de benaaming eener vesting te hebben overgehouden; en welke fortificatiën, zedert de *Russen* meesters van de *Krim* zijn, onnodig geworden zijn.

Bij *Perekop* wordt veel zout gemaakt. De *Tartaaren* vervoeren het op groote, tweewielige karren, getrokken door een paar kameelen (iets, dat men alleen hier ontmoet; daar deeze dieren elders dienen, om te draagen.) Dit zout wordt na *Giusleve* gebragt. Ik zag 'er eenige scheepsladingen van in de laatste plaatze leggen. Hier scheept men 't in na deeze en geene oorden van *Turkijen*.

Giusleve is door zijne nieuwe heeren eerst *Koslow* genaamd; daarna heeft de Prins POTEMKIN haar den naam van *Eupatoria* gegeeven. Even zo heeft *Kaffa* zijn ouden naam van *Theodosia* hernomen. Die prins schijnt min een liefhebber van de oudheid, dan van doopen en wederdoopen, geweest te zijn. Om mijne lezers te doen bezeffen,

welke de voormaalige aangeleegenheid van *Eupatoria* geweest zij, zou hij 't kunnen vergelijken bij *Rotterdam*. Deeze stad was voorzeker ééns schoon, welvaarende, nu ontvolkt, en in malkander vallende. De ruïnen van de publieke gebouwen, moskeën, baden, waterleidingen, enz. getuigen, wat zij voortijds was.

Zo 'er eene stad is, welke weinig schijnt geleeden te hebben bij de laatste staatsömwenteling, moet 't *Balaklava* zijn; maar ook was zij nimmer iets van aangeleegenheid. Hier heeft de natuur, als met een bijl, een kleuf in de klip van de zee zijde gehouwen, niet veel breeder dan om twee schepen naast elkander te kunnen doorlaaten; en daar de zee krom om de rotzen heenloopt, zo heeft de natuur 'er een kom van gemaakt. De scheepvaart uit de *Ottomanische* bezittingen houdt veel van *Balaklava*, en noch kwijnt zij. De Commandant van de

plaats, een *Albanees*, bewoont 'er 't beste huis. Deszelfs vengsters waren niet van glas, maar van geölied papier.

De Heer Ridder VAN KINSBERGEN heeft voor eenige jaaren eene fraaije kaart van de *Krim*, in 4to. vellen, laaten uitgeeven 't Is deeze kaart, welke wij, in een verkort bestek gevolgt, 't publiek hier mededeelen. Doch wij zijn veel spaarzaamer geweest in plaatzen aan te wijzen; omdat dezelve verlooren zijn gegaan; omdat de steenhoopen, welke 'er ook noch van leggen, niet zouden kunnen betaalen de kosten van 't snijden haarer naamen. De rest, 't geen wij 'er bijgevoegt hebben, zijn kleinigheeden.

M. MONTAIGNE beschuldigt (met welken grond slaa ik over, daar die Ridder aan dit euvel zelve dapper hinkte) ARISTOTELES, van *zijn neus overal in te steeken*. ARISTOTELES verstondt zich tog op veele zaaken: behalven 't maaken van goede *Elèves*. Wat

t.o. 276

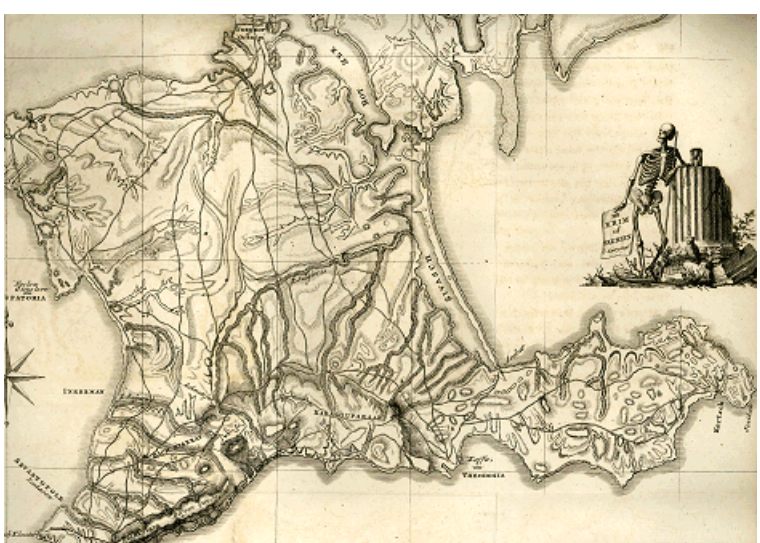

zou die man, zo hij mijn boekje, zo hij bovenäl 't *Tableau de Paris* van MERCIER geleezen hadt, zeggen? - Hoe bont nu ook mijn arbeid 'er van binnen moge uitzien, spreekt mij mijn geweeten vrij, den koophandel zelfs niet met 't uiterste tipje van mijne pen te hebben aangeraakt. 't Is niet dat ik een hair beter ben, dan de Heer MERCIER; ook niet, dat ik, mij eens daarmede *praktikaliter* afgegeeven hebbende, leergeld gaf, en mij deerlijk brandde; de heerschappij, de despotieke heerschappij der omstandigheeden houdt mij te rug, verbiedt mij gebruik te maaken van eene Memorie van den Heer VAN KINSBERGEN, *over den Koophandel van de Zwarte Zee*, die Z.E., ongeneegen iemand ('k laat staan iemand, wien hij zedert vijfentwintig jaaren nimmer iets weigerde) afteslaan, mij wel wilde vergunnen, 't publiek en mij ten nutte te maaken. Deeze Heer, altoos vol van ijver voor dien Staat,

aan wien hij zijne diensten heeft toegewijd, gaf, wanneer hij, bij zijn terugkomst uit de *Krim*, van een ieder hooggeächt en van H.K.M. wegens zijne gedaane diensten, op den rechten prijs werd gesteld (eenhoofdige regeeringen zijn de tuin der militairen) aan CATHARINA II. deeze Memorie over. Ik ben geen bevoegd rechter: maar iemand, die bekwaam was om aan 't hoofd van een Commercie Collegie te zijn, verzekerde mij, 't was een meester-stuk. -

Nunc paullo majora canamus. ô Zanggodinnen! durv' ik u noch onder de oogen zien! hoe weinig verstaa ik mijn belangen! Had ik niet zo bitter u geäffronteert, hoe zou eene invocatie mij hier te passe komen! om mijn stijl, een stijl, zo bont als een janpottagie-wambuis, te verheffen en in de hoogte te onderhouden. De grootste merkwaardigheid, die ik in *Tauriën* kon waarneemen, was H.K. Majesteit CATHARINA

de IIde, benevens Z.K. Majesteit JOSEPHUS den IIden: toen zij, gevolgt van een langen stoet van gezanten en groote heerschappen, dit nieuw wingewest kwam bezoeken. Nimmer beleefde dit schier-eiland zulk een kermis. -

Nimmer zag men duidelijker bewaarheid 't zeggen, dat de waereld een speeltooneel is, waar van den hoofden stof in de oogen geworpen wordt. Zo deeze groote Vorstin deeze bezittinge beöordeelt heeft naar 't uiterlijk aanzien, bedroog zij zich. Langs de zoom der wegen, (bijzonder in de vlakte tusschen *Achmed-sjed* en *Bachsizerai*) door welke zij, de *Krim* doortrekkende, reizen moest, plaatste men van afstand tot afstand *Tartaaren*, bezig om 't land te bebouwen. In *Bachsizerai* liet men winkeliers van elders komen, om een vertooning te maaken van handel, van vertier en welvarendheid. Men bouwde in haast voorgevels van huizen, achter welke niets

stak. Speelde men ooit de comedie zo in 't groot!

De Keizer JOSEPHUS gaf zich altoos, gelijk een ieder weet, en onze natie in 't bijzonder, veel beweeging. Hij stak zijn keizerlijke neus in en achter alles, en hadt denkelijk veel moeite, om niet te lagchen over dit apen-spel.

- *bene vixit qui bene latuit*, zegt NASO, maar CATHARINA II. denkt anders. Zeker was 't oogmerk deezer lange, bezwaarlijke(*) reize, om zich te doen kronen als

(*) Ook kostbaare. Er is een verschil tusschen de geleerden, of deeze reis 11 dan 17 millioenen Roebels gekost heeft. Zij alleen mogen 'er zich over verwonderen, die niets gezien hebben van al dien omslag, van die kisten met kostbaarheeden, welke H.K. M-overal uitdeelde, enz. enz. Hadt men 'er koper voor gekogt, om een gedeelte van 't papieren-geld, wiens krediet wankelt, en waarmede *Rusland* overkropt is, te realiseeren, men zou die somme beter hebben besteed.

Koningin van *Tauriën*. Bij mijn laatste verblijf in *St. Petersburg*, verhaalde mij iemand, bekend in de galonnen-fabriek, dat al het gereedschap, nodig tot deeze *politieke trans-substantiatie*, als: gehemelte, kwasten, enz. in die fabriek reeds bestelt waren. Waarom dit geen voortgang gehad heeft, blijft een raadzel. Misschien verbeeldde zij zich, in haare bezitting noch niet genoeg gevestigd te zijn!

Niet duidelijker spreekt de *Krim* van de verganglijkheid des ondermaanschen, dan haare Oppervoogdes. Laat de welspreekendheid haare vermogens verspillen in 't verdeedigen van den ouderdom; voor mij is een grijs hoofd, een leevenloos oog, een ingevallen mond, een rug gebukt na de aarde, om weder te keeren, van waar men gekomen is, een recht somber gezicht.

't Was de heer MOMONOFF, die haar troostte, en haar verkwikte in de oogen-

blikken, waarin zij de zorgen voor een zo Groot Rijk van den hals kon schuiven.

Behalven alle deeze *door en door* doorluchtige Personaadiën bevondt zich tevens in dit schier-eiland noch iemand, geen Keizer, Koning of Keurvorst, neen iemand, wien de Fortuin zo ver gebragt hadt, dat hij door zulke luidjes zich kon doen naloopen, en die CATHARINA ongevaer zo behandelde, als M. LAUZUN 't *Mad^le^*. DE MONTPENSIER, klein-dochter van HENRIK IV. durfde doen; doch zonder na-weeën; ik bedoel Z.H. den Prins P.T.M.K.N. Groot-Gouverneur en Stede-houder *van Tauriën* en *'t Katharinaslawsche Gouvernement*, enz. enz. enz. Daar dezelve, na de Keizerin, de eerste perzoon in dit Schier-eiland was, zou 't eene groote onbeleeftheid voorwaar zijn, deezen *vermaarden* man stilzwijgende voor-

bij te gaan: principaal daar ik zo veel *goeds* van hem te vertellen heb.(*)

Beaucoup en ont parlé, mais peu l'ont bien connu.
HENRIADE. Chant II. V. 46.

Toen SCIPIO door beleid en dapperheid, door het te boven komen van veele hinderpaalen, het voor *Rome* zo gevaarlijk of gevreest *Carthago* overwonnen hadt, bekwam hij den

(*) Om den lezer eenig denkbeeld te geeven van 't groot gezag van deezen man in *Rusland*, moet hij weeten, dat alle Gouverneurs in 't *Russische* Rijk gehouden zijn, jaarlijks den Procureur-Generaal een staat over te zenden van de ontvangene en uitgegeevene penningen, en zich deswegens bij hem te verantwoorden. Edoch H.K.M. kon goedvinden, omtrent den P.P... eene uitzondering te maaken, en door een eigenhandig bevelschrift (*Emmenoi Ukaze*) den Senaat aan te schrijven, dat haare Gunsteling reekening en verantwoording zijner twee groote Gouvernementen, aan haaren perzoon, dat is, zo ongevaer in 't geheel niet, doen zou.

eernaam van AFRICANUS; toen de Prins POTEMKIN, zonder gevaar, door list en gewelt, de heerschappij van *Tauriën*, waarvan *Rusland* nu niets hadt te vreezen, ondergebragt hadt, bekwam hij den naam van TAURITSKOI. Zo deeze luiden elkander in de *Elizeesche* velden ontmoeten, zullen zij de een den ander vreemd aanzien. Misschien vraagt de lezer, wie was toch de man, die eens zo veel geruchts maakte? Zo gerucht te maaken en verdiensten te hebben 't zelve ware, zou deeze vraag geen andwoord vorderen.(*)

Misschien zal 't volgende stuk hier in te passe komen.(†)

(*) 't Is met de karakter-schetzen als met de beschrijvingen der planten; hoe *specificissime* een *Botanicus* die ook uitduide, 't zijn veeltijds maar wind-eijeren. Een half uur gemeenzaame omgang leert iemand beter kennen, dan twintig beschrijvingen.

(†) 't Zelve is mij, in 1793, uit *St. Petersburg* met een brief, geteekent *** *ski* toegezonden. Wij laaten den inhoud voor reekening van den zender, of de zendster.

PLINIUS merkt ergens(*) op, hoe 't zwaarer valt een pourtrait wel te copiëeren, dan een, treffend in gelijkheid, naar 't leeven te maaken. Zeker stondt deezen gemanierden, verstandigen man, deezen bevalligen, vernuftigen Schrijver, de hand beter tot schrijven, dan tot teekenen. Een pourtrait, eene teekening eens meesters wel te copiëeren, valt zo veel ligter, als 't zwaarer houdt, brieven eens PLINIUS te schrijven, dan die uit te schrijven. Leverden nu de jaarboeken der menschheid één éénig model op, om op 't zelve den P.P. aftegieten, met eenige kans van welgelijkendheid, 't was zo goed als gedaan werk,

(*) - est arduum similitudinem fingere ex vero, tum longe difficillima est imitationis imitatio. Lib. IV. ep. XXVIII.

de waereld, of, om wat zediger te zijn, een paar douzein lezers, een schilderij voor te houden van eene der vreemdste composities, die 't der fortuin behaagde op 't toneel des leevens te laaten omwandelen.

Die mijn origineel gekend hebben, staat 't vrij mijn werk te betichten van gebrek aan uitvoerigheid; maar de omtrekken, die ik 'er stukswijze van gaa haalen, zullen 'er, schoon eene luchtige schetze, toch ook een welgelijkende *silhouette* in doen erkennen. Vindt iemand 't geheele werk wanstaltig, vol tegenstrijdigheeden, vol afwijkingen van 't gewoone spoor der natuur, hij wijte dit aan de vreemdheid, aan de zwartheid mijns origineels.

Niets voorwaar is gemaklijker, is veiliger, is profitabeler, dan de lofreedenaar te zijn van de grooten; 't geen zij in hun leeven goeds of onverschilligs hadden, te vertoonen, door 't vergrootglas der vleijerij, ten

einde met deeze valsche munt een voordeeligen handel te doen; de voorspraak te zijn hunner zwakheeden, in één woord, hen te vergooden. Ik heb deeze laagheid veracht, op een tijd, toen ik bij, dat is, onder hem leevende, mij daarmeê den weg tot 't fortuin had kunnen baanen. Hij is niet meer, en ik vertrek van daar, waar vrees voor zijnen aanhang, mij de veder uit de hand mogt laaten vallen. 't Is noch nijd, noch wrok, noch iemands oorblaazing, die mijn schrijven bestieren; 't is de waarheid. Vertoont zij den man leelijk en zwart, aan wien legt de schuld? Men bedient zich van geen roozen-rood, wanneer men den duivel of een schoorsteenveger moet schilderen.

Deeze inleiding zal vreemd klinken. De domste boekhouder eeniger reederije van *Zaandam*, stelde niemand tot Opper-stuurman aan, op een zijner fluiten, of hij moet eenige bekwaamheid hebben; en voorwaar!

CATHARINA II. (CATHARINA! al dikwerf gewoon de waassem van 't gebraad te stellen boven 't gebraad zelve) CATHARINA verdient toch zeker den naam niet van dom. Zo zelden nu ook de natuur al het juweelige haarer gaven op één hoofd vereenigt, even zo bezwaarlijk valt 't te gelooven, dat eene Vrouwe als deeze GROOTE VROUW(*) tot haaren *Groot-Vizir* zou genomen hebben een man, geheel zonder verdiensten, iemand, die veel meer had van een wol-baal, dan van een diamant. 't Publiek, oordeelende door de *confuse undulatien* van de altoos te schelklinkende toonen van de bazuin der Faam, verwacht in dien man, 't zij een RICHELIEU - een EUGENIUS - een DE RUITER - een DAGUESSEAU - een CICERO,(†) of een COLBERT. Ach, arm

(*) Deeze is de tijtel van Haare Rus-Keizerlijke Majesteit in alle *Ukazen*.
(†) Wanneer de Prins P. 't van zijne luiheid kon verwerven, was hij in staat allerlieflijkst, allerwelspreekendst te zijn. Maar dit was een witte raaf.

publiek, hoe wordt gij bedroogen! En kan men u beklaagen, daar gij gewoon zijt, hen, die u de waarheid zeggen, zo boos aan te zien als een spinnekop? De zaak is deeze. De verstandigste luiden hebben hunne en haare vlaagen van gekheid(*). Dit is 't lot der menschheid. Geeft alzo wat toe aan de zwakheid, lusten, grillen, enz. van CATHARINA ALEXIEWNA. En nu gaa ik, niet een penceel, maar wel een *Rembrantsche* kwast, in de vuist neemen, om u te zeggen, hoe 't eigenlijk stondt met mijnen held, den Prins P.....

D^{r}. STERNE hadt een kamerdienaar, een meester in 't maaken van strop-kouzen. CATHARINA II. hadt een *Major-domo*, die

(*) '*Nullum ingenium sine mixtura dementiae.*'
PLINIUS.

een baas was in alle de listen der *Theologia Polemica*.

In zijne duistere en niets beteekenende jongelingschap, schijnt zijne opvoeding, waarin hij niets dan de Godgeleerdheid der Grieksche Kerke, een oppervlakkige waassem der N. Historie, benevens de Fransche taal geleerd hadt, hem tot den geestelijken stand bestemd te hebben. En och of hij, om zijn Vaderland, om Turkijen, om der menschheid wille aan deeze bestemming voldaan hadt! Zijn geslacht, bij welk weezens, onbekwaam licht uit zich zelve te geeven, gewoon zijn hun luister te gaan leenen, was zeer gering; en daar ieder den mond vol hadt van den zoon, hoorde ik nimmer van den vader spreeken. Zijn grootvader was een gering man. De oude Heer B.R. W.R. kende hem, een klein amptje aan de Admiraliteit waarneemende. Dan hierin vindt de redelijkheid geen verwijt; en zo de fortuin, behalven zijne *uit*- en *insteekende*

talenten, hem noch bovendien begaafd hadt met groote, en den Staat wezenlijk nuttige deugden, en daar door gebragt tot die hoogte van aanzien, zou de geringheid van zijn afkomst hem liever tot eer strekken. - Hadt de fortuin hem van zwakke, ongezonde ouders doen geboren worden - hadt de Engelsche ziekte zijne leest ingedrukt, gebogcheld - of hadt dezelve fortuin hem doen geboren worden onder de regeering van een PETER I. of FREDRIK, hij zou niet meer bemerkt voortgeleefd hebben, dan de lantaarnpaalen langs de publieke wegen. 'k Heb mis; hadt hij geleefd onder den vader des grooten FREDERIKS, hij zoude voor zijne colossaale figuur wel hondert en meer ducaaten handgeld bekomen, als een nieuwe HERCULES in een der eerste gelederen der *Potsdammers* gefigureerd, en zijne slaapvrouw gevoelige diensten hebben kunnen bewijzen.

En dit zou 't al geweest zijn. Ei lieve wat anders; wat, behalven eene patagonsche gestalte, en 't medeloopen der omstandigheden, wat in 't ooglopends hadt deeze Muskovische CAJANUS voor zich! was 't zijn verstand! zijne bevalligheid! zijne aartigheid! zijne minzaamheid! zijne heldendaaden! zijne deugden!

Weinig menschen zijn geschikt op den duur vrienden te blijven. De vrouwen onderscheiden zich niet van de mans door meerdere bestendigheid, en de Prins van ORLOW, een man van de interessantste figuur, de lieftaligste inborst, hieldt eindedelijk op de vertrouwde vriend van CATHARINA II. te zijn. Deeze groote Keizerin, mag men haare Majesteit uit haare bedrijven beöordeelen, schijnt te behoeven, een vertrouwd vriend, tot wien zij in den nood haar toevlugt neemt. Deeze plaats was nu open; en daar de P.P.... door zijne

figuur zo veel boven de andere hovelingen uitstak, als hij door zijne andere hoedanigheeden beneden 't gros der menschen daalde, begon hij, reeds bij 't afstervend favorietschap des Prince O R L O W (*) in 't oog gelopen hebbende, nu meer bemerkt te worden. 't Is mijne zaak niet, hier open te leg-

(*) De Prins w. .. W . . . K I verhaalde mij hieromtrent de volgende Anecdote. De Prins O. merkende waar 't heen liep, verzogt zijn mededinger tot zich, en verklaarde hem, indien hij 't in de gedagten durfde neemen hem den voet te ligten, hij hem den hals zou breeken. De ander, om zich van alle verdenken te zuiveren, doorstak, ten einde zich leelijk te maaken, 't eene oog met een speld, waaruit hij zo wat scheel zag. Ik staa voor de echtheid van deeze vertelling niet in. - Zeker is 't, dat hij dit niet effectuëerde. Tijd, reizen en afweezen zijn sterke koelmiddelen. Eenige jaaren daarna ontmoette de Prins O. den Heer Z... toen hem zijne disgrace was aangekondigd, die hier over desperaat was: *Mijn vriend*, zeide hij hem, *troost u, 'k ben in 't zelve geval geweest, en heb mij 'er zo kwaad niet bij bevonden*.

gen de bewijzen van verdiensten, die zij, bestemd om de allergelukkigste der stervelingen te worden, ter hand moeten stellen, bevorens zij de vertrouwde vriendschap der Keizerinne waardig gekeurd, gedeclareerde favorietten worden. 't Is genoeg, hij werdt het; en hij opende zijn loopbaan van fortuin, toen H.K.M. hem Kamerjonker maakte; een tijtel aan 't hof, die hem gelijk in rang met een Brigadier in de armée stelt. Wie wist voor dit tijdstip dat 'er een POTEMKIN in de waereld was?

Zeker moeten de gunsten van de fortuin, hem noch niet steeken blind omtrent zich zelven gemaakt hebbende, hem zijne weinige bevoegdheid tot den militairen-stand toen hebben doen gevoelen. Maar dit duurde niet lang. Bezeffende hoe in zijn vaderland, geheel militair, geen aanzien, geen gezag, enz. te verkrijgen was, dan door den krijgsdienst, besloot hij het te waagen, onder den

Veld-Maarschalk ROMANZOW, een stuk van een veldtocht bij te woonen. 't Diep stilzwijgen omtrent zijn aanweezen in 't oorlogsveld doet genoeg bevroeden, dat hij enkel de partij eens *dilettanti* moet gespeeld hebben. 't Is mij uit ooggetuigen gebleeken, die zijn toen noch niet veel beduidenden perzoon opmerkten, dat hij de man niet was, die de bot vergallen, die, den soldaaten ten voorbeeld, 't gevaar in den mond loopen zou, noch die bekwaam was om in 't zelve, die voor een bevelhebber zo onontbeerlijke bedaardheid van geest te behouden.

Zich zelven aldus ten profijte van zijn Vaderland *opgeöfferd* hebbende, keerde hij weder tot zijne Souveraine, om zich te baaden in al den wellust des Favoriteitschaps.

Zonder in *St. Petersburg* geleefd te hebben, kan niemand zich recht voorstellen, wat ding een Favoriet is. 't Is een product van den

Russischen bodem, niet voortkomende op den kouden grond, maar in een broeikas, begroeit met *Dulcamara*, de onkosten, om welke te stooken, *Peru* en *Mexiko* metaalloos zouden maaken. Bij de algemeen verspreide maare der voorbeeldelooze pracht van deeze uitgestrekte hoofdstad, van den ongemeen schitterenden luister van dit hof, in 't midden der tegenswoordige regeering (want behalven den toeneemenden ouderdom, en de met de jaaren toeneemende walg van alle *étalage* van schijnbaare of enkel schitterende grootheid, hebben verscheidene reedenen, vooral de goedkoopheid van papier ter fabriceering van Bank-Nooten, de welvaart van dit land sterk aangetast, den staat van veele dingen onkenbaar gemaakt,) zullen zij zich verbeelden, wat men noemt, een Groot Heer, veele en rijke klederen, veel gouds, veel gelds, veel edele gesteenten, een stoet van bedienden in rijke liverijen, fraaije koetzen, kostelij-

ke paarden; nu, tusschen zulken Grooten Heer en een Favoriet, is een zo groot onderscheid als tusschen den P.P.... en SULLY, en zo als de laatste, ware hij van den anderen een tijdgenoot geweest, voor hem den hoed niet zou afgenomen hebben, zo vindt men andersom meenig *Russisch* Edelman, van de zo even beschreevene qualiteit, die 't niet beneden zich zou reekenen, den Favoriet te schoeijen en te ontschoeijen.

Om in een paar, of in een paar hondert woorden uit te drukken, wat personagie deeze gelukkige sterveling is, heeft men zich te herinneren aan de onbepaalde magt der Souverainen van dit groote Rijk, die zij hebben of *neemen* over 't land, de goederen en perzoonen van 24,000,000 menschen, wier geluk en ongeluk van hunnen wenk afhangt. Even als nu de *Turksche* Keizers, gemakshalve, hun gezag den Groot-Viziers afstaan, alzo zou 't geen mirakel

zijn, dat die van *Rusland* zich onbepaald lieten beheerschen door haaren vertrouwden vriend. Deeze 'er als de plaats van vertreedende, wordt als 't kanaal, de uitloop aller gunsten, de brug tot alle bevorderingen, de pijnstiller der bedrukten, over wier hoofd zwaare vonnissen hangen.

Mag ik nu, Lezers, aan de zijde deezer schetze, hangen die van de ongelooflijke weelde, (wier onbereekenbaare vernieling u bekend is) haar, die hier een iegelijk (d.i. 7/8) zijn koorn doet opëeten, terwijl 't noch op 't veld staat, ('k mogt wel zeggen, eer 't noch is uitgezaaid,) en hoe desperaat deeze alle berooid en verachterd in hunne finantiën zijn. NB. Ik heb een Groot Heer gekend, die met een inkomen van 500,000 roebels, door brouillerie tusschen debet en credit, zo geld- en credietloos geworden was, dat hij zweette van angst, waar eindelijk 15,000 roebels van

daan te haalen, hem nodig voor de reize van *St. Petersburg* na *Moskow*. Alzo moeten Hoofdstad en Hof krioelen van sollicitanten, van hen, die hunkeren, en de een den ander bij 't portaal der Fortuin verdringen en vertrappen. Alle deeze ridders, wel degelijk van de droevige figuur, vloeijen tot den Premier-minister en Thesaurier deezer Godinne, de een om bevorderinge, geene ter bekominge van een post, zommige om gratificatiën, decoratiën, ettelijke ter afdoeninge van litigieuse pretensiën, om kwijtschelding van misdaaden.

Niet zo dra schijnt 't daglicht des Favoriets, (die, 't spreekt van zelve, altoos gelogeert is in een stuk van 't paleis, communicatie hebbende met de vertrekken van H.K.M. die bediend wordt uit haare keuken, kelder en door haare liverije) in dit, mag ik 't zeggen? gelukkig en gelukkigmakend brandpunt; de toegangen waartoe, de

straat, waar voor en achter als bestendig verstopt zijn door de zich in de wielen rijdende equipagiën, noch eer, zeg ik, 'er de minste hoop is, dat de gunsteling der Goden zich wat men noemt *visibel* zal maaken, is zijne *Anti-chambre* opgepropt van Heerschappen, Generaals, Senateurs, Officieren, Ridders, behangen met linten, sterren, sleutels, die, bij 't intreeden van dit voorportaal des geluks, niet een grein hunner barschheid behouden hebbende, alhier in eene angstvolle stilte, (indedaad al was 't eene kraamkamer, behoefde 't 'er niet stiller te zijn; en dat in 't aanweezen van tusschen de 100 en 200 menschen,) reikhalzende staröogen op de deur, waar door hun verlosser komen moet.

Deeze, naarmaate grillen, lust, afleidingen, tijdsomstandigheeden 't meêbrengen, zittende misschien in zijn slaapkamer te beuzelen, kaart te speelen, of zich in 't bed leggen-

de te wentelen, zonder zich te bekommeren, om alle die *courmakers*, die hij dagelijks uuren laat muffen, kleedt zich aan en gaat heden regelrecht ter tafel van H.K.M. waarop zij troost-, niet hopeloos afdruipen; - morgen, in een beter luim, doet hij in haast de tour van zijne Anti-chambre, hoort half-uit de reeden der meestbegunstigden, ontvangt van ettelijken de smeekschriften(*), die hij aan zijn Secretaris of Adjudant ter hand stelt, denkelijk om die nimmer te leezen, maakt tegen eenige eene slaauwe buiging, en loopt de rest voorbij. Op een ander tijd *spatseert* hij *sans façon* dwars door deeze gallerij van

(*) Indien alle de Requesten, gepresenteerd aan den P.P., aaneengelijmd waren, zou men 'er zeker een stulp voor 't raadhuis van Amsterdam van kunnen maaken; doch wilde men de *gefiatteerde* alleen bezigen, zou de lantaarnpaal voor 't zelve misschien te veel volumen houden.

solliciteerende Statuën, zonder een eenigen toe te spreeken, of iemand aan te zien.

En hiervan is zo goed als geen uur in 't etmaal uitgezondert. Ik herinner mij, op mijn manier, (d.i. op eene non-chalante, mij weinig belovende manier), bij den Heer Z.R.T. SCH(*), in gezelschap van 150 heerschappen mijn cour gemaakt, en de gelukzaligheid genoten te hebben, om met hem te spreeken, op 't slag van één uur na middernacht. En waarom zo laat? omdat de man vooraf, na 't soupé, zijne partij moest afspeelen.

Even weêrgadeloos is 't aanzien des Favoriets in alle gezelschappen van de hoofd-

(*) Dat 't gantsche *St. Peterburgsche* publiek deezen Heer zes weeken te voren als Husaren-Kapt. in de *Musicaalsche Club* hadt gekend, 't aanzien toen hebbende van om 25 roebels verleegen te zijn; nu begraaven onder goud en juweelen, en vergood.

stad: want ieder, schoon hij hem ook al niet nodig hebbe, zoekt wél met hem te zijn, maakt 't zich eene eer, van hem toegesproken te worden, met hem bekend, en hem iets meer dan onverschillig te zijn. Komt hij in een gezelschap, allen rijzen op, zich niet zettende voor dat hij gezeeten is. De Veldmaarschalk(*), was hij ook een grijzaart, ruimt ijlings de eerste plaatze den jongen gunsteling deezer grillige godinne. Alle *cajoleeren* hem, en, was 't mogelijk, bij de drukte der huisselijke beezigheeden, den tijd 'er toe uit te breeken, de kragt 'er toe te bespaaren, de schoonste vrouwen zouden alle mogelijke inschikkelijkheid voor hem

(*) Geen land in de waereld is 'er, waar de rangen onder de menschen, militaire en niet militaire, zo naauw afgemeeten zijn, als Rusland; maar voor een Favoriet, al was hij ook niet meer dan een Kaptein, wijkt een Veld-Maarschalk.

gebruiken; en veele mans, gedachtig, als 't elders reegent, 't op hen kon druipen, mogten 'er wel meê in den schik zijn.

Dat aan eenen predikant, wien 't domme gemeen, gewoon wel eens eene partij zotternijen, gevloeid uit een eerwaarden mond, voor godspraaken op te slorpen, bedorven heeft, 't hoofd van verwaandheid draaije, dat hij nimmer iemand de eerste groete, of't moest [vóór deezen] een burgemeester zijn, verdient verschooning; en dat een *favoriet* een weinig *insolentie* aanneemt, moet worden toegegeeven; ook heeft de burgerij van *St. Petersburg* 'er gedult meê. Maar wanneer hij, alle *decorum* aan eene zijde zettende, zich alleen iets, de rest een niets reekent, waaraan hij niets verschuldigt is, alle maatschappelijke overeenkomst met de voeten treedt, reeds, in den ochtendstond zijner verheffinge, de voornaamste van den lande, (waarvan eenigen hem voor de publieke

zaak moeten spreeken) een half dozijn uuren, en te vergeefsch, laat wachten, in 't midden hunner zich *sans façon* de hairen laat uitkammen, ieder een aanziet, niemand toespreekt, met den voet zit te trappelen, of een deuntje te fluiten(*), zich, op deeze of dergelijke manier, dagen, weeken, ja jaaren laat achter na loopen, als dan mag men zich belgen.

Wanneer hij in 't midden van den oorlog, ofschoon de veldtocht reeds geöpent is, de commandanten van legers, corpsen of vlooten laat(†) zuchten om hunne in-

(*) Wijle de Heer B.... een man van kunde en opvoeding, was 'er ooggetuigen van. Om 4 uuren van de *anti-chambre*, van den noch piep-jongen *favoriet*, te rug gekomen, was hij 'er tot aan de keel toe vol van, en riep: *so ein unersogener flegel* heb ik nog nooit gezien.

(†) In de maand Meij 1789 was zijne *anti-chambre* vol van Officieren, die of na hunne destinatie wachtten(*), of hunne instructiën ontvangen moesten, waaraan de P.P.....geen moeds genoeg gehad hadt een ogenblik te denken; ofschoon 'er haast bij was, en veelen van hen een maand reizens van hunne destinatie waren. Eensklaps vertrok hij, en liet hen staan kijken als gekken. Zijn nagebleeven Secretaris bewaarheidde letterlijk het *tel maître, tel valet*; hij hadt de onbeschaamdheid een aantal van luiden van distinctie, van jaaren en merite, uuren, uuren te laaten wachten, terwijl hij zich in zijn slaapkamer amuseerde.

(*) Dit uitstellen, dit vertraagen, dit in de war en over den hoop laaten loopen van affairen, dit eeuwigduurende , (morgen) is de algemeene mode in dit land. Driemaal gelukkig is de man, die met Haare K. Majesteit direct te doen heeft. Deeze Vorstin is een voorbeeld van werkzaamheid en orde. Nimmer laat zij iemand zuchten om antwoord of uitslag. Vreemd is 't, dat zij Haare Ministers vergunt zo liederlijk te zijn.

structiën, terwijl hij, ten aanzien van alle de bewoners zijner *lugubre anti-chambre*, de weinige werkzaamheid van zijnen geest verspilt met 't uitzoeken van staalen voor eene livrei, met 't opschikken van een bijbel, met 't uitspreiden zijner diamanten(*); wanneer

(*) Omstreeks dien tijd kwam hij op den inval een Kapél op zijn Poolsch Landgoed op te schikken, en een Bijbel met edele gesteenten te vercieren. Dit hieldt hem, in zulke kostelijke ogenblikken, een geheele week bezig.

hij, midden in den oorlog, militairen van verdiensten moedeloos maakt en van 't leger verjaagt; wanneer hij zich zo verre vergeet, van eenen Ambassadeur-Extraordinair en Plenipotentiair der eerste Mogendheid van *Europa*, belast met zaaken van de allerhoogste aangeleegenheid, als een kind, achter zich te laaten naloopen, en hem in 't aanschouwen van honderden, het verzogte papier, zonder hem aan te zien, eindelijk over den schouder toereikt(*); wanneer, door zijne zorgeloosheid en besluiteloosheid, men 't beleg eener vestinge(†), te laat begonnen,

(*) 't St. Peterburgsche publiek is ooggetuige geweest, hoe de Graaf C.... op een masquerade den P.P. achter na liep, enz.

(†) Wijle de heer Generaal M.... vertreedde den post van Generaal Veldtuig-meester, geduurende mijn verblijf in *Cherson*. Hij verhaalde, bijna met traanen in de oogen, hoe al zijn aanhouden bij den P.P. om te voorzien in paerden, nodig voor de Artillerij, te gebruiken in de aanstaande beleegering van *Oczakow*, verlooren moeite was. Dit sleepte 't ongeluk van duizenden na zich.

met achterlaating van eene kostbaare artillérij, zou hebben moeten opbreeken, tenzij de hopeloosheid en schaamte zijner luitenants hen gedwongen hadt, hem tot 't loopen van storm te doen toestemmen, en een zondvloed van menschenbloed te vergieten; wanneer hij, in plaatze van den soldaat door zijn voorbeeld te bemoedigen, terwijl hij in gevaar van zijn leeven, voor hem laurieren(*) plukkende, storm loopt, zich op een afstand houdt, en aldaar weent, een *crucifix* kuscht en met zijne traanen bedauwelt(†);

(*) Na 't neemen van *Ockzakow*, gaf de Keizerin hem om den hoed een lauwrierkrans van smaragden.

(†) Dit heb ik uit den mond van een ooggetuigen, die op eene afgeleegene batterij naast hem stondt. In 't zee- gevecht op de *Liman* van *Ockzakow* werdt de jonge heer F..... ligt gekwetst. *Nu*, zeide de P.P. met traanen in de oogen, *zal 't goed gaan, wijl dit jonge kind noch geene zonden voor God heeft*. De Graaf D.... een Franschman, die 't hoorde, hadt moeite om ZIJNE DOORKLUCHTIGE HOOGHEID niet in 't aangezicht uittelagchen.

wanneer hij den Zee-Officier beveelt een linie-schip te bemannen met een bataillon grenadiers, en daarmede, zelfs zonder roer-gangers, 'k laat staan onderofficieren, zo toegerust, binnen agt dagen zee te kiezen(*); wanneer hij honderden, die hij gelukkig mogt maaken, zo hij alleen van zich verkrijgen kon de pen optevatten en te teekenen, jaaren laat zuchten en versmagten(†), alsdan

(*) Dit gebeurde mijn Vriend W....

(†) Men zag zomtijds geheele stapels met *gefiatteerde* requesten op zijne tafel leggen, die geen effect konden hebben, wijl hij te luî was, om ze te teekenen. Men verhaalt, hoe door eindeloos aanhouden, iemand, na verloop van meer dan een jaar, verkreegen hadt, dat zijn request geteekent zou worden: ook nam hij indedaad de pen op, maar 't ongeluk wilde, dat een hairtje in de punt zittende, hij 'er niet meê kunnende schrijven, ze weg wierp. Nooit kwam 'er iets van. - Ik stelde hem zeker papier ter hand. Hij zette zich in de daad neêr: men zou gezwooren hebben, dat hij 't ging leezen, maar ziet, eene beuzeling kwam 'er tusschen; en ik, 'er nimmer van hoorende, verloor de moeite, geduurende een langen tijd, op zijne orders aangewend. Ik verzogt hem om ontslag uit den dienst; hij vertrok na de Zwarte Zee, zonder 'er aan te denken; en ik, ongenegen om veele honderden uuren heen en weer te reizen, gaf 't mij zelve.

laat hij overal den bedorven favoriet, den slechten oorlogsminister, den slechten staatsman, den slechten krijgsman, den slechten admiraal, en den slechten mensch zien. Wederom wanneer hij in 't midden zijner bevolkte *anti-chambre*, omringd van zijne gunstelingen, zich neêrzet, zich van zijnen POPOWA, zijn *factotum*, zijne *écrins* laat brengen, zijn juweelen op een zwart fluweel uitspreidt, ze bekijkt, en nu, zijn oog op zijne afgodendienaars rondslaan-

de, iedereen hoop geeft onder de begunstigden te zijn, hen een half uur in eene doodstille opgetogenheid houdt, en daarna den heelen bras laat inpakken, zonder iemand een hembds-knoopje te schenken(*); wanneer hij een oog van liefde op eene Dame hebbende laaten vallen, ze van 't hoofd tot aan den navel met diamanten behangt, ze daarmede een avond laat pronken,(†) en ze daarna haar wederom afneemt; wanneer hij zich voor 't publiek vertoont in eene *attitude*, waarin meenig man verleegen mogt zijn zich van zijne êga te laaten zien, tenzij de kaers, op 't punt van uitgaan, in de pijp brandt, ten zij de gordijnen digt toegetrokken waren, of hij reeds vijftig jaaren met haar gehuuwd was geweest, dan zo mag men twijfelen, aan zijne milddadigheid, edelmoedigheid, ingetogenheid.

(*) Van deeze grap zijn veele getuigen.
(†) Dit gebeurde de Graavin S..... zou een Oost-Indischvaarder zo leeven met eene juffrouw van 't *Fransche-pad*?

Ziedaar den buitensten omtrek van den man, wien gij wenschte te kennen. Of de gunsten der fortuin, zeer geschikt om haare lievelingen te bederven, aan onze kwade hoedaanigheeden alleen meer kragts bijzetten, dan of zij 'er geheel nieuwe doen gebooren worden, laat ik geheel onbeslist. Zeker is 't, dat deeze godin zich uitputte in troeteling. Dit en een Herculische ligchaamssterkte en gestalte uitgezondert, hadt deeze man niets groots, maar veel zonderlings, veel tegenstrijdigs, veel mishagelijks.

In den omgang was hij jegens zijne meerderen (NB.) walglijk hoog, jegens zijne gelijken, hoe? kan ik niet, kan niemand zeggen, daar hij geene gelijken hadt; jegens zijne minderen buîachtig; meest-al behandelde hij ze als schoen-schoonmakers; en even als een koning 't niet beneden zich reekent, een hond te streelen, alzo kon hij bij enkele vlaagen een boer toespreeken. Rondsöm zich

verspreidde hij ontzag, sloot hij de monden, beklemde hij de ademhaaling. Hij was eer stilzwijgend dan praat-ziek, niet uit list, maar uit luiheid, uit hoogmoed. Zijn lievelings postuur was, met zijn rechter voet trippelende, te zitten mijmeren, even als of hij zwanger ging met de diepst uitgedagte ontwerpen; en na zo een geruimen tijd gezeeten te hebben, verloste hij doorgaans van een beuzeling, deeze of geene versnapering. Zijner natie gelijk, was hij een slaaf van 't kaart-spel, maar kort van geheugen in 't betaalen zijner speelschulden; waarom men liefst niet dan om klinkende munt met hem speelde. De deugdelijkheid van zijn maag zou een min produkten-rijk land dan *Muskoviën* voor een hongersnood hebben doen vreezen. In 't drinken was hij sober; nimmer hoorde ik hem met dronkenschap betichten. In zijne leevenswijze was hij geheel ongereegelt.

Hoogstmogelijk woelig en even zo traag, traag van ligchaam, traag van geest en nogtans een liefhebber van 't schaak-spel; zich zelven zettende in de noodwendigheid zijnen geest ingespannen te houden, en te luî om een minuut te denken; een liefhebber van oorlogen en te vreesachtig om dien te voeren; nu bijgeloovig, dan vrijgeestig, doorgaans ondraaglijk trots(*), tenzij de vrees hem *humaniseerde*, altoos onverzadelijk gierig, schoon buiten 't geval om van zijne schatten gebruik te maaken.

Ziedaar noch eens den man zo veel ik hem gekent heb. Het leeven en daaden van groote mannen, meest-al bescheenen van 't zonnelicht,

(*) Bijaldien zijne beleezenheid hem bij SYLLA in kennisse bragt, schijnt hij zich op dit origineel gemodelleert te hebben: *Pompejus* 23 *annos natus summo honore a* SYLLA *habitus, ut cui uni venienti assurgeret, caput nudaret, &c.* In notis ad LUCANUM, Lib. I. Zo was ik ooggetuigen, hoe hij voor den Prins van N***, in de kamer komenden, eens eventjes van de stoel wipte.

verkreegen zekere publiciteit, en kwamen ter kennisse van een ieder. Die van den P.P.T.M.K.N geschiedden meer bij 't kaars- of waschlicht, hadden niet zo veele getuigen, en komen niet onder 't bereik van den historieschrijver. 't Geen hij 'er van weet, is, dat deeze held zonder moed, werkzaamheid, veel min voortvarendheid of orde, duizend zaaken aanroerde, en niets afdeedt, zich met alles bemoeide, en in alles was een breeken-been, één steek-spel uitgenomen, waarin zijn *Παταγονσχε Λανσ* nimmer kreukte.

Was de hoofdrol zijns leevens privaat, zijn dood is publiek. Wij hebben in plaat afgebeeld 't sterven van EPAMINONDAS, van den Chev. BAYART, des Gen. WOLFF; zij stortten hun bloed voor 't Vaderland. Even zo hebben wij den dood van den P.P.... die hem in eene der vlakten van 't *Catharinaslawsche* gouvernement overviel, in print afgebeeld; ook stortte hij zijn bloed; hij stierf aan den rooden-loop.

Ten besluite; zijn lijk werdt na *Cherson* gebragt, alwaar zijne nagedagtenis behouden blijft door een prachtige graftombe, gebouwt op de *welbesteede* kosten van H.K.M. waarop door de weinig misdadige hand des leugenachtigen steenhouwers, zijne *groote daaden* vermeld staan. De nakomelingschap, niet veel slimmer dan haare voorvaders, zal misschien zich de moeite geeven, die in 't voorbijgaan te leezen, ze te gelooven; maar de van zijn huishouden-vertrek tot aan zijne boeken-kamer bereisde *Journalist*, zal denkelijk deeze karakter-schets van partijdigheid verdenken. Een grievend vooruitzicht!

EINDE VAN 'T TWEEDE DEEL(*).

(*) Ik zoude, zonder te vallen in de zonde der *Musici* (die een en 't zelve *thema* of grondgedagte, in vijf of zes maaten afgeloopen, eindeloos herhaalen. en 't zelve deuntje telkens nu een *quint* hooger dan laager aanheffen, of 't geen noch misselijker is, op eene onbarmhartige manier *quasi* variëeren) noch lange kunnen rekken; ik zoude, bovenäl de Natuurlijke Historie van dit Schier-eiland inroepende, zonder dezelve *onnatuurlijk* te maaken, zonder te schrijven in de *kokkinje*-smaak van vader F.v.B *** dit deel met noch eens zo veel bladz. kunnen *recruteeren*: bijzonder zo ik, te luî geweest zijnde om mijne eige oogen te gebruiken, mij wilde bedienen van die des Heeren HABLITZ, welke dit geleerd boedel-houden van Prof. PALLAS afneusde, en onlangs een werk in folio hier over uitgaf. - Dan dit alles juist zo niet in mijn trant valiende, bleef dit steeken in de pen; en de Lezer, ten zij hij de boeken als de varkens bij 't pond koopt, mag dit verschonen; of, zo hij zulks niet verkiest, 't laaten.

[Illustraties]

In het *eerste* deel moet geplaatst worden:

Het *Plan van Constantinopolen* tegen over	bl. 16.
Het *Serrail*.	32.
Het *Kanaal van Constantinopolen*, waar 't u belieft.	

In het *tweede* deel:

Het Gezicht van Sinope, bij Sinope.

De Kaart van de Krim.	276

t.o. 318-I

PLATTE GROND VAN CONSTANTINOPOLEN, TOPHANA, GALATA EN PERA.

t.o. 318-II

1. *Batterijen*.
2. *Badehi Kapoussi of Poort*.
3. *Schuiten-huizen van den Grooten Heer*.
4. *Plaats van de Dsjami of Moskee van de Sultane Validé*.
5. *Tol*.
6. *Pachi, Kapoussi*.
7. *Zindan, Kap^{i}*.
8. *Odoun, K^{i}*.
9. *Ayasina, K^{i}*.
10. *Ounkapani, K^{i}*.
11. *Degbali, K^{i}*.
12. *Aya, K^{i}*.
13. *Fanal, K^{i}*.
14. *Balata, K^{i}*.
15. *Aivanbisari, K^{i}*.
16. *Egri, K^{i}*.
17. *Ederne, K^{i}*.
18. *Top, K^{i}*.
19. *Yegni, K^{i}*.
20. *Silivri, K^{i}*.
21. *Icdikoute, K^{i}*.
22. *'t Kasteel der zeven Torens*.
23. *Waterbak*.
24. *Serrail van den Groot-Vizir*.
25. *Visir Kann*.
26. *Afgebrande Kolom*.
27. *Sultan Bajaset Dsjami*.
28. *Besestins of Markten*.
29. *Egyptische Besestin*.
30. *Eski, of oud Serrail*.
31. *Sultan Soliman Dg^{i}*.

32. *Aga Serai*.
33. *Chek Zadé Dg*[i].
34. *Paarden-Markt*.
35. *Sultan Mehemet Dg*[i].
36. *Sultan Selim Dg*[i].
37. *Ekimoglou Pacha Dg*[i].
38. *Vleesch-Markt, of Hal*.
39. *Ederné Bajaset Dg*[i].
40. *Paleis van Constantijn*.
41. *Aijneli kavac Sultan Serai*.
42. *Hout-Magazijn voor de Marine*.
43. *Trinitarisfen*.
44. *Toren van Galata*.
45. *De Cordeliers*.
46. *De Recolets*.
47. *It Choglan van den G.H.*
48. *Hôtel van Vrankrijk*.
49. *Capucijnen*.
50. *Dominicaanen*.
51. *Geschut-Gieterij*.
52. *'t Magazijn van 't Kanon en de Affuiten*.
53. *Proviand-Magazijn*.
54. *Waterleiding*.
55. *Kiosk van den G.H.*
56. *Kiosk van den Kapt. Pacha*.

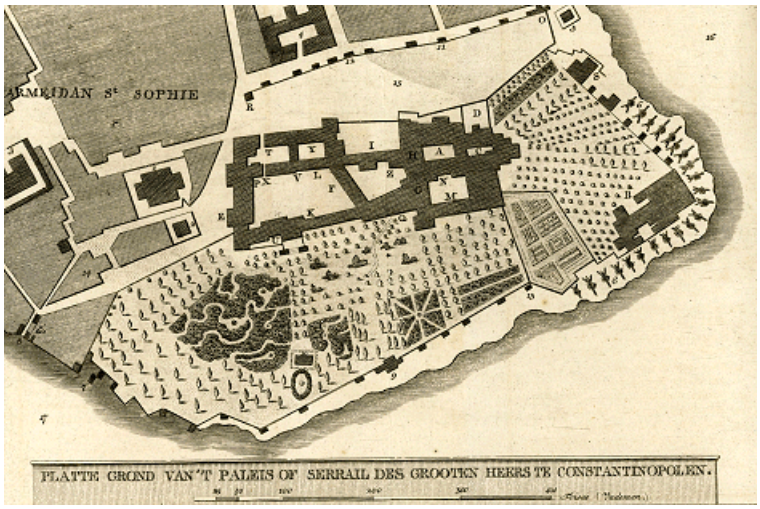

PLATTE GROND VAN 'T PALEIS OF SERRAIL DES GROOTEN HEERS TE CONSTANTINOPOLEN.

A *Gedeelte, bewoond door den Grooten Heer in den winter*. B. *Gedeelte, bewoond in den zomer*. C. *Harem, of vrouwenvertrek des G.H.*

D. *De woning der* 4 *Vrouwen, welke 'er den naam van voeren, die zonder gehuuwd te zijn, en zonder 't te kunnen zijn, de* 4 *Vrouwen voorstellen, die de wet den Mahometaanen toekent*. E. Bab-Humayoun (*verheeven Porte*) *of ingang van 't Serrail, bewaard door* 50 *Capigis of Poortieren, enkel gewapend met een stok.* F. Orta-Kapoussi (*Middenpoort*) *bewaard gelijk de eerste; hier zijn twee torens, welke een uitstek in de plaats maaken, tusschen welke is* d'Gellat-Odosfy. G. (*kamer der Scherprichters*) *waar men de Vizirs arresteert, wanneer men ze ter dood wil brengen: iets dat verklaart de gewoone uitdrukking, tusschen de twee poorten arresteeren*. H. Bad-Seadet (*poortdes Geluks*). *Deeze leidt na de zaal des throons, en van daar in de vertrekken des G.H.*

I. *Zaal van den throon.* K. *Zaal van den Divan, in den hoogsten toren van 't Serrail,* L. *Fontein; ter zijde zijn de twee mortieren, waarin men den veroordeelden Mufti dood stampt: wijl men hun bloed niet mag vergieten*.

M. *Keukens in verscheide departementen verdeeld, ten dienste van den G.H., zijn harem, en de andere luiden, die in 't paleis gevoed worden*. N. *Logement van den* Kislar-Agassi, *(Opperste der zwarte gesneedenen) die 't opzicht heest over 't Harem en het paleis van den G.H. De* Khasnadar, *de thesaurier van 't harem, is de tweede der zwarte gesneedenen*. O. *Logement van den Bostangi-Bachi, 't hoofd der Bostangis, de wachters in de tuinen des G.H.* P. *Logement van den* Ak-Aga, *Oppersten der witte gesneedenen, die bij de Vrouwen niet worden toegelaaten*. Q. *'t Logement van de* Montbaoh-Emini, *Over-Hofmeester*. R. *Alaykiosk, van waar de G.H. in 't Serrail ziet komen den optocht en groote plechtigheeden*. S. Sepet-Chiler, *ander Kiosk van den G.H.* T. *Stallen en Zaalen voor de tuigen*. U. *Hospitaal*. V. *Oude Grieksche Kerk, thans het tuighuis*. X. *Fontein, die de Grieken in eerbied houden, en welker water zij, op zekere feestdagen, gulzig komen drinken: het geen men hun doet betaalen*. Y. *Zaal van de Munt*, Tarapghan-Emini, *hoofd en opziener van de Munt*. Z. *Kiosk der Vizirs, en stallen des G.H*.

1. *Moskee van St. Sophia*. 2. *Fontein*.
3. *Obelisk*. 4. *Serrail van den Groot Vizir*.
5. *Kiosk van den Kapit. Pacha*.
6. *Batterij op de punt van 't Serrail*.
7. *Poort der Zwarten*. 8. Ahor Kapoussi.

9. *Kiosk van den G.H.*
10. *De Groote Belvedere*.
11. Ballchi Kapoussi.
12. Bostandachi Kapoussi. 13. *Mosquee*.
14. *Menagerie*. 15. *De groote Plaats*.
16. *'t Inkomen van de Haven van Constantinopolen*.
17. *Zee van Marmora*.

t.o. 318-IV

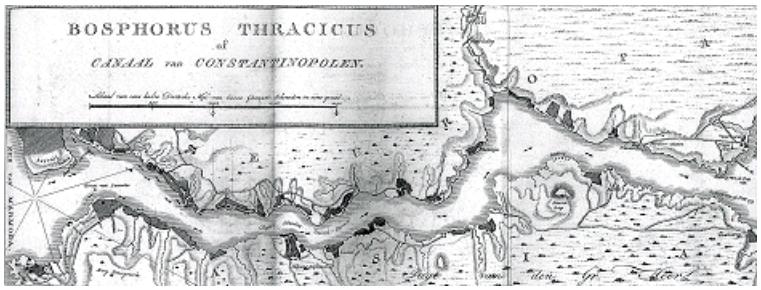

B O S P H O R U S T H R A C I C U S of *CANAAL van CONSTANTINOPOLEN*.